

A₁

ISSN 0015-8445

FORUM

TRAVANJ — LIPANJ 1999.

**RAFO BOGIŠIĆ / PROUČAVANJE STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI
ŽELJKO KNEŽEVIĆ / BOŽJI VRATAR**

Putopis

**VELJKO BARBIERI / ZVJEZDANI SONET
LEONARDO SCIASCIA / SICILIJANSKE SVETKOVINE, preveo Tvrtko Klarić
FRIEDRICH HÖLDERLIN / HYPERION ILI PUSTINJAK U GRČKOJ,
prevela Dunja Robić
PAUL VALÉRY / FRAGMENTI NARCISA, prepjevala Dunja Robić**

Igrokaz

PAVAO PAVLIČIĆ / OLGA I LINA

**MIROSLAV S. MAĐER / MALA ANTOLOGIJA
VIŠNJA MACHIEDO / NA KOSINI SANJARIJE
JULIEN GRACQ / KRALJ RIBARA, prevela Višnja Machiedo**

Vanjskopolitički pregled

IVO SANADER / PROBLEMI EUROPSKE SIGURNOSTI

ŽARKO PAIĆ / DUGO TRAJANJE PRODUKTIVNE HIMERE

50. obljetnica smrti Janka Leskovara

**MIROSLAV ŠICEL / SUVREMENOST PROZE JANKA LESKOVARA
KREŠIMIR NEMEC / POETIKA LESKOVAROVE PROZE**

In memoriam

ŽELJKO BUJAS (1928.-1999.)

**MARIJA BRATANIĆ / HOLISTIČKO SHVAĆANJE OBRAZOVANJA
TEA BENČIĆ / KOVAČI SJENA**

4-6

Osnivač i izdavač: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb,
Trg Nikole Šubića Zrinjskog 11.
Uredništvo i uprava: Zagreb, Ulica Andrije Hebranga 1
Tel. 456-9081, 434-508.

Urednički savjet: Razred za književnost HAZU
Glavni i odgovorni urednik: Slavko Mihalić
Urednik: Dubravko Jelčić
Tajnica: Suzana Jukić
Korektor: Nada Anić
Računalni slog: Kolumna d.o.o.

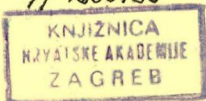
KAZALO

ŽELJKO KNEŽEVIĆ	BOŽJI VRATAR (Do prozora, u krčmi; Zapisi o magli; Da sutra, da lijep dan; Božji vratar; Lijepo svijetlo dana; Rastavljanje sunčeve bijele svjetlosti; Dug u krvi; Kad na vrbi rodi...; U snu, lako čitljive; U jednu riječ; Gle, sitna lihva...; Bacamo kruh u vodu; Ulov naš, i prilike naše; Vučem udicu; Dan osmi; S odsanjanim lišćem; Poruke s dna; Ne usni...; Stablo raste u snu; Tako ocva kesten)	391
VELJKO BARBIERI	ZVJEZDANI SONET	403
LEONARDO SCIASCIA	SICILJANSKE SVETKOVINE , preveo Tvrtko Klarić	427
TVRTKO KLARIĆ	SPISATELJEVA SNIMKA SVETKOVINA	444
FRIEDRICH HÖLDERLIN	HYPERION III PUSTINJAK U GRČKOJ , prevela Dunja Robić	449
PAUL VÁLÉRY	FRAGMENTI NARCISA , prevela Dunja Robić	476
PAVAO PAVLIČIĆ	OLGA I LINA , igrokaz	486
MIROSLAV S. MAĐER	MALA ANTOLOGIJA (Stvar; Soba; Mrtav Netko; Razgovor stvari; Provincija; Ljudske oči; Utaman; Žita zamlje; Ako je umro pjesnik; Zanimanja za dan koji je ovratnik zbivanja; Obale Bosuta; Lijeni Bosut; Iskušenja smisla; Pismo u daljinu; Cibala; Vрати se, grade; Neskladan snovima; Kad sam more; Prolazi pjesnik; Suprotni slijed)	510
VIŠNJA MACHIEDO	NA KOSINI SANJARIJE	530

(Nastavak na 3. str. korica)

Forum izlazi mjesečno. Cijena pojedinom broju 15,00 K, dvobroju 30,00 K, trobroju 45,00 K. Godišnja pretplata za Republiku Hrvatsku, s popustom, 140,00 K, za inozemstvo 60 USD, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti. Narudžbe prima FORUM, Ulica Andrije Hebranga 1, 10000 Zagreb. Žiro-račun Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 30102-603-22293. Devizni račun HAZU: 7026-3205 207 kod Zagrebačke banke Zagreb. Prilikom uplate molimo da se na virmanu odnosno na poledini bankovne uplatnice označi da se doznaka odnosi na časopis FORUM.

A-266199

Tisak: TISKARA PULJKO, ZAGREB

A₁

129-263

ISSN 0015-8445

FORUM

MJESEČNIK RAZREDA
ZA KNJIŽEVNOST
HRVATSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

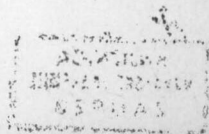
Godište XXXVIII. Knjiga LXXI. Broj 4-6. Zagreb, travanj-lipanj 1999.

Željko Knežević

BOŽJI VRATAR

DO PROZORA, U KRČMI

Vidim, na putu u stotu, prolazi
Tadija. Korak mu lagan, šesir
malo prokišnjava. Govori se, a
mi ne znamo što, da već dugo
nešto neprenosivo premješta iz
Gajeve 2a na Cvjetni trg.
I da sve ne bude varka i trik,
umotan u svoje Božićne misli,
jedan među nama pametniji od svih
naših bolesti, njih čitamo, obasjan
grčkom vatrom nacрта u zraku otvor
i tada, ne krčma, uvis odronjava se
Petrakovo brdo i sve nepomično.
Govori nešto ispod i iznad mojih
rečenica, govori jezikom iz soli
i još nema bolesnu jetru.
I tako kao rijeka iz svoje šumne sjete
lijepa misao raste, širi se i liže
leden plamen iz dna negovorljive čaše.
Na odlasku, srdačno stežemo ruke

i što želimo vidimo: za hodom
barda, u ulici Mirka Bogovića, ona
golema Kugla sunce postaje kukac
i pomalo čudno svjetluca...

(Prosinac, siječanj 1999.)

ZAPIS O MAGLI

Magla pokajanja.
Diže se teška za laku noć
i razmata svoje molitvene konce
do kosa u vrtu.

I kos pjeva, čekam te
u grmu, dođi!

Magla u slijepim ulicama riječi.
Što od petka uzme, u subotu
preko brda nosi.

Sveto pismo magle
čitamo, iza grma očekujući.

Možda se zraka spasenja
kroz zid magle provuče
do mršava mačka i vrapca
pred našim vratima.

Čeka se, vidi se, kaže se
gdje je magla, nema leta.

Bez karte sama odleti
u London, zagrabi iz Temze
i opet se vrati.

I tada iza mene, pokraj
mene, meni jednaka,

amo tamo luta, magla
zagrebačka.

DA SUTRA, DA LIJEP DAN

Lijepo je, olakšanje je
pjevati u ništa.

Pjevati svoje, puku nejasno,
zemlji neteško.

I žohari lijepo pjevaju.

Iz napuklina u zidu, u polumraku.
A ja sam mislio da plaću.

Do ponoći kao Krist na križu,
od ponoći kao duše umrlih.

O kako svi lijepo pjevaju.

I dok muhe udaraju u prozor
svi se nadamo: već će laka

proljetna kiša sve to izbrisati.

Da sutra, da lijep dan
otvori vrata i prepozna

čovjeka na pragu.

BOŽJI VRATAR

Božji vratar ne otvara.
Baci ključ u vatru i kaže:

Gospodin je danas odsutan.

Kucam na starozavjetna.
Udaram na novozavjetna.

Plamti svijeća pred vratima.

Bog je unutra
i kadšto na violini svira.

Čujem svaki njegov korak
i sve ostalo što o sebi

i u sebi misli... i puhnem
u svijecu.

LIJEPO SVIJETLO DANA

Posvuda gdje nema Božjeg sjećanja
rastu davno nestali oslonci

Gutnuo sam težak, pljesniv
zrak, zrak što je preostao

između jučer i sutra

Kažem, posvuda gdje dozrijeva
crna krv naših grešnih misli

trgaj, trešnje! ili srce mora
traži u školjkama,

nisu one prhnule do zvijezda:
što oru, to će ostati

lijepo svijetlo dna

RASTAVLJANJE SUNČEVE BIJELE SVJETLOSTI

(prema kazivanju M. Peića)

Kad zapuše jugovina
rijeka poludi. I šuma.
I tada vidimo c r v e n o
na obzoru i u udaru munje
u već isušeno dno naših
lijepih misli.
I vidimo n a r a n č a s t o
u zipci od škripava hrasta

i na drijemnim jastucima,
 kao i ž u t o u debelim
 voštanicana i u vodi koja ne zna
 kamo mora teći.
 I vidimo ž u t o z e l e n o
 u težini grijeha
 naše domovine, ili samo
 z e l e n o u tri zavjeta
 zemlje, vode i zraka.
 Samo neki vide i m o d r o z e l e n o
 u tihom disanju trinaestoga
 među dvanaest apostola.
 A c i j a n o v o m o d r i l o
 što se iz umora izljuje
 u popodnevni san?
 A i n d i g o bunila
 u prolomu oblaka?
 I ono l j u b i č a s t o
 u kristoljubivom perju
 bolesnih ptica?
 A tako su lijepo pjevale.
 Kao list u krošnji
 i u akvarelu kist.

DUG U KRVI

Kao čvor u drvetu
 raste dug u krvi.

Ni riječ tako ne raste.
 Kadšto na prstima
 izlazi iz mene
 i u strahu otvara vrata...
 Udaljava se, kučka, od čovjeka.
 Zviždi i maše repom na odlasku.

Šuti, kažu, i slušaj
 kako se bez stida troši
 i urla naša krv

u krčmama.

KAD NA VRBI RODI...

Raduj se govoru okućnice.

Što je naše u njemu je
kao glava pod kamenom
i kao kamen pod glavom
čovjeka.

Na svoj neodređeni, retorički
način, neka semantičari
taj za sva vremena govor
ubaštine u brazdu.

Raduj se govoru okućnice.

I svemu što će tamo ostati
kad na vrbi rodi...

U SNU, LAKO ČITLJIVE

U snu, lako čitljive
duboko u jastuke uvlačimo ruke

i letimo, letimo...

U letu pocrne lica
i zlatne trube u našim rukama

Možda tako sanjaju ljudi na umoru

Budni smo za snove
ispod kojih teku rijeke

mutne, ovozemne

One umnije, vrijedne spomena
snove, u zraku pohotljivo liže

proljetni vjetar

U JEDNU RIJEČ

U jednu riječ
kleknut ću

dok naša n a ž i v o
s v u č e n a k o Ź a

pokriva ranu
iz koje Bog

podizhe svoj prst

i podupire zemlju
u tami, u nama

oduvijek

GLE, SITNA LIHVA...

Gle, sitna lihva već prohodi versima
i nešto užareno vrti u zraku.
Ne bolest, nagrizaju nas samo one misli
što se sedam tišina visoko
objavljaju i mračne.

I tako, pomislim, treba zalupiti
za sobom vrata i odlomiti
malo za života od života,
malo od šume zaspale
na osunčanoj strani brijega

i ne tražiti od Boga,
taj se više ne mijesha

već sâm, svoj mijesi kruh.

BACAMO KRUH U VODU

Bacamo kruh u vodu
ribama, puževima i račićima

Divne sintagme — srebrne ribice,
plivaju s ostalim dijelovima naših
rečenica i otvaraju usta

kao da trube

Spuštamo udice i čekamo
da povuku jedanput ili dvaput

Već sutra će otvorene i osoljene
u pličini tanjura

svijetliti kroz kosti
u naš s nešto limuna

vinopropusni pjev

ULOV NAŠ, I PRILIKE NAŠE

Nanizane na konac
pjevaju ribice

jedna za drugom, u vodi
palimo žigice

i već se vidi onaj dolje mulj
gdje se štuka čisti od svoje nečisti

i prije nego udahne zraka
(o tome se radi)

kida nešto sitno, ništa bitno

VUČEM UDICU

Vučem udicu iz sebe.
I evo, da vidimo,
sve što od glave smrdi
već izjela je rečenica.
Ni za treptaj stiha
ne ostade.

Neka je tako i neka mrak
u olovci o tome ništa ne zna.
Ni pas koji vodi slijepca
neka se ne vidi u mojoj zjenici.

Vučem udicu iz rupe
koja pjeva.

DAN OSMI

1.

Ne lista drvo križa.
Opravdano, zeleno je nekoj grani
i tamo gdje je nema sanja korom
pred vratima tvojih riječi.

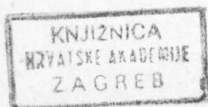
Možda praskvjetlo, ništa
napisano, izbaci iz sebe.

Ili smiješak žene.

Što se mene tiče, kažeš,
ovo je san.
Tako je. Ugodi
svojoj nesreći.

2.

Ako ne lista drvo križa,
nisi ti kriv, nitko nije.

Možeš okrenuti kamen
na zemlji, ili u sebi,

možeš dati i riječ kamenu
i sve izgubiti

3.

Da za tebe kovan je ključ
(mnogi su iskovali svoj
od stiha ili od dvostiha)
od čega i kakav bi bio?

Čekam odgovor.

S ODSANJANIM LIŠĆEM

S odsanjanim lišćem
pjeva kos

Sunce,
tvoja crna zraka

U pjesmi prosinac,
iz prosinca zijeva pas

i sve omotano
nesnom

Kao Krist
ližem svoj led

iz glave čavla
u koji povlači se

krv

PORUKE S DNA

Čitam poruke
s dna.
I već se vidi.
Nešto rastvara
grane u cvatu
u slatki bijeli
kruh.

Kamo od
ove moje misli?

Izronila iz tjeskobe
i pravi sebi put
niz rebro i mrtav zub
što na svijetlom dlanu dana
oponaša plamen
jedne svijeće.

NE USNI...

Ne usni
na vrhu olovke.
S grane otpala vrana
u vrano svitanje.
Crna crno
opjevava.
I nijedna bijela
ne prhnu iz jezika.

U svetoj odsutnosti stiha
zima je, utopli dahom
put sna, put s grane
otpale vrane u točku
od perja.

STABLO RASTE U SNU

Stablo raste u snu.
Lišće! ako ne budi ptice
na granama, s njim ću,

zreliji za jednu granu zelenu
punu vatrenih latica.

S vremenom zima obrsti ono što jezik
nije i dva, tri leptira

u letu za nečim. Što mogu,
nema zabave, ni žalosti nema,

mrtvo lišće diže se iz zemlje.

TAKO OCVA KESTEN

Tako ocva kesten.
Ja sam bio cvat.
Jeo sam s Bogom
iz brda.
Sad to više ne radim.
Gutam neizgovoreno,
u razgovoru.
I prema tebi starim.

Veljko Barbieri

ZVJEZDANI SONET

U sumrak na Veliki četvrtak, kreće iz Jelse i sela oko drevnog agera procesija »Za Križem«, u kojoj zavjetovani nositelji raspela čitavu noć obilaze crkve na svom području, da bi se pred zoru, propješačivši oko dvadeset kilometara, vratili u svoju matičnu Kuću Božju. To simboličko kretanje naroda hvarske ravnice, ima za stanovnike otoka duboko liturgijsko i zavjetno značenje, a približno slični obredi, svaki sa svojim posebitostima, praćeni prastarim i jedinstvenim napjevima, ponavljaju se po čitavom otoku tijekom Velikog Tjedna. Ovaj za Hvarane najsvetiji obred odvija se po strogo utvrđenim pravilima već više od četiri stoljeća, kao uzvišena prilika da se otočani okupe oko zajedničkog oplakivanja Kristove muke i Uskrasnih molbi za iskupljenje. Dok hvarskim poljima, selima, uličicama i trgovima putuju srebrni i zlatni procesijski svijećnjaci, izvezena crkvena ruha, raspela i bratimski habit i sa simbolima drevnih bratovština, a arhaično pjevanje Muke poput noćne maglice zamata otok u uzbuđljivu uzvišenost, koja se podjednako doimlje stanovnika i turista, koji upravo o Uskrsnoj sedmici počinju svoj pohod na Hvar, otok iskazuje svoj puni mistički smisao, kao da će već sljedećeg trena on sam uskrsnuti u nebo.

Na Veliki petak u gradu Hvaru, liturgijsko užasašće sela i polja preuzima grandiozna procesija »Po Božjih grebih«. Bratimi se iz raznih pravaca matičnih crkava okupljaju u katedrali, a potom predvode rijeke vjernika u obilazak hvarske pjace, u savršenom redu, za biskupskim ciborijem, otočnim patrijarhom i velikodostojnicima hvarskog kaptola. »Puče moj...«, odzvanja akustičnim trgom, a tisuće glasova odgovara u skladnom višeglasju opuštanja, nalik grmljavini

glazbe u visokom svodu hvarske katedrale. U polutami je teško razabrati treperavu svjetlost svijeća na kićenim biforama i triforama, od žmirkanja uskrasnih zvijezda, te je nemoguće pouzdano tvrditi gdje završava otočno tkivo, a gdje počinje nebo.

Obje procesije otvaraju podjednaka pitanja. U onoj »Za Križem« je uočljivo izbacivanje otočnog klera koji bi obnašao liturgijsku pobožnost, pa je ta uloga ostavljena bratovštinama, osobito križonošama, a u procesiji »Po Božjih grebih«, po propisanom obredu pripadnici hvarskog kaptola, bratimi, kao i narod Hvara, koji se za tu priliku obreo na pjaci, sudjeluju u pobožnosti. Pitanja su osjetljiva, kao što je osjetljiv svaki pokušaj da se kralj jadranskog arhipelaga podvede pod jednoznačna gledanja. Naime, odsustvo klera u procesijama »Za Križem« i njihov nastanak početkom XVI. stoljeća, te nadasve pučki značaj, doveo ih je u vezu s nastojanjima pučana hvarske ravnice da se uz oblike feudalne komunalne vlasti, oslobode i feudalnog oblika crkvene uprave. Bratovštine su kao što znamo u tom procesu osamostaljivanja župa od podčinjenosti kaptolu imale značajnu ulogu u srednjovjekovlju Hvara, što je po otočnim dokumentima najranije ostvareno upravo u Vrbanju, mjestu Matije Ivanića. Dakle duhovni značaj procesija, koji ima velikog udjela u tumačenju nastajanja hvarskog svemira, taj isti Hvar gotovo svjesno miješa s povijesnim. No, ni procesija »Po Božjih grebih« ne izmiče takvim objašnjenjima. U kapeli sv. Križa, u južnoj lađi hvarske katedrale, čuva se u posebnom okviru malo gotičko raspelo, koje se prema predaji 6. veljače 1510., u osvit pučkog ustanka orosilo krvlju i tako pozvalo stanovnike komune na pokoru i pomirenje. Izgleda da je izrazito simbolično značenje tog križića, kao utjelovljenja mira, bacilo u zaborav liturgijski cilj procesije, posjet Božjim grobovima. Svakako postoje i slobodnija gledanja. Ta tumačenja bi u kružnom kretanju obje procesije, ispod stroge ritualne forme željela nazrijeti i vidljivu simboliku svemirske ciklike. Pa se opet rađaju nedoumice i vraćaju nas početnim značenjima.

Na ovom otoku ne možemo učiniti ni koraka, a da se ne sretnemo s čitavom enciklopedijom znakovlja, koje otkriva, ali i krije zvjezdanim prahom posute pustinje naših spoznaja. Gledanje na Hvar, koji se želi predstaviti kao da ispod njegove zanosne puti ne postoji više ništa, svojom upornošću zbunjuje jasne mitske i mistične otočne obrasce. Nije dovoljno što vjerodostojno i izvorno otočno znakovlje ipak govori da će se Hvar na kraju obratiti svemiru. Uvijek nas ima nestrpljivih koji ga žele obratiti što prije!

Otuda svi putnici koji od pradavnih vremena do danas dotiču hvarske obale, zatiču samo činjenice u mijenama. Njihovi dragocjeni opisi, od pojave Grka na Jadranu, do suvremenih putopisaca, književnika i znanstvenika, usamljeni su potezi u oslikavanju traženja istine, na nepoznatoj zvjezdanoj pučini na hvarskom nebu. Od vidljive pojavnosti prirodnih oblika, arhitekture sela i gradova, do uskrasnih procesija i neobičnih hvarskih običaja.

Diodor, Ephor i Strabon, pišući o nastanku Pharosa, spominju ilirske starosjedioce, teška iskušenja zastupnika nebeskog katastra u građenju svoga grada i dijeljenju polja. Ako je filozof Ksenofan doista posjetio otok, a ne njegovu maticu Paros u Cikladima, onda nema mjesta sumnjama da je na Hvaru pronašao fosilizirani otisak srdele u otočnom vapnencu. To mu je bio nesumnjiv dokaz za njegove eleatske teorije o izmjeničnom utjecaju osnovnih počela, Vode i Zemlje na čitav živi i neživi svijet. Apolonije Rodski, zanesen sudbinom Argonauta vidi kako Argo brodi kraj »Ubave Pityeie« u bijegu pred Apsirtovim prokletstvom. Na otoku doista postoji vrlo staro selo Pitve, a kako pitys na starogrčkom znači omorika, moguće je da se tu krije pjenušavi trag Argove krme, jer etimologija imena mnogih hvarskih naselja često koristi nazive stabala kao predloške. Veliki tumač antičkih mitova Robert Graves vidio bi u blizini hvarskih voda splav usamljenog Odiseja, prije no što nađe utočište na Calypsinom otoku Mljetu. Eratosten ga opet veže s Ilirima, a Pseudoskylas tek spominje u svom *Periplusu*. Slijede autentični Skymno, Apolodor, Tit Livije i Plinije Stariji. Polibije, Dion i Apijan, veći su dio svog pisma posvetili Demetriju Farskom, nego njegovu rodnom otoku. Neki od starijih povjesničara nazivaju ga Pharos, po grčki, neki po latinski Pharia, a neki čak Paros, po jonjanskoj matici Hvara u egejskim Cikladima.

Opća zbrka u imenima Orionova čeda. Ali zbrka vlada i u opisima bitaka i svakodnevice, tumačenju zemljopisa i prirodnih načela. To je upisani vrh pomorskog glečera koji je u vodama oko Hvara, osobito oko Paklinskog arhipelaga ostavio nenapisani povijesni ep brodoloma i stradanja, od IV. stoljeća stare ere, do Venecije i modernih vremena. Amfore počivaju rasute po podmorju, sudbine su potonule s njihovim keramičkim tijelima grčkoitalskim, rodskim, maloazijskim, sjevernoafričkim, hispanskim ili kasnijim bizantskim. Sidra, imena brodovlasnika i brodova, utezi, majolika, topovi. To su plavičastim podmorjem i skorenim naslagama oličene slike rata, brodoloma, trgovine, razmjene ideja, naroda, jezika i shvaćanja. Nad njima,

na nekoj davnoj lađi izgaraju komadići iznutrica i smrvljenog pira po louterionu, keramičkom brodskom žrtveniku, kojeg je u paklinskom akvatoriju izronio Hvaranin Jerko Domančić, te pokušavaju udobrovoljiti hirovitu ćud ljutog Posejdonu.

Hodočasnici prepušteni samovolji brodara koji ih prevoze u Svetu Zemlju također ne mimoilaze Hvar. Tu, neispavani, ošamućeni valjanjem mora, na povratku ponekad iznevjerenih očekivanja, pronalaze sigurnu luku u nesigurnoj pučini nade i oskudne su riječi pohvale. Hodočasnik Santo Brasca hvali gostoljubivost franjevacu u jesen 1480. kad je na povratku iz Jeruzalema opet pristao na hvarskom portu. Nekoliko godina kasnije njemački vitez i hodočasnik Conrad von Grünenberg opisuje i slika prizore grada koji se izvlači iz srednjeg vijeka. Crkvene vizitacije, poput one učenog Valiera, crteži i kronike Camotija, Santinija, Sanuda, Giustiniana. Zanos Antuna Matijaševića Karamanea i vatrometi mletačkih velmoža. Slijede ih prosvjetiteljska razmatranja Alberta Fortisa u njegovu glasovitom *Putovanju po Dalmaciji*, u kojemu on ističe značaj Hvarana, ali i geološku strukturu otoka, ribarstvo i poljodjelstvo. Potrebno je još spomenuti i kasnije bilješke Ernsta Haeckela. Bibliografija takvih zapisa podjednako je obimna kao i debela knjiga otočne povjesnice. Možemo li je mimoići u osluškivanju njegova zvjezdanog soneta!? Kada sva ta doživljena i zapisana iskustva prijeđu preko vremenskog obzora, Hvar se opet lako zanosi samim sobom. Tada domišlja sustav koji bi njegovi mali nebeski sonet mogao podijeliti u jasne strofe. To su hvarske kitice. U njima povijesni prah neprimjetno nestaje iz zvjezdane klepsidre. Posljednja strofa i tako je predbilježena za Nebo.

Mnogoznačnost je podjednako vidljiva u značaju hvarskih gradova i hvarskih sela. Nijedno naselje nije lišeno svoje osnovne tajne, koja se opet veže uz tajnovito naslijeđe i misterioznu bit otoka, protegnutu po njegovim uvalama i poljima, šumarcima i vapnenačkim vrhovima, škojima i hridima. Ona podsjeća na ona vilinska vlakna paukove mreže koju narod Dalmacije naziva Gospinom i koja se u jesen, nošena vjetrom zaplete tu i tamo za neki grm, vlat ili granu, a zatim se lagano otplete da bi se ponovno negdje zaplela, preplićući se uvijek na nov i različit način. Probijmo se onda kroz otočne guštare i pogledajmo glavna naselja.

Pošto je u kasnom srednjem vijeku dobio pravo da se diči imenom otoka, Hvar bi danas bio onaj njegov najznačajniji svjetionik. Da ponovimo Lesna, po talijanski Lesina, što znači šilo, vjerojatno po izduženom i oštrom obliku otoka, predgrčko je ime koje se u obliku

Lysina, prvi put spominje u dodatku Antoninova popisa plovnih puteva kroz Sredozemlje u II. stoljeću poslije Krista i odnosi se na hvarsku luku. Značenje mu može biti različito, od močvarnog predjela, dok po nekima naziv vuče semantičko podrijetlo od drevnog izraza za siguran prolaz ili luku. Prema drugima ovaj pradaвні izraz nastao je od ljesna, lijesa, odnosno drveta iz šuma koje su arkadijskom vegetacijom nekoć pokrivalo otok. Preobrazbe indoeuropskog podrijetla vezat će ga uz svjetlost i svjetionike: Pharos, Pharia, Fara, Quarra, Hvar. To su fonetski i morfološki oblici lučonoše Jadrana koje ne zamagljuju lanterne otoka i njegova glavnoga grada u kriješćoj galaksiji sela i naselja koja obasjavaju okruženje tame. Ako su im tako raznovrsni oblici i podrijetlo imena, ona ipak dovoljno govore o njihovom značaju i postanku.

Kada se 1485. rodio Hanibal Lucić, Hvar je već stoljećima brusio svoj lik, koji i danas pet vjekova poslije, neodoljivo ističe kao svoje žensko obličje. Valja se popeti na tvrđavu »Napoleon« ili se kasnije spustiti na uzvisinu »pod križem« i otkriti Hvar podijeljen na dva dijela, koji potom svaki sa svog brežuljka poniru na trapezoidnu pjacu u obliku nježnog međunožja. U dobu dok je živio pjesnik, rubovi ovog najputenijega dalmatinskog renesansnog trga, nadvišenog zvonikom katedrale sv. Stjepana, približno su imali iste obline, uske uličice plemićke Grode i pučkog Burga, gotovo podjednak raspored. Hvar dakle stoljećima nije odustao od svoga izvornog lika, koji u hvarskim zvoncima i crkvama odiše uzvišenošću, a uz more luci okrenutoj Paklinskom arhipelagu i polumračnim kaletama Burga i Grode, naglašenom erotikom.

Stari Grad, dijete jonjanskog polja, na prvi je pogled konzervativniji. Ime mu je nastalo od Stari Hvar, da bi se kasnije njime počelo označavati najstariji otočni grad. Stari Grad je drevno srce otoka. U njemu je još moguće osluhnuti tiho mrmorenje stoljeća, antičkih razvalina, zidina i mozaika prekrivenih novom jezgrom, koja u križnom urbanizmu prepliće uske uličice u labirint misterije. Na obali koja slijedi zaljev, on je možda vedro pomorsko i primorsko mjesto, no u nepravilnoj elipsi trga Škor, a osobito pred Hektorovićevim Tvrđaljem, u voltima pjesnikova ribnjaka i tišini njegovanog parka, izražava se unutarnji značaj hvarske urbane perjanice. Riječ je o intimističkom oblikovanju vremena i civilizacije, koja sebe gradi u vrijednim, premda ponekad rustičnim oblicima.

Vrboska sa svojim mostovima i obalom sraslom uz uski vijugavi fjord, svoje ime duguje složenici Vrbanska, Vrboska luka, odnosno

pomorski pristan Ivanićeva Vrbanja. Iako su mu temelji stariji, gradić se počeo intenzivnije razvijati tijekom XVI. stoljeća, da bi uskoro bio okićen crkvom–tvrđavom sv. Marije i nekoliko puta pregrađivanim sv. Lovrincem. U njoj se na malom prostoru spajaju dvije osnovne otočne gospodarske odrednice, vinogradarstvo i ribarstvo, dionizijski i kršćanski simboli plodnosti i skrušenosti, putenosti i ekstaze, u metamorfozi značenja, prožetih općim shvaćanjem realnosti i irealnosti, doživljenih kao priroda i svemir, koji se kreću po svojim vječnim zakonima.

Jelsa se posljednja oslanja o nastavak polja i pučinu, premda često prednjači u iskorištavanju jednoga i drugoga. Oko nje su neki od najboljih vinograda bogdanuše i parča, znamenitih hvarskih loza, dok je ona svoj uspon čvrsto vezala uz more. Grad za kojega Alberto Fortis kaže da je još u ono doba bio često posjećivan »od gostiju odjevenih po francusku«, odista ima što zahvaliti poljodjelstvu, vinu, pomorstvu i ribarstvu. Ime mu vežu uz jolbu, stablo koje je u davnini raslo uz potočiće žive vode koje Jelsa ima u izobilju. Tek kao poticaj, kažimo da jelša, jelsa, u starijem hrvatskom jeziku znači određeni dio ili desetinu koju je pojedinac ili neka feudalna zajednica morala davati sebi nadređenom autoritetu u hrani i piću. Nije isključeno da nas ta etimološka bajka ne veže uz hvarsko srednjovjekovlje.

Sućuraj, mjesto na krajnjem hvarskom rtu, središte je istočnog, štokavskog dijela otoka, prema kojemu se njegovo čakavsko srce često odnosilo s nezaslužnim prezirom. Istina, Sućuraj se osim skromnog venecijanskog kaštela iz 1602. i ostataka crkvice sv. Jurja, ne može podičiti arhitekturom otočnih uzora. No, mjesto koje je ime dobilo po svecu, pobjedniku nad zmajem, premda zaostaje u estetskom i urbanom smislu ipak pripada krugu naselja i gradova koji svojim imenima i otočnim odlikama izražavaju mnogoznačnost otočnih mijena.

Čas nas upućuju na naslijeđe vremena, a onda opet predaju onima već spomenutim tajanstvenim paukovim nitima nošenim vjetrom, poput zvjezdanih staza u kovitlacima, koji zamataju u svemirske jasle jadransko prvorodenče mita i vjerovanja, puti i pokajanja, konačno Dionizija i Krista. Hvarski gradovi i gradići to nedvojbeno izražavaju, kao i mnogoznačnost uskrasnih procesija ili zapisa koji su svaki na svoj način dotakli Hvar.

U toj izraženoj senzualnosti nema ničeg tradicionalnijeg od ideje o Duhu nazočnom u tijelu sklonom pokajanju zbog prevrele vinske krvi, niti ičeg dvojnijeg od spoznaje da tu ideju dijete zvijezda tako

rijetko primjenjuje na vezu između otoka i Boga. Nigdje naime ona antička quadrijada vrelog Sunca i Vode, mora, darova dionizijske Zemlje i prozračnosti otočnog Zraka, tako napeto ne suprotstavlja počela i prapočela, nagon i razum, kao kad Hvar svojim neobuzdanim eliksirima uzmuti spokoj bića koja kroče njegovim prostorima i gradovima. Tako oslobođenu silu treba znati obuzdati ili barem ispitati u korijenju. Tajna nastanka ovih bitno erotskih i estetskih silnica, Hvar tada provjerava u bukoličkim prostorima svojih sela i zaseoka.

Kamena stada otoka, neka starija od otočnih urbanih sredina, možemo podijeliti s obzirom na njihovo nagnuće zemlji i otočnim kulturama, moru i darovima pučine, ili prema nekim samo njima znanim zakonima, ušutjelim u nanosima tla i kamena, a svrstati u šest grupa koje ih okupljaju oko hvarskih gradova, prostora i dijelova otoka. Špilje i pećine stražare u njihovom susjedstvu, trimi, gomile i gradine bude sjećanja na kruženje Mjeseca i Sunca, rustične crkvice, ali i veliki župni hramovi obraćaju ih kršćanstvu. Prastari komini dime se kroz maštovite dimnjake kućeraka, a velika gospodarska zdanja graditeljski su dokazi bogatstva kralja srednjodalmatinskog arhipelaga. Tu je prvi put nikla svijest života u zajednici, čudo vrenja i kuhanja vina, u njima su se rađali djelatnici, umjetnici i znanstvenici koji su svoja otkrića ponudili gradovima, ali i zavičajnim selima. Po ošitu Hvara pokazuju veću povezanost s prastarim maslinicima i antičkim vinskim tijeskovima. Ritualima koji otkrivaju izvorne spone, spajaju u pogansko naslijeđe s kršćanstvom, meket koze, njakanje magarca, njisku konja, lavež psa i mijaukanje mačke, čak i prhut noćne ptice, s jezikom aromatičnog bilja i raslinja. Med teče iz njihovih košnica, u rano ljeto ili ranu jesen žanje se i destilira hvarska lavanda ili kuha ružmarin. Dim kulja iz kotlovnica, a kapi se cijede iz vreline dok teški i opojni zapah uzbuđuje osjetila i prepušta ih mirisnim snoviđenjima.

Uz more se pod istim balaturama suše ribarske mreže i odlažu mašklini i motike, kosiri i pobuci. Ribarsko im je naslijeđe otvorilo obzorja, ali i učvrstilo u svijesti da je otok spasonosni simbol. Glasoviti i uvijek šutljivi ribari podjednako prepoznaju vrste riba po napeotom strujanju tega iz dubine. Samo njima znan podvodni katastar. Ali znane su im i čudi morskih struja i vjetrova, kao i plodne izmjene godišnjih doba, ono radosno plakanje zarezane loze i opor okus rano ubrane masline. Težaci su možda strasnije zaneseni prastarim ravnodnevicama i žrtvama plodnom tlu, no podjednako upućeni u zakone pučine. Nema sela koje nema svoju uvalu, nema ribarskog mjesta

koje nema svoj vinograd, maslinik ili polje. U proljeće i jesen love se ptice pjevice, preprodaju glasoviti grdelini, češljugari, zimi se očekuje povratak Perzefone. O svecima i blagdanima igraju se samo njima razumljive igre, poput Zoga falo ili jasnije, Baluna od ruke, venecijanske provenijencije, ali Hvaru prilagođenih pravila. Udarena dlanom, tvrda loptica od kostrijeti odbija se od kamenih kuća i zidova, a igrači se nadmeću da nakon udarca protivnika ne bi dva puta dotakla uglavnom neravno tlo trgova hvarskih sela i zaseoka, ali i ono ravno, popločano, u hvarskim gradovima. Brojenje poena i osnovna pravila igre slična su kao u suvremenom tenisu, a imena značajnih igrača pamte se godinama i štuju desetljećima. Ali pamte se i imena graditelja vapnenica, koje se sve rjeđe pale, pretvarajući u plamenim ždrijelima kamen u živo vapno. Sudbina tih neobičnih građevina, arhitekturom sličnih trimima, sudbina je nestajanja. One koje su preživjele nisu bile upaljene, a njihove graditelje zadesila je zla kob. Na putu od Hvara prema Starom Gradu, nešto niže od Velog Grablja, velika je vapnenica koju su pred propast Austro-Ugarske gradila braća Petrići. Prije no što je suho granje planulo u ložištu buknuo je I. svjetski rat, iz kojega se više nisu vratili.

Ako se ponekad u starim plesovima i pjesmama čini da veliko i bogato naslijeđe otočnih sela i zaseoka kopni pred prodorima suvremenosti, ona čak napuštena, poput čudasnog Malog Grablja, znaju iznijeti dokaze svoje otpornosti. Elegantni hvarski gradovi imali su od njih najveće koristi, ali od blagodati, kulture, ideja, možda i svojevrsne putene podatnosti, učila su i sela. Otuda se ravnaju prema svojim gradovima, a gradovi u njima nalaze trenutke predaha i korijenje razmišljanja o vlastitom podrijetlu. Teški rad ovdje lako sanja dokonost, ćudoređe i strogost vjenčava se s nemarom. Tu, pod velikim zaigranim svodom ukrštenih kometa i meteora, predrasuda i istina, otok pjeva svoj zvjezdani sonet.

Na južnoj strani otoka, priklanja se gradu Hvaru uvala Milna, gdje je obitelj Ivanića sagradila svoj ljetnikovac. Podrijetlo imena je nejasno, premda ga žitelji izvode iz imenice milina, dakle ugodna uvala. Međutim milna znači i zaobljeno kamenje, šljunak, žalo, a znači i pličina u moru. Zoraće, nešto južnije moglo bi biti iza rta, dok Dubovica koju nadvisuje ljetnikovac Kasandrića, ime veže uz stablo dub.

Kad se od Hvara uputimo prema Starom Gradu, prvo mjesto u koje ćemo stići je Brusje. Očuvane, stare pučke arhitekture, nazvano je po brusu, kamenu. Velo Grablje, kao i Malo, otkriva arkadijsku hvarsku floru. Pod grabovim krošnjama odvijali su se mirisni festi-

vali lavande i ružmarina ili vina i pašticade o sv. Kuzmi i Damjanu. Selce koje već pripada starograjskom okrugu, malo je selo, nastalo iz Grablja, a Rudine na velikom poluotoku Kablu šumovit su predio. Dol, u povijesti bogato selo, danas gotovo srastao sa Starim Gradom, nalazi se u dolini, podjednako vezan uz grad i plodnu ravnicu. Aristotelova agronomija, kao jedan od bitnih preduvjeta polisa, ovdje je također pružila svoje antičke dokaze.

Vrbanj, tako značajan za hvarsku povijest, svojevrсни je patronim Vrboske, a vrba ih oboje uključuje u obitelj sela koja su imena posvetila šutljivom svijetu stabala. Ti botanički predznaci Hvara najočitiji su u toponomastici sela oko Jelse. Rekli smo, ovaj gradić pomoraca i vina nazvan je po jolhi, dok za Pitve želimo vjerovati da Apolonije Rodski nije pogriješio, te da je tu bila ona Pityeija, po kojoj se valjda u davnini nazivao cijeli zimзелeni otok. Susjedni Vrisnik nazivamo po vrijesu čiji miris bura zna potjerati do Svirača, pa uskim uličicama sela Svete Magdalene, zasvirati poput svirca.

Plaže na Južnoj bandi, također su toponim grčkog podrijetla. Ovaj raj plavca malog, te još starijih sorti darnekuše i parča, koje smo već zatekli i u starograjskoj ravnicu, počinju Goromin Dolcem gdje se uzdiže kasnorenesansni ljetnikovac obitelji Machiedo iz XVII. stoljeća, a prema zapadu ga slijedi Zavala, uvala za brdom, Ivan Dolac po nekom Ivanu, pa Sveta Nedilja, koje svoje blagoslovljeno, suho vino izlaže trajnim iskušenjima otočnih dionizija.

Ovo su čakavski krajevi. Najstarije hrvatsko i hvarsko narječje, kojim su govorili i hvarski bardi, uz ostale dosege povijesti i civilizacije, ulilo im je varljivu samosvijest kako je samo taj dio otoka pravi Hvar. Da paradoks bude veći, štokavsko narječje istočnih krajeva, Plama, nazvanih po plamenu kojim su njegovi stanovnici upozoravali na opasnost i turske lađe, i sami prebjegli pred Osmanlijama uglavnom iz Makarskog primorja i Hercegovine, književno je bliže Luciću i Hektoroviću, no jezik kojim su ti pjesnici govorili. Poput njihova proturječna života i djela, jezik svakodnevice bio im je čakavski, no jezik na kojem su pisali svoja djela, istina zbog utjecaja dubrovačkih pisaca, pretežito je štokavski. Benetović se okoristio bistrim i promućurnim Plamusima, a gledatelji njegovih komedija u likovima seljaka i slugu iz Plama, nalazili su razloga za podsmijeh. Podijeljen graničom jezika i kulture, otok će jednom otkriti zabludu i prihvatiti istočni dio u zajedničke okrilje.

Humac, najsačuvaniji dragi kamen pučke arhitekture, nad Grapčevom špiljom, kolijevkom otočne civilizacije, zove se po Humu, brdu,

uzvisini. Poljica su stoga u polju, zaravni koja se proteže pod vrhom. Zastrazišće je selo za stražom, na Velikoj Glavi koja se uzdiže nad njim, na ilirskoj gomili, sagrađena je mletačka osmatračnica i stražarnica iz doba ratova s Osmanlijama. Ime Gdinja gubi se u tami vjekova i jezika, dok Bogomolje svoj naziv duguje bogomoljici sv. Marije iz XVI. stoljeća, također sagrađenoj na starijim temeljima.

Do Sućurja više nema većih naselja. Otok se ovdje sužava nalik na vrh bodeža koji je ratoborno uperen prema kopnu, kao da štiti Hvar od mogućih neželjenih upada, prodora i utjecaja koji bi mogli poremetiti sustav njegove izvornosti. Tu izvornost podjednako osjećaju hvarski gradovi i hvarska sela. Odanost otoku, ponos zbog pripadnosti kralju Jadrana, kulturno naslijeđe, jezik, književnost i običaji, sumnjičavost prema odjecima vanjskog svijeta, sve su to očitovanja istog, već spomenutog partikularizma. Ipak, kad se zapali vjera u budućnost, s nadom da će ona biti isto tako sjajna kao prošlost, hvarski gradovi i sela rado se prisjećaju svojih prošlih bitaka i prošlih užasašća. Čak i kad je riječ o rijetkim, ali vidljivim porazima ili padovima kometa i meteora kojima se na nebu izgubio svaki trag, osim sjećanja.

Hvar ipak nije apstraktni sustav kojeg je moguće formalizirati. Kad bismo to pokušali, morali bismo stvoriti pretpostavke koje će isključiti neke crte njegova značaja. Tom prilikom bismo izgubili sveobuhvatnu povezanost otočnog bića. A što bismo dobili? Možda iznimnu metaforu, ali ne i pogled koji bi obuhvatio cjelovitost njegova zvjezdanog soneta. Tada bi otok doista postao osamljen u valovima koji ga okružuju. Na sreću, tu mogućnost dokidaju njegova svemirska djeca, škoji i otočići. Arhipelag koji od juga, preko zapada i sjevera, okružuje Hvar kao kruna. Ako na njemu nema značajnih povijesnih spomenika koji krasi gradove i sela Hvara, jezik prirodnih raznovrsnosti, također otkriva značaj hvarskog otočja. Škoji su otoci uz otok, škoji su vrhunac onog eonskog toka koji je kristalizirao sve dijelove otočnog poliptiha i njegovih arhetipova, što su Hvaru darovali vrhovni položaj na Jadranu. Čak i škojarski život, uz neke otežavajuće okolnosti priznaje zakone koji vladaju hvarskom baštinom, bez pogovora. Ako nisu onaj Hvar u izuzeću, svakako su dio iz kojeg je moguće probrati neke uzorite pretpostavke.

Šćedro, nasuprot hvarskim plažama, onaj je antički Tauris, znamenit po pomorskoj bitki između Cezara i Pompeja, u rimskom građanskom ratu. Njegovo današnje ime potječe od starohrvatske riječi šćedar što bi značilo milostiv. Iliri su i ovdje podigli svoje

gomile, prve obredne osmatračnice nadzemlja i podzemlja. Rimski mozaik u dosluhu je s ranokršćanskom crkvicom u sklopu razvalina starog samostana, po kojoj je i uvala Mostir dobila ime, očito sakralne provenijencije. Život je kao i na drugim hvarskim škojima uglavnom vezan uz ljetne mjesece, a ostatak godine otok je manje-više prepušten stadima ovaca iz čijih će vimena poteći mlijeko za glasoviti sir. Šćedro je divlja oaza pitomih uvala, gdje bi mit lako mogao pronaći privremeno skrovište nekoj antičkoj čarobnici ili božanstvu u bijegu pred razjarenim olimpijskim vrhovnikom, kao što su ga prema predajama poniklim iz Teopompovih zapisa, na Paklinskim otocima pronašli moćni Posejdon i nimfa Dahomar.

Kako je zapisao taj antički povjesničar, bog mora zaveo je Zeusovu miljenicu, te oni pobjegoše u Hadrijski zaljev, u Jadran, i tamo se predadoše strasti. Takve ih je zatekao Zeus koji ih je progonio, te bijesan i ljubomorani hitnu munju s neba na ljubavnike. Ipak, njegov braco Posejdon uspije spasiti sebe i nimfu Dahomar, tako što na vrijeme, baš kad je strast dosegla vrhunac, zarone u more, a sjeme užitka i plodnosti, koje je pritom ispustio morski bog, spalio Zeusova munja i pretvori ga u kameno otočje. Po nekima, upravo Paklinsko otočje pred Hvarom.

Taj glasoviti mitski arhipelag tvori skupina otoka i otočića te nekoliko opasnih hridi, na kojima se brodovlje od antike do danas, u olujama ili burnim noćima, zna susresti sa sudbinom. Naziv otočja dolazi od paklo, paklina, topljene borove smole kojom se jednom premazivalo trupove lađa, a prijevod je talijanskog naziva Isole Spal-madori. Jerolim, vjerojatno prema franjevcu Jerolimu Grivičiću koji je u XV. stoljeću živio i umro u crkvi na tom otočiću, Marinkovac, Planikovac i Borovac, posljednja dva s imenima opet odanim bilju i drveću, otočna su predgrađa najvećem u arhipelagu, Sv. Klementu. Najpoznatije naselje je Vlaka, sa svojom crkvicom posvećenom svecu po kojem danas zovemo otok, podignutom na temeljima starije bogomolje, u susjedstvu neobične villae rusticae koja je uz obrađena polja imala i bazene za proizvodnju soli i uzgoj ribe. Mnoge ilirske gomile pokazuju nadanja drevnih Hvarana da se već ukapanjem na otočiću pred matičnim otokom, može biti bliže zvijezdama. Ipak, današnje bujno raslinje koje pokriva Sv. Klement, čineći od njega svojevrsni botanički vrt, plod je dugogodišnjih napora obitelji Meneghello, osobito prof. Eugena i njegovog sina ing. Jurja-Tota, koji su dio nekoć pustog otoka pretvorili u park. U sumrak s terase pansiona Meneghello, svojim unutarnjim osjećajima okrenuti Paklinskom ar-

hipelagu te nevidljivim morskim strujanjima, sklonima da svakog trenutka promijene svoj smjer, pa tako samo škojarima znanim zakonima pune položene mreže, osjeća se nazočnost nevidljivog Hvara. Bilo u iskrenju neke neobično sjajne otočne zvijezde ili u drugim znakovima među preuređenim i turizmu sklonim prostorima na Palmižani ili Vlaki. No, otočje se voli oteti svom gospodaru, sjećajući se svemirskih mitova. Pred Vlakom je Dobri otok uvijek spreman za napad, a tiha i pješčana Palmižana prima Štambedar u svoje okrilje. Sve se poistovjećuje u zanosu i ostacima spaljenog nebeskog sjemena do Paržanja i Vodnjaka ili Škojića od Duge, blizu Vire prastare hvarske luke, pa dalje u mimohodu pred bruškim i starograjskim valama koje od Lučišća, Lučevog boka i rta Lompić, znaju bljesnuti u svjetlosnom progonu za imenom Hvara, padajući u naručje djeteta zvijezda, u spomen Hektorovića i onog neponovljivog *Ribanja*... Ostalo je tek Zečevo pred Vrboskom i Jelsom, kao posljednji kamen u vladarskoj kruni, koja onda sve prepušta izduženom tijelu otočnog gospodara, samo na izgled usnulog na zamišljenoj pučini.

Jer na drugoj pučini, onoj pravoj, na moru, koje je odredilo hvarski značaj i hranilo njegove stanovnike, stvari nisu uvijek bile tako zanosne ni privlačne. U borbi za onaj samo ribarima znan podvodni katastar, nadmetali su se Hvar, Vis, u davnim vremenima i Brač, objedinjen u autonomnoj komuni još od XIII. stoljeća. Jer ni količina ribe na pojedinim područjima nije bila stalna. Nije ni zavisila od sredstava i oruđa za lov, koja su po kakvoći i obliku, pet stoljeća ostala gotovo ista. Velike mreže, oganj na provi, vesla, jedra, kormila i jarboli falkuša, gajeta, leuta i barki. Pa ipak, nadmetanje sa srećom počinjalo je prije isplavljanja. Da bi se izjednačile bolje i slabije pošte, područja gdje se lovilo, izvlačilo se u Hvaru brušket, ždrijeb koji je određivao koja će družina prve noći biti na kojoj pošti i zatim redoslijed kretanja svih u ždrijeb uključenih ribarskih družina, od pošte do pošte, sve do kraja mraka, odnosno noći bez mjesečine, kad se plava riba jedino lovila, privlačena u starijim vremenima zapaljenom vatrom na provi, pramcu, a u suvremenijim, plinskim svjetiljkama. Iz sačuvanih dokumenata vidi se da je u zajedničkom ždrijebanju u XVI. stoljeću sudjelovalo 98 tráta, mreža potegača, a 1860. godine njih 170. Sačuvalo se dosta zapisnika održanih brušketa od početka, sve do kraja mletačke vlasti na Hvaru, a i kasnije. U tim minulim stoljećima kao i danas, riba se javljala na istim mjestima u raznim vremenskim razmacima i veličinama jata. Smjenjivala su se razdoblja velikih ulova s razdobljima malih ulova, ali se ipak stalno isplov-

ljavalo na more jer je uvijek postojala mogućnost da »jedna noć dade za sav mrak, a jedan mrak za sve lito«.

Prema Statutu hvarske komune svaki je ribar morao dati desetinu prihoda komuni. To je vrijedilo i za ribu koja se lovila oko Svetoga Andrije i Palagruže, ali i za onu koja je pojedena kao ribarski obrok. Jedan dio ribe, odlazio je na carinu i poreze, pa je tako svaka sedma srdela odlazila hvarskoj komuni ili na druge namete. Pa ipak, milijuni posoljenih srdela izvozili su se na razna tržišta, a monopol na kupnju soli utjecao je na stvaranje monopola onih koji su ribu solili. Nije ribar prevladavao u soljenju, nego je trgovac slane ribe nastojao prevladati u ribolovu, premda su od izvoza zajedno imali najmanje koristi. Višak se uvijek prelijevao u kasu komune i njezinih staratelja poput Venecije. Ipak velike ribarske epopeje Hvarana odredile su sudbinu otoka. Uz proizvodnju vina i sušenje aromatičnog bilja i voća, bile su to pustolovine blagostanja, koje je makar na kratko davalo prilike za predah i sanjarenja. Udobno i samodovoljno kako i priliči kralju otoka. Kao da je na tren stalo vrijeme i osim blagodati koja je ovog puta stigla s mora, više nije postojalo ništa. Uspavani Hvar i sam sličan golemoj srdeli, ispruženoj u mrežama nebeskih kometa.

Na sreću hvarski san nije stalno tako dubok da ga se ne bi moglo probuditi, pogotovo kada želimo izazvati njegove vremenske i povijesne mijene. Tada on na samo sebi svojstven način, sličan arheološkoj podatnosti njegova tkiva, preskače obzorja epoha i zamagluje izrazite razlike. Neolitik je svoj trag ostavio u megalitskim građevinama i nebu, renesansa u graditeljskim i pjesničkim uzletima, ali pretežiti antički značaj, kojemu se na Hvaru ne može oteti nitko, pa ni sama otočna bit, još uvijek snažno isijava, često ipak neprimjetno. Iako najsnažnije živi u arheološkim slojevima i strukturi otočnih naselja i mentaliteta, on je najočitiji u preživjelim imenima koja ga tisućljećima vežu uz more i podmorje. Tako glasoviti hvarski mandrač vuče svoje semantičko podrijetlo od starogrčke riječi mandrakión, mala luka, a kao što smo mnogo puta ponovili, samo ime Hvar, nastalo je od antičkog Pharos. No, nigdje ta morfološka i semantička geneza nije tako uočljiva kao u imenima riba. Tek doseljeni Hrvati, Neretljani, preuzimaju ih od starosjedilaca Romana i tako se brzo prilagođuju životu uz more, prilagođavajući pri tome i talaso-zoonimski inventar duhu svoga jezika, omogućujući da na taj način zajedno prežive sve do danas. A to preživljavanje u isto vrijeme kazuje kako su se pomiješana jezična iskustva naslojavala jedna na

druge, u ovom slučaju prilikom usvajanja ribarske terminologije, miješajući nazive s običajima i preuzimajući bogatu kulturu antičkih Romana, koja i na otoku posjeduje opće sredozemne oblike. Uz jezičnu to je ujedno i sredozemna epopeja, koja najbolje odslikava naslijeđeni sredozemni nagon za more. Onaj koji je tijekom tisućljeća dovodio u dodir razne etničke skupine i narode, da upravo na Hvaru ostvare svoje primjerne dosege, kulturne veze svojstvene svim mediterancima, pa tako i Hvaranima, Dalmatincima i Hrvatima. Navest ćemo stoga samo nekoliko naziva koji su po Šimi Županoviću tipični za hvarski akvatorij, no i oni su dovoljni da potvrde našu tvrdnju, tim prije jer ih Hektorović navodi u svom *Ribanju...*, a Gazarović u *Muratu Gusaru*, što samo potvrđuje dugotrajnost ribarske morfologije i semantike. Tako se kraljica brodeta škarpina naziva po starogrčkom skorpaína, gospodarica crnog rižota sipa od sepía, a najrasprostranjenija riba hvarske povijesti srdela svoj naziv duguje antičkom imenu sárda. Među drugim vrstama plave ribe tunj se nazivao thunnís ili thúnnos, palamida palamýs. Kvalitetnije vrste bijele ribe pagar págros, šarag sárgos, špar spáros, trilja trígale, komarča komarís, cipel kefalós, ugor gúngros, murina múraina, a kralj jastog astakós. Jeftinije vrste možemo započeti s kantarom kojeg su Grci nazivali kantarís, salpom sálpe, girama géres, šnjur saúros ili tragos za našeg traglja ili hanée za sve rjeđeg kanjca. Ima imena školjaka, morskih biljaka, brodske opreme i ribarskog oruđa. Svijet antičke semantike uronjen u more povijesnih mijena koji je tako zaštićen bolje preplavio valove povijesti u našem, nego u suvremenom grčkom jeziku i preživio sve do današnjih dana.

Kad se Hvar probudi, kaleidoskop njegovih mnogoznačnih silnica ostavlja po strani pojedinačna svojstva otoka. U zvjezdanom sonetu strofe su jasno raspoređene. Prva je posvećena eonima svemirskog uzrastanja, druga sekundama povijesti koje su u nizu pridonosile da se obnavlja svemirska vizija Hvara, treća pjeva o čudoređu i trajnim značajkama otoka, dok ga četvrta podržava u nikad ugasloj namjeri da se vrati zavičajnim zvijezdama. Sve su prezaokupljene same sobom, da bi mogle misliti o vlastitom probitku. Za njega se pobrinuo sam Hvar. Istina, uz pomoć jednog poduzetnog stranca.

Prije no što se upustimo u kratko prepričavanje njegove priče, dužni smo još jednom otoku odati priznanje, ovaj put zbog njegove zdrave klime i urođene otpornosti prema bolestima koje su, poglavito od srednjeg vijeka do XIV. stoljeća, znale kositi pučanstvo Dalmacije, poglavito velikih gradova Splita, Dubrovnika, Šibenika ili Zadra.

Osim klimatskih prilika, za to se pobrinula i hvarska komuna. Iako je na Hvaru u XV. stoljeću zabilježeno nekoliko pojava kuge, ona nije ugrozila stanovništvo, niti poprimila šire razmjere, ponajprije zahvaľjujući zdravstvenoj i bolničkoj službi, koja je upravo od tog stoljeća na razini najnaprednijih u Europi. Tako su već od 1468. postojale službe liječnika fizikusa, liječnika kirurga i ljekarnika s besplatnim lijećenjem za sve pripadnike komune, a za strance »da plate što bolje mogu«. Začudo, liječnik nije smio biti Hvaranin i morao je biti preporučen od sveučilišta u Padovi. Nešto kasnije bilo je obvezatno da je i doktorat stekao na tom glasovitom talijanskom sveučilištu. Cjelokupnu brigu o zdravstvu komune na otoku, već od 1691. godine vodi poseban odbor od osam članova sa zastupnicima u Starom Gradu, Jelsi, Vrboskoj, Sućurju i drugim većim mjestima i selima. Osobito se strogo pazilo da brodovi koji su dolazili iz zaraženih ili sumnjivih krajeva budu izdvojeni od veze s otokom. Usidreni pred hvarskim lukama u četrdesetdnevnoj karanteni, duljina koja nije određivana prema vremenu inkubacije moguće bolesti koja je zahvatila nesretni brod, već prema biblijskom vjerovanju da je opći potop trajao četrdeset dana, pa prema tome toliko traje i svaka prirodna promjena, pa i bolest. Zbog toga i ime karantena dolazi od talijanskog quaranta, četrdeset. Zanimljivo je napomenuti da je tek 1926. za brodove određen jedinstveni i lakši preventivni režim. No u ona davna doba, prekršaji su se vrlo strogo kažnjavali. Od kazne dvije godine veslanja na hvarskoj galiji, do smrtne kazne na kotaču s kidanjem tijela prekršitelja užarenim klijestima, kao u Dubrovniku. Dok su se po drugim dalmatinskim i europskim gradovima u doba velikih pomora, po ulicama palile vatre, a zaražene kuće i predmeti spaljivali, održavale se beskrajne procesije i bogoslužjenja, neki bi se bičevali, umrli masovno pokapali ili jednostavno ostavljali, a veći dio stanovništva bježao u panici, što dalje od okuženog grada koji je pružao stravičnu sliku, Hvar je bio pošteđen. Njegova prapočela od otočnog Zraka, Mora, Sunca i Zemlje, u stalnom dosluhu s razvojem komune i njezinih gradova u doba velikih uzleta, pružila su mu opet spasonosno utočište.

Na takvom Hvaru zatekao se, sedamdesetih godina prošlog stoljeća, profesor botanike Franz Unger i odmah se dao u izučavanje i promatranje blagodatni hvarske klime. Nije se vodio samo prirodnim pogodnostima. Imao je priliku proučiti istraživanje meteorologa i klimatologa Juliusa Hanna, kao i podjednako glasovitog Hvaranina Grgura Bućića, koji su otok već predstavili kao svojevrsni klimatski

unikum. Poduzetni je Unger uspio nagovoriti školovanije građane tadašnjeg Hvara, nekoliko stranaca i poduzetnika, te već 1868. dođe do osnivanja »Higijeničkog društva«, preteče organiziranog turizma na otoku. Vjerojatno ni sam Unger nije pretpostavljao pune dimenzije turističkog zamaha. Turizam će tijekom jednog stoljeća izmijeniti lice otoka, kao nijedna pokretačka sila do tada. Pojednostosti nisu važne ovoj knjizi, no turizam se uspio okoristiti svim bitnim odlikama i ukrasima otočne puti. Desetine hotela, stotine privatnih pansiona, restorana i apartmana preobrazile su onaj, na izgled sneni spokoj zvjezdanog čeda, a tisuće suvremenih nomada, argonauta i Odiseja novog doba, doslovce opsjedaju Hvar, gradove, sela, uvale, plaže i hvarski arhipelag. Na putu od zvijezda do smrtnosti, Hvar je sve svoje blistave značajke često mjerio s besmrtnošću. Turizam se za te razmjere zanimao otprilike koliko se one zanimaju za njega. No, bez sumnje turizam ih sve objedinjuje kao da je on jedini pravi nasljednik onih počela koja su stvorila otok.

Kad ova knjiga želi pobjeći od njegovih mondenih fasada, kozmopolitske vreve koja opet bruji njegovim prostorima, odlučuje se ponoviti uzlet u nebo. Otok iz te perspektive, čas nalik plutajućem kitu, čas kremenom bodežu, ne može sakriti svoja iskrenja, ni neobuzdana strujanja okusa i mirisa, puti i krvi. Crveno lišće na već praznim čokotima preselilo je grožđe u konobe gdje ljubičasto ili zlatno dozrijeva mlado vino. Masline su još neobrane, tijesak čeka prve kapi ulja. Cvijeće miriše posvuda, košnice se pune medom, a po strmim pašnjacima pasu stada koza i ovaca. U pastirskim stanovima suši se pršut, panceta, kaštradina i sir potopljen u ulje. Vinogradari skupljaju puževe i goste se »brujetom od spuža«. Sela vonjaju po kuhanoj ovčetini, gljivama i kiselom kupusu, gradovi i gradići Hvara čekaju povratak ribarica uza slane srdele i sušene gire, možda hobotnice s krumpiri-ma. Jedino valovi udaraju o hvarske rive i obale, poput stada ovaca što dolaze i odlaze, podsjećajući ipak na česte godine neimaštine i gladi kada je smrt bila najbliža prijateljica.

Da bi se upoznao život takvog Hvara, valja zaviriti u njegove konobe, seoske krčme i gradske kuhinje. Rijedak je dimnjak nad kojim u godinama obilja ne pleše perjanica dima, ognjište na kojemu se ne kuha neko drevno hvarsko jelo. Sve lakomo buja, i mi smo već nepovratno uvučeni u ovu sladostrasnu priču. Na velikoj hvarskoj pjaci, na koju je Martin Benetović smjestio svoju *Hvarkinju*, stari dubrovački vlastelin Mikleta, prije negoli će poći u tajni posjet lju-

bljenoj udovici Poloniji, šalje nas da pomognemo njegovom slugi Bogdanu Plavjaninu i pristavimo trpezu:

Nu ti braće ovu mošnjicu. Tu je munite pet škuda. Podi, spendaj na tvoj način, da se banketa. Čini da je svega gospodski, kupi kokoša, pulastara, gusaka, pataka, golubica, kosovića, jarebica. Čini da je vedeletta, lonzu prašćevu, kobasica. Čini da su torte dopo pasto. Veće načina nađi ko se dilata lijepo spremnjevati i hodi, veće se ne obziraj i donesi što ti ostane.

Iz ove književne zgode mogli bi možda iscijediti stari recept za pripremanje patke, koji se kao jelo za svečane prigode sačuvao sve do danas, a neobičnom mješavinom začina i sredozemnih mirisa otkriva svoje nesumnjivo davno podrijetlo. Stoga recept nazovimo, sasvim proizvoljno Benetovićeve patka Hvarkinja:

Očišćena patka izvana se natrlja solju i paprom, može i s listićima od ružmarina, na prsima se pokrije listovima slanine ili prošaranog pršuta. Iznutra se pospe sjeckanim listićima kadulje, selena, s malo muškatnog oraščića i par klinčića. Peče se na masti dok ne porumeni, podlijevajući stalno s malo maslinova ulja i sokom od prošeka u koji smo ucijedili tri divlje ili pitome naranče. Ako želite da umak bude gušći pri kraju pečenja dodajte još malo, u narančinom soku, razmućenog meda. Kao prilog poslužiti Panadu — umiješan u štrucu suhog kruha razmekšanog u mlijeku, s malo brašna, dva jaja i tvrdog ribanog sira, prokuhana na pari, ili palentu u koju smo umijesili komadiće pršuta, malo propirjane na gorućoj tavi.

Koje desetljeće prije, na drugoj strani otoka, Petar Hektorović s ribarima Pashojem i Nikolom istezaao je bogat ulov:

*Nikad se čujše, nut, praveć, ovoga,
koga istezaše, zubatca veloga.
Nikad jih brojaše: drugi, tret, peti,
nikad govoraše: deveti, deseti.
S njimi se hitahu škarpine kolike
i, ke se micahu, komarče velike,
čarnorepi takoj nemali za timi
kih biše velik broj ribami meu svimi.
Salpe se lovjahu, vrane, drozgi, pici,
meu kimi višahu, pagari veliki,
Šargi, trilje, koje tko god bi zbrojio,
i arbuni toje, vid bi se utrudio.
Ali im biše paša kud lovit hodismo
al bi srića naša da tko lovismo.*

Pa oštroumni i vješti ribari svom gospodaru i prijatelju Petru već pripremaju glasovitu hvarsku gregadu, prastari riblji složenac kojemu neki podrijetlo nalaze u grčkoj zajednici koja je u doba procvata postojala na Hvaru, a drugi u još daljoj prošlosti, pošto gusto, ukusno jelo od najboljih vrsta ribe ima gastronomski predložak u glasovitoj *Patina de piscibus quoslibet*, na hvarskom »Lonac od razne ribe«, još glasovitijeg Apicija, onog antičkog proždrljivca koji je baš kao i Hvar svoju sklonost užitku znao oblikovati u hedonistički sustav. Pripremanje *gregade* je jednostavno kao što su jednostavna i sva najbolja riblja jela, a Hektoroviću, kao i svim hvarskim ribarima, ako izuzmemo iz Amerike uvezeni krumpir, bilo je dobro poznato, od Petrovih vremena do danas. *Očisti se riba od kamena, krumpir, luk i češnjak, te se sve isiječe na krupnije komade. Potom se slaže u redove, u širokom loncu, pospe paprom, solju i peršinom, polije maslinovim uljem i vodom, tek da prekrije ribu, te potom pusti krčkati istiha, oko jedan sat, dok sve ne omekša.*

Vrijeme je da se upustimo u još jednu proizvoljnu gastronomsku, hvarsku pustolovinu, također destiliranu iz književnosti hvarskih barba, opet slijedeći iskustveni okusni put koji struji između Hvara i Visa, oba otoka tako draga Hanibalu Luciću koji u svojim književnim djelima, istina, ne spominje otočne jelovnike. No, otočni jelovnici, svi preživjeli još iz renesansnih, pa i starijih vremena tada progovaraju o pjesnicima. Ovo staro jelo, nekad uvriježeno na hvarskim trpezama za blagdana ili svečanih dana je izvorna preteča kasnije uvezenog bakalara, a poznavaoćima ga okusom sigurno nadmašuje. *Za Hvarski složenac od sušene ribe na komade se izreže kilogram sušene tabinje, raže, ugora i oslića te potom slažemo, naizmjenično, sa redovima oko tri cijele glavice krupnije isjeckanog bijelog luka, dva stručka petrusimula, soli, papra i žličicom meda. Polije se maslinovim uljem, doda vode tek da pokrije ribu, i kuha istiha oko sat vremena. Kad je gotovo, doda se jedna žlica mlijeka, žlica maslinovog ulja, još malo sjeckanog češnjaka i petrusimula te se dobro protrese u poklopljenoj posudi, dok se riba i povrće ne prožme. Može se na kraju poskropiti s par kapi limuna.*

Na siromašnijim stolovima od Petrovog i Hanibalovog, nudile su se slane srdele popržene na maslinovu ulju s palentom, ili *potrusene gire*, još jedno izvorno hvarsko jelo, staro koliko je staro ribarsko sjećanje otoka. *Za kušati tako pripremljene gire, treba ribe složiti u drvenu ili metalnu posudu, najbolje bačvicu, te prvi red poslagati kao da se soli srdela. Posoliti i dobro posuti nasjeckanim češnjakom, te*

tako nizati dok ima gira. Pokriti drvenim poklopcem i blago pritisnuti kamenom ili nekim težim predmetom, te ostaviti preko dana i noći. Sutradan ribu nabosti na draču od šipka, ili prošiti ribarskim konopčićem kroz oči i sušiti na dimu ili hladnom zraku, do dva dana. »Potrusene gire« peku se na gradelama malo, tek da im strane uhvate boju.

Sa škoja sada dopire vonj »brujeta od jastoga«, crvenog poput rakova oklopa, okupana u bijelom vinu i škojarskim začinima. Pa pada Hektorovićev smorac, a seoski vjetrić donosi mirise sušene pancete i pršuta, potom lešo janjetine, najboljeg predjela njegovom još do nedavno meketavu bratu, nataknutom na ražanj. Otočne pašticide, svaka pripremljena po tajnoj recepturi vrlo određenog dijela otoka, svađaju se u beskrajnim disputima, čiji ukusni sok najviše zaslužuje da se njime prelije dugotrajno tušena goveđa ruža, njoki ili makaruni. Teta Vinka Plančić u Starom Gradu već mijesi »paprenjake«, a ispečeni medenjaci u obliku ptica, srca i cvijeća, prizivaju zov hvarskih renesansnih barda:

*pak reče: Opet grem, i doni ne mala
kus pančeta prem s kruhom kaškavala,
paprenjakov, vina i voća pripravi,
tuj tko hti užina, tko ne hti ostavi.*

(Petar Hektorović: Ribanje i
ribarsko prigovaranje)

Gospođa Plančić jedna je od zadnjih kuharica koja čuva recept, što se prije prenosio s koljena na koljeno, za pripremanje starograjski *paprenjaka*, a po forski *paparnjaka*, provučen kroz slojeve otočnih stoljeća. Po njoj, za *desetak paprenjaka treba uzavreti oko 1/2 kile meda, dodati decilitar, dva prošeka, isto toliko ulja, prstovet šafrana, cimeta i oraščića, klinčića i sode bikarbone. Umijesiti u to kilogram brašna i ostaviti da tijesto dahne oko 15 minuta. Uskoro pod njezinim vještim rukama i starim kalupima uskrsnuju Benetovićeve kokoši, pulastri i golubice, Lucićeve sarca, Hektorovićevo bilje i cvijeće, kao da svom zajedničkom dubrovačkom prijatelju dum Mavru Vetranoviću, šalju jato tek oblikovanih paprenjaka, koje su kuharice već gurnule u vrelu peć. Za nepunih pola sata sve zamiriše, a nepce napokon uživa u okusu davnih hvarskih stoljeća.*

Za drugim, podjednako živim otočnim blagovaonicama, bogdanuša klokoce u peharima, uz veselje ribljih zalogaja, dok teški i opori plavac, uzmućuje prosudbe glede paštica. Parč i darnekuša, po nekima sorte još iz vremena podizanja antičkog grada, zalijevaju

slast paprenjaka, a hvarski podrumari i vinari, poput Ganimeda, pune pehare sjena vinopija Ilira, Grka, proždrljivih Rimljana i tek pristiglih Hrvata, koji nazdravljaju mletačkim knezovima i hvarskim plemićima, neprimjetno posjednutim među turistima na obalama hedonističkog arhipelaga. Pada mrak. Kao sitna zvijezda sjaje hvarski svjetionici, a crkvena zvona pokušavaju uspokojiti razgoropađeno Orionovo čedo. Uzbudljiva hvarska noć sada zvoní ključevima dvorana i ložnica strasti, a zvjezdani sonet odjekuje u tami, koja skriva svijeće pokajanja. Hvaranima je ono blisko kao i grijesi zbog kojih su se morali pokajati. U pozadini strogog vjerskog zanosu, plamti buktinja strasti, opjevana u legendama i otočnim bajkama, koje svoju neobuzdanu maštovitost nastoje opravdati, pozivajući se na neosporne uzore. Legende o bludnim godinama mladog Hanibala Lucića, rodile su priču o razuzdanom pjesniku koji je, praćen svojim vilama, trčao gol po Paklinskim škojima, prije nego li bi se predali neobuzdanoj strasti. Starograjani znaju prepričavati još sladostrasnu bajku, koja uvijek započinje pitanjem zbog čega je Hektorović dao sagraditi mali balkon na glavnom pročelju Tvrđalja? Odgovor iznenađuje svakog neupućenog stranca. Naime, u doba gradnje Hektorovićeve palače, kaže ta bajka, more je doticalo njezino podnožje, s malim otočićem na mjestu gdje se danas uzdiže pjesnikovo poprsje. Tu je, prema predaji, pripremljena za plovidbu bila stalno vezana Hektorovićeva brza veslarka. Pjesnik bi ju slao u Veneciju svaki put kad bi ga obuzela žudnja. Četrnaest, po nekima čak dvadeset veslača, neprestance je veslalo cijeli dan, da bi se pred noć vratili u Stari Grad i iskricali nekoliko najpoznatijih mletačkih kurtizana, na mali škojić pred Tvrđaljem. S balkona, Petar ih je potezao šemucom, okovanim drvenim sidrom za izvlačenje vrša, u svoju ložnicu i naslađivao se sa svakom pojedinačno, sve do jutra. Kad bi svanula zora, Mlečanke bi bile ponovno ukrcane na nezamislivo hitru lađu, a Hektorović ih je pozdravljao s malog balkona, hladeći renesansnim skutima svoje plemićke halje, užareno, ali uspokojeno međunožje.

U tim i mnogim drugim hvarskim pričama nije važna neuvjerljivost. Hvar je lako pobija istinitim djelićima iz stvarnog života, poput činjenice da su se oba pjesnika u starosti pokajala zbog razbludne mladosti, da su neki Lucići doista posjedovali zemlje na otočju pred Hvarom, od činjenice da je more doista oplakivalo Hektorovićev Tvrđalj, pred kojim se prije nasipanja uvale izdizao mali otočić, do svakome znane namjene šemuca, okovanog drvenog sidra za vrše ili svakom vidljivog balkona na pročelju Tvrđalja, koji je istini za volju dograđen nakon Hektorovićeve smrti. Lakomost i strast sada pljač-

kaju hvarsku nevinost. Njima nitko ne može uteći. Ni bilje, ni ribe, ni magarci, ni stada, ni hvarski gradovi, ni sela. Podavanje je potpuno i obostrano. Svijetlo i tama, usponi i padovi otoka, nisu više važni ni vidljivi. Hvar obljubljuje sve i samoga sebe. Tek zvonici, uspravni i tihi, jedini prate nagovještaje, dijamantom osutog svoda.

Kada svrne pogled u tom smjeru, knjiga se osjeća samom i napuštenom, kao i Hvar u trenucima svojih osujećenih uzleta. Kad pogleda na otok, život nebeskog zastupnika navodi je na praštanje njegovih povremenih padova. Tada je sklona pretjerivanju i zaljubljujivom osvrtaњу prema svom izabraniku. Srećom, zanesenu knjigu sputava velika knjižnica značajnih istraživanja otoka i njegova naslijeđa, kojoj ovo pismo također duguje svoj nastanak. To su eliksiri uma, Hvarana i nehvarana, onih koji su otoku posvetili svoj stvaralački vijek, ali i onih koji otok nisu nikada posjetili, poneki ni čuli za njega.

Kao u slijedu povijesnih epoha izbor će odati počast samo najvažnijima, koji su ovu knjigu naveli na prepisivanje i preuzimanje već otkrivenog, što je posredno priznanje onima kojima se na žalost nije odužila. Shvatit će gdje je bezobzirno otela plodove njihova truda, pokušavajući se opravdati sumnjivom ciklikom vremena, u kojoj sustavi mišljenja oponašaju jedni druge, razdoblja potkrajaju razdoblja.

Prva trojica kojima duguje ispriku, Hvarani su i spadaju u najuži krug opljačkanih. Veliko dijete malog zvjezdanog otoka, Grga Novak, koji mu je podario najznačajnija otkrića neolitika, ali i drugih epoha, bez kojih je danas nemoguće i pogledati Hvar. Drugi, Niko Duboković Nadalini, marljivi istraživač gotovo svih pojavnosti kralja Jadrana, uvijek elegantni pobornik njegova zvjezdanog i plemenitaškog podrijetla. Slijedi ih Marin Zaninović i stasom izražavajući antički značaj Orionova čeda, koji je uz mnogobrojne radove u svom zavičaju, ponajprije u otkopima slojeva starogradske hore i villa rustica, vratio polju nepobitan helenski značaj. Duje Rendić Miočević, nezaobilazni istraživač Ilira i antičke epigrafe nije Hvaranin, kao ni tumač prastarih kultova Aleksandar Stipčević, ni Mate Suić, autor brojnih studija i nama posebno dragocjene knjige o antičkom urbanizmu na istočnoj obali Jadrana. Njima pridružujemo Branimira Gabričevića, Mladena Nikolancija, te njihove dostojne sljedbenike Nikšu Petrića i Branka Kirigina, kao i posadu upornog branitelja hvarskog naslijeđa, okupljenu oko »Centra za zaštitu kulturne baštine Hvar«, jedinstvene ustanove koju je osnovao Niko Duboković Nadalini.

U kasnijim razdobljima ističu se Nada Klaić, Andro Gabelić i Ivo Kasandrić, koji najbolje znaju što je od koga preuzeto. Cvito i Igor Fisković, te Kruno Prijatelj i Grgo Gamulin djelomično su voditelji kroz umjetničku baštinu, a pridružuju im se Tonko Maroević, Nevenka Bezić Božanić i Joško Kovačić, istraživač povijesti hvarskog sakralnog graditeljstva. Nedostatno obrađeni Tvrdalj premda posredno, duguje studiji Miće Gamulina, a tumačenja štovanja Isusove muke i uskrsnih procesija, ponajviše su potkradala Bernardina Škuncu. Tri su najznačajnija kada je knjiga govorila o hvarskim bardima, Tonko Maroević, Slobodan Prosperov Novak i stariji Marin Franičević. Prirodne odlike, more, podmorje, ribarske i poljodjelstvene kulture oslikali su Josip Roglić, Vladimir Majer, Mladen Krpan, Renata Rucner, Fabijan Grubišić, Ivo Politeo, Ante Tadić i Tonko Novak. Kako su imena znak u vremenu, toponomastici otočnih naselja Petra Skoka i Mate Hraste, knjiga je posvetila posebnu pozornost. Slikovne priloge, bez kojih bi bila mnogo ogoljenija zahvaljuje između ostalih, ponajprije fundusima »Centra za zaštitu kulturne baštine Hvar«, pjesniku Aldu Čaviću i »Centru za kulturu Stari Grad« te Toniju Politeu koji se na mnoge načine odužio svom otoku. Svi nas oni upućuju na besramni postupak, kojeg ne mogu opravdati ni iskorišteni znanstveni i teorijski sustavi S. Piggotta, J. Chamoux, P. Grimala, J. le Goffa, M. Finleya, C. M. Bowre, F. Braudela, E. Garena, J. Delimoa, E. Panofskog, R. Gravesa, E. H. Gombricha, E. Winda, A. Coirea, te mnogih drugih koje bolje ne spominjati kako knjiga ne bi završila pred sudom. Ipak, kako zna da se ne bi mogla obraniti, priznala je svoje pomalo razbojničko podrijetlo, pokušavajući uzdići pljačku na razinu vlastitog viđenja. Otok joj je već oprostio. Ona ga se ionako ticala samo površno. Dok je zbrajala tuđe sustave, molila je u tami zvog neznanja da joj bude dopušteno prišapnuti na svemirsko uho njezine neostvarene ljubavi, na uho djeteta zvijezda, kako se ipak može smatrati da što više znamo o njegovoj nebeskoj evoluciji, da to biva jasnije kako smo obogaćeni zbog njegova postojanja u svemiru Sredozemlja, pa potom i zbog određenih bogatih darova koje su otkrili mnogo vredniji istraživači od nje same. Otok joj nije odgovorio ni na šapat, ni na mnoge poljupce upućene krišom. Što joj je razočaranost i tužnoj drugo preostalo, no da se tim darovima posluži!?

Jer upravo prema darovima otočnog svemirskog praha, Hvarani su se odnosili s poštovanjem, prikrivenim često nevješto odglumljenim kudenjem i mrzovoljom, pogotovo kad je trebalo ljubav prema otoku dokazati trajnim jamstvom. Za njih je otok oduvijek bio tu,

vladar i sluga, svemirski velmoža i zemaljski podložnik. Vješto skrivenu naklonost i osjećaje znali su potom prenijeti na strance, poklonike hvarske darežljivosti, koji, baš kao i ova knjiga, nikada nisu uspjeli u potpunosti prozrijeti zamke hvarske zavodljivosti. Možda su u svojim uopćenim sudovima bili pouzdaniji i iskreniji, ali crtu koja dijeli one koji hvarsku nebesku put nose u sebi, od onih koji su se njome sada posredno okoristili, nisu prekoračili. Ma koliko im je ponekad želja bila jača i iskrenija. Pa ipak, kralj dalmatinskog otočja, često je pokušavao pobjeći od jednih i drugih, da bi tu iznenadnu želju za bijegom ubrzo zamijenio bezgraničnom naklonošću. Hvarani, u takvim promjenama raspoloženja svog otoka, vide pouzdani znak uzajamne i vječne povezanosti. U godinama blagostanja, baš kao i u godinama siromaštva i oskudice. Zajedničkog putovanja kroz prostor i vrijeme. O njoj su pjevali hvarski pjesnici, poglavito Hektorović, pisali putnici i namjernici, Hvarani i nehvarani. Slikari su je oslikali na svojim platnima i vedutama, znanstvenici tumačili u osmišljenim sustavima. Ipak svi su ostali na razini samovoljnih pojašnjenja, preplašeni od same pomisli da bi nečim mogli poremetiti sklad otoka.

Jedini koji se usudio upustiti u takav pothvat, bio je jedan stari pomorac iz Staroga Grada, premda ni on nije nikada uspio ostvariti svoju zamisao. Zvao se Krišto Tadić Jurac i tridesetih je godina ovog stoljeća, za vrijeme velikih pohara peronospore, filoksere i luga po hvarskim vinogradima, odlučio prekinuti patnje i stradanja koja su opet pogodila Hvar. Njegova zamisao nije bila površinska, ni teorijske naravi. On, čovjek koji je poznao more, pokušao je prodrijeti u zvjezdanu bit otoka, u njegovo izvorno lutalačko podrijetlo. Zašto bi Hvar i Hvarane progonila naizmjenična zla kob kao vremenske sudbine, zašto bi otok morao robovati moru, zašto bi zajedno morali podnositi patnje i boli? Dok su njegovi susjedi, otočani, odlazili u nesigurnost pečalbe, Krišto Jurac domislio je kako će ih za sva vremena riješiti briga. Velikom pilom odvojiti će otok od podmorskog dna i pretvoriti ga tako u veliku lađu. Vani je puhao starograjski smorac. Kokoši su kokodakale u susjedovu kokošinju. Psi su lajali na toware u prolazu, a Kriština mačka prela je u kutu sobe. Otplovit će svi zajedno. On, Hvar, kokoši i mačke, psi i magarci. Starograjani i svi Hvarani. Kad bi pogledao kroz prozor mogao je nazrijeti tamne obrise najvišeg hvarskog vrha Svetog Nikole, u maglicama isparavanja s polja. Tamo, visoko, bit će zapovjedni most. S njega će on, parun Krišto Jurac, upravljati zvjezdanom ladom. Na zapadnom dijelu, na poluotoku Pelegrinu i nešto južnijem hvarskom rtu kod Pokonjeg

Dola, bit će postavljen divovski, snažni propeleri, tjerani još moćnijim parnim strojevima iz špilja podno Velog Grablja. Dok su valići blago udarali o rivu podno njegove kuće, Jurac je već vidio izduženi predio oko Sućuraja, kao pramac koji siječe zapjenušano more, a cijeli otok plovi prema Americi, New Yorku i snovima. Ako ih tamo ne ostvari, otplovit će dalje, sve do obećane zemlje...

Krišto Tadić Jurac, umro je sredinom ovoga našeg stoljeća, uzaludno pokušavajući pronaći nekoga tko bi uložio sredstva u njegov jedinstveni projekt. Iako je već imao gotove nacрте i proračune, mogući se ulagači nisu oglasili ni nakon njegove smrti. Spasonosna zamisao, pokopana je tako zajedno s Krištinim tijelom, u crvenici starograjskog groblja, u zemlji djeteta zvijezde, koje je na taj način propustilo možda posljednju priliku da se dokopa svoga svemirskog zavičaja.

Kad bolje promislimo, čini se da je to predodređeno i ovoj knjizi. Vidi li ona vatru u Krištinu ložištu? Čuje li tutnjavu silnih parnih strojeva? Osjeća li kako se pokreću golemi zupčnici, vijci i propeleri velike parunove zamisli, ili je sve još uvijek nepokretno i njoj sasvim nepristupačno? Drži li čvrsto sam otok sidro svoje sudbine i vremena? Tako čvrsto da može podnijeti pokušaje knjige da mu se približi, dok ostrim sućurskim pramcem siječe valove prostranstva. U Sućurju, Starom Gradu i Jelsi, selima i zaseocima, nebeski moreplovci Hvarani, uživaju u probuđenom svemirskom iskonu njihova otoka. Iza krme i grada Hvara bliješti blistavilo zapjenušane zvjezdane površine, vesele, bezazlene, neokaljane. Milujući otok u svom pjenoovitom pismu i stihovima, slobodno. Ali otok bježi i nestaje iza obzora. Hita svojoj nebeskoj družici, a napuštena knjiga ostaje zatočena na obali, razočarana, neslobodna, sputana. Upravljana, vođena i gurana prema cilju koji joj je postavio Hvar, znajući unaprijed da ga nikada ne će uspjeti ni dotaknuti.

Uputimo onda posljednji pogled u nebo i osjetimo samoću i bol knjige dok gleda svoju zvjezdanu suparnicu. Ljubavno pismo započeto na krijesećem svodu, nastavilo se u tami neolitičke špilje, obasjane stidljivim plamičkom. Pa na pergameni osvijetljenoj luminom lucerne s prizorom Erosa i Psihe, čiju je svjetlost otpuhnuo noćni povjetarac iz starograjskog polja, dopuštajući samo zvoncima i moćnim otočnim svjetionicima, drugovanje sa zvijezdama. Napuštena, knjiga čini posljednji pokušaj kako bi pridobila naklonost Hvara, a onda odbačena nestaje u plamenu strasti, kažnjena jer se drznula izazvati njegove inače nedodirljive, otočne osjećaje.

Leonardo Sciascia

SICILIJANSKE SVETKOVINE

*Jednu svijeću svecu
drugu zmiji*

Od 5. do 7. veljače 1783. grad Messinu opustošili su snažni udari potresa. Poginulo je oko sedamsto ljudi a štete, posebice u luci te u području grada koji se oko nje razvijao, bijahu goleme. Zbog toga žalosnog događaja i gospodarske štete koja je proistekla za grad i cijeli otok, potkralj Domenico Caracciolo mislio je da se mora uteći mjerama koje bismo danas nazvali strogima. On je posebice volio Messinu kao najrevnije i najrodnije mjesto na Siciliji, priželjkivao štoviše učiniti ga glavnim gradom Kraljevstva. No, mimo te osobite ljubavi, uistinu je bila primjerena mjera vlade nametnuti poneku žrtvu nacionalnoj zajednici, eda bi se Messini pomoglo i obnovilo ju (ne smije se zaboraviti da se Sicilija smatrala i da je bila nacija; čak i zasebna država, Kraljevstvo). Pomislio je, između ostalog, taj potkralj, da može nametnuti skraćenje rastrošne svetkovine sa pet na tri dana, svetkovine koju je u čast svete Rozalije slavio grad Palermo. I bi to, čini se, najveća pogreška za njegove vladavine.

Taj potkralj preinačitelj, kojemu je već pošlo za rukom dokinuti Sud Inkvizicije, kanio je iskorijeniti zloporabe i feudalne slobodine; ali čim se usudio dirnuti svetkovinu svete Rozalije, iznebuha je počeo gubiti naklonost svih staleža, čijem je oslobođanju težilo njegovo djelo: a plemstvo to odmah iskoristi da pod svoje okrilje preuzme sveopću oporbu. 'Sicilijanska kultura' (kako je Giovanni Gentile pojmovno opisuje i određuje u ogledu *Propast sicilijanske uljudbe — Il tramonto della cultura siciliana*) jednako je pridonijela velikim jadicovkama, prijekorima i porugama; čak i povijesno gledano, cijelo sljedeće stoljeće i dalje, obzirom na tu dogodovštinu, Caracciolo nije

bio pošteđen pokuda i rugla. Barun Vincenzo Mortillaro uznosito podsjeća: »Barun Giovan Ciro Mortillaro, zastupajući prigodom toga palermitanski senat, branio je pred kraljem Ferdinandom taj običaj i nepromjenjivu trajnost njegovu, uz potporu rođene sestre Camille, supruge Antonia Abaurre de Salazara, markiza reda svetoga Carla i Montevergine... Ta ugledna žena, koja je izgarala od ljubavi prema gradu, držala je da je Caracciolova namisao teška uvreda rodnoj grudi i neštovanje prema zaštitnici«.

A Pitrrè se, sto godina kasnije, naslađuje Caracciolovom sramotom kao da ju je vidio svojim očima: »Caracciolo, premda odlučan u svojoj nakani, kraljevsku razrjezbu je očekivao ne bez uznemirenosti: i sa svojim neizbježnim lornjetom nije prestajao, s jednog od velikih balkona svoje palače, šibati vatrenim pogledom prolaznike na trgu, mrmljajući po napuljski prjezirne riječi protiv tih nevježa koji ne znaju za misaoni napredak s one strane Alpa. Kada je njegov ukaz prešutno opozvan, viđen je kako si grize usne te priseže da će to skupo platiti sudac, senatori, plemstvo, svećenstvo, trgovci, svi staleži Palerma, ne štedeći čak i Njegovo Veličanstvo«.

S ništa manje srditosti spominje dogodovštinu povjesničar Isidoro La Lumia: »Unutar vlastite palače, ispod spavaonice, potkralj je zaticao krilatice na kojima se moglo pročitati napisano: *ili proslavu, ili glavu*. U svome nepopustljivoj bijesu mišljaše zatvoriti suca, princa od Partanne i gradonačelnika, vojvodu od Camastre; čak su se i savjetnik Simonetti i tajnik Gargano, zbog straha da se ne izrodi kakav vražićak, dobroano preznojavali, ne bi li ga od toga odvratili: švicarski zapovjednik oružnik, general Virtz, markiz reda svetoga Pasqualea, jasno je rekao da ga u tome ne će poslušati. Svetkovina se održala kao nekada...«

Zabavno je promatrati tu trojicu znanstvenika, preporodnih i po svoj prilici masona, kako se u postumnoj ozlojađenosti dižu protiv jedne uredbe, opravdane i podkrijepljene, koja je nastojala prije svega smanjiti trošak u smislu umjerenosti, prije nego dirati predaju. Sve u svemu, nepristranija je prosudba koju iznosi benediktinac Giovanni Evangelista Di Blasi, izravan svjedok događaja: o čemu pak govori kao o političkoj pogriješi što je Caracciola stajala pučke naklonosti, a ne kao o smišljenoj uvredi u ime filozofskoga napretka s one strane Alpa, a protiv vjerskih osjećaja Palermitanaca.

Bilo kako bilo, takve su se pogriješke dobro pazili, da je ne ponove sljedeći potkraljevi i kraljevi namjesnici, savojski i republikanski, oblasni upravnici, fašističke glavešine, masoni, radikalci, socijalisti,

komunisti. Na čelu povorci sicilijanskih fašista bijahu stjegovi Inter-nazionale i slike svetih zaštitnika; a komunisti su po selima uvijek bili među prvim i najgorljivijim pobornicima vjerskih svetkovina: pretječući u tome, na svoj način, onu obnovu vjerskih vrednota, ono uklanjanje 'prosvjetiteljskih natruha' (doslovan izričaj prema izvoru koji navodi *L'Unità*), što se na najvišoj razini događa u marksističkim partijama.

*

Ali se svetica, zbog koje se oko markiza Caracciola nadvilo toliko pakosna vremena, ta mladahna djevica cvjetnog imena, nametnula pobožnosti Palermitanaca u razmjerno bliskim vremenima: točnije 1624. godine, u vrijeme dok je bješnjela strašna kuga. Sve do te godine zaštitnica Palerma bila je sveta Kristina, a su-zaštitnica sveta Ninfa (ova potonja svetica nepouzdana podrijetla: u dvojcu sa svetim Satirom). Ali 1624., dok je bješnjela kuga, ne znajući kojoj se svetici zavjetovati, čudesno se pojavila sveta Rozalija. Veli Di Blasi: »Svetim zaštitnicima, kojima se obraćalo, bi tada pridružena i sveta Rozalija, koja potom zauze glavno mjesto ispred svete Kristine, koja bijaše prva zaštitnica Palerma«. I slažući izvješća suvremenika, stavljajući ih iznova pod stanovito svijetlo, mogla bi se izvući pokoja stranica dostojna Baylea ili Voltairea: toliko je, naime, a tako izvornih, popratnih čudesa zbog kojih je sveta Rozalija uspjela istisnuti svetu Kristinu. Ne bez zlobe, s time se treba složiti; ali uz šalu dostojnu prije Olimpa, s himbenim i lažljivim bogovima, nego ruže blaženika. Pirro pripovijeda da su svećenici baš kad su u mimohodu nošene moći svete Ninfe, iznenadno i neočekivano, započeli pjevati: *Sancta Rosalia ora pro nobis*, molitvu koja se do toga časa nije razlijevala, te da je istodobno neki lovac, imenom Bonello, našao svetičine kosti na brdu Pellegrino. A svetica se odmah pobrinula osobno posvjedočiti, pojavljujući se u snu stanovitoj Girolami Gatto, i nekom sapunaru za kojeg se više i ne zna. No kardinal Doria, koji se više pouzdavao u mišljenje učenih nego u viđenje Gattove i sapunarovo, posla kosti da ih prouči povjerenstvo: koje se pak nad tim zahtjevom znojilo sedam mjeseci a pozitivan odgovor dade kad se smrtnost već približila niskoj granici. I prirediše tako svečano slavlje u gradu, a uz toliki priliv preživjelih, da se kuga dakako iznova proširila.

Di Blasi se u svojoj nedužnosti iščuđuje: »...nije se u to doba nikada utjecalo Otkupitelju, koji je moćniji od svih...«, pobožnost Palermitanaca (u nadolazećim vremenima koja treba držati za razdoblje kušnje), obraćala se isključivo Gospi, svetoj Kristini, svetoj Ninf, svetog Rozaliji. Ne pada mu na pamet, očito, da se kod svetaca, i kod same Gospe, raspoznaju oni zemaljski i puteni elementi, nagonske skrbi i tjeskobe, za koje se kod Otkupitelja i svetaca međutim pretpostavlja da su daleki i apstraktni; takav odnos, napokon, u koji patrijarhalno društvo smješta muškarca i ženu: ženu blisku prirodi, da čuva i brani izvor života; a muškarca, koji se ne obazire sve dotle dok od smrti ne učini znamenje i činjenicu svoje plemenitosti, dijalektički pojam svoga premišljanja. A da se i ne govori da — za jednog Sicilijanca — u Gospi i sveticama ipak mora biti barem sjena spolnosti: o tome imamo dokaz u tipu krivovjerja koje se najviše proširilo na Siciliji, to jest u stanovitu surovome kvijetizmu koji bilježi uistinu nezamislive slučajeve (poput onog fra Antonijevog iz Mistrelle koji je »različne osobe različenoga stanja i staleža« podučavao, i to s uspjehom, stanovitoj onanističkoj vježbi prema kojoj »muškarci s Presvetom Djevicom, a žene s Isusom Kristom Gospodinom našim, da u pameti proživljavaju brak, na isti način i u istome obliku, kako ga tjelesno proživljavaju muškarci sa ženama«).

*

Ta dogodovština sa svrgavanjem svete Kristine i odabiranjem svete Rozalije za zaštitnicu manje je iznimna nego što bi se vjerovalo. Istu tu svetu Rozaliju, koja je u Palermu zauzimala mjesto svete Kristine, u mjestu Vittoria zamijenio je Ivan Krstitelj, koji je opet prošao gore u srazu sa svetim Nikolom i svetim Rokom u mjestima Gioiosa i Butera; a sveti je Rok bio izložen uniženju u mjestu Pietraperzia naspram Madonne della Cava; sveti Nikola pak nadmašuje svetoga Luku u Nicosiji, a u Notu gubi od svetoga Corrada (koji osim toga još nije bio svetac). I tako je sveti Vitale uspješniji od svetoga Jurja u mjestu Castronovo, sveti Vito od svetoga Lovre u mjestu Chiaramonte Gulfi (no to se poravnava uspjehom svetoga Lovre naspram svetoga Leona u mjestu Aidone), sveti Pavao ispred Madonne d'Odigitria u mjestu Palazzolo Acreide. Još bržim slijedom, u mjestu Santa Caterina Villermosa (oblast Caltanissetta) nakon što je svetica po kojoj se mjesto zove zauzela mjesto svetome Jurju,

zamjenjuje ju Gospa od Milosti. Kadikad neka Gospa bude pozvana na mjesto neke druge: kao u Nisceni, gdje je Gospu od Pisma zami-jenila Gospa od šume. Rjeđe Isus Krist, slavljenički ili razapet, ulazi u tu igru, ali mu se dogodilo da u mjestu Montelepre istisne Gospu od Krunice.

»Promotrimo li nadnevke tih zamjena« — opaža Pitrrè — »vidjet ćemo da padaju u vrijeme ili neposredno nakon kuge 1624. (Palermo, Monreale, Gangi, Naro, Caltanissetta, itd.), ili nakon one 1743. (oblast Messina), ili pak nakon neke iznenadne nesreće (provala Etne, potres): redovito u XVII. stoljeću cvata legendi i zagovora koji su iz njih proistekli.« No, i prije su se, tijekom XVI. stoljeća, zbivale te zamjene.

Ne znamo do koje su se mjere vjerske vlasti odhrvale tim stvarima, ili ih uspjele nadzirati. Teško je duhovno voditi, sa stanovišta Crkve u Rimu, taj narod u kojem kućanica koja ide na prvu nedjeljnu misu drži da znade, što se tiče vlastite pobožnosti, više od Kongregacije za bogoštovlje, od Ureda za nauk vjere i od Pape osobno. Neka se promisli kako je baš u XVII. stoljeću, kada su se najpomamnije očitovale dogodovštine sa zaštitnicima, Inkvizicija na Siciliji bila okrutno dje-latna, i motrila je, kako znamo, na te stvari, kada bi koji svećenik tome popustio; ali je očigledno popuštala kada bi se puk o tome razjareno izjasnio. Nad štovanjem svetaca, Gospe, i samog Krista, bdjele su dakle, više od Crkve, osobe čije je podrijetlo kao ono Giro-lame Gatto, ili recimo lovca Bonella. Bilo je dovoljno da netko sličan ima, ili veli da je imao viđenje: i uznemirenost naroda u pomami kuge, pod prijetnjom provala vulkana, u strepnji od nestašice — opredmećivala se u nekom svecu kojeg valja odbaciti, te u drugome pak u kojega se pouzdati. To da svi sveci imaju jednaku zagovornu moć i da je Otkupitelj ponajmoćniji od svih, nije bio podatak koji bi bio dostupan narodu izloženu osobitoj feudalnosti. A ta se feudal-nost, zapravo, zorno očitovala na primjeru nebeske hijerarhije: baš kao što su mitničari, potkazivači, podvornici, bili zbog same njihove blizine i nazočnosti moćniji od vazalnoga gospodara zatvorena u njegovoj pozlaćenoj gradskoj nastambi ili u nepristupačnoj utvrđi; kao što je potkralj doista bio moćniji od kralja (jedna drevna poslovice kaže: »ncapu a lu re c'e lu viceré«, ponad kralja nalazi se potkralj), kao i sveci, bliži zemlji zbog same činjenice da su bili smrtni, morali su nedvojbeno biti moćniji od Boga.

Prisnost s nebesnicima dosezala je uistinu nepojmljive krajnosti. A i danas, usprkos strogoj neumoljivosti crkvenih vlasti (strogoći koja se, valja ipak reći, lakše nego u prošlosti uspijeva nametnuti, naprosto stoga što i u najudaljenijem mjestu na Siciliji, i to u osobitim prigodama, točnije kada drevne svetkovine padnu u vrijeme izbora, ima još svijeta spremnoga na bunu zbog neke izmjene ili ukinuća stanovitih pojedinosti u običaju ili obredu). Ima svetih zaštitnika koji su još uvijek na meti žestokih nabacivanja kruhom i voćem (sveti Calogero, sveti Angelo); ili da se njima samima nabacuju sa svom njihovom opravom, na stanovite kuće, na stanovite veže (sveti Cono, u istoimenom selu, nakon toga ima takve povrede, da je svako dvije ili četiri godine potreban novi kip); ili im se prijeti utapanjem, ne zauzmu li se odmah za takve klimatske izmjene kakve su usjevima u tome mjestu potrebne.

Evo kako je o sličnoj svetkovini pričao lik iz priče *Padre Leonardo* autora Serafina Amabile Guastelle (sjajnoga pripovjedača i oštromnoga proučavatelja narodnih običaja): »Jedne sam nedjelje bio u kući kod nje (*tj. kod zaručnice, u mjestu Monterosso, okrug Ragusa*), kad evo gdje se putem, koji je prolazio ispod, oglasi zastrašujući urnebes, udaranje bubnjeva, plačljivi glas trublje, i zaglušujuća graja tisuće povika: *Za pet presvetih rana!... Za Milost Božju!* Naglo otrčismo na prozore. O, kakva li prizora, moj fra Liborio! Kakva li prizora! Na tisuće seljaka, s trnovom krunom, i dvije tisuće seljanki zapomažući i bosih nogu, išlo je za drugim jednim seljaninom koji je nosio Raspetoga od zgužvane ljepenke. Žene, kao što sam vam rekao, zapomagahu i busahu se u prsa; muškarci se udarahu željeznim bičevima po leđima. Kamo ga nose? otpovrnu mi taj prokleti Golijat, o ljepote!... Kamo bi ga trebali nositi? Nose ga na pojilište; stajat će tamo usred vode sve dok se Bog ne smiluje. Što kažete, fra Liborio? Ne mogoh zauzdati jezika pa rekoh smijući se kao budala: O, prepredenih li zvijeri! Ali istoga trena začuh sedam strašnih povika, a zatim mi se sruči po glavi, po plećima, po cijelome tijelu pljusak šaka, tako da padoh pod težinom i gotovo bez svijesti. Ipak sam čuo kako tih sedam orijaša odlažahu govoreći: To je krivovjera! To je izopćenik! i treba poškopiti kuću; a čuo sam i gdje je moja zaručnica dometnula: A htio me za ženu? Bolje i nesreća nego muž takva soja! Zatim su me odgurnuli niza skale, i zaključali vrata, ostavivši me na putu sva krvava i pretučena«.

Taj Guastellin lik, imenom don Cola, neke je vrsti racionalist: a sveci su njegov križ, jerbo svaki put kad je pred ženidbom, eto gdje neka raspra o svecima pokvari sve. »Ubrzo bi pripravno; ali jednoga dana, baš večer uoči prvog navještenja (*to će reći prvog navještenja u javnosti*) mladenku — svu maznu i nasmiješenu — spopade prokleta napast pa me upita: jeste li vi za svetog Antuna ili svetog Bartola? A mene opet spopade prokleta ludost te odgovorih: 'ja sam za svetog Antuna, jer zaboga, nema ukusnije hrane od svinjetine'. Kamo sreće da to nisam rekao! Zaručnica problijedi kao plahta, zatim porumeni kao plamen i, pribravši se donekle, reče meni: 'Čujte: u mojoj obitelji svi smo za svetoga Bartola, a ja više od ostalih; i pljujemo u lice sljedbenicima toga svinjara. Zato vam odavde i tražite sebi drugu mladu'«. U bilješci Guastella pojašnjava da su svetog Antuna (opata) kao zaštitnika živine, a svinje napose — budući da su ih na tom području mnogi gajili i još ih uvijek gaje — štovatelji svetoga Bartola pogrдно nazivali *svinjarom*; a štovatelji svetog Antuna nazivahu svetoga Bartola jaretom, zbog toga što mu je bila oderana koža.

To štovateljsko sektaštvo, koje je razbuktavalo kampanilizam te još žešće suprotstavljalo župe, u jednom te istom mjestu, nalazimo uostalom u Verginoj noveli *Rat svetaca — Guerra di santi*: krvava tučnjava između štovatelja svetoga Roka i štovatelja svetoga Paška, a usred javne svetkovine. »Sve to zbog jala onih iz četvrti svetoga Paška, budući da su štovatelji svetoga Roka potrošili sve živo da bi sve uveličali; bila je došla gradska glazba, ispaljeno je više od dvije tisuće prangija, a pojavio se čak i novi stijeg, sav izvezen zlatom, koji je težio više od jednog kvintala, govorili su, pa je usred mnoštva izgledalo baš kao *pjena od zlata*. Sve to je proketo nerviralo štovatelje svetoga Paška; tako da je jednome od njih na koncu popustilo strpljenje pa stade vikati, pozelenio kao žuč: 'Živio sveti Paško'. A onda su se počeli lemati. Dakako da je divan i krasan izazov stati i vikati *živio sveti Paško* u brk svetomu Roku osobno; to je kao doći nekome u kuću i pljunuti, ili kad si netko priušti štipati ženu s kojom idete pod ruku. U tom slučaju nema ni Boga ni vraga te se zaboravi na ono malo obzira i prema drugim svecima, koji su na koncu između sebe jedno te isto. Dogodi li se to u crkvi, po zraku lete klupe; u procesijama velike voštanice pljušte kao netopiri, dok za stolom lete zdjele.«

I ne može se reći da se to događalo još dok su živjeli Guastella i Verga, a ne i u naše dane. U ovom poraću, primjerice, osobno smo

promatrali jednu pobožnjačku tučnjavu između stanovnika dva susjedna sela, koji su se otimali da bi na ramenima nosili kip fatimske Gospe, koji su stanoviti svećenici nosili naokolo po Siciliji (bilo je to, čista slučajnost, u vrijeme izbora). I nikada kao toga dana, u zanosu očaja, nije se zdušno hulilo na Gospu tako blistavo i barokno od strane predstavnika dvaju mjesta. Niti se može reći da osobna, pojedinačna pobožnost, ima smjernije značajke. Već je glasovita, zahvaljujući eksplozivnoj komičnosti kakvu posjeduje samo Angelo Musco, osobita pobožnost koju Mastro Agostino Miciacio, protagonist u Martogliovoj komediji *San Giuvanni Decullatu*, pripisuje dotičnome svecu. Još jedan lik gotovo ravan Mastru Agostinu nalazimo u knjizi koju je napisao Salvatore Salomone-Marino (vrlo zanimljiva knjiga), koja proučava *Običaje i navade sicilijanskih seljaka*: a taj Vincenzo Lojacono *burgisi* (to će reći imućni ratar) veoma pošten, častan otac obitelji, strog opslužitelj svih vjerskih obreda i zapovijedi, gorljivi klanjatelj svome svetom Benediktu i drugim svecima, svojim osobnim zaštitnicima, zbog kojih je često dijelio i primao batine, a bio je darežljiv u voštanicama, zavjetnim darovima, klanjanjina; no bilo je dovoljno da mu loše krene ljetina, ili neka nezgoda zadesi njegovu mulu, ili mu se u kući zalomi neka boleština, pa da pobjesni na svetoga Benedikta i druge svoje zaštitnike, u posve izvornu bogohulnom obredu: skinuo bi kapu, i stisnuvši je između dlanova tako da ostavi uzak otvor pa bi na nj upuhivao imena svetoga Benedikta i drugih svetaca kojima je iskazivao pobožnost; nakon čega, hermetički ih zatvorivši, da bi unutra začepio dah tih imena, stavljao bi kapu pod noge i gazio, a istodobno pljuvao i psovao.« Okončavši taj bezbožni i smiješni odušak, postajao je smiren kao da se nikad ništa nije dogodilo, i samo bi gundao, otresajući kapu prije nego što bi je iznova stavio na glavu: »Vidjet ćemo hoće li se sada opametiti!«.

*

Takav posve nevjernički način poimanja i očitovanja jedne vjere koja je ipak postojano, strogo i potanko kodificirana u svakom izvanjskom ili unutarnjem obrednom činu, ima korijene u dubokome materijalizmu, u posvemašnjem opiranju svemu što je otajstvo, nevidljiva objava, metafizika. Još je Gentile zamijetio kako je materijalizam izvorna i osobita značajka sicilijanske kulture: ali se njegovo kazivanje zaustavljalo na kulturi očitovanoj, da tako kažemo, u dje-

lima od crnila; nije svoje istraživanje pomicao na kulturu najnižih pučkih slojeva (za koje je držao da nemaju velika povijesna značaja; dok naprotiv iznova se vraćajući izriječu »pučka uljudba najnižega stupnja«, za Gramscija je to polazište u tumačenju pirandellijansko-ga svijeta). U takvim slojevima materijalizam (i svaki izam, moglo bi se reći, koji su Sicilijanci prvotno izrazili ili izražavaju u književnim figurativnim djelima) zatječe se kao u naravnome stanju. I može se reći, o Sicilijancima sučeljenima s kršćanskom vjerom, ono što je Sainte-Beuve rekao za Montaignea: da se mogao sasvim dobro učiniti predobrim katolikom, ali je činjenica da nipošto nije bio kršćanin.

Osobno, nama Sicilijanci ne izgledaju čak ni katolici: ali možda na katoličanstvo gledamo nepopustljivije nego što to čine visoki prelati, koji u proglasima ističu Siciliju kao najkatoličkiju (i sve do prošle godine, od strane kardinala nadbiskupa Palerma, u jednoj pastirskoj poslanici o kojoj se u tisku naširoko raspravljalo).

Pouzdan je, u svakom slučaju, da se za Siciliju ne može reći da je kršćanska. I pozivajući se, ovaj put izravno, na Montaignea, na ono što Montaigne piše o caru Julijanu, možemo reći: »već dugo vremena u svom je srcu gajio poganstvo; ali budući...« Budući...? Eto: budući da je kršćanstvo dopuštalo te navlastito poganske eksplozije, u najdoslovnijem smislu što ga sadrži riječ poganstvo, ti obredi, te svetkovine, ta projekcija i personifikacija materijalnih i putenih molbenica u mitove; taj odabir i naznaka mitskih, ali istodobno prisnih zaštitnika; ta partizanija i buntovništvo što prate kult tih mitova, a što se na Siciliji može držati za neku vrst nadomjestka u građanskim političkim borbama koje su se zbivale u drugim dijelovima Italije; budući da je sve to prešutno, ako ne službeno, tolerirala kršćanska i katolička Crkva, Sicilija je bila i jest — ali samo u tom smislu — kršćanska i katolička. A ne bi se moglo reći ni da bi bila, uz brojnije pristajanje, protestantska. Tko bi, u stanovitu širenju luteranskih valova u prošlosti, ili novijem napredovanju evangeličkoga prozelitizma, bio ponukan prepoznati kao vjerske uznemirenosti u dušama Sicilijanaca, debelo bi pogriješio.

Luteranstvo je među Sicilijancima, u vrijeme svoga prvog širenja, budilo i poticalo na duhovno srodnu protimbu prema stanovitim sakramentima i zapovijedima katoličke Crkve (prema ispovijedi iznad svega); a u novije doba, širenje evangelizma imalo je posve izvanjske i nenadane uzroke. Dovoljan neka je samo jedan primjer: onaj u mjestu Riesi, gdje se — držimo — nalazi jedna od najponosnijih i najsloženijih protestantskih manjina na Siciliji. Sažet ćemo pripovi-

jest koju o značaju protestantizma u Riesiju podastire mjesni povjesničar profesor Ferro: gradonačelnik te općine, vitez Giuseppe Janni, valjda s razlogom osobne netrpeljivosti prema svećenicima, a možda i zato što se htio staviti na čelo pučke nesklonosti prema katoličkome kleru, poziva 1871. godine u Riesi pastora valdeške crkve Teofila Malana. Pastor je stigao u mjesto 24. ožujka 1871. poslijepodne: na dočeku zateče, na ulazu u mjesto, gradonačelnika s cijelom njegovom sljedbom, mjesnom stražom i stjegovima. Ulazeći u mjesto, pastor izrazi želju da bi htio propovijedati u nekom zatvorenom prostoru. »U prvi mah«, piše profesor Ferro, »odvjetnik Trapani predloži crkvu svetog Josipa. Svi nahrupiše prema crkvi, ali je ova bila zaključana, a ključeve je držao kanonik don Luigi Golisano, koji je bio na selu. Mnoštvo je stajalo tamo na uzvisini kad načelnik, nakon što je opasao trobojku, naredi nazočnim kraljevskim žandarima da silom otvore vrata. Pozvaše bravara majstora Stefana Matera, on otvori crkvu i sav narod uđe«. Neprocjenjiv je to prizor: s tim gradonačelnikom koji se opasuje trobojnicom, s tim kraljevskim žandarima koji izvršavaju posve proizvoljnu naredbu, štoviše: pravi pravcati zločin. I od toga časa u Riesiju postoji protestantska manjina.

I opet Montaigne (a navodimo ga pogriješno, jer nam se čini da bezvjerje Sicilijanaca polazi od nenadmašivo skeptičkoga tla, kao što je to na visokoj razini i najvišoj svijesti kod autora *Essaisa*): »Ne strahujem priznati da bih lako ponio, kad bi ustrebalo, jednu svijeću Mihovilu, a drugu njegovoj zmiji«. A što se Sicilijanaca tiče, trebalo bi ispraviti ovako: jednu bi svijeću ponijeli bez razlike, svetome Mihovilu ili njegovoj zmiji, ali uz uvjet da se nađe načina, noseći jednome, ne bi li se počupali s onima koji nose drugome i obratno.

*

Posjedujemo, osim toga, neke vrsti malu *summu* te temeljne protimbe kršćanstvu: *Le parità e le storie morali dei nostri villani — Prispodobe i moralna kazivanja naših seljana*, koje je sakupio, preveo i uobličio u stanovitu knjigu pripovijedaka barun Serafino Amabile Guastella, a objavio ih u Ragusi 1884. godine.

»Parità« u narječju koje pokriva okružje mjesta Modica, označava prispodobu (parabolu). A budući da ta riječ izravno priziva Evandjelje, možemo odmah kazati da »prispodobe« koje je skupio Guastella čine, upravo, jedinstveno protuevandjelje. I vjerujemo da je teško naći, u

kulturi drugih naroda, pogled na život u oporbi tako kruto i dosljedno prema evanđeoskoj poruci. Može se reći i više: ni jedan narod na svijetu, među onima za koje se službeno tvrdi da su kršćani, nije valjda nikada iznutra izveo jednu tako posvemašnju rastrojbu kršćanskih vrednota. U tom smislu, na stranu svako promišljanje o književnoj vrijednosti toga djela, važnost rečenih *Prispodoba* je velika. Njihova istina, pojedinačna i skupna, neprijeporna je te i danas potvrdiva: a više puta, i gotovo svaku od njih, dogodilo nam se da čujemo gdje ih propovijedaju veoma pobožne žene, tj. one koje su si umišljale ili koje su stvarno bile na glasu kao one koje opslužuju svaku zapovijed, propis i pravilo katoličke Crkve. Ni jednu od njih nikada nije uznemirila dvojba da su »prispodobe« i priče koje se običavaju kazivati, užasno oprečna smisla od onog vjerskog, čiji izvanjski obred sitničavo opslužuju.

Budući da je gotovo nemoguće naći tu Guastellinu knjižicu, isplati se prenijeti ponešto iz nje. Evo prve priče: »Pričaju stari da je nekoć u Rimu plantio vrlo okrutan progon kršćana; i više nisu znali što bi izmislili da bi ih zlostavljali, klali su ih, pekli, kuhali u kotlovima. Doušnici i žbiri danonoćno su hodali gradom; ali zaludu su se mučili da raspoznaju tko jest a tko nije kršćanin. Razumije se da im nije bilo zapisano na čelu, niti su bili tolike zvijeri da bi se žbirima smijali u brk: zgrabite nas jer smo kršćani. Ali opakih ljudi ne manjka: i evo gdje se upravnik žbira pojavi pred kraljem u Rimu pa reče: Sveta Kruno, želite li raspoznati sljedbenike Isusa Krista? Dajte pohvatati sve one koji nose bradu tako i tako. Tada kralj naredi da se pokolju svi koji su imali bradu tako i tako; i bi takav pokolj, da je u jednom dahu krv tekla ulicama poput rijeke. Sveti Pavao apostol zatekao se u Rimu, ali još nije znao za tu naredbu; niti se uostalom bojao za sebe, jer je kao najučeniji čovjek cijeloga svijeta bio prijatelj kraljev i cijeloga kraljevskog dvora. Elem, kad je nakanio čitati i pisati, spazi da su pred njim dva jadna kršćana, gdje dršću poput lišća, koji mu rekoše: 'Samo nas ti možeš spasiti. Žbiri ubijaju sve one koji imaju bradu kao što je nosimo mi. Ti možeš sve, ti koji si pročitao sve knjige, bit će da znaš i brijati. Obrij nas, dakle, za ljubv Isukrstovu'. Sveti Pavao izvuče britvu i naoštiri je, zatim se nasapuna, potom sjede pred zrcalo i poče strugati svoju bradu. Dva jadna kršćanina, uplašena i sa srcem u petama, rekoše njemu: 'Za milost Božju! Ti briješ sebe? Zar ne znaš da progone nas? Ne znaš da su možda vidjeli gdje ulazimo u tvoju kuću? S obzirom da si kraljev prijatelj, ne bi te trebalo biti strah; ali nas će zaklati, zar nemaš milosti?' Istinsko

milosrđe počinje od sebe', odgovori Apostol. 'Istina je da sam kraljev, ali ponekad... Tko zna! Bolje da budem siguran. Ostane li međutim vremena, a ne budete zaklani, obrijat ću i vas'. « Tu se vidi zajedništvo kršćana, skrovito i progonjeno, uzdignuto na razinu mafijaške koske, sveti Pavao poprima obilježja domišljata i cinična mafijaškoga vođe.

A ova druga, priča je o fra Illuminatu, presvetu čovjeku koji ne zna za zakon o šutnji: »Fra Illuminato bijaše redovnik takve svetosti da u svijetu nije bilo slična: njegovo nije bilo njegovo, a da pomogne bližnjemu, izlagao se i pucnjavi. Kako rekoh, bio je tako svet da životinje, pa i one najkrvoločnije, lizahu njegove sandale kada bi spazile gdje prolazi: a on je razumio njihov govor i, gdje je mogao, spašavao ih od gladi i od lovaca. A morate znati da je samostan bio u polju, štoviše usred šume; i on je svakoga dana s naprtnjačama išao u grad po milostinju. Jednoga od tih dana, dok je lagano koračao, začu grube glasove u svađi, zatim puščani hitac, potom oštar povik, onda pomahnitali galop, napokon vidje gdje jedan mladić samovoljnik iz grada bježi na konju, a ubijeni sudrug gdje se grči u posljednjim trzajima izdisaja. Primače se mrtvome, zatvori mu oči, i nadugo se molio za nj; ali nakon što je dobrano molio, odluči prijaviti razbojnika. Tek što je kročio stotinjak koraka, kad spazi zeca kojega je jednoga dana izbavio iz stupice, i zec ga skakućući od veselja što se vide, upita milo: 'Kamo ćeš, fra Illuminato?' 'Kamo ću? Idem prijaviti razbojnika.' 'Dobro se pazi toga', odvrati zec. 'Zar ne znaš da je obitelj toga ubojice bila i jest dobročinitelj tvoga samostana; i da od časa kada ga ti prijaviš ne bi dala više ni lipe? Dobro se pazi toga? Otac gvardijan će te ostaviti na kruhu i vodi, i pustit će te da istruneš u malom sobičku bez zraka i svijetla.' 'Neka bude kako mu drago', odvrati redovnik, 'moja je dužnost prijaviti ga'. 'Odlazi, dakle, uhodo!' povika srdito zec i zamače u šumu. Fra Illuminato nastavi koračati; ali nakon drugih stotinu koračaja sretne neku psinu kome je nekoć izliječio vrlo prljavu ranu. 'Kamo ćeš, fra Illuminato?' upita ga ližući mu noge i ruke. 'Kamo ću? Idem prijaviti ubojicu onoga jadnog mladića.' 'Odagnaj tu pomisao, o sveti monaše, odagnaj je kao paklenski došaptaj. Zar ne da taj ima više dukata nego ti kose na glavi? Razbacujući novac na sve strane, zar ne znaš da će podmititi pravdu i pojavit će se čist kao snijeg, tamo gdje će tebe optužiti zbog lažna svjedočenja te osuditi na sramotnu kaznu?' 'Neka bude kako odluči Gospodin', odgovori fra Illuminato. 'Drugi će činiti kako hoće, ja ću kako moram.' 'Odlazi, dakle, uhodo', zaurla pseto i brzo nesta-

de. Redovnik produži hodati, ali prolazeći na nekoliko koraka od jednog stada spazi gdje se pojavi janje, koje blejeći od radosti upita: 'Kamo ćeš, fra Illuminato?' 'Kamo ću? Idem prijaviti onog pogubnog čovjeka koji je maloprije ubio svoga druga.' 'Neka ti ne pada na pamet', povika prestrašeno janje. 'A tko si ti da uskraćuješ vlast Gospodinu Bogu? Prepusti njemu, samo njemu, brigu da ga kazni u ovom ili u drugom životu. Idi, vrati se u samostan, traži oprost od Boga za hudu misao koja ti je pomutila razbor; i budi pametan, kada bi ga ti prijavio, svi bi osjećali odvratnost prema tebi.' 'Moja je dužnost prijaviti ga' odgovori fra Illuminato, 'i neka mi se dogodi ono što se sviđi Gospodinu'. 'Odlazi, dakle, o prokleta uhodo. Idi, prodaj kršteno tijelo', povika ozlojađeno janje pa se vrati u stado, ne osvrćući se. Fratar je za to vrijeme dospio do ispred gradskih vrata, iznad kojih se uzdizao kip, podignut čarobnim umijećem tako da je, kada bi se približila kakva opasnost ili neprijatelj, puhao u trubu, eda bi građanima dao znak za uzbunu. Fra Illuminato htjede ući, kad vidje da se kip goropadno miče i stavlja na usta trublju, začuđen ga upita: 'Zašto bi htio trubiti? Zar sam ja neprijatelj ovoga grada?' 'A nisi mu ni starješina', odgovori mu kip. 'Zašto si došao ovamo? Zašto si podcijenio savjete životinja? Znaj, o zlikovče, da će mladić koga si htio izvrgnuti kazni postati s vremenom veliki svetac, ostavit će svo bogatstvo Božjim sirotanima, pa će danonoćno oplakivati svoj grijeh, nakon što se povuče u pustinju.' Fra Illuminato je mislio, mislio nadugo, da nadugo, tako da je skoro već zanoćalo. Nakon toga, vraćajući se u samostan, kliknu: 'Bog ne želi da ga prijavim!' A na povratku mu janje, zec i pseto lizahu noge.

Iznimna priča (ne »prisprodoma«: budući da »prisprodomom«, tumači Guastella, težak naziva ono kazivanje koje je zbiljsko u pogledu pouke a ne činjenično; dok je priča istinit događaj: pa tako i ova s fra Illuminatom): u kojoj se iz nedvojbeno objektivnoga društvenog položaja, još uvijek provjerivog (vidjeti slučaj Paola Galla, za čiji je nestanak bio okrivljen brat te osuđen kao ubojica: a prijetilo se optužbom onima koji su svjedočili da su ga vidjeli živa, što Gallo zapravo bijaše i jest), dopijeva do Božje volje i do svemira koji je glasonoša te volje.

I sve druge »prisprodombe« i pripovijesti sadrže okrutne obrate kršćanskoga morala, propisuju — a za što jamče sveci i Gospodin osobno — neumoljivo nedruštvena i protudruštvena ponašanja: Gospodin koji siromasima povjerava da je njihovo glavno zlo žbir te koji Adamu preporuča da upotrebljava štap po ženi (koji se u toj službi

više ne će zvati štap, već Razbor); sveti Gerlando koji je po zvanju lopov; sveti Josip koji s malim Isusom krade smokve, sveti Martin čija svetost nije ništa manja premda je pretjerana njegova privrženost vinu; sveti Franjo iz Paole koji laka srca lažno svjedoči, sveti Kristofor, ocubojica sa svoje strane, svetom Elmu savjetuje da se bavi krijumčarenjem; i tako dalje.

*

Ali vjerska svetkovina — što je vjerska svetkovina na Siciliji? Bilo bi lagodno odgovoriti da je sve — osim vjerske svetkovine (ali uz jednu veliku iznimku, kao što ćemo vidjeti). To je, prije svega, egzistencijalni prasak; prasak kolektivnog *es-a*, u kraju gdje zajednica postoji samo na razini *es-a*. Budući da Sicilijanac samo za svetkovine izlazi iz stanja *sama čovjeka*, što je zapravo stanje njegova budnog i bolnog *super-ega* (rabimo približno pojmovlje iz psihoanalize) da bi se zatekao dijelom staleža, klase, grada. U tom smislu, vrijednost svetkovine danas ima vrijeme koje neposredno prethodi izbornim konzultacijama te sâm dan izborā (ali prožeto onom otužnosti koja se provlači za raspreamanja i gašenja neke svetkovine): a to je trenutak u kojem političke stranke, sve političke stranke, politika u cjelini, žive zbiljski; jednako kao i nekoć, za patronskih ili liturgijskih svetkovina, običavalo se, i preko iznimnog očitovanja moći (oslobađanje osuđenika, dopuštenje da se vrijeđaju ili tuku oni iz najvišeg sloja), postojanje neke korporacije, nekog staleža ili neke klase. Zbog čega se glas, nerijetko, kod većine, rabio kao što je nekoć težak i pastir u San Fratellu, s maskom »žudije«, rabio željezni bič, eda bi tukao gospodu; kao što je pučanin iz Prizzija, u liku smrti, obilato nišanio njezinim strelicama. Uz imunitet, ali za svaki slučaj preruseni.

Ali što se tiče »žudija« u San Fratellu, valja učiniti malu digresiju. Tumačenja koja postoje o toj predaji, među proučavateljima folklora, na neki su način interna: priznaju naime stanovitu, ne posve inovjernu ulogu »žudijama« iz San Fratella, u odnosu na katoličku liturgiju. »Žudije« su Kristovi ubojice: zato u prikazanju Muke, u sate kada se Kristu sudi i on biva razapet, oni se demonski razjare i izvode karneval. Stručnjaci smatraju da se, u krajnjoj liniji, radi baš o slijevanju karnevala s kršćanskim Uskrsom. Ali bi se isto tako trebalo voditi računa o činjenici da se u »žudije« prerusavaju težaci i pastiri, te da su prigodimice, tako preruseni — u prošlosti više nego danas —

uživali stanovite povlastice, stanovite slobode. Najpotlačeniji, najviše ugnjetavani, najbjedniji dio stanoništva iz San Fratella, stavljaajući se u ulogu ništa manje potlačenog i progonjenog naroda, dizao se da bi se sprdao, psovao i tukao; i da bi se rugao žrtvi na križu. I pitamo se nisu li nastajanju takve tradicije pridonijeli, više od kalendarskih i liturgijskih razloga, psihološki, socijalni i povijesni razlozi; to jest: ne uspostavlja li tradicija analogiju između položaja Židova i razbaštinjenih, ne predstavlja li simbolično pobunu jednih i drugih protiv moći utemeljene na kršćanstvu. Jer ne treba zaboraviti da je Sicilija bila možda jedina zemlja gdje su Židovi bili štićeni u času dok se naređivao lov na njih, a s tako sažalnim i dirljivim izričajima koje katolici, vjerujemo, nikada nisu rabili prema njima; jer da bi gubitak tako radišna svijeta bila neprocjenjiva šteta za Kraljevstvo Sicilije.

Ali, ovo naše tumačenje svetkovine u San Fratellu moglo se učiniti neprirodnim, ako ne i posve proizvoljnim.

*

A moglo bi se još toliko toga, i oštroomnije, reći o sicilijanskim svetkovinama: samo što onda ne bi vrijedile, na ovome mjestu, slike koje je Fernando Scianna o njima načinio, a koje su opet priča za sebe. I naša priča, ako se to uopće može zvati pričom, ne želi niti može biti drugo do prirubna zabilješka: na prirupku, upravo, tih iznimnih fotografija koje se odnose na omeđen broj svetkovina, probranih (s iznimkom one svete Rozalije) među manje poznatima, a koje su manje načela, restaurirala i okužila ona nesretna udruženja koja sada niču po selima, s nakanom da namame ili povećaju turizam. A ovako se mogu, prema Paleseovoj klasifikaciji, podijeliti ovdje predstavljane svetkovine: sedam na liturgijske teme (Veliki tjedan, Petak posebice, u Collesanu, San Fratellu, Petraliji, Prizziju, Ventimigli, Ciminni i Enni); tri na temu legendi ili one s čudesnom podlogom (Gospa od Brijega u Racalmutu, sveti Rok u Buteri, sveta Fortunata u Baucini); dvije sezonskoga značenja (Velika Gospa u Bagherii, sveti Josip u Misilmeri); jedna za etnografsku akulturaciju (sveta Rozalija u Palermu); jedna isposničko-mimohodnoga karaktera (sveti Alfio u Trecastagni i u Lentiniju). No, ta je razlučba valjana samo do stanovite mjere: budući da se, primjerice, ne može nijekati da svetkovina svete Rozalije, kako to hoće Palese, pripada etnografskoj akulturaciji (izričaj koji bi da označi nazočnost etničkih, mitoloških, međupokra-

jinskih, legendarnih elemenata koji — u procesu preobražaja i prilagodbe — traju kao svjedočenje prethodnih religijskih i uljudbenih upliva), ali pripada i legendarnoj temi te onoj sa čudesnom pozadinom; jednako tako svetkovina svetog Alfija u Trecastagni i u Lentiniju, koja ima isposničko obilježje, ali izvire iz legendarne teme a odvija se na čudesnoj pozadini. Uostalom, sve su klasifikacije opasne, a još više kada se pokušava uskladiti nešto s tako neuhvatljivom i proturječnom stvarnosti kao što je ona sicilijanska. No, ovdje jedna takva klasifikacija služi, na temelju sheme za koju držimo da su je prihvatili svi stručnjaci za folklor, eda bi pružila uopćenu karakterizaciju predstavljenih svetkovina; a jednako tako i da zornije istakne prevagu neke liturgijske svetkovine (Muka) naspram zaštitničkih svetkovina različita podrijetla i odumiranja. Prevaga koja postoji u stvarnosti: jer nema mjesta na Siciliji gdje Kristova muka ne oživljuje kroz pravo pravcato prikazanje, u kojima žive osobe ili skupine kipova ne bi pretvorile putove i trgove u kazalište te velike drame, čiji su elementi izdajstvo, ubojstvo, bol jedne majke.

Ali, oživljava li u Sicilijanskim selima na Veliki Petak drama Sina Božjeg koji je postao čovjekom? I nije li to, naprotiv, drama čovjeka, čovjeka naprosto, kojega je izdao njegov susjed, a ubio zakon? Ili, napokon, nije čak ni to, već samo drama jedne majke, drama Prežalosne?

Bez dvojbe, u tim prikazanjima, čuti se da više od samoga Krista jest lik Ožalošćene Majke taj koji pogađa i izaziva sućut. Krist je, od časa uhidbe, već u smrti. A mrtvac je mrtav, kako se kaže u svim poslovicama koje nukaju na spokoj, prihvaćanje usuda, sudioništvo sa zločincima. No majka je živa, žalosna, iza crnog patničkoga plašta, pogođena, jeca; slika i simbol svih majki. Istinska drama je ona njezina: zemaljska, tjelesna. Ne, dakle, drama božanske žrtve i ljudskog otkupljenja, već drama nevolje življenja, nejasna utrobnog straha pred smrću, zatvorene i vječne korote živih.

I činilo bi se, kako god da se shvatilo, da Muka među sicilijanskim pukom pobuđuje trenutak nepatvorena vjerskog nadahnuća, ali u zbilji pripada *kontemplaciji smrti*, kakvu može izraziti svijet posve protivan transcendenciji. Ako je moguće govoriti o religiji bez transcendentnog, tada je religiozna ta *kontemplacija smrti* koja u Muci nalazi svoje najoštroomnije prikazanje.

O smislu smrti, te o prisnosti Sicilijanaca s njom, imamo uzorite stranice u *Gattopardu*. No o tome nalazimo svjedočenja i u pučkoj kulturi najnižega stupnja: kao što svaka stvar, već smo zamijetili,

koja s dugotrajnim značenjem, kao što bi rekao Americo Castro, iskazuje u književnosti i umjetnosti taj način postojanja jednoznačno i sveudilj poznat kao sicilijanski.

BIBLIOGRAFSKA BILJEŠKA

U ovom našem kratkom zapisu pozivali smo se, u većoj ili manjoj mjeri izravno, na sljedeća djela:

G. E. Di Blasi: *Storia cronologica dei Vicere ecc.* Palermo, 1844.

G. Cocchiara: *Popolo e letteratura in Italia.* Torino, 1959.

J. G. Frazer: *Il ramo d'oro.* Torino, 1950.

C. A. Garufi: *Contributo alla storia dell'Inquisizione di Sicilia nei secoli XVI e XVII* (u Archivio Storico Siciliano 1914–1921).

Giovanni Gentile: *Il tramonto della cultura siciliana.* Bologna 1919.

Serafino Amabile Guastella: *Padre Leonardo.* Ragusa, 1885. te *Le parità e le storie morali dei nostri villani.* Ragusa, 1884.

Isidoro La Lumia: *Storie siciliane*, vol. IV. Palermo, 1883.

Vincenzo Mortillaro: *Leggende storiche siciliane.* Palermo, 1866.

Giuseppe Pitrè: *Palermo cento e più anni fa.* Palermo, 1904.

Rocco Pirro: *Sicilia Sacra.* Palermo, 1641.

Francesco Polese: *Le feste popolari cristiane in Italia.* Perugia, 1912.

Salvatore Salomone-Marino: *Costumi ed usanze dei contadini di Sicilia.* Palermo; zatim *Codice diplomatico dei giudei di Sicilia*, vol. III. Palermo, 1895.

G. Verga: *Vita dei campi.* Milano, 1880.

Ali ponajviše na dva osobita Pitrèova rada: *Spettacoli e feste popolari siciliane.* Palermo, 1881., te *Feste patronali in Sicilia*, Palermo, 1900.

S talijanskog izvornika preveo
Turtko Klarić

SPISATELJEVA SNIMKA SVETKOVINA

Kada je sredinom šezdesetih godina naumio objaviti svoju fotomografiju *Sicilijanske svetkovine*¹, Ferdinando Scianna je imao dva-deset i jednu godinu. Premda je u to doba Scianna za sobom imao samo jednu samostalnu izložbu, dojam je da se Leonardo Sciascia nije dao previše nagovarati da napiše uvodni esej za knjigu mladoga fotografa. Suočivši se s izričajnom višeslojnosti Scianninih fotografija, postalo je razvidno da su pučke svetkovine bile veliki poticaj i za Sciascin ustreptali tragalački duh.

Promotri li se nastajanje toga ogleda u kontekstu Sciascina književnog opusa, stječe se dojam da bi ga autor prije ili poslije, tj. uz Sciannine fotografije ili bez njih, zacijelo bio napisao. Naime, romani *Il consiglio d'Egitto*² i *Morte dell'inquisitore*³, koji prethode objavljivanju spomenutoga ogleda, imaju toliko zajedničkih spona s tekstom kome pisac daje znakovit podnaslov-motto: *Jedna svijeca*

1 Riječ je o publikaciji: Leonardo Sciascia, *Feste religiose in Sicilia* — Fotografie di Ferdinando Scianna, izd. Leonardo da Vinci editrice, Bari 1965. Autor je taj ogled kasnije uvrstio i u knjigu *La corda pazza*, izd. Giulio Einaudi editore, Torino 1970.

Danas Ferdinando Scianna spada u sam vrh svjetske umjetničke fotografije, a podrijetlom je iz mjesta Bagheria, desetak kilometara istočno od Palerma, odakle potječu i druga dvojica ovostoljetnih velikana: glasoviti slikar Renato Guttuso te ponajbolji pjesnik na jednom od sicilijanskih narječja Ignazio Buttitta.

2 Izd. Giulio Einaudi editore, Torino 1963.

3 Izd. Laterza, Bari 1964.

svecu, a druga zmiji, da bi jednostavno bilo pravo čudo da ga Leonardo Sciascia kojim slučajem nije napisao ili objavio.

U želji da se makar i najkraćim crtama naznači taj širi kontekst Sciascina opusa, valja ponajprije reći kako je bilo razvidno i ranije, ali danas — deset godina nakon što je smrt neopozivo odredila granice Sciascina života i književnog mu djela⁴ — danas se sa sigurnošću može ustvrditi: Leonardo Sciascia svojim je opusom ostao privržen Siciliji, tom svom biološkom, književnom i misaonom izvoru. Cijeli je život nastojao proniknuti temeljnu dihotomiju svoje egzistencijalne datosti: na jednoj strani je *sicilijanstvo*, kao zajednički označitelj za iskonske vrednote, iznjedrene i stoljećima podržavane na tlu Sicilije; na drugoj je *sicilijanština*, što je opet skupna oznaka za iščašenosti, proturječja, zaoštrenosti i zlorabe onoga prvoga.

Neprijeporan a tako zoran primjer *sicilijanštine* svakako je *mafija*. Moglo bi se reći da je Leonardo Sciascia svoj književni i ljudski vijek proveo u pokušaju da i sâm pojmi, a zatim i drugima omogućiti da shvate taj fenomen organizirana i gotovo zakonom zaštićena zločina. Poniranje u slojevitost *religijskoga* samo je jedna od dionica kojom je Sciascia nezaobilazno morao kročiti do konačna cilja: naime, razumijevanja odrednica čovjeka Sicilije, a u konačnici to znači — sebe sama. Tako se, kao i svaki istinski stvaralac, iz obzora *posebnoga* uzdigao do ravni *sveopćega*.

Dugogodišnje autorsko ustrajanje na takorekuć jednom motivu neizbježno upućuje na analogiju s nepokolebljivošću Otona Glihe, koji je četrdeset i pet godina slikao *gromače*, taj likovni motiv pred kojim ni Sciascia nije ostao ravnodušan⁵. Maloprije spomenutu (upravo upadnu!) povezanost ovog eseja s romanom *Il consiglio d'Egitto* (1963.) potkrjepljuje nazočnost jednoga od protagonista. Premda potkralj Caracciolo nije glavni lik Sciascina romana iz 1963.

4 O Leonardu Sciasci, kao i nazočnosti njegova djela kod nas, više je rečeno u tekstu *Prozaikov lirski izlet* (usp. Forum, br. 4–6, 1998., str. 434–436).

5 O tome vidjeti prilog *Spisateljjev susret sa slikarom — Leonardo Sciascia i Oton Gliha*, Treći program hrvatskoga radija, br. 36, 1992.

Ostavljajući za drugu prigodu opširnije poredbeno razmišljanje o odnosu Sciascina i Glihina djela, spominjem kako mi je Oton Gliha svojedobno dao na uvid ne samo pisma koja mu je Sciascia pisao, već i knjige koje nose Sciascinom rukom ispisane posvete (iznimka je upravo ova fotomonografija o pučkim svetkovinama, koju je Glihi poslao vjerojatno nakladnik s listićem na kojemu je kratko otisnuto — *uzdarje od nakladnika i pisca*).

godine, on je — posebice u prvom dijelu toga povijesnog krimića — itekako nazočan u razgovorima drugih protagonista. Slično je i u prvom stavku ovog ogleada, kada nam pisac na nekoliko stranica podastire prilike nastale nakon potresa u Messini 1783. godine te Caracciolovu odluku da izvanjsku proslavu blagdana svete Rozalije skрати sa pet na tri dana⁶. U tom prvom stavku uočavamo i ljubomoru Sicilijanaca, posebice izraženu kada su u pitanju njihove pučke svetkovine.

Slijedi zatim stavak u kojem autor toj ljubomori dodaje novu dimenziju. Tu dimenziju, istinabog, autor ne konstruira svojim tumačenjem, već je jednostavno deducira iz povijesnih primjera. Ona se sastoji u spremnosti, reklo bi se i odlučnosti, da »tvrdoglave« i »nepoćudne« nebeske zaštitnike zamijene, kada se za to ukaže potreba, onima koji su popustljiviji i izdašniji u iskazivanju svoga zagovora. Navođenjem ulomaka iz starije književnosti, a koji opet rječito dočaravaju tu i takvu prisnost s nebeskim zagovornicima, Sciascia završava prvi dio svoga ogleada o pučkoj pobožnosti.

Nakon što smo u prvom dijelu uočili tu iznimnu prisnost sicilijanskoga puka s vlastitim nebeskim zagovornicima i zaštitnicima, autor u drugom dijelu više pozornosti posvećuje premišljanjima o toj i takvoj prisnosti.

Odmah na početku tih premišljanja u tome nam izdašno pomaže podulji citat iz romana *Morte dell'inquisitore*. Ulomak koji slijedi usredotočen je na središnji sakrament katoličke vjeroispovijesti, koji je — po svemu sudeći — ono ključno mjesto na kojemu se prelama nepatvoreni vjerski osjećaj (i) sicilijanskih vjernika. U času dok razmišlja je li glavni lik fra Diego La Matina mogao biti optužen zbog navodnih luteranskih stavova, Leonardo Sciascia podastire čitatelju svoga romana o smrti inkvizitora pravi mali esej:

Kada je riječ o stvarima iz katoličke vjere, još i danas je lako, u razgovoru sa seljakom, kopačem sumpora, pa čak i galantnim čovjekom, izdvojiti kao luteranske postavke stanovite njihove sudove o sakramentima, spasenju duše, svećeničkome zvanju; da i ne govorimo o stavu prema vremenitim dobrima i svjetovnome ponašanju svećenikā. Ali doista, takvi sudovi ne mogu se čak ni iz

6 Bilo bi zgodno da se netko od mladih talijanista, kroatista ili komparatista odvaži na poredbeno sučeljavanje likova svete Rozalije u djelu Antuna Kanižlića i Leonarda Sciascie.

daleka držati heretičkima; u odnosu na vjeru, oni su nešto više i nešto gore: polaze od posvemašnjega i bezuvjetnoga protiviljenja metafizici, otajstvu, nevidljivoj objavi, od drevnog materijalizma sicilijanskoga puka.

S obzirom na ispovijed, primjerice, nije bio potreban Luther da prouzroči sumnjičavost i odvratnost Sicilijanaca: uvijek se za taj sakrament držalo da je stanoviti, da tako kažemo boccacciovski izmišljaj; domišljati način povlaštena društvenoga sloja, to jest onoga svećeničkoga, da uživa u spolnoj slobodi na tuđem terenu, te u samoj činjenici da takvu slobodu cenzurira nepovlaštenima; jer povlastica se za Sicilijanca, više nego u slobodi da se uživaju stanovite stvari, sastoji u užitku da se drugima zabrane. Pa i sam celibat svećenika skraćivao je tako da se činio nekom vrsti lukavstva, obmane: da se ne ide istim oružjem na nepouzdan teren, gdje žene raspolazu čašću muškaraca, eda bi se osigurala neranjivost. Iz takva uvjerenja potjecala je zabrana koju su muževi, očevi, braća, postavljali svojim ženama glede ispovijedi. Što se tiče osobnoga pristupanja ispovijedi, nisu držali da je to stvar dostojna muškaraca — ispovijedati drugom nekom muškarcu vlastite osjećaje, slabosti, skrovite čine i nakane; niti da je čovjeku poput njih od Boga dana moć da prašta njihove grijehе; niti da grijesi stvarno postoje. Jedino saznanje koje čovjek na Siciliji ima o grijehu, može se razaznati iz ove poslovice: Cu havi la cummidità e nun si nni servi, mancu lu confissuri cci l'assorvi⁷; što je, zapravo, podrugljivo izvrtanje ne samo sakramenta ispovijedi, nego i temeljnoga načela kršćanstva: ispovjednik ne će dati odrješenje onome tko ne bude znao iskoristiti svaku pogodnost i prigodu koja mu se nuda, kada je riječ o tuđoj stvari ili posebice tuđoj ženi. I upravo iz toga stava prema tuđem, izvire taj osjećaj neodređenosti i nesigurnosti prema vlastitome: ta oštra i sumnjičava budnost, ta bolna tjeskoba, ta tragična zebnja kojom je okružena žena i stvar, a koje predstavljaju oblik religioznosti, ako ne i religije⁸.

Držim da upravo navedeni ulomak iz romana sadrži i sve nosive elemente drugoga dijela Sciascina ogleđa o sicilijanskim svetkovina-

⁷ Smisao te pučke sicilijanske mudrosti mogao bi se pojednostavljeno izreći ovim riječima: Onome tko nije zgriješio kada mu se za to ukazala prigoda, ni svećenik ne će podijeliti odrješenje.

⁸ Usp.: nav. dj. izd. Laterza, Bari 1964., str. 23–24.

ma. Pa ipak, podsjetit ću: uvodni stavak sadržava autorova promišljanja o karakteru pučke pobožnosti rodne mu Sicilije. U neupadljivoj i po svemu nenametljivoj polemici s Gentileom, a u korist Gramscijeve gledanja na problem, svoje će reminiscencije poantirati parafrizirajući Montaignea. Nakon toga slijedi poduži stavak s opširnijim citatima iz onoga što je, kako i sâm Sciascia kaže, mala *summa* »temeljne oporbe kršćanstvu«. U pretposljednem stavku autor pokušava, što izravno što neizravno, dati odgovor na pitanje »Što je, zapravo, vjerska svetkovina na Siciliji?«, dok je zaključni stavak posvećen *kontemplaciji smrti*, a što je vezano za najbarokniju svetkovinu na Siciliji — Veliki petak.

U traganju sa Sciascinim bližim i daljim duhovnim srodnici, valja reći i ovo: ne krijući svoju privrženost J. L. Borgesu i francuskim prosvjetiteljima (nadasve Voltaireu i Diderotu), autor ovim ogledom iskazuje dostojnu pažnju Pirandellu i Vergi. A dobro odmjerena autoreferencijalnost čitavom djelu daje osobitu draž.

U svakom slučaju, Leonardo Sciascia je i ovim ogledom ostao na razini svjedoka svoga vremena, savjest svoje rodne Sicilije⁹, čime je stekao ponajbolje preporuke za čitateljska srca i diljem svijeta.

T. K.

⁹ Zadovoljstvo je naglasiti da popularnost Sciasciana djela ne opada ni kod talijanske književne kritike. Tako, na primjer, Marco Belpoliti, kritičar i prozaik u zrelih četrdesetima, redovito prati izdanja Sciascianih djela, koja je još za autorova života preuzeo nakladnik »Adelphi« iz Milana (usp. *Il Manifesto*, 17. VII. 1992. i 7. V. 1998.).

Friedrich Hölderlin

HYPERION

ili

PUSTINJAK U GRČKOJ

*Non coerceri maximo, contineri
minimo, divinum est.*

*Ne ograničavati se najvećim već se
nalaziti u najmanjem, to je božansko¹.*

P R E D G O V O R

Rado obećajem ovoj knjizi ljubav Nijemaca. Ali bojim se da će ju jedni čitati kao kompendij i da će se previše brinuti za onu f a b u l a d o c e t, dok će je drugi shvatiti previše olako, pa je obje strane ne će razumjeti.

Onaj koji samo miriše moju biljku, ne poznaje ju, a onaj koji ju ubire, samo zato da bi od nje nešto naučio, jednako ju tako ne poznaje.

Razrješenje neskladnosti u nekom karakteru ne obavlja se niti običnim razmišljanjem, a niti praznim užitkom.

Mjesto događanja na kome se ono što slijedi događa, nije novo, i priznajem da sam jednom bio dovoljno djetinjast da u tom smislu

1 Zahvaljujem na dopuštenju prof. Zlatku Šešelju za uporabu njegova prijevoda grčkog i latinskog teksta originala.

pokušam nešto promijeniti u toj knjizi, ali uvjerio sam se da je prije odabrano mjesto jedino primjereno Hyperionovu elegičnom karakteru i postidio sam se zbog toga što sam pomislio biti i previše popustljiv prema vjerojatnom sudu općinstva.

Žao mi je što zasada prosudba plana još nije svakome moguća. Ali drugi će svezak, koliko je moguće, brzo doći na red.

PRVA KNJIGA

HYPERION BELARMINU

Drago domovinsko tlo opet me raduje i žalosti.

Sada sam svakoga jutra na visinama korinskoga Istmusa i kao pčela među cvjetovima, moja duša često leti između oba mora koji zdesna i slijeva hlade noge moga užarenoga brijega.

Naročito bi me jedna grud obiju morskih dojki trebala radovati da sam ovdje stajao tisućljeće ranije.

Kao pobjednički polubog ulazila je vrijući blistava dojka mora između veličanstvene divljine Helikona i Parnasa nad kojim se praskozorje po stotini zasnježenih vrhunaca i rajskoj nizini Sicyona, prema gradu radosti, mladenačkom Korintu i prosipa opljačkani plijen svih područja pred svojim miljenikom.

Ali čemu će mi to? Jauk me Jakala, koji pjeva pod kamenjem antike svoju divlju nadgrobnu pjesmu, trzne iz snova.

Blago čovjeku kome domovina u cvatu raduje i jača srce! Meni je tako kao da sam bačen u močvaru, kao da nada mnom zakivaju lijes, kad me netko prisjeća na moju i kad me netko naziva Grkom, tako mi je kao da mi oko vrata stavlja ogrlicu za psa kojom mi guši grlo.

I gle, dragi Belarmine, kad mi ponekad neka riječ izmakne pa i kad mi svakako u srdžbi neka suza stane u oko, onda se nađu mudra gospoda koja se tako rado pojavljuju kao sablasti među vama, bijednici, koji upravo uživaju u onome koji pati, pa kazuju svoje pouke, čine se dobrodušnima, laćaju se toga da mi vele: ne jadaj se, djeluj!

O da bar nikad nisam djelovao, za kolike bih nade bio bogatiji!

Da, samo zaboravi da ima ljudi, ti radodarno, pobijano, tisuću puta naljućeno srce! I vrati se opet onamo odakle si krenulo, u ruke prirode, nepromjenjive, tihe i lijepe.

HYPERION BELARMINU

Ništa nemam za što bih mogao reći da je moje vlastito.

Daleko su i mrtvi, oni koje sam volio, i nikakav mi glas o njima ništa ne kazuje.

Moj je posao na zemlji gotov. Krenuo sam na rad pun volje, krvario sam nad njim i nisam ni za mrvu učinio svijet bogatijim.

Bez slave i osamljen vraćam se i putujem kroz svoju domovinu koja kao vrt mrtvacu leži daleko okolo naokolo i možda me čeka lovački nož koji nas Grke kao šumsku divljač drži sebi za razonodu.

Ali ti još sjajiš, sunce nebesko! Ti se još zeleniš, sveta Zemljo! Još šume rijeke u more i sjenovita stabla huje u podne. Slasna pjesma proljeća uspavljuje moje smrtne misli. Množina sveživoga svijeta hrani i zasićuje pijanstvom moje gladno biće.

O blažena prirodo! Ne znam kako mi se do događa kad podignem pogled pred tvojom ljepotom, ali sva je slast nebesa u suzama kojima plaćem pred tobom, ti, ljubljena nad ljubljenima.

Cijelo moje biće zašuti i pažljivo sluša kada nježan val zraka zapleše oko prsiju. Izgubljen u širokoj modrini često gledam gore u eter i dolje u sveto more i tako mi je kao da mi srodan duh raskriljuje ruke, kao da se otapa bol osamljenosti u život božanstva.

Biti jedno sa svime to je život božanstva, to je nebo čovjekovo.

Biti jedno sa svim što živi u složenom samozaboravu, vratiti se u sveopću cjelinu prirode, to je vrhunac misli i radosti, to je sveta visina planine, mjesto vječna mira gdje nestaju sparine podneva i glas gro-
ma i gdje kipuće more nalikuje valu na polju pšenice.

Biti jedno sa svim što živi! S tim riječima skida krjepost sa sebe razljućeni oklop, čovječji duh odbacuje žezlo i sve misli nestaju pred slikom vječno jedinstvenog svijeta, kao pravila umjetnika koji se bori pred njegovom Uranijom i željezna se sudbina odriče gospodstva i iz skupa bića iščezavaju smrt i nerazdvojnost, a vječna mladost čini blaženim i poljepšava svijet.

Na toj visini često stojim, Belarmine! Ali trenutak me sabranosti baca dolje. Promišljam i nađem se kako sam i prije bio sâm, s bolima smrtnosti i azil moga srca, nestao je vječno sjedinjen svijet; priroda zatvara ruke i ja stojim pred njom kao stranac i ne razumijem ju.

Ah da bar nisam nikad išao u vašu školu. Znanost koju sam slijedio dolje u rudarsko okno, od koje sam mladenački ludo očekivao potvrdu svoje čiste radosti, ona mi je sve pokvarila.

Uz vas sam postao tako kako treba razuman, naučio sam da se temeljito razlikujem od svega što me okružuje pa sam sad odijeljen u lijepome svijetu, tako sam izbačen iz vrta prirode u kojem sam rastao i cvao i sad se samo sušim na podnevnom suncu.

O čovjek je Bog kad sanja i prosjak kad razmišlja, a kad nestane oduševljenja, stoji on kao neuspjeli sin koga je otac izbacio iz kuće, i promatra jadne novčiče koje mu je samilost dala za put.

HYPERION BELARMINU

Zahvaljujem ti što me moliš da ti govorim o sebi, da mi prošla vremena vraćaš u sjećanje.

To me otjerovalo natrag u Grčku jer sam želio biti bliže igrama svoje mladosti.

Kao djelatnik u san koji ga osvježuje, tako moje napadno biće pada u ruke nevine prošlosti.

Mir djetinjstva, nebeski mir, kako samo često stojim pred tobom razmatrajući te s ljubavlju i kako bih ti htio zahvaliti! Ali mi imamo pojmove samo o onome što je nekad bilo loše i zatim je postalo dobro; o djetinjstvu, nevinosti pojmova nemamo.

Dok sam još bio tiho dijete i o svemu ovome što nas okružuje nisam ništa znao, nisam li onda bio više nego sada nakon svih muka svoga srca, nakon smišljanja i borbe?

Da, dijete je božansko biće sve dok se ne umoci u kameleonsku boju čovjeka.

Cijelo je takvo kakvo jest i zbog toga je tako lijepo.

Prisila zakona i sudbine ne dotiče ga; u djetetu je sama sloboda.

U njemu je mir; još se nije raspalo od samoga sebe, u njemu je bogatstvo; njegovo srce ne poznaje oskudnost života. Ono je besmrtno jer ništa ne zna o smrti.

Ali ljudi to ne mogu podnositi. Božansko mora postati kao jedno od njih, mora doznati da su i oni ovdje, i prije nego što ga priroda progna iz njegova raja, ljudi će ga laskanjima i povlačenjima izvući na polje prokletstva kako bi se ono kao i oni iscrplo radom u znoju lica svojega.

Ali lijepo je i vrijeme buđenja, ako nas samo ne probude u nevrije-me.

O, sveti su to dani u kojima naše srce po prvi put iskušava zamahe puno brzog vatrenog rasta, kad stojimo u divnome svijetu kao mlada

biljka koja se otvara jutarnjemu suncu i pruža male ručice beskrajnome nebu ususret.

Kako me samo tjeralo na sve strane na bregove i na morske obale, kako sam samo često sjedio sa srcem koje je lupalo na visinama Tine i kako sam gledao za sokolima i ždralovima i za hrabrim veseim brodovima kako nestajući tonu na nebosklonu! Tamo dolje, tamo ćeš jednoga dana i ti utonuti i bilo mi je kao onome koji skapava i koji se baca u kupelj koja će ga hladiti i vodu koja se pjeni prelijeva preko glave.

Uzdišući vraćao bih se natrag svojoj kući. Kad bi bar već jednom vrijeme školovanja bilo gotovo.

Dobri mladiću, dugo još ne će to vrijeme proći.

Kako čovjek u svojoj mladosti cilj smatra bliskim! To je najljepša od svih prijevara kojima priroda pomaže slabosti našega bića.

I kad sam često tamo ležao među cvijećem i kad sam se na blagom proljetnom suncu sunčao i gledao gore u vedru modrinu koja je omatala toplu zemlju, kad sam pod brijestovima i vrbama u krilu planine sjedio poslije kiše koja je osvježavala i grane su još drhtale od dodira neba i kad su se nad šumom koja je kapala kretali zlatni oblaci ili kad se večernjača puna mirnoga duha pojavila sa starim mladićima, ostalim junacima neba, i kad sam tako vidio kako se u njima život u vječnom lakom redu kreće eterom i kad me mir svijeta okruživao i radovao da sam upravo pozornost i napeo sluh i da sam ne znam kako tiho zapitao — voliš li me, dragi oče na nebu, i osjetio sam njegov odgovor tako sigurno i blaženo u srcu.

O ti, koga sam zazvao kao da si iznad zvijezda, koga sam nazvao stvoriteljem neba i zemlje, prijateljski idole moga djetinjstva, ti se ne ćeš ljutiti što sam te zaboravio — zašto svijet nije dovoljno potrebit da bi osim sebe potražio i drugi?*

O, ako je kći jednoga oca predivna priroda, nije li kćerino srce i njegovo srce? Njezino najdublje nije li On? Ali imam li ja to? Poznam li to?

Tako je kao da vidim, ali onda se opet uplašim kao da je to moja vlastita spodoba koju vidim, tako je kao da sam ga osjetio, taj duh svijeta, kao toplu ruku prijatelja, ali tad sam se probudio i uvidio da držim svoje vlastite prste.

* (Nije naravno potrebno podsjetiti na to da takve izjave kao obične fenomene ljudskoga osjećanja nikoga ne će zgranuti s obzirom na pravu stranu.)

HYPERION BELARMINU

Znaš li kako su se voljeli Platon i njegov Stella?

Tako sam je ljubio i bio tako ljubljen. O bio sam sretan dječak!

Veselo je kad se združi jednako s jednakim, ali božanski je kad jedan veliki čovjek manjega k sebi privuče.

Prijateljska riječ iz srca hrabroga čovjeka, smiješak u kome se uništavajuća veličanstvenost duha skriva, malo je i mnogo, kao čarobnjačka lozinka koja sakriva smrt i život u svom jednostavnom slogu, kao duhovna voda koja istječe iz dubine planina i priopćuje nam tajnu snagu Zemljinu u svojim kristalnim kapima.

Kako ja nasuprot tome mrzim sve barbare koji sebi umišljaju, jer nemaju srca da su mudri, kako mrzim sirove zloduhove koji na tisuće načina ubijaju mladenačku ljepotu sa svojom malom nerazumnom muškom stegom!

Dragi Bože! Tu će sova istjerati iz gnijezda mlade orlove, hoće im pokazati put do sunca!

Oprosti mi, duše moga Adama, što se na to sjećam pred tobom. To je dobit koju nam daje iskustvo, da ne možemo ništa izvrsnoga pomisliti a da se ne spomenemo i tome suprotnog.

— O kad bi mi ti samo uvijek bio nazočan sa svim onim što ti je srodno, polubože koji tuguješ, ti na koga mislim! Onaj oko kojega se nađeš u svojem miru i snazi, pobjednik i borac, onaj koga sretnoš sa svojom ljubavi i mudrosti, taj neka bježi ili neka postane kao ti! Neplemenito i slabo uz tebe ne može opstati.

Kako si mi često bio blizu, a dugo si mi bio daleko, obasjao si me svojim svijetlom i zagrijao me tako da se moje ukočeno srce opet pokrenulo kao otvrdli izvor koga dodirne nebeska zraka! Tada bih bio mogao poletjeti do zvijezda sa svojim blaženstvom da mi ne bi postalo obeščašćeno po onom što me okruživalo.

Rastao sam kao loza bez štapa i divlje su se vriježe širile bez usmjerenja svuda po tlu. Ti znaš kako poneka plemenita snaga u nas propada jer nije uporabljena. Ja naokolo lunjam kao varavo svijetlo, sve zahvaćam zahvaćan od svega, ali sve samo za trenutak i bespomoćne su se sile uzalud gasile. Osjećao sam da mi svega nedostaje a ipak nisam bio u stanju naći svoj cilj. Tako je on mene našao.

On je na svom materijalu, na takozvanom kultiviranom svijetu, dovoljno dugo vježbao strpljivost i umjetnost, ali njegov je materijal ostao i bio kamen i drvo, samo je iz nužde uzimao plemeniti ljudski oblik i to samo izvana, no o tome se mojemu Adamasu nije radilo; on

je htio ljude, ali da bi njih napravio bila mu je njegova umjetnost presiromašna. Oni su jednom bili tu, ti koje je tražio, ti za koje je njegova umjetnost bila presiromašna da ih stvori, i to mu je bilo jasno. Gdje su to oni bili i to je znao. Tako je htio tamo doprijeti i pod razvalinama zapitati za njihovog genija kako bi s njim prikratio osamljeničke dane. Došao je u Grčku. Tako sam ga našao.

Još ga vidim kako mi pristupa sa smiješkom i promatrajući, još čujem njegov pozdrav i njegova pitanja.

Kao biljka kojoj je mir ojačao snagu koja stremlje i kojoj se vraća jednostavno zadovoljstvo u dušu — tako je on preda mnoštvom stajao.

A ja, nisam li ja bio odjek njegova tihog oduševljenja? Nisu li se ponavljale melodije njegova bića u meni? Ono što sam vidio bio sam ja, a to što sam vidio bilo je božanstveno.

Kako je samo jadna i najdobronamjernija marljivost čovjekova prema svemogućnosti nepodijeljenoga oduševljenja.

Ono ne boravi na površini, ne zahvaća nas tu i tamo, ne treba mu vremena i ne treba sredstava; ni zapovijed ni prisila ni nagovaranje ono ne treba; na svim stranama, u svim dubinama i visinama ono nas u trenutku obuhvaća i preobraća nas prije nego što ga i zamijetimo da je tu, prije nego što i zapitamo kako nam se to događa, potpuno i posve u svoju ljepotu, u svoje blaženstvo.

Blago onome koga u ranoj mladosti susretne na tom putu plemeniti duh!

O to su zlatni nezaboravni dani puni radosti ljubavi i slatkog zaposlenja!

Sad me moj Adamas vodio u Plutarhov svijet junaka, sad u čarobnu zemlju grčkih bogova, onda smiruje i sređuje brojem i mjerom mladenačko bavljenje bilo čime, pa sa mnoštvom ode u planine; danju da bih razumio cvijeće na livadi i u šumi, mahovine na stijenju, noću da bismo iznad sebe gledali svete zvijezde i shvaćali ih na ljudski način.

Dragocjeni je osjećaj ugođe u nas kad se tako unutrašnje na tom materijalu jača, kad se razlikuje i kad se vjernije priljubljuje i kad nam duh malo pomalo postaje dorastao oružju.

Ali trostruko sam osjećao njega i sebe kad smo, kao mani iz prošlih vremena, s ponosom i radošću, sa srđžbom i žalošću stigli gore na Atos i odanle se spustili na Helespont i zatim gore na obale Rodosa i planinske klisure Tenaroma, kroz sve tihe otoke, kad li nas je čežnja potjerala preko obala u mračno srce staroga Peloponeza, na osamljene obale Eurotasa, ah, na izumrle doline Elisa i Nemea i Olimpija,

kad smo tamo, oslonjeni na stup zaboravljenog Jupitra, koji je obavijen cvjetovima lovora i zimzelena, gledali u divlje korito rijeke i kad su nas život i proljeće vječno mladoga sunca upozoravali da je i čovjek ovdje jednom bio a sad ga nema, da jedva da još ima čovjekove divne prirode kao ulomak nekoga hrama ili kao sjećanje, kao slika mrtvacu — tada sam sjedio žalosno se igrajući pokraj njega, berući mahovinu s pijedestala nekog poluboga, iskopao sam iz ruševina mramorno rame junaka i odsjekao trnoviti grm i drač s napola pokopanog arhitrava, dok je moj Adamas crtao krajolik koji je prijateljski tješeći okruživao ruševinu, crtao je brežuljak pod pšenicom, masline, stado koza koje je visjelo na klisuri planine, šumu brijestova koja se obrušavala s vrhunaca u dolinu; gušter se igrao uz naše noge i muhe su zujale oko nas u tišini podneva — dragi Belarmine! Htio bih ti tako točno kao Nestor pripovijedati; prolazim kroz prošlost kao da na strništu pabirčim kad je gospodar zemljišta žetvu pokupio; ubirem tako svaku slamku. I kako sam uz njega stajao na uzvisinama Delosa, bio je to dan koji se činio strašnim kao onaj kad sam stajao s njim na granitnom zidu Cyntusa, nakon toga što smo se uspeli mramornim stubama. Tu je jednom živio bog sunce, pod nebeskim svečanostima gdje ga je kao zlatan oblak obasjavala cijela Grčka. U navalama radosti i oduševljenja bacali su se grčki mladići kao nekad Ahil u Siks, i opet bi nesavladivo isplivao kao polubog. U gajevima, u hramovima, budile su se i zvučile zajedno njihove duše i svatko je od njih vjerno čuvao zanosne akorde.

Ali zašto o tome govorim? Kao da još ima u nama slutnje onih dana! Ah, ta ne može više nikakav lijepi san uspijevati pod prokletstvom koje na nama leži. Kao sjeverni vjetar koji zavija, putuje sadašnjost preko cvjetova našega duha i tone u nastanku. A ipak, bio je to zlatan dan koji me na Cyntusu obuzeo! Još je bilo praskozorje kad smo već bili gori. Zatim je u svoj svojoj mladosti ustao Sunčani bog zadovoljan i bez muke, kao uvijek bi poletio besmrtni titan sa svojih tisuću vlastitih radosti i smiješio se nadalje prema svojoj opustošenoj zemlji, prema svojim hramovima, stupovima, koje je sudbina bacila pred njega kao suhe latice ruže koje bi neko dijete u prolazu i ne misleći otkinulo s grma i posijalo po zemlji.

Budi kao on, povikao mi je Adamas, zgrabio me za ruku i podigao ju prema bogu, i meni je bilo kao da nas sa sobom nose jutarnji vjetrovi i u pratnji svetoga bića odvođe nas nekamo gore, na vrh neba,

prijateljskog i velikog, i čudesnog u svojoj snazi i duhu koji je ispunjao nas i svijet.

Još uvijek se žalosti i raduje moja nutrina zbog svake riječi koju mi je onda govorio Adamas i ne razumijem svoje siromaštvo kad mi često bude kako je njemu onda moralo biti. Što je gubitak kad se čovjek tako nalazi u svom vlastitom svijetu? Sve je u nama. Što da onda smeta čovjeku ako mu vlas padne s glave? Zašto se bori tako s robovanjem kad bi mogao biti bog? Bit ćeš osamljen, miljeniče moj, onda mi je i to Adamas rekao, bit ćeš kao ždral koga su braća ostavila u grubo doba godine dok su otišla za proljećem u dalekoj zemlji.

I u tome je stvar, dragi! To nas čini siromašnima uza sve bogatstvo, to što ne možemo biti sami, što ljubav u nama, dok god živimo, ne umire. Vрати mi moga Adamasa i dođi sa svima koji mi pripadaju da bi se stari lijepi svijet među nama obnovio, da se skupimo i sjedinimo u rukama svojega božanstva, prirode i gle! na taj način ne znam ništa o bijedi.

Ali samo neka nitko ne kaže da nas je razdvojila sudbina! Mi smo to, Mi, mi uživamo u tome da se bacimo u noć nepoznatoga, u hladnu stranost bilo kojega drugoga svijeta, i kad bi to bilo moguće, napuštamo područje sunca i jurimo preko granica zvijezde lualice. Ah, za divlje čovjekove grudi nije moguća nikakva domovina; i kao što zraka sunca koja je rascvala biljku na zemlji opet mora zaći, tako isto čovjek ubija slatke cvjetove koji cvatu u njegovim grudima, radosti, srodnosti i ljubavi.

Čini se kao da sam naljutio Adamasa kad me je napustio, ali ja se na njega ne ljutim. O, on je želio ponovno doći!

U dubini Azije, vele, živi narod osobite vrijednosti; tamo ga je odvela njegova nada.

Pratio sam ga do Nia. Bili su to gorki dani. Naučio sam kako se podnosi bol, ali za takav rastanak nema u meni snage.

Sa svakim trenutkom koji nas je bližio posljednjem satu, postajalo je jasnije koliko je taj čovjek utkan u moju bit. Kao čovjek na umoru, koji zadržava dah koji mu bježi, tako je njega zadržavala moja duša.

Na Homerovu grobu još smo proveli nekoliko dana, a Nio mi je postao najsvetiji od svih otoka.

Napokon smo se otrgnuli. Moje se srce borilo do iznemoglosti. U posljednjem sam trenutku bio mirniji. Pred njim sam bio na koljenima, posljednji put sam ga zagrlio ovim rukama; blagoslovi me, oče, tiho sam uzviknuo prema njemu i on se naveliko nasmiješio i čelo mu se pred jutarnjim zvijezdama raširilo i oko mu je probilo nebeske

prostore — Čuvajte mi ga, o vi duhovi boljih vremena, i povucite ga prema svojoj besmrtnosti, i sve vi prijateljske sile neba i zemlje, budite s njim!

U nama je jedan bog, nastavio je mirnije, koji upravlja kao što vodi potoke, našu sudbinu i sve su stvari njegov element. Taj neka nada-sve bude s tobom!

Tako smo se rastali. Zbogom, moj Belarmine!

HYPERION BELARMINU

Kamo bih mogao sebi pobjeći da nemam dragih dana svoje mladosti?

Kao duh koji ne nalazi mira na Aherontu, vraćam se u napuštene krajeve svoga života. Sve stari i opet se pomlađuje. Zašto smo izuzeti iz lijepoga kruženja prirode? Ili ono i za nas vrijedi?

Ja bih to i povjerovao da nema jednoga u nama, a to je golemo nastojanje da budemo sve, sve što kao Titan iz Etne, uvis iz dubine našega bitka silno stremi.

A ipak, tko ne bi sve to u sebi radije osjećao, kao ulje što kipi, nego da sebi prizna kako je za bič i jaram rođen? Bijesni borbeni konj ili kljuse kome visi uho, što je plemenitije?

Dragi! Bilo je vrijeme kad su se i moje grudi sunčale na velikim nadama, kad je i meni radost besmrtnosti kucala u svim žilama, kad sam putovao među predivnim nacrtima kao u golemoj šumi, kad sam bio sretan kao riba u oceanu i stremio u svojoj bezobalnoj budućnosti, sve dalje i dalje.

Kako smjelo, blažena prirodo, iskočio je mladić iz tvoje kolijevke, kako se samo raduje u svom neiskušanom naoružanju! Njegov je luk bio napet i strijele su mu šumjele u tobolcu i besmrtni su ga, uzvišeni duhovi starine vodili, a njegov je Adamas bio usred njih.

Ma kamo išao, ma gdje stao, vodile su me predivne pojave; kao plamenovi gubila su se u mojim mislima djela svih vremena, izmiješana jedna s drugima, kao što se u veselom klicanju oluje spajaju goleme slike oblaka na nebu, tako su se sjedinjavale u beskrajnoj pobjedi stostruke pobjede olimpijada.

Tko to može izdržati, koga ne bi povukla strašna divota antike, kao što orkan svladava mlade šume, kao što je mene povukla i kad mu, kao meni, nedostaje element koji bi mu dao samosvijesti da ga ojača?

O meni, meni je veličina starih kao oluja sagnula glavu, otrgnula mi je cvat s lica, često sam ležao gdje me nijedno oko nije moglo opaziti, pod tisućom suza tu, kao oborena jela koja leži u potoku i skriva svoju uvelu krošnju u vodi. Kako li bih bio rado otkupio krvlju trenutak života velikoga čovjeka!

Ali što mi je to koristilo? Nitko me nije htio.

O kako je jadno vidjeti sebe tako uništenim; a kome je to neshvatljivo, taj neka za to i ne pita i neka zahvali prirodi koja ga je stvorila za radost kao leptire i neka ide i neka nikad u svom životu ne govori o boli i nesreći.

Ja volim svoje junake kao muha svijetlo; tražio sam njihovu opasnu blizinu i pobjegao i opet ju potražio.

Kao jelen koji krvori i baca se u rijeku, tako se i ja često ubacujem usred vrtloga radosti kako bih ohladio grudi koje gore i odkupao prelijepe snove o slavi i veličini, ali čemu je to pomoglo?

I kad bi me često oko ponoći vruće srce otjeralo dolje u vrt među rošno drveće, i kad bi uspavanka izvora i blagi zrak i mjesečina stišali moje misli i kad bi se tako slobodno i mirno iznad mene kretali srebrni oblaci i kad bi se iz daljine javljala izmiruća buka morske plime, kako su se samo prijateljski igrali s mojim srcem veliki fantomi njegove ljubavi!

Budite pozdravljeni, vi nebesnici, često bih rekao u duhu kad bi nada mnom melodija jutarnjega svijetla počela tihim zvukovima, zbogom, vi predivni mrtvac, ja bih rado pošao za vama, rado bih sa sebe stresao što mi je ovo stoljeće dalo i krenuo u slobodnije carstvo sjena!

Ali skapavao sam na lancu i zgrabio sam s gorkom radosti jadnu zdjelicu koja je bila pružena mojoj žeđi.

HYPERION BELARMINU

Moj mi je otok postao pretijesan otkad je Adamas otišao. Već mi je godinama bilo dosadno u Tini. Htio sam u svijet.

Idi najprije u Smirnu, rekao mi je otac, nauči tamo umjetnost mora i rata, nauči jezik obrazovanih naroda i njihove ustave i shvaćanja i običaje i navike, sve ispitaj i izaberi najbolje! — Onda možeš, što se mene tiče, dalje.

Nauči i malo strpljivosti, dodala je majka, i ja sam to sa zahvalnošću prihvatio.

Divno je načiniti prvi korak iz ograde mladosti, kao da mislim na dan svoga rođenja, kad mislim na svoj odlazak iz Tine. Nada mnomo je bilo novo sunce, u zraku sam uživao kao prvi put.

Živahna djelatnost kojom sam tada u Smirni obavljao svoje obrazovanje i hitri napredak, nisu tek malo ublažili moje srce. Sjećam se i poneke slatke slobodne večeri iz toga vremena. Kako sam samo često hodao pod uvijek zelenim stablima uz obalu Melesa, na mjesto gdje se rodio moj Homer, i skupljao sam žrtveno cvijeće i bacao ga u svetu rijeku! Prema bliskoj špilji prišao bih tad u svojim mirnim snovima, tamo je stari, kaže se, pjevao svoju *Ilijadu*. Našao sam ga. Svaki je zvuk u meni zamro pred njegovom nazočnošću. Ja sam u sebi otvorio njegov božanski spjev i bilo mi je kao da ga nikad nisam poznavao, tako je posve drugačiji postajao u meni živ.

Isto tako rado mislim na svoje šetnje po okolici Smirne. To je prekrasan kraj i tisuću sam puta poželio da imam krila, da svake godine jednom odem u Malu Aziju.

Iz nizine Sardesa stigao sam preko klisurastih zidova Tmolusa gore.

Prenoćio sam na podnožju brijega u prijateljskoj kolibi, među mirtama, među mirisima grmlja ladana gdje su se u zlatnu tijelu Paktolusa labudovi igrali kraj mene, gdje je stari hram Cibelin između brijestova stršio kao stidljivi duh i gledao u svijetlu mjesečastu noć. Pet je ljupkih stupova tugovalo nad ruševinom i pod njihovim nogama ležao je srušen kraljevski portal.

Među tisućom rascvalih grmova vodio je put uzbrdo. Sa strmoga obronka naginjalo se šuštavo drveće i polijevalo svojim nježnim laticama moju glavu. Izišao sam u jutro. U podne sam bio na vrhu brijega. Stajao sam i veselo gledao preda se, uživao u čistom zraku neba. Bili su to blaženi trenutki.

Kao more ležala je zemlja, iz koje sam izišao, preda mnomo, mladenacka, puna žive radosti; bila je to beskrajno nebeska igra, boja kojom je proljeće pozdravljalo moje srce, i kako je nebesko sunce uvijek ponovno bilo u tisućama promjena svjetlosti, koje joj je zemlja uzvraćala, tako se moj duh pronalazio u množini života koja ga je okruživala i sa svih se strana rušila na njega.

Na lijevo se bacao i vriskao kao div potok niz šume, s mramorne klisure koja je nad njim visjela, gdje se orao igrao sa svojim mladima, gdje su se snježni vrhovi gore sjajili u plavi eter; desno su se valjali olujni oblaci preko šuma Sipilusa; ja nisam osjećao buru koja ih je nosila, ja sam osjećao samo zračak u uvojcima, ali čuo sam njihov

grom kao što se čuje glas budućnosti, i vidio sam njihov plamen kao daleko svijetlo naslućena božanstva. Okrenuo sam se prema jugu i pošao dalje. Tu je preda mnom otvoreno ležao cijeli rajski kraj kojim je tekao Kayster u toliko dražesnih zaobilaznih putova, kao da mu nikad nije dosta boravka u svemu tom bogatstvu i ljupkosti koja je tu oko njega. Kao zefir lutao je moj duh blaženo od ljepote do ljepote, od stranog miroljubivog seoca što je ležalo duboko pod planinom, sve tamo do unutrašnjosti gdje se naslućivao planinski lanac Mesogisa.

Vratio sam se u Smirnu kao pijan čovjek s gozbe. Srce mi je bilo prepuno zadovoljstva i zato nisam mogao ništa ne dati od njegova pretička smrtnosti. Presretno sam u sebi stekao ljepotu prirode ne bih li njome popunio rupe u ljudskom životu. Moja je žedna Smirna obukla odjeću moga oduševljenja i stajala je tamo kao nevjesta. Veseli su me građani privukli. Besmislenost njihovih običaja godila mi je kao dječja šala, a jer sam od prirode bio iznad uvedenih oblika i običaja, igrao sam se sa svima i stavljao ih na sebe i svlačio kao karnevalsku odjeću.

Ali ono što mi je praznu hranu običnog druženja činilo slasnom, bila su to dobra lica i pojave koje bi još tu i tamo pokazivale samilosnu prirodu i to su kao zvijezde slali u naše pomrčine.

Kako sam se samo tome srdačno veselio! Kako sam samo s povjerenjem tumačio te prijazne hijeroglife! Ali s tim mi je isto gotovo jednako kao onda s brezama u proljeće. Čuo sam tom prigodom za sok toga drveća i zamišljao čudesa za koja je taj napitak podoban, pa sam iskusio dragocjeni sok. No nije bilo dovoljno u tome ni snage ni duha.

Ah, i kako je kobno bilo sve ostalo što sam čuo i vidio.

Stvarno bi mi ovda onda bilo kao da se ljudska priroda raspala u različitosti životinjskoga svijeta kad sam tako išao među tim obrazovanima. Kao svagdje, tako su i ovdje ljudi bili osobito zapušteni i propali.

Neke određene životinje urlaju kad čuju glazbu. Moji bolje odgojeni ljudi su se smijali kad se govorilo o ljepoti duha i o mladosti srca. Vukovi odlaze kad se pojavi vatra. Ti ljudi opazivši iskru razuma, okrenuli bi leđa kao lopovi.

Kad sam jednom spomenuo toplu riječ o Grčkoj, počeli su zijevati i rekli su da čovjek konačno živi u sadašnjem vremenu; a ipak se još uvijek nije izgubio dobar ukus, ubacio bi netko.

To se onda i dokazalo. Jedan je pravio viceve kao lađarski sluga, a drugi se napuhn timer propovijedao mudre riječi.

Jedan se opet pravio prosvjećenim, pa da napakosti nebu, povikao bi kako se nikad nije brinuo za ptice na krovu nego uvijek za one u ruci, koje su mu i draže! Ali kad bi mu se govorilo o smrti, smjesta bi sklopio ruke i malo pomalo u razgovoru stigao do toga da kaže kako je opasno što naši svećenici više ništa ne znače.

Jedini kojima bih se tu i tamo poslužio, bili su pripovjedači, živi registri imena stranih gradova i krajeva, ormari sa slikama koji govore gdje se mogu vidjeti potentati na konjima i tornjevi i sajmovi.

Konačno sam se umorio od toga da budem preziran, da berem grožde u pustinji i cvijeće na ledenom polju.

Sad sam živio odlučnije, sam i blagi je duh moje mladosti gotovo posve iščezao iz mojem duše. Neizlječivost stoljeća postala mi je vidljivom iz mnogih stvari koje sam govorio, i koje ne bih rekao, i lijepa utjeha da bih mogao u jednoj duši naći svoj svijet, svoj rod u prijateljskoj slici zagrliti, i ta mi se izgubila.

Dragi, što li bi život bio bez nade? Iskra koja skoči iz ugljena i ugasi se, ili kad u oblačnom vremenu začuješ udar vjetrova koji trenutak zazuji i onda nestane, zar bi tako bilo s nama?

I lastavica zimi traži prijazniji kraj, divljač trči u vrućini dana okolo naokolo tražeći svojim očima izvor. Tko kaže djetetu da mu majka ne će odbiti grudi? Gle, a ono ih traži.

Ne bi ono moglo živjeti da se ne nada. Moje srce sad je zaključalo svoja blaga, ali samo zato da bi ih u neko bolje vrijeme našlo prišteđena, za ono jedino, sveto, vjerno koje će sigurno, u bilo koje doba postojanja susresti moju žednu dušu.

Kako sam sretno često na to mislio s ljubavlju kad bi se u trenucima slutnje, tiho kao mjesečevo svjetlo, poigralo oko moga ublažena čela? Već sam te onda poznavao, već si onda gledao kao genius iz oblaka na mene, ti, koji si mi jednom u miru ljepote ustao iz mutnoga vala svijeta! Moje se srce više nije borilo, više nije gorjelo.

Kako se u šutljivom zraku njiše ljiljan, tako se moje biće njihalo u svom elementu, u zanosnim snovima o njoj.

HYPERION BELARMINU

Smirna mi se sad ogadila. Uopće, srce mi je malo pomalo postalo umornije. Ponekad bi se ipak spopala želja da krenem oko svijeta ili da krenem u bilo kakav rat, ili da potražim svoga Adamasa te da u njegovoj vatri sagorim svoje neraspoloženje, ali na tome bi sve ostalo i moj se, beznačajan uveo život, nije nikako htio osvježiti.

Ljeto je gotovo prošlo; osjećao sam već mračne kišne dane i hujanje vjetra i bučenje nabujalih potoka unaprijed, i priroda, koja je bila kao zapjenjeni vodoskok prodrila u sve biljke i stabla, sad je stajala pred mojim smraćenim osjetilima u nestajanju i zatvorena, u sebe okrenuta, kao i ja sam.

Htio sam još uzeti sa sobom štogod sam mogao od tog života koji leti, sve što sam vani zavolio htio sam uvesti u sebe i tako spasiti jer sam znao da me godina koja će doći ne će više naći među ovim drvećem i bregovima, i zato sam sada više hodao i jahao cijelim tim krajem.

Ali ono što me naročito tjeralo van bila je tajna čežnja da sretnem čovjeka kojega sam već neko vrijeme viđao pred vratima pod drvećem, kad bih prolazio, i to svakoga dana.

Kao mladi titan koraćao je predivni stranac među patuljastim rododromom koji je radosno i stidljivo uživao u njegovoj ljepoti, mjerio njegovu visinu i snagu, i na plamenoj izgorjeloj rimskoj glavi naslađivao se kao na zabranjenom voću, i bio bi svaki put divan trenutak kad bi se oko toga čovjeka, za čiji je pogled i sam eter bio preuzak, tako s odloženim ponosom tražilo i nastojalo sve dok se ne bi našlo u mojem oku i mi bismo se zarumenjeli jedan za drugim ogledali i zatim prošli jedan pokraj drugoga.

Jednom sam duboko ujahao u šume Mimasa i tek sam se kasno uvečer vraćao. Sjahao sam i vodio konja strmim pustim puteljkom preko korijenja drveća i kamenja nizbrdo i kako sam se tako kretao među grmljem prema dolini u podnožju, koja se sad preda mnom otvorila, odjednom me nekoliko karabornijskih razbojnika napalo i s mukom sam u prvom trenutku svladavao njihove dvije zamahnute sablje; ali oni su već bili umorni od drugoga posla i tako sam se ipak probio. Mirno sam sjeo na konja i odjahao nizbrdo.

U podnožju brijega, usred šuma u nagomilanih stijena, stvorila se preda mnom mala livada. Bilo je svijetlo. Mjesec je upravo izašao iznad tamnoga drveća. Malo podalje vidio sam konje prostrte po livadi i muškarce pokraj njih u travi.

— Tko ste vi — povikao sam.

— To je Hyperion — povikao je junački glas radosno iznenađen.

— Ti me poznaješ — nastavio je glas. — Susrećem te svakoga dana na vratima pod drvećem.

Moj je konj kao strijela poletio prema njemu. Mjesečevo svijetlo mu je jasno sjalo u lice. Prepoznao sam ga; sjahao sam.

— Dobar večer — rekao je dragi snažni mladić, pogledao me nježno divljim pogledom i stisnuo je svojom čvrstom šakom moju tako da je moja nutrina osjetila značenje toga.

O sad je bio moj beznačajni život na kraju.

Alabanda, tako se stranac zvao, rekao mi je da su njega i njegove sluge napali razbojnici, da je obojicu s kojima sam se sudario otjerao on, da je izgubio put kojim se izlazi iz šume i zbog toga je bio primoran da ostane na mjestu sve dok ja nisam došao. — Uz to sam izgubio jednog prijatelja — dodao je i pokazao na svoga mrtvoga konja.

Ja sam svoga predao njegovom slugi i pošli smo pješice dalje. — I neka nam se dogodilo — počeo sam dok smo rukom pod ruku zajedno izlazili iz šume. — Zašto smo tako dugo krzmali i mimoilazili se sve dok nas nezgoda nije zbližila.

— Ja ti moram reći — odgovorio je Alabanda — da si ti više kriv i da si hladniji. Ja sam danas jahao za tobom.

— Predivni! — povikao sam — samo pogledaj! Nikad me u ljubavi ne ćeš prestići.

Bili smo sve bliskiji i radosniji zajedno.

U blizini grada došli smo do lijepo sagrađene gostionice što je mirovala među žuborom izvora, voćkama i mirisnim livadama.

Odlučili smo ondje prenoćiti. Još smo dugo zajedno sjedili kod otvorenih prozora. Opkolila nas je uzvišena duhovna tišina. Zemlja i more bili su blaženo ušutkani kao zvijezde koje su visjele nad nama. Jedva da je doletio zračak s mora u našu sobu i nježno se poigrao s našim svijetlom ili bi moćni zvukovi daleke glazbe doprli do nas dok se grmoviti oblak zibao u postelji etera i ovda onda kroz tišinu iz daljine zazvučao kao usnuli div kad malo jače zadiše u strašnim svojim snovima.

Naše su se duše morale to jače približiti jedna drugoj jer su protiv svoje volje bile zatvorene. Susreli smo se kao dva potoka koji s planine jure i sav teret od zemlje, kamenja, trulog drva i cijeli nezgrapni kaos koji ih je zadržavao odbacuju da bi sebi prokrčili put jedan do drugoga i da prodru sve donde gdje će sad moći dohvatiti i biti dohvaćeni jednakom snagom, spojeni u veličanstvenu rijeku početi put prema širokom moru.

On, sudbinom i barbarstvom ljudi progнан iz svoje kuće i ganjan među strancima amo tamo, od rane mladosti ogorčen i podivljao a ipak u unutarnjem srcu pun ljubavi, pun težnje da prodre iz grube lupine u neki prijateljskiji element; ja, u dubini odijeljen od svega,

tako cijelom dušom tuđ i osamljen među ljudima, tako smiješno praćen zveckanjem svijeta uz meni najdraže melodije; ja, antipatija svih slijepih i kljastih, a ipak sam sebi i previše slijep i kljast, ja sam sebi tako do dna duše u svemu dosadan što bi bilo iz daljine srodno mudrima i razumnima, barbarima i šaljivcima — a uz to tako pun nade, tako pun jedinstvena očekivanja nekoga ljepšega života.

Nisu li se morali u tako radosno burnoj žurbi oba mladića zagrliti?

O ti, prijatelju moj i suborče, ti moj Alabanda gdje si? Gotovo mi se čini da si prešao u mirovanje u nepoznatu zemlju i da si opet postao onakav kakvi smo bili kao djeca.

Ponekad, kad nada mnom prolazi oluja i njezine se božanske sile dijele nad šumama i usjevima, ili kad valovi morske plime između sebe razdjeljuju igru vode ili se zbor orlova vije oko vrhunca brijega po kojemu hodam, tada može biti da se moje srce pokrene kao da moj Alabanda nije daleko; ali vidljiviji, nazočniji, sigurnije on živi u meni, potpuno, kao kad je preda mnom stajao, vatren, strog i strašan tužitelj svih grijeha stoljeća. Kako se samo u dubinama budio moj duh, kako su se samo kotrljale grmovite riječi neumoljive pravednosti preko jezika! Glasnici Nemeze, tako su naše misli prolazile zemljom i čistili ju dok nije nestalo i zadnjeg traga kletve.

I prošlost smo pozivali pred svoj sudački stolac, oholi Rim nas nije strašio svojom veličanstvenošću, Atena nas nije potkupljivala svojim mladenačkim cvatom.

Kao bure koje vrišteći od veselja bez kraja jure šumama preko bregova, tako su naše duše stremile u kolosalnom planu prema van; ne tako kao da smo nemuževno stvorili svoj svijet pomoću neke čarobne riječi i da djetinje bez iskustva ne očekujemo nikakav otpor, ne, za to je Alabanda bio previše razuman i hrabar. Ali često je i oduševljenje bez napora ratoborno i mudro.

Jedan mi je dan osobito nazočan.

Pošli smo zajedno u polje, sjedili smo s povjerenjem zagrljeni pod vječno zelenim lovorom i zajedno smo gledali u svoga Platona kako čudesno uzvišeno govori o starenju i pomlađivanju i odmarali bismo se tu i tamo u nijemoj krajini bez lišća gdje je nebo bilo ljepše nego ikad s oblacima i gdje se sunčana svjetlost igrala oko jesenski usnulog drveća.

Zatim smo ponešto razgovarali o današnjoj Grčkoj, obojica sa srcem koje je krvarilo, jer je oskvrnuto tlo bilo i Alabandin zavičaj.

Alabanda je stvarno bio neobično potresen.

— Kad ugledam kakvo dijete — povikao je — i pomislim kako je bijedan i uništavajući jaram koji će nositi, i da će gladovati kao i mi i da će tražiti ljude kao mi, da će pitati kao mi za lijepim i istinitim, da će besplodno propasti jer će biti samo, kao mi da će — o dignite svoje sinove iz kolijevke i bacite ih u rijeku da ih barem oslobodite sramote.

— Svakako, Alabanda, svakako, bit će drukčije.

— Na koji način — odgovorio je. — Junaci su izgubili slavu a mudraci učinke. Velika djela koja ne shvaća plemeniti narod nisu ništa nego moćni udarac o tupo čelo i uzvišene riječi ako ne odzvanjaju u uzvišenim srcima, jednake su mrtvome listu koji šumi u blatu. Što sad hoćeš?

— Hoću — rekao sam — uzeti lopatu i blato baciti u jamu. Narod u kojemu se više ne stvara duh u veličina koji se plode, nema ništa zajedničko s onima koji su još ljudi, nema više nikakvih prava i postaje prazna šaljiva igra, praznovjerje, ako još takvu praznu lešinu želimo častiti kao da je u njoj srce Rimljanina. U stranu s tim! Ne smije stajati tu gdje stoji suho strulo stablo, ono krade svijetlo i mladome životu koji sazrijeva za novi svijet.

Alabanda poleti prema meni, zagrlji me i njegovi su mi poljupci prodirali u dušu.

— Brate po oružju! — povikao je — dragi brate po oružju! o imam sada stotinu ruku!

— To je napokon moja melodija — nastavio je glasom koji je poput poziva na borbu podigao moje srce — ništa mi više ne treba! Izgovorio si predivnu riječ Hyperione! Što? da bi Bog zavisio o crvu? Bog u nama kome se beskraj otvara kao put, taj da bi stajao i trajao sve dok mu se crv ne makne s puta? Ne! ne! ne pita se, želite li vi to! Vi nikad ne želite ništa, vi slugе i barbari! Vas i ne kanimo popravljati jer bi bilo uzalud! Samo ćemo se pobrinuti da se uklonite s puta pobjedonosnoga hoda čovječanstva. O neka mi netko zapali baklju da spalim korov s livade! Neka mi minu pripravi netko da to lijeno korijenje iz zemlje dignem u zrak!

— Gdje će biti moguće, blago ćemo ga staviti na stranu — dodao sam.

Alabanda je neko vrijeme šutio.

— Meni se sviđa budućnost — konačno je opet počeo, i vatreno zgrabio obje moje ruke. — Bogu hvala! Neću ja nikakav običan završetak. Biti sretan u ustima slugе znači biti pospan. Biti sretan! Meni je kao da imam na jeziku kašu i mlaku vodu kad mi govorite o

tome. Tako je sve to glupo i beznadno za što vi dajete svoje lovorove vijence, svoju besmrtnost. O sveta svjetlosti koja nemirno djeluješ u svom golemom carstvu i tamo gore iznad nas ideš i njegovu mi dušu podjeljuješ u zrakama koje pijem, tvoja sreća neka bude i moja. Njezinim se djelima hrane sinovi sunca; oni od pobjede žive; vlastitim se duhom hrabre i njihova je snaga u njihovoj radosti.

Duh toga čovjeka tako bi vas obuhvatio da ste se mogli stidjeti, tako ste se perolaki našli u uzletu.

— O nebo i zemlja — povikao sam — to je radost! To su druga vremena, nije to zvuk iz mogega djetinjstva stoljeća, nije to tlo na kojemu se ljudsko srce pod bičem goniča svija. Da, da, svojom ćeš predivnom dušom, čovječe, moju domovinu spasiti!

— Učinit ću to — povikao je — ili propasti.

Od toga smo dana bili jedan drugome sve svetiji i draži. Među nas je stigla duboka neopisiva ozbiljnost. Ali uza sve to bili smo sve sretniji zajedno. Svaki je od nas živio samo u vječnim osnovnim zvucima svoga bitka i bez ikakva nakita kretali smo se od jedne harmonije prema drugoj. Naš je zajednički život bio pun veličanstvene strogosti i hrabrosti.

— Zašto si sad odjednom tako malorječiv — pitao me jednom Alabama sa smiješkom.

— U vrućem podneblju — rekao sam — u blizini sunca ni ptice ne pjevaju.

Ali u svijetu se sve penje i ruši i čovjek ni sa svom svojom divovskom snagom ne može ništa zadržati. Jednom sam vidio dijete kako svojom ručicom želi dohvatiti mjesečevo svijetlo; ali svijetlo je mirno nastavilo svoj put. Tako i mi stojimo i borimo se da bismo zaustavili promjenjivu sudbinu.

O kad bismo je samo mogli tako mirno gledati, razmišljajući jedino kao što gledamo zvijezde!

Što si sretniji to te je lakše upropastiti, i sretni dani kakve smo Alabama i ja provodili, kao vršak su strme stijene na kome se ti i tvoj sudrug želite odmoriti, takav je da nehotice sruši s oštre klisure u mračnu dubinu najmanjim pokretom.

Bili smo na divnom putovanju na Hios i veselili se na tisuću načina. Lahori su nad morskom površinom širili prema nama prijazne čarolije prirode. S radosnim divljenjem gledali smo jedan drugoga, a da ne bismo ni riječi prozborili jer je pogled govorio »takva te još nikad nisam vidio«! Tako smo postali divotni od zemljinih i nebeskih snaga.

Tada smo se u vedroj vatri oko mnogočega i svađali za putovanja; ja sam radost svoga srca nalazio kao obično u tome da njegov duh gledam u smionim stranputicama na kojima je tako mirno, s tako slobodnom radosti a ipak tako sigurno išao svojom stazom.

Požurili smo se, čim smo se iskricali, da budemo sami.

— Nikoga ti ne možeš uvjeriti — rekao sam tada s najdubljom ljubavlju — ti svakoga nagovoriš, ti potkupljuješ ljude i prije nego što si počeo; čovjek ne može sumnjati kad ti govoriš, a onaj tko ne sumnja ne će ni biti uvjeren.

— Ponosni laskavče — na to je uskliknuo — ti lažeš! Ali baš je dobro što me upozoravaš! Prečesto si me već učinio nerazumnim! Ni za sve krune svijeta ne bih se želio od tebe osloboditi, ali ipak me počesto strah toga što si mi tako neophodno važan, što sam tako uz tebe zakovan; i gle — nastavio je — da bi me posve imao, znaj o meni sad sve! Dosad u svoj toj divoti i veselju nismo se ni sjetili da se — ogledamo za prošlošću.

Tada mi je ispričao svoju sudbinu; meni je bilo tako kao da gledam mladog Herkula u borbi s Megerom.

— Hoćeš li mi sad oprostiti — završio je pričanje svoje nevolje — hoćeš li sad biti mirniji premda sam ponekad surov i izazovan i nepodnošljiv?

— O šuti, šuti — povikao sam duboko uzbuđen. — Glavno je da si još tu, da si se održao za mene!

— Da, za tebe — poviče on — i od srca se radujem da sam za tebe ipak hrana koju možeš uživati. A ako ti ponekad i imam okus drvene jabuke, onda me prešaj tako dugo dok ne postanem pitak.

— Pusti me, pusti me — povikao sam. — Uzalud sam se protivio; taj me čovjek pretvarao u dijete; nisam mu to ni skrivao; vidio je moje suze i jao si ga njemu ako ih ne bi primijetio!

— Mi se rastapamo od blaženstva — počeo je opet Alabanda — mi ubijamo vrijeme u zanosu.

— Mi zajedno provodimo svoje zaručničke dane — povikao sam razveseljen, to se može reći i da smo u Arkadiji. — Ali da se vratimo prije započetom razgovoru! Ti daješ previše mjesta i moći državi. Ona ne smije tražiti ono što ne može postići silom. Ono što daju ljubav i duh to se međutm silom ne može postići. Neka to ona ostavi na miru ili ćemo uzeti njezin zakon i staviti ga na sramotni stup! Tako mi neba, nema pojma onaj koji državu čini učiteljicom dobrih običaja, kakav to počinja grijeh. Uvijek je državu činilo paklom kad bi je ljudi htjeli napraviti rajem.

Država je gruba ljuštura oko jezgre života i ništa drugo. Ona je zid oko vrta ljudskih plodova i cvijeća.

Ali čemu će služiti zid ako je tlo jalovo? Tu će pomoći samo kiša s nebesa.

O kiša s neba! O oduševljenje! Ti ćeš nam vratiti proljeće naroda. Tebe država ne može donijeti. Ali ako ti ona ne će smetati, ti ćeš doći, doći ćeš sa svojim svemoćnim slastima, umotati nas u zlatne oblake i ponijeti nas uvis iznad smrtnosti i mi ćemo se čuditi i pitati se jesmo li to uopće mi, mi koji smo siromašni, koji pitamo zvijezde hoće li nam tamo cvasti kakvo proljeće — i sad me pitaš kad će to biti? Tada, kad će miljenica vremena, najmlađa najljepša kći vremena, nova crkva nastati iz tih uprljanih prastarih oblika, kad će probuđeni osjećaj za božansko, čovjeku donijeti božanstvo i vratiti njegovim grudima lijepu mladost, kad — ali ne mogu to prореći jer i sam to jedva slutim, ali siguran sam da će to vrijeme doći, sasvim siguran. Smrt je glasnik života i to što sad spavamo u svojim bolnicama, to je dokaz da ćemo se uskoro zdravi probuditi. Tada, tek tada smo to mi, tada je element duhova pronađen!

Alabanda je zašutio i neko me vrijeme začuđeno gledao. Ja sam bio zanesen beskrajnim nadama; božanske su me sile ponijele kao oblacić.

— Dodi — viknuo sam i zgrabio Alabandu za odijelo, — dodi, tko da još izdrži u tamnici koja oko nas čami?

— Kamo, sanjalice — odgovori Alabanda suho, i kao neka sjena prezira preleti njegovim licem.

Meni je bilo kao da sam pao s oblaka. Idi, rekao sam, ti si mali čovjek!

U tom trenutku ušle su različite strane osobe u sobu, napadne spodobe, većinom mršave i blijede, koliko sam pod mjesečinom mogao razabrati, mirne, ali nešto je bilo u njihovim licima što se primalo duše kao udarac mačem i bilo je tako kao da stojimo pred sveznanjem; moglo se sumnjati nije li to vanjska strana bijednih priroda, da nije ovdje ondje ubijeni osjećaj ostavio svoje tragove.

Osobito sam jednoga zamijetio. Tišina njegovih crta lica bila je tišina bojnoga polja. Jad i ljubav u tom su čovjeku bjesnjeli, a razum je sjao nad ruševinama osjećaja kao oko jastrebovo koji sjedi na razvaljenoj palači. Duboki je prijezir bio na njegovim usnama. Slutilo se da se taj čovjek ne bavi beznačajnim namjerama.

Jedan je drugi mogao zahvaljivati za svoj mir samo prirođenoj tvrdoći srca. Na njemu se nije opazalo ni traga nasilja bilo od tiranije ili sudbine.

Treći je više bio takav kao da je svoju hladnoću izborio snagom uvjerenja od života, pa da je često još uvijek živio u borbi sa samim sobom jer je u njegovoj biti bilo tajnog protuslovlja i činilo mi se da on sam sebe mora nadzirati. On je najmanje govorio.

Alabanda je skočio prigodom njihova ulaska kao saviti čelik.

— Tražili smo te — javio se jedan od njih.

— Našli biste vi mene i kad bih bio u središtu zemlje sakriven — odgovorio je smijući se. — To su moji prijatelji — dodao je okrenuvši se prema meni.

Činilo se da me oštro promatraju.

— I on je jedan od onih koji žele poboljšati svijet — vikne Alabanda nakon nekog vremena i pokaže na mene.

— Misliš li ti to ozbiljno? — zapita me jedan od trojice.

— Nije neka šala popravljati svijet — rekao sam.

— Mnogo si rekao jednom riječju! — opet se javio jedan od njih.

— Ti si naš — opet se oglasi drugi.

— Mislite li tako? — zapitao sam.

— Pitaj što mi radimo! — bio je odgovor.

— A kad bih zapitao?

— Mi bismo ti odgovorili da smo ovdje kako bismo na zemlji načinili reda, da očistimo s polja kamenje, da tvrde grumene zemlje razbijamo trnokopom, da plugom oreimo brazde i za korijen iščupamo korov, da ga prerežemo u korijenu i istrgnemo neka se osuši na suncu.

— Nije stvar u tome da bismo željeli žeti — dodao je jedan drugi.

— Za nas bi svaka nagrada stigla prekasno; nama ne bi žetva stigla sazrijeti.

Mi smo u večeri svojega života. Često bismo i zabludjeli, mnogo smo se nadali i malo učinili. Radije bismo išli na to što bismo zamislili. Rado smo bili brzo gotovi i pouzdali se u sreću. Mnogo smo govorili o radosti i boli i ljubili bismo i mrzili oboje. Igrali smo se sa sudbinom, a i ona s nama. Od prosjačkog štapa do krune rušilo nas je i uzdizalo. Bacalo nas je kako se baca bačva puna dima koja gori i mi smo sagorijevali sve dok ugljen nije postao pepeo. Prestali smo govoriti o sreći i nevolji. Izrasli smo iznad sredine života gdje je sve zeleno i toplo. Ali ono što preživi mladost, nije najgore. Od vrućeg se

metala kuje hladan mač. Jednako se tako kaže da na izgorjelu umrtvljenu vulkanu ne raste loše mlado vino.

— Ne govorimo mi to zbog sebe — poviče jedan drugi nešto brže — mi to govorimo radi vas! Ne prosjačimo mi za srce čovjekovo. Jer nama njegovo srce i njegova volja ne trebaju. Jer ono ni u kojem slučaju nije protiv nas, jer sve je u našu korist i lude i mudraci i nerazumni i pametni i svi poroci i sve kreposti i sirovost i obrazovanost, sve je to u našoj službi a da nije u najmu, i sve to na sve strane pomaže našem cilju — mi bismo međutim ipak samo jedno željeli, a to je da pronademo pomagača koji bi bio svijestan i uživao u tome što radi, a tražimo ga među slijepim pomagačima tako da postane pomagač koji vidi; ali ako nitko ne želi živjeti gdje mi stanujemo, nije to naša krivica. Mi smo svoje učinili. Ne će li nitko žeti gdje mi sijemo, što nam se tu može zamjeriti? Tko da proklinje stablo ako jabuka pada u močvaru? Često sam sam sebi rekao, ti žrtvuješ propasti, a ipak bih svoj radni dan dovršavao.

— To su varalice! — svi su zidovi povikali mojim osjetljivim osjetilima. Bilo mi je kao što je onome koji me u dimu guši i lupa na vrata i prozore da bi se izbavio, tako sam žedao za zrakom i slobodom.

Oni su ubrzo uvidjeli kako mi je neugodno pri duši i prekinuli su. Dan se već polako sivio kad sam izašao iz gostionice u kojoj smo bili zajedno. Osjetio sam lahorenje jutarnjeg zraka kao balzam na ranu koja peče.

Alabandino me izrugivanje već i previše razdražilo da ne bih zbog njegova zagonetna poznanstva postao posve zbunjen prema njemu.

— On je loš — povikao sam — da, on je loš. On se pretvara da ima bezgranično povjerenje a živi s takvima, i tebi to skriva.

Bilo mi je kao nevjesti koja dozna da njezin dragi tajno živi z bludnicom.

O nije to bila bol koju čovjek gaji, koju nosi na srcu kao dijete i kojoj pjeva uspavanku kao slavuj!

Kao razjarena zmija koja neumoljivo puže uz koljena i bokove i zahvaća sve udove i tada zariva otrovne zube u prsa pa zatim u zatiljak, takva je bila moja bol, tako me uhvatila u svoj užasni zagrljaj. Pozvao sam u pomoć svu svoju srčanost i potrčao za velikim mislima da bih bar ostao miran, pa mi je to i polazilo za rukom kroz nekoliko trenutaka, ali tada sam bio ojačan za srdžbu, i bio bih mogao ubijati, kao podpaljena vatra, svaku iskru ljubavi u sebi.

On mora biti, jer to su njegovi ljudi, mora biti u uroti protiv tebe! Što mu ti i trebaš? Što je u tebi i tražio, u sanjaru? O da je bar išao

svojim putem! Ali njima je osobiti užitak da budu protiv svoje suprotnosti! Vole imati tako neku stranu životinju u štali, to im se sviđa!

A ipak s njim sam bio neizrecivo sretan, tako sam često tonuo u njegovim zagrljajima da bih iz njih izronio s nepobjedivošću, tako sam često bio očvršćen i očišćen u njegovoj vatri kao čelik!

Kad sam mu jednom u vedroj noći pokazao Dioskure i Alabanda mi je položio ruku na srce i rekao: To su samo zvijezde, Hyperione, samo slova kojima je ime junačke braće napisano na nebu; oni su u nama, živi i stvarni, sa svojom hrabrošću i božanskom ljubavlju, a ti, ti si božji sin i dijeliš sa svojim smrtnim Kastorom svoju besmrtnost!

Kad sam s njima hodao kroz Idine šume i kad smo sišli u dolinu da zapitamo šutljive grobove o njihovim mrtvacima i kad sam rekao Alabandi da je možda među grobnim humcima jedan pripadao Ahilovu duhu i njegovoj dragani, i Alabanda mi je povjerio da je on često djetinje bezazleno pomišljao kako ćemo jednom pasti u nekoj bitci i tada zajedno mirovati pod nekim stablom — tko bi onda bio ovo pomislio?

Mislio sam svom snagom svoga duha, koja mi je još preostala, optuživao ga, branio ga, opet ga optuživao sa sve više gorčine; suprotstavljao sam se svom raspoloženju, htio sam se razveseliti a samo sam se još više osjetio potištenim.

Ah, oko mi je od tolikih udaraca šakom, ranjeno, jedva sam se uopće počinjao oporavljati, pa kako bi ono sad moglo zdravim pogledom gledati?

Alabanda me pohodio drugoga dana. Moje je srce zakipjelo kad je ušao, ali suzdržao sam se ma koliko su me njegov ponos i mir uzbuđivali i dražili.

— Zrak je prekrasan — rekao je na koncu — i večer će biti vrlo lijepa, hajde da zajedno pođemo na Akropolu!

Prihvatio sam. Dugo nismo rekli ni riječi.

— Što hoćeš — konačno sam zapitao.

— To me pitaš? — rekao je divlji čovjek s tjeskobom koja mi je prodirala u dušu. Bio sam pogođen, izgubljen.

— Što da o tebi mislim — konačno sam opet počeo.

— To što ja jesam — odgovorio je mirno.

— Tebi je potrebno da se ispričaš — rekao sam promijenjenim glasom i pogledao ga s ponosom. — Ispričaj se! Očisti se!

Bilo je to za njega previše.

— Kako je moglo do toga doći da me taj čovjek svija kako mu se sviđi? Istina je, prerano sam napustio školu, sve sam lance stanjio i

raskinuo, samo mi je još jedan ostao, samo još jedan nisam slomio, još nisam bio poučavan od nekog mušičavca — samo ti negoduj! Dosta sam dugo šutio!

— O Alabanda! Alabanda! — povikao sam.

— Šuti i ne uporabljuj moje ime kao mač protiv mene!

Tada je nezadovoljstvo i iz mene svom snagom progovorilo. Nismo se smirili sve dok nije povratak postao gotovo nemoguć. Silom smo razorili vrt svoje ljubavi. Često bismo ustali i šutjeli i tako bismo rado jedan drugome pali oko vrata uz tisuće radosti, ali nesretni je ponos ugušio svaki zvuk ljubavi koji bi se javio iz srca.

— Zbogom — konačno sam viknuo i pojurio. Nehotice sam se morao osvrnuti, nehotice je Alabanda pošao sa mnom.

— Zar ne, Alabanda — povikao sam mu, neobičan je to prošnjak, takav da baca svoj posljednji novčić u močvaru.

— Ako je tome tamo, neka i umre od gladi — viknuo je i otišao.

Ja sam bez smisla lunjao dalje, tada se zaustavio uz more i gledao u valove — ah! prema njima je moje srce stremilo, prema njima, i moje su ruke poletjele prema slobodnoj struji; ali u trenu je stigao blagi duh nad mene i odredio red u mojem žalosnom i rastepenom osjećanju svojim mirnim štapom; mirnije sam promislio o svojoj sudbini, o svom povjerenju u svijet, bezutješna iskustva, promislio sam čovjeka kakav sam ga doživio i spoznao do najmlađe mladosti u najrazličitijim odgojnim oblicima, svagdje sam nalazio nijemo ili glasno nezadovoljstvo, samo sam u dječjem jednostavnom ograničenju našao još čistu melodiju — pa sam sam sebi rekao, bolje je biti pčela i graditi svoju kuću u nevinosti, nego vladati gospodarima svijeta i kao s vukovima s njima zavijati, nego gospodariti narodima i na nečistom materijalu uprljati ruke; htio sam se vratiti u Tinu i živjeti životom svojih vrtova i polja.

Samo se ti smješkalj! Meni je to bilo zbilja ozbiljno. Sastoji li se zaista život u izmjenjivanju rasklapanja i zatvaranja, u izletu i vraćanju samome sebi, pa zašto bi onda i ljudsko srce bilo takvo?

Naravno je da mi je bilo prilično teško prihvatiti novi nauk, naravno da sam se nerado oprostio od ponosne zablude svoje mladosti — tko bi sebi rado istrgao krila? — ali tako je moralo biti!

Naravno je da mi je bilo prilično teško prihvatiti novi nauk, naravno da sam se nerado oprostio od ponosne zablude svoje mladosti — tko bi sebi rado istrgao krila? — ali tako je moralo biti!

Proveo sam to. Stvarno sam se ukrcao. Svježi me vjetar s planine potjerao iz luke u Smirni. Sa čudesnim sam mirom, kao dijete koje

nema pojma o idućem trenutku, ležao lijepo tamo na svom brodu i gledao drveće i mošeje toga grada, svoje zelene šetnje na obali, svoj uspon na Akropolu, sve sam to gledao i puštao da ode, da ode sve dalje; ali kad sam stigao na otvoreno more i sve je jedno za drugim tonulo kao lijes u grob, tada je odjednom postalo tako kao da mi je srce slomljeno.

— O Bože — povikao sam, i sve je živo u meni skočilo i zazvalo da sadašnjost, koja je letjela, zadrži, ali ona je bila nestala, nestala!

Kao magla ležala je preda mnom nebeska zemlja dok sam ja kao srna na slobodnoj livadi nadaleko i naširoko prohodao doline i donio jeku svoga srca u izvore i rijeke i daljine i dubine zemljine.

U osamljenoj nevinosti ušao sam u Tmol; tamo gore gdje je jednom Efez stajao u svojoj sretnoj mladosti i Teos i Milet, tamo gore u svetu žalosnu Trojau kuda sam hodao s Alabandom, s Alabandom i kao sam bog vladao nad njima i kao dijete, nježno i s povjerejem služio njegovu oku, radosna srca, duboko se veseleći uživanju u njegovu biću, uvijek sretan kad sam njegovu konju držao uzdu ili kad sam dignut iznad sebe susretao njegovu dušu u divnim odlukama, smionim mislima, u vatri govora!

I sad je to prošlo, više nisam ništa bio, tako sam beznadno ostao bez svega, postao najsiromašniji od svih ljudi, a i sam nisam znao kako je do toga došlo.

O vječne li zablude! Kad će se čovjek iz njezinih lanaca osloboditi?

Govorimo o svojim srcima, o svojim planovima, kao da nam oni pripadaju, a ipak je to strana sila koja nas naokolo baca i polaže u grob kakogod joj se svidi, i o kojoj ne znamo ni odakle dolazi ni kamo ide.

Želimo rasti prema gore i tamo prema van širiti grane i ogranke, a tlo nas i vrijeme dovodi onamo kamo ono ide, i kad grom udari u tvoju krošnju i sve do korijena raspara, jadno stablo! Što li se to tebe tiče?

Tako sam mislio. Ljutiš li se zato, Belarmine moj? Još ćeš i gore stvari čuti.

Upravo to i jest ono žalosno, Dragi, da naš duh tako rado preuzima oblik zalutala srca, tako rado zadržava žalost koja prelijeće, da misao koja bi trebala liječiti boli i sama postaje bolesna, da vrtlar koji bi trebao saditi ruže, na njima ogrebe svoju ruku. O, mnoge je to učinilo ludima pred drugima koje je inače trebao čovjek kao Orfej nadvladavati, to je i najplemenitije prirode pretvorilo u predmet poruge pred ljudima, kako to na svakoj ulici možemo vidjeti, to je zapreka za

miljenike neba što je njihova ljubav moćna i nježna, kao i njihov duh, što se valovi njihova srca jače i brže kreću nego trident kojim ih morski bog upravlja, i zato, neka se nitko ne uzoholjuje.

Prevela Dunja Robić

(Nastavit će se)

Paul Valéry

Cur aliquid vidi?

FRAGMENTI NARCISA

I

Konačno: sja čisti cilj moga trčanja!
Noćas, kao jelen na kraju bježanja
Uz izvor oboren na trsku što bode,
Žeđa me srušila uz obalu vode.
Ali da utažim neobičnu ljubav
Ne želim buditi vir toliko ubav:
Nimfe, zbog mene sad treba spavati!
Zbog daška, i vala, svi ćemo drhtati;
I plah kad iz hlada sav nalik na svilu
Zalutali listak tek dotakne vilu,
Razbit će dodirom zasanjani svemir...
I vaš je san nužan za moj čudni nemir
Što se smrtno boji perca koje tone!
Čuvajte mi dugo lica koja rone
Oko sna kog shvaća božanska odsutnost!
Nimfe u snu, nebo, čuvajte prisutnost!

- - -

Sanjajte o meni! Bez vas, o studenci,
Moj bol i ljepota tu bi se u sjenci
Izgubili, ne bih sebe znao naći,
Najdražeg i nježnog, bez vas ja ću zaći,

I tužna pogleda o sebi bez znanja,
Upraviti suze drugom ispod granja.
Čekale ste možda obraze bez suza,
Vi divne, sa cvijećem, lišćem ispod uza
Velikih dubina s čežnjom prema gore,
O Nimfe!... Poslušne puteljcima gore
Što su me doveli kud se vode gosti,
Primate to lice ljudske neskladnosti!

Sretno ti je tijelo ravna vodo meka!
Ja sam sam... Ako mi bogovi i jeka
I svi uzdisaji dopuste samoću!
Sam!... Ali ja ipak bliže k sebi hoću
Kada se primičem obali kroz lišće...
Vršci krošnji, zrak već tako malo ište;
Glas se vrela mijenja, govori u mraku;
Mir me velik sluša, nadu slušam jaku.
Noćna trava raste pod sjenama vijenca
I pritvorni mjesec ogledalo diže
U najdublje tajne ugasla studenca...
U tajne što strah me da im dođem bliže,
Ljubav prema sebi pod naborom golim.
Ništa ne izmiče i mrak je sve niže,
Noć prilazi koži, šapne da je volim.
I prohladan glas se boji, šapće blaže,
I jedva na vjetru da i malo laže
Toliko se drhtaj šutljivoga hrama
Stapa sa prostorom — tišina i tama.

- - -

O, slatko je biti jaki dan kad gasne
S rumenilom ipak od ljubavi strasne
Još donekle žarak, umorno al sito,
Od previše blaga malo uznosito,
Kao da se sjeća i da se crveni
I presretan kleči u zlaćanoj sjeni,
Rasprostrt se topi i odsjaje meće
I pretvara u san što je bilo večer.

Tiho mjesto zrači oproštaj sa sobom
I duša se na smrt naginje za Bogom,
U valu ga traži, pustome i zalud
U blistavu tragu dok nestaje labud...

I tu nisu nikad napajali stado!
No drugi su ovdje počivali rado
I u crnoj zemlji bijela stoji raka...
Meni nema mira, jao, usred mraka!
Kad mutni užitak, gdje to svijetlo sniva,
Preda mome tijelu užas granja živa,
Tada, pobjedniče, o tiransko tijelo,
Šumi vraćaj sjenu i plašenje cijelo,
Al odmah i žališ gdje je njena tama!
Za Narcisa brižna tu je samo čama!
Sve zove i teži za blistavom puti
Koku nudi voda i mirna je sluti!

Žao mi je sjaja sudbonosno čista
Studenče, ogrljen mnome tako meko,
Modre oči srću još dva oka ista
Crna od te duše kao čudo neko.

Dubine, dubine, snovi što gledate
Kao što se drugi život gleda,
Recite sebi, vi sebe kad predate,
Tijelo vaše, zar se sebi ne da?

Nemojte mračnjaci djelo nastavljati
Začeto u duši za bdijenja,
Nemojte tražiti ni nebu javljati
Nesreću čudesna htijenja:
U studencu tijelo prekrasnim smatrati.

Za sebe uzmite plijen taj savršeni
Čudo što se voli sebi zarobite,
U tankim mrežama čin je to svršeni
Što čini vam misli toliko skrovite;

Ali ne miste tako ga svladati!
Kristal mu je prava domovina;

Ljubav se ovdje daje naporima!
Izvađen iz vode on će nastradati

Dati.

Dati?

Tko to ponavlja... Tko vara?
Jeka daleka sad javlja proročanstvo;
I opčinjen smijehom kamen srce para;
Tišina izgubi prostranstvo,
Nestaje... govori na valove drske...

Dati?

Gori usud!... Vi velike, trske,
Uzevši od vjetra pjesmu lutalicu!
Pećina što pruža dubinu mom licu,
Hropće iz svog mraka glasom što se gubi...
Šumore mi grane! I zvuci ko zubi
Razdiru, a ropsko disanje iz mraka
Njiše lako zlato šumnih igračaka...
Sve se brine za me, okrutna božanstva!
Moje tajne zvone zrakom u prostranstva.
Kamen grohoće a stablom plače granje,
I do neba nosi moje jadovanje,
Što bez snage moram predati se činu!
A između ruku rođenih u sjeni
Blago svijetlo mračka daleko se vidi;
Tamo, mrva dana stvori zaručnika,
Gologa na mrlji vode pored hridi;
Prekrasan je demon ledenoga lika!

O, evo te, tijelo svjetlosti i rose,
Poslušni obličje usred moje kose!
Lijepi li su dari mojih silnih ruku!
U taljenu zlatu polagane, meke
Pozivaju roba da ga lišćem svuku
A srce mi više bogove u jeke!...
Kakva su ti usta uz te nijeme kletve?

O, slični! A ipak djelo božje žetve,
Prolazan bez smrti, jasan mome oku,

Bisernih si nogu, svilenast na boku;
 Zar ni poljubiti ne bismo se smjeli?
 Jer kad noć nas opet, o Narcis, već dijeli
 I među nas klizi nož što reže voće!
 Što je?

Tužaljka je smrtonostna?

Hoće

Zvukom daha s usnice, moj dvojniče,
 Da zamrsi ljusku vode što promiče!
 Dršćeš!... Ali riječi, tu na koljenima,
 To je naša duša među nama dvima,
 Dok smo u mom čelu i sjećanju skriti...
 Tako sam ti blizu da te mogu piti,
 O, lice!... Rob goli sad je ova žeđa...

Novina me časa ovoga i vrijeđa,
 Nisam znao sebe voljeti i stići!
 Ali kad te vidim, i ti možeš dići
 Sjenu s moga srca, robe tako dragi,
 Vidim na svom čelu tajni pokret nagi,
 Vidim, čudo, vidim na usnama svojim
 Cvijet rođene misli dok valove brojim,
 I tako mi iskre zbivanja u zjeni!
 Nemoć al i ponos u raskošnoj smjeni,
 Kad djeвица dijete pred satirom bježi,
 Spretna, brza, laka, nježnija od sjene,
 Nikoja od nimfi kada mirno leži
 Ne privlači kao ova slika Mene!...

II

Studenče, studenče ti vodo ledena,
 Blaga čistoj zvijeri, ljudima medena,
 Kada slijede sebe do dna svoje smrti;
 Sve su tebi snovi gdje se Usud vrti!
 Tek što uspomenom on odredi mijenu,
 Ti si neka druga i dovedeš sjenu
 Da iz tvojih snova istjera nebesa!
 Ma kako si čista od tuđih tjelesa,
 Vodo, kojom vrijeme ko oblaci kruži,

Koliko li znanja tebi život pruži:
Zvijezde, ruže, doba, ljubavi i tijela!

Bistra i duboka, kao nimfa bijela,
Doticana, živa po svemu što pride,
Hrani neku mudrost kraj litice ride
U sumraku dana kog slika na hridi,
Zauvijek će znati to što jednom vidi...

Nazočnosti mirna, zamišljena, paziš
Tamno blago bajki i listove maziš,
Mrtvu pticu, voće što polako strada,
I odbleske rijetke prstena što pada,
U sebi to spremaš izgubljeno srećno,
Al zato za čisto tvoje lice vječno
Ljubav samo prođe.

Kad lišće treperi,
Dršće, plače, bježi u strahu se ceri,
Gledaš mračnu ljubav gdje se samo muči,
Ljubavnik u žaru ljubavnicu uči
Pobijediti dušu... I ti poznaš čežnju
Kojom snažna ruka izražava težnju,
Kada gladi kosu prostrtu na pleća
I tamo miruje sve moćnija i veća:
Tu govori koži i ramenom vlada.
I oči se sklope i pokažu tada
Samo svoje krvi pozlaćene vjeđe.
Uz taj strašni grimiz svijetlo je sve rjeđe
Za par isprepleten nogama i laži.
Jecaju... A Zemlja posve tiho traži
Zanjihana tijela što se bore, grle,
Na nevini pijesak ko na ležaj hrle,
Da uza svu ljubav čudovište stvore...
I disanjem sretno grgutanje tvore.
Duša skoro diše, duša tako bliska
Ali ti znaš bolje izvor vodo skliska
Kakav plod će dati čarobni trenutak,

Jer tek što u srcu stišao se vrutak
I te žarke veze ugasnule slasti,
Razdvojena para javljaju se strasti,
I sad slažu dane sve od laži tkane
I nastaju boli sa nježnošću dane!

Doskora, o vodo nevjerna i ista,
Vrijeme ih dovodi do izvora čista
Da trskama kažu uzdahe i jade,
Turobni u hodu uspomene grade...

Na obali, tužni, u hladu i slabi,
Zaslijepljeni neбом što im radost grabi
Sve toliko nalik prohujaloj sreći;
Izgubljena dobra grobovi su veći...
»To mjesto u hladu, to je bilo naše«,
»Volio je čempres, kaže srce vaše«,
»Odavle smo mogli osjetiti more!«
»Jao, pa i ruža sad miriše gore...
I slađe je sada u mirisu dima
Lišće koje gori kad je blizu zima!«

I dišu taj vjetar i bez svijesti idu,
Odbacuju vrijeme u očajnu stidu...
O spori koraci, brzi, nalik misli
Što su se u glavi tako ludoj stisli!
Cjelov i umorstvo u ruci se stvori
A srce se lomi i stalno se bori
I za sebe vuče ugušenu nadu.
Al u labirintu koraci se krađu
I gube se uvijek daleko od sunca,
A luda samoća ko usnula bunca,
Napućuje, vara daleka bjegunca,
Glas čuje nečuven sa tamna vrhunca;
Otjerati snove moguće im nije,
Sunce ima vlasti nad tim nad čim sije!
A kada po zlatu suhe oči vode,
Znaju da su suze braniči slobode;
U mraku, kog vole više nego dane,
I u skritu tijelu uz ljubavne rane,
Na duši što nekad bila je i sretna,
Gori tajni cjelov bijesa nepokretna.

A ja, ljubljani moj Narcis, samo želim
Spoznati bit svoje biti;
Sve drugo čemu se ko tajni veselim,
Odsutnost je, nje smo siti.

O najviše dobro, tijelo, imam tebe,
 I najljepši smrtnik voli samo sebe...
 Ima li idola zlačana i meka,
 Svetijeg za šumu koja obred čeka
 I raste u nebo živo od svih ptica?
 To je dar svih voda umirena lica,
 U suton dana najljepšega trena,
 I za moje oko, lice uspomena.
 I neka se rodi, kad nas svjetlost spaja
 Među nama veza tišine bez kraja!

Pozdravljam te, dijete, duše mi i vode,
 Blagu ogledala gdje se svijetla rode!
 Nježnost moja pije, opija se tamo
 Gdje želja za sobom sebe želi samo!
 I baš kako želim tako si mi sličan,
 Al kako si krhak, kako neobičan,
 Ti si samo svijetlo, samo polovina
 Ljubavi, ko slaba sklonost i lovina.

Al nimfa je sama tu nas razdvojila!
 Da li da se nadam, kad te odgojila?
 U toj bismo slatkoj opasnosti bili,
 I sebe taknuli, u sebe se slili,
 Ruke isprepleli, boli ublažili,
 Šutnjama želju za snima utažili,
 I istoj noći i istim osmjesima
 Stisnutim rukama s istim jecajima,
 Isto nam srce da ljubav otvori...

O prekini šutnju, o daj, progovori,
 Lijepi i okrutni Narcis, ti dijete,
 Mnome ukrašeno, a nimfe ti prijete...

III

To čisto tijelo je l zna da me zavodi?
 Iz svojih dubina učenja dovodi
 Stanovnik ponora i domaćin neba
 Koje se srušilo i azur sad treba?

I krhak je ukras moje željne tuge
 Taj bliski smiješak prijaznosti duge

Što usnama mojim kazuje opasnost
 Ko stranac da neki zamućuje jasnost!
 Koji dašak vodom čini ružu hladnu!...
 Volim!... Volim!... Poznam svoju ljubav gladnu
 Samo sebe...

Tek ti, moje drago tijelo,
 Braniš me od smrti i tjeraš opijelo!

Dajmo, ti na usni, ja u šutnji svojoj
 Molitvu za nebo ganuto nad nama
 Da grimizno svijetlo ne proguta tama!...
 Neka Gospodari, Oci tajni pruže
 Svijetlo od smaragda i blistave ruže
 Što im je u skeptru od večernjih snova
 Čisto, tako nalik duhu lika nova,
 Nek čeka na nebu dok mi ne ćeš doći
 Bliže, o ljubavi, lišću i samoći,
 Izići iz krila nimfe hladna srca,
 Spojen u očima, ja, gdje ja mi grca,
 Pružiti mi oblik i prozirnu ljusku...
 O, da te uhvatim! Tvoju crtu usku,
 Čišću no u žene i posve bez ploda...
 Ali, samo kamen hram je moga roda
 Gdje živim... Jer živim na usnama tvojim!

O tijelo, ti tijelo, tobom ja se dvojim
 Od svoga božanstva, o kako da smirim
 Tvoja usta... Kad bih da poljubim, širim
 Ono što nas brani od konačna znanja,
 Udaljenost krhku i pobožna stanja
 Od mene do vode, duše i Bogova!...

Zbogom, i zadrhti tisuću slogova,
 Dostkora tresu se u neredu sjene!
 Krošnja prema krošnji vrti slijepe zjene
 I užasno traži iščeznulu krošnju...
 Duša mi se gubi uz vlastitu prošnju
 I snaga nestaje u obliku samu...
 Duša crna oka dodiruje tamu,
 Postaje golema, ne susreće ništa...
 Među njom i smrti nenalik na išta!

Bogovi! Tog dana tanahni ostatak
Sudbinom se spoji uz dan prošli, kratak;
Umire u paklu starih uspomena!
I u ovom času nek se spoji sjena...
Nagni se i sagni. Zadrhti u sebi!
Neshvatljiva ljubav obećana tebi
Slomi Narcisa i prođe u drhtaju...

Prepjevala Dunja Robić

Pavao Pavličić

OLGA I LINA

Dnevna soba. U pozadini, na vješalici visi lijep, premda starinski, kožni kaput, jarko osvijetljen i stalno dobro vidljiv. Olga pegla: u kućnoj haljini, s viklerima u kosi, nenašminkana, vidljivo umorna. Čuje se ključ u bravi; Olga diže glavu, osluškuje. Na vratima se pojavljuje Lina. Premda su njih dvije očito slične, odmah se uočava razlika u vanjskom izgledu i opremi: Lina je u šeširu, našminkana, u pomodnoj odjeći, njegovana i pomalo razmetljiva. U rukama su joj paketi i plastične vrećice, koje spušta na stol, među Olgin veš za peglanje. Olga je pogleda, lice joj se smrači.

OLGA: To si ti.

LINA: Ja sam, tko bi bio? Pa, javila sam ti da ću doći.

Lina priđe i ovlaš se poljube, kao preko volje, obostrano.

OLGA: Ne volim kad mi ovako upadaš u stan.

LINA: Što je, još uvijek te smeta što imam ključeve? Pa, dušo draga, ovo je stan naših roditelja, i moj je koliko i tvoj.

OLGA: Ali ja u njemu živim.

LINA: A ja imam ovdje svoju sobu. I stvari. Tako smo se dogovorile, još na početku, i ne vidim zašto ti sad...

OLGA: Ma, dobro, dobro, ništa nisam rekla, sve je u redu, štima. Hajde, raskomoti se, kad si već tu. Hoćeš odmah u sobu?

Lina prilazi kaputu, pa ga pažljivo motri dok govori; Olga gleda za njom, kao da vrebja njezine pokrete.

LINA: Ne ću, ne ću, ne tjeraj me. Ne ćeš me se samo tako riješiti. A zašto je kaput vani?

OLGA: Ni za što.

LINA: Mislim, ide na čišćenje, ili sa čišćenja, ili ga samo luftaš, ili što?

OLGA: A što si navalila? Što me tu ispituješ kao neki podnarednik? Za kaput ja brinem, i brinem dobro, i ne treba mi kontrolor!

LINA: Kaput je i moj koliko i tvoj, smijem valjda pitati!

OLGA: Smiješ, ali ne ovakvim tonom!

LINA: Kakvim tonom? Ma čuj, Olga, ja tebe zbilja ne razumijem. Nismo se vidjele mjesecima, nismo se ni čule, ja sam stalno po tom inozemstvu...

OLGA: Da. A ja sam tu.

LINA: A ti si tu. Svaka od nas ima svoj izbor. Nismo se vidjele tko zna koliko dugo, i ti me ne možeš podnijeti ni dvije minute, nego mi odmah praviš takvo kiselo lice i bez veze dižeš glas kad nešto pitam...

OLGA: Znam ja zašto ti pitaš!

LINA: Zašto?

OLGA: Nije važno. Bolje da šutim. Bolje da obje šutimo.

LINA: Idem ti na živce, a? Pa, majku mu staru, ne ću te dugo gnjaviti, dan-dva, dok obavim poslove ovdje, a zatim opet idem, ne će ti valjda kruna pasti s glave...

OLGA: Ne će meni, ali možda će tebi!

LINA: Eto, takva si ti uvijek bila. Neprijatelj pa neprijatelj. Ja se tamo u Beču brinem i ne spavam kad tvoja djeca imaju kozice, evo, tu sam se natovarila kao magarac, sve ovo što vidiš, što sam donijela, to je sve za njih, a ti me ovako dočekuješ. Zbilja si prasica, dobro su rekle curice u susjedstvu još prije trideset godina, znale su zašto te onako zovu. Sjećaš se što su vikale?? Ol-gica, Ol-gica!

OLGA: Prasica si sama. I ne deri se!

LINA: Ja se derem?

OLGA: A nego tko! Djeca spavaju. Ta djeca za koju se ti tobože toliko brineš.

Dalje se razgovor vodi prigušeno, ali je i dalje svađa. Kontrast između intenziteta govora koji bi morao biti urlanje i pritišanosti.

LINA: Tobože?

OLGA: Tobože, dabome. Brineš se za njih jer nemaš svoje djece, jer si bila previše fina da ih ideš radati. To bi ti pokvarilo figuru. To je jedno. A drugo, sve je to s mojom djecom tebi najobičnija zabava u tom tvom luftanju i vrcanju guzicom po svijetu! Zgodno je reći: imam troje nećaka, baš su slatki... A zapravo, ne znaš ni kakvi su, ni kad su im rođendani.

LINA: Ja ne znam? Pa zar nisam za svaki rodendan... Evo, sad ću ti nabrojati: Trpimir ima...

OLGA: Nemoj ti meni ništa nabrajati! Znam ja sve! Nemaš ti pojma šta to znači imati dijete, ni kako je to kad sjediš cijelu noć pokraj kreveta i pokušavaš mu skinuti temperaturu, a dijete plače i plače. Je li tebi ikad palo na pamet da djeca i seru i pišaju i bljuju, da se čupaju za kose i otimaju jedno drugome bombone, a nisu samo mali anđelčići, kao što ti misliš!

Lina gleda u Olgu i odmahuje glavom, naglašeno zabrinuto i sažalno, jer sad je, tobože, odlučila sve oprostiti: sestra se tako osorno ponaša jer joj je teško.

LINA: Zar je zbilja tako gadno?

OLGA: Što?

LINA: Pa to, mislim, tvoj život. Pa ti si očajna, ženo božja, na kraju snaga! Hajde, slobodno ti istresi sve to na mene, kao i obično, ja se ne ću ljutiti. Pa ti si ruševina, tako ti boga!

OLGA: Samo mi nemoj dolaziti s tim tvojim rječetinama opet: te ruševina, te katastrofa, te ah i oh. Nismo na pozornici!

LINA: Ja jesam! Odnosno, kad jesam onda jesam, a kad nisam onda nisam! Ja sam glumica, od toga živim, i znam kad sam na pozornici a kad nisam, naučila sam to razlikovati. A ti si isto glumica, ali ne glumiš, nego dižeš djecu onom svom dripcu. I zato, ako ćemo govoriti tko glumi u životu, onda to nisam ja, nego onaj kome pozornica jako fali!

OLGA: Kravo jedna!

LINA: Ma, da, dobro, može i krava! Samo ti raspali. Znam i ja što je zavist.

OLGA: Zavist?!

LINA: A nego što drugo? Samo, što sad možemo? O toj smo se temi barem narazgovarale do grla, čak i previše! I, ja sam tada govorila da će se jednom već vidjeti tko je u pravu! Nisam ja trubila o prednostima obiteljskog života, i o svetinji braka, i o misiji rađanja djece, i o svemu onom čime ti je napunio glavu onaj tvoj primitivac. Gdje ti je on, uostalom?

OLGA: Što te briga?

LINA: Aha, što me briga. Briga je tebe, i to se vidi. Sigurno opet negdje ždere janjetinu i igra na balote, a tebe ovdje ostavlja da peglaš i da uspavljuješ djecu. Ženo božja, što si to od sebe napravila! Pogledaj se kako izgledaš!

OLGA: Gledaj ti sebe! Izgledaš ko kurva kolodvorska!

LINA: Bolje i to nego da izgledam kao teta Šimunička iz stražnjeg dvorišta nakon što je oprala sedam korita veša, a tako izgledaš ti, ovco jedna. I još si mi pričala kako je to tvoj izbor i kako ćeš na nekoliko godina prekinuti karijeru, kako se sve to može uskladiti, pa čak i ako karijera propadne, obitelj je ipak nešto najsvetije na svijetu... Eto ti sad, pogledaj se tamo u ogledalo, to ti je to!

OLGA: Ne kaže se ogledalo, nego zrcalo!

LINA: A je li? To je po novom? Dobro, onda se pogledaj u zrcalo, meni je svejedno! Samo se pogledaj, ako imaš snage!

OLGA: Umukni!

LINA: Hej, polako, pa zar nismo rekli da djeca spavaju? Ili to vrijedi samo za mene, a ne i za tebe?

OLGA: Samo dok ne pozaspe, poslije im ništa ne smeta.

LINA: Eto, baš si djetinjasta.

OLGA: Sad sam i djetinjasta? S kojim pravom ti mene ovdje vrijeđaš? Upadaš mi u kuću i napadaš me kao da sam ja tvoja...

LINA: Sestra? Pa jesi, sestra si mi. I ne upadam, nego sam se lijepo najavila, premda imam ključ i premda je ovaj stan pedeset posto moj, koliko god to tebe možda smeta. I ništa te ne napadam, nego sam se zabrinula za tebe, glupačo božja, jer vidim da si na rubu živaca i na rubu snage! Ali, ti po običaju ništa ne razumiješ!

OLGA: Pa da, po običaju, jer ja sam glupa! Ja nisam vidjela svijeta, ja nisam bila okolo po kojekakvim pozornicama i vernisažima i po koječijim krevetima, i nisam se rukovala s Harrisonom Fordom kao ti! Ja sam cijelo vrijeme sjedila ovdje! Znam ja zašto ti meni sve to govoriš, dobro ja znam, i znam zašto ti je do toga da me povrijediš čim uđeš u moju kuću!

LINA: Našu kuću.

OLGA: To je iz zavisti, ti si zavidna, kao i obično, kao i uvijek što si bila!

LINA: Ja sam zavidna? Ja? Oprosti, tu je netko nešto pomiješao. Ja ovdje dolazim s darovima, ti mene napadaš kao zadnja prostakuša, ja se za tebe brinem, puštam da se na mene dereš, i sad još ispada da sam ja tebi zavidna na sranju u kojem živiš! Pa, ženska glavo, daj se malo sredi!

OLGA: Zavidna si, naravno da si zavidna! Moj život je težak, ali on ima smisla, i na tome si mi zavidna, eto, u tome je stvar! Zavidna si mi jer imam djecu, a to znači da imam budućnost. Ja se imam za koga brinuti, imam nekoga tko me voli i tko će me uvijek voljeti, i

imam nekoga tko će za mene brinuti kad ostarim, i sve. A što ti imaš? Ti imaš svoje hotele i karijeru i svoje abortuse, to ti imaš! Gledaj se, ti ne peglaš svake noći do jedan kao ja, a svejedno su ti se pojavile bore, i ždereš se zbog njih namrtvo, gore nego ja, jer te je strah što će biti dalje. A ja imam bora manje nego ti...

LINA: To ti sebi samo umišljaš.

OLGA: Imam bora manje nego ti, a svejedno se zbog njih ne uzbuđujem. Ja sam svoje bore pošteno zaslužila. Ja sam ih dobila zato što sam se žrtvovala za prave stvari, zato da moja djeca budu sretna. Ja se ponosim svojim borama.

LINA: Žrtvovala si se ti zato da onaj tvoj grmalj može žderati janjetinu i piti iz bukare, zato si se ti žrtvovala. Nanizao ti je tu dječurliju i otišao sa svojim društvom diskutirati o politici, a ti ovdje ponosno gledaš svoje bore u ogledalu. Pardon: u zrcalu! Valjda te to on naučio, da paziš na čisti hrvatski jezik. Ženo božja, ti si njemu prva poslije tovara! Kad si zadnji put imala orgazam?

OLGA: Kravo neodgojena!

LINA: Što, to se više ne smije ni spomenuti? Postali smo katolici od glave do pete, ha? Pa čekaj, mi smo sestre, nekad smo o tim stvarima razgovarale sasvim otvoreno. Što je, orgazam je postao prosta riječ? Ili je to u ovoj kući posve zaboravljen pojam?

OLGA: Eto, to je tipično za tebe! Sve izvrćeš i sve naopako shvaćaš. I bestidna si, da čovjek crveni kad te sluša! Kakve veze sad ima orgazam? Mi smo govorile o nečemu drugom! Tebi se sve miješa!

LINA: Ma, što bi mi se miješalo! Sve je to dio iste slike! Pokoji orgazam tu i tamo nije ni za bore loš, to da znaš!

OLGA: Eto, opet ti! Tebi se sve svodi na isto! Tebi ništa nije sveto! Tebi su samo tvoji orgazmi važni, samo si za njima išla u životu, ništa te drugo nije zanimalo! Zato si i dospjela tamo gdje si dospjela!

LINA: Misliš, u Beč? Na stalni angažman u jednoj ozbiljnoj kući? To misliš?

OLGA: Je, je, znamo taj angažman, unosiš i iznosiš pladnjeve tamo, nisi nikad izgovorila više od dvije i pol rečenice u jednom činu na tom tvom slavnom angažmanu, sve to znamo!

LINA: Ti ćeš mi to reći? Ma, što ti znaš o tome, kad nisi ni tamo bila ni vidjela? Što ti znaš! Ne izlaziš iz ove rupe, baviš se pelenama, što ti znaš o velikim i malim ulogama i o angažmanima u Beču! Nisi još ni pasoš potvrdila!

OLGA: Ne kaže se pasoš.

LINA: Putovnica! Dakako! To je tebi važno! A osim toga, ti si i glumica, pa bi mogla znati da nema velikih i malih uloga...

OLGA: To je doskočica koju su izmisili epizodisti kao ti!

LINA: Ja epizodist?

OLGA: A nego što si? Ali, nemoj mi sad skretati razgovor. Ja želim reći samo to da ti meni zavidiš, i to ponavljam.

LINA: A ti meni ne zavidiš? Pa ne može se s toliko žuči govoriti o mom angažmanu u Beču, a bez zavisti.

OLGA: Zavidiš mi na raznim stvarima, a najviše na tome što ja imam neki sistem vrijednosti, što sam ja svoj život upravila u pravom smjeru, znam što znam što je važno a što nevažno, a ti samo juriš za svojim zadovoljstvima, i samo gledaš kako bi za sebe nešto učinila, i samo o sebi brineš? Pa, gdje si došla? Jesi li sretna?

LINA: Ti se varaš ako misliš da i ti ne radiš samo za sebe. I ti si se uvalila u ovo sranje zato što si mislila da ćeš se tako najbolje realizirati kao osoba.

OLGA: Ti meni zavidiš, i to je to. Nikakvih vrijednosti ti nemaš u životu, i to te baca gore-dolje. Ti si slamka na vjetru.

LINA: Uf, uf, uf, ovo je već iz katoličkog kalendara.

OLGA: Nemaš ni toliko moralne čvrstine da jasno i glasno kažeš zašto si došla i što hoćeš.

LINA: Pa ne moram ja tebi navoditi nikakve osobite razloge da bih došla ovamo. Imam pravo doći. Imam posla u Zagrebu.

Olga preko ramena palcem pokazuje na kaput što visi u pozadini.

OLGA: Zbog onoga si ti došla.

LINA: Zbog čega?

OLGA: Zbog kaputa.

LINA: Ma, nisam, što ti pada na pamet, imam tu neke razgovore u *Teatru itd.*, možda se iduće sezone uključim u jedan projekt, zato sam došla, eto, kad me baš vučeš za jezik.

OLGA: Došla si radi kaputa. A ja sam znala da radi njega dolaziš, i zato sam ga i izvadila i objesila tu, tako da ga vidiš. Svaki put si dosad zbog njega dolazila, pa si i sad došla zbog njega. I ovaj put će odgovor biti isti.

LINA: Ti si zbilja pakosna ko zmija! Tebi nije bilo mrsko vaditi ga iz onog ormara i tu ga vješati, samo zato što si znala da ću ja doći!

OLGA: Nije mi bilo mrsko.

LINA: I ti se hoćeš predstaviti kao osoba koja se opredijelila za neke više vrijednosti, i za kršćanske vrline, i što ti ja znam? Pa ti činiš zlo samo radi zla, ništa ti nije teško samo da mene povrijediš!

OLGA: A, ne, ne pardon, nije to tako jednostavno! Ti vrlo dobro znaš što je ovaj kaput i što on znači! I ti dobro znaš da si ti ta koja hoće učiniti protivno maminoj izričitoj posljednjoj želji, a da sam ja ta koja nastojim njezinu želju ispuniti!

LINA: Ma, stara je bila u polusvijesti i na lijekovima kad je to rekla, davali su joj morfij, nije nas više ni prepoznavala, i ti sad to što je ona buncala želiš pretvoriti u nekakvu oporuku! Nije to nikakva oporuka, ona nije znala što govori!

OLGA: Ne znaš ti što govoriš! Ti ne možeš znati čega je ona bila svijesna i čega nije bila svijesna, jer nisi htjela doći da ju vidiš kad je umirala!

LINA: Ne laži! Znaš dobro da sam imala posla! A osim toga, dojurila sam čim sam mogla...

OLGA: Je, je, zato sam ja morala sedamsto puta telefonirati, a ti si sve govorila: nije valjda tako strašno, izvući će se ona... I stigla si pola sata nakon njezine smrti! A zapravo, nisi htjela doći da gledaš tu strahotu, kako umire i kako se muči. I bojala si se da te ne bi zapalo da nešto radiš oko nje! Uvijek je to tako bilo! Ti si bila princeza i imala si nekog svog posla, a ja sam morala imati vremena i sve raditi. Ja sam bila Pepeljuga! I još me je mama u tim trenucima, pod morfijem, zvala tvojim imenom, to je bilo!

LINA: Eto, vidiš, što ja govorim! Ona nije više znala što govori, a i sad sve to pretvaraš u ne znam kako značajne stvari! Nije više ni znala da ima taj kaput!

OLGA: Ti znaš vrlo dobro što je njoj taj kaput značio! I znaš da ga je vukla sa sobom svuda kuda smo se selili, nije ga htjela ni prodati ni pokloniti, nego ga je nosila na čišćenje i čuvala i pazila kao oko u glavi!

LINA: Premda ga nikad nije nosila!

OLGA: Utoliko prije! Znači da joj je on nešto osobito značio! Kao, uostalom, i tati!

LINA: Ma, daj, tata je s tim kaputom pravio viceve, to je bio njegov stari prekrojeni kaput, pa su ga preokrenuli za mamu, što bi tata...

OLGA: Sve izvrćeš, uvijek sve izvrćeš! Znaš ti dobro da je velik dio njegova života bio vezan za taj kaput, i da je u njemu hodao tolike godine, još prije nego što smo se mi rodile, još dok je bio u službi...

LINA: Dok je bio kosovac, što ne kažeš otvoreno, kad već govoriš!

OLGA: To ja ne znam. To nije potvrđeno!

LINA: Aha, ne bi bilo zgodno da znaju politički prijatelji tvoga muža, je li tako? Ma, što ne bi bilo potvrđeno, zna se, uostalom, i mama je priznala kad je već bila u zadnjoj fazi, jasno nam je to rekla... Ako misliš da je znala što govori kad nam je rekla da čuvamo kaput, onda moraš dopustiti i da je znala što govori kad je rekla čime joj se muž bavio.

OLGA: To nije važno! Mama, uostalom, nije bila nikakav kosovac, ona je bila nešto drugo, i ti to dobro znaš. Kao što znaš i to da je potajno išla u crkvu, i da je molila noću, i da nas je obje potajno krstila, da tata ne zna, i znaš da je bila takva osoba da je... Mama je tražila da sačuvamo ovaj kaput i da ga ne prodajemo i da ga pazimo.

LINA: Ma, daj, sve su to mistifikacije! Ti nemaš pojma što govoriš, tebi se sve pomiješalo, neispavana si i umorna, ženo božja, što lupe-taš! Dobro znaš da je htjela kaput prekrojiti, kad smo ono bili u krizi, u Virovitici, kad su tatu penzionirali, kad nismo imali novaca, htjela je prekrojiti kaput, a poslije se nekoliko puta vraćala na to, a sada ti od toga praviš...

OLGA: Pričaj ti što hoćeš, ali ja kaput ne dam. Ne znam samo što si se toliko navrzla na njega, što ti smeta? Neka visi u ormaru, neka ostane dok smo mi žive, zašto ti je toliko stalo da ga uništiš? Kao da želiš uništiti i uspomene, i ono vrijeme iz kojega taj kaput dolazi... Ja sam uvijek mislila da ti mrziš i obitelj, i mene, i mamu i tatu, i sve, a sad se pokazuje da je to istina!

LINA: Ma, ti si luda.

OLGA: I sad želiš uništiti i taj kaput, jer te on veže, on te podsjeća odakle si došla, tko si bila... Da nisi uvijek bila po Beču i po Parizu, i da nisi uvijek bila velika gospođa, želiš da se misli kako si bogzna-kakvog porijekla...

LINA: Ma, daj se sredi.

OLGA: Ovaj kaput je za tebe simbol, to je!

LINA: Simbol si ti, i to simbol blesavosti! Pa, ženo božja, to je ipak samo stari kožni kaput! Ništa drugo! Uostalom, ja ti ga i ne želim uzeti, niti ga želim uništiti, ni ništa, neka ga, neka stoji, nego samo...

OLGA: Samo?

LINA: Samo da se počnemo prema njemu odnositi normalno! Kaput ko kaput! I, ako te molim da mi ga posudiš...

OLGA: Aha, htjela bi ga posuditi!

LINA: Pa što, htjela bih, što ima u tome loše? Treba mi za jednu ulogu, ponudili su mi nešto na filmu, igram mladu revolucionarku u Mađarskoj 1919....

OLGA: Da mladu! Tu će šminka imati posla!

LINA: Samo ti pričaj! Pa sam mislila: taj bi kaput baš dobro došao za tu ulogu, nikom se ne bi ništa dogodilo...

OLGA: Ne će moći.

LINA: Zašto? Kako možeš to reći? Pa to je stvar dogovora! Nisi ti vlasnica!

OLGA: Nisam, ali nisi ni ti! Ja ga ne nosim, pa ga ne ćeš ni ti nositi, stajat će u ormaru. Tako ćemo ga čuvati.

LINA: Ako si ti blesava, znači, treba i ja da budem? Pa, dobro, što je tebi taj kaput? Čekaj, sad si govorila o simbolima... Je li on možda za tebe nekakav simbol?

OLGA: Možda.

LINA: Pa, čega? Djetinjstva, obitelji...

OLGA: Možda.

LINA: Ako je obitelj, onda možda i ja u tome sudjelujem?

OLGA: Teško. Ti si nešto drugo.

LINA: Onda, što to on simbolizira? One tvoje vrijednosti? Moralne, one zbog kojih peglaš do dva u noći i rađaš djecu onom svom neandertalcu? Zbog kojih se odričeš glume i karijere, i svega? To ti simbolizira?

OLGA: Možda. A možda i više od toga.

LINA: Što ima više?

OLGA: Tipično je za tebe da to ne znaš.

LINA: Što još postoji? Cijeli život? Domovina?

OLGA: Sad si već bliže, ali morat ćeš još dobro promozgati dok se toga sjetiš. To je strano tvojoj naravi, površnoj i sebičnoj. Ali, dovoljno je i ovoliko koliko si shvatila. Znam ja već točno kako bi se sve to završilo. Ti bi posudila kaput, pa bi onda jednog dana stigla vijest: kaput se na snimanju isflekao. Ili poderao. Ili si ostala bez novaca, pa si ga morala prodati. Ili si ga dala nekome od svojih ljubavnika.

LINA: To tebe ždere, moji ljubavnici.

OLGA: Mene ništa ne ždere. Ja samo vidim da je taj kaput i tebi simbol. Simbol tvoga života, kakav je doista bio, a ne kakav bi ti htjela da je bio. On je dokaz da nisi ispala iz carske torbe, nego da ti je majka bila učiteljica a otac običan činovnik...

LINA: Oho! Sad je postao činovnik! Ja sam mislila da je bio oficir JNA!

OLGA: Kaže se časnik!

LINA: A kaže se, je li? Može i časnik, glavno da je bio u toj vojsci! Osim toga, ne može časnik, ne može nikako, pa pukni od muke!

OLGA: Pa da, ti si u velikom svijetu, tebe nije briga za hrvatski jezik.

LINA: Ma, briga me je, samo ne onda kad se o njemu brine na ovako blesav način kako ti to radiš! Pa, kako ne vidiš ono što ti je pod nosom! Brineš za hrvatski jezik, ali JNA nije bila hrvatska vojska. Prema tome, u njoj se nije govorilo hrvatski, pa tako nije moglo biti ni časnika! Morao je biti oficir!

OLGA: To su tvoje glupe doskočice! Izmislit ćeš svašta, samo da ne bude hrvatski nego nekako drugačije.

LINA: A ti ćeš izmisliti svašta, samo da bude hrvatski, pa makar bilo i glupavo! Vi ste ovdje svi popizdili oko toga hrvatskog jezika, to više nema nikakvog smisla!

OLGA: Kaže se nikakva smisla, to bi morala znati kao glumica! Mi smo po... Sebe isključuješ?

LINA: Što je, više ne smiješ ni psovati? Ni onda kad gazde nema kod kuće? Hajde, reci *popizdili*, da te čujem!

OLGA: Prostakušo. Nisi mi odgovorila na pitanje.

LINA: Da li sebe isključujem? Samo mi nemoj reći da se ne kaže da li nego je li, pa ću popizditi još gore! Naravno da sebe isključujem! Ja sam normalna! Stižu meni tamo naše novine, pa vidim što se događa. Ne ćeš mi valjda reći da je to normalno da se ljudi mjesecima natežu preko štampe. Znam, znam da se kaže tisak, ali baš mi ovako paše! Da se natežu oko toga kaže li se *mrki* medvjed ili *smeđi* medvjed, da o tome pišu cijele rasprave, pa se onda međusobno vrijeđaju i optužuju za tko zna kakve političke diverzije. Tebi je to normalno?

OLGA: Stvari se moraju raspraviti.

LINA: To je tebi raspravljanje? Ma to je proseravanje, ženo božja, kakvo raspravljanje! To je egzibicionizam bolesnih umova: Koga bri-ga je li medvjed mrk ili smeđ, jebemti, medvjed ko medvjed, možemo se valjda dogovoriti kako da ga zovemo! A u istom broju novina vidiš kako je sve to još besmislenije, jer su svi medvjedi pobjegli od rata u Sloveniju i u Austriju, pa tako više nema ni smeđih ni mrkih.

OLGA: Pobjegli od rata kao ti.

LINA: Natežu se tu oko *toka* i *tijeka*, *epruvete* i *kušalice*, oko kojekakvih *zrakomlata* i tko zna kakvih gluposti, i svaki luđak dobije prostor u novinama da iznese svoje idiotske ideje kako bi trebalo reformirati hrvatski jezik tako da bude čisto hrvatski, ali da ga zato nitko podbogom ne razumije, a osobito ne sami Hrvati. Nije valjda da se ti s time slažeš?

OLGA: A nego s kim ću se slagati? S tobom? Tebi je, naravno, sve to svejedno, ti si iznad toga, ti to gledaš s olimpijskih visina. Ako može *mrki* medvjed, može i *uslov*, ako može *uslov*, može i *celishodno*, ako može *celishodno*, može se i jezik zvati srpski! Ti si se ionako s njima uvijek dobro sporazumijevala, stalno si jurila u Beograd, tebi je svejedno kako ćeš i na pozornici govoriti, može hrvatski može srpski, može bosanski...

LINA: Može i njemački. A tebi nije svejedno, jer ti nisu nudili uloge sa svih strana, kao meni, nego si igrala u komadima kojekakvih uvrnutih suvremenih pisaca koji pišu o tko zna kojim hrvatskim knezovima koje je i Bog zaboravio, samo niste ti i tvoj muž, pa ste po njima dali svojoj djeci imena! Pa ste se onda u tim komadima svi skupa fino izživljavali čistim hrvatskim jezikom, a predstava je skinuta nakon druge reprize. Ma, daj, pusti me na miru!

OLGA: Onda ti valjda misliš da hrvatski jezik i ne postoji?

LINA: Što ja znam, valjda postoji. Samo svi ste vi toliko zaguljeni oko toga zato što sumnjate da doista postoji! Treba malo proći po svijetu pa vidjeti: nitko o nama nema pojma, i nikoga za ova naša sranja ni briga nije. Kako ćeš ti nekome u Švedskoj, pa makar bio i slavist — osobito ako je slavist — objasniti razliku između hrvatskoga i srpskoga? Nikako. Kako ćeš mu objasniti što se tu kod nas dogodilo? Nikako. I bolje mu je ni ne objašnjavati. Sve je to ionako lokalno sranje, a svijet ide svojim putem.

OLGA: To si lijepo rekla. Svaka čast.

LINA: Možeš ti ironizirati koliko hoćeš, ali, to je upravo tako! Svijet ide dalje, njega pokreću nove generacije kompjutera (ili možda hoćeš da kažem kompjutora?), a ne kojekakva naša jezična natezanja. Ko-me je to važno?

OLGA: Važno je nama, kako ne razumiješ? Nama je važno! Ako se mi ne brinemo o svome identitetu, tko će se brinuti? Ako mi ne čuvamo svoj jezik, tko će ga čuvati? To što ti govoriš, to nije samo nepošteno i neodgovorno, to je ravno samoubojstvu!

LINA: Ma, daj, pusti me na miru!

OLGA: Kad bi svi mislili tako kao ti, nas odavno ne bi bilo! Kad bi svi vodili računa samo o sebi, i kad bi svi mjerili stvari samo po tim tvojim svjetskim kriterijima, gdje bismo bili? Pojeli bi nas Mađari, Talijani, crni vrag! Da živiš prije sto godina, ti ne bi ni znala hrvatski, nego bi govorila njemački, i još bi se time ponosila! Što se smiješ?

LINA: Sjetila sam se one glupe legende o našoj prabaki... Mi sad govorimo točno tako kao da želimo što više sličiti na tu budalaštinu od obiteljske predaje.

OLGA: Nije to nikakva budalaština! Postoje dokumenti!

LINA: Ma, idi, molim te! A gdje su ti?

OLGA: Postoje, postoje! Naša prabaka je doista poznavala Kumičića! Ona i njezina prijateljica Ružica doista su poslužile kao predložak za *Ogu i Linu*!

LINA: A je li? Kako znaš? Pa kad je tako, onda mi lijepo reci: koja je od tih dviju bila naša prabaka? Olga ili Lina?

OLGA: Olga, naravno!

LINA: Kako možeš biti tako sigurna? Tebi je to samorazumljivo da je naša prabaka bila baš pozitivni lik?

OLGA: Zašto ne?

LINA: Dobra Hrvatica, poštena, časna, odana obitelji... Te stvari!

OLGA: Naravno! Što je u tome čudno? Kako bi drugačije moglo biti?

LINA: Pa, moglo bi biti tako da ne bude tako! Protiv toga govori logika, a onda i obiteljska tradicija, na koju se ti toliko pozivaš. Pogledaj samo. Nas dvije se zovemo Olga i Lina. Misliš da je to slučajno?

OLGA: Naravno da nije slučajno! To je tradicija, to je da se sačuva uspomena na to što je bila naša prabaka i kakvu je ulogu odigrala u hrvatskoj književnosti.

LINA: Jača uloga! Kao i tvoja u hrvatskom glumištu!

OLGA: Ili tvoja u austrijskom!

LINA: Tradicija, a? A zašto se onda pojavljuju oba imena? Ako je naša baka bila predložak za Olgu, zašto se onda mi ne zovemo Olga i, što ja znam, Marija, nego baš Olga i Lina? Zašto su nam se tako zvale i tete, zašto se u obitelji pojavljuju oba imena?

OLGA: Pa zato da cijeli naslov romana bude tu, da se sačuva...

LINA: Nije logično, dušo draga. Zašto čuvati uspomenu na negativan lik, ako je naša prabaka bila predložak za pozitivni? Nema razloga. odnosno ima, samo ti ne ćeš da ga priznaš. Meni se čini mnogo vjerojatnije da je naša prabaka zapravo bila Lina! Da je ona bila onaj negativni lik i da je tako nadahnula Kumičića za taj njegov roman, koji je, uostalom, obično smeće. To meni zvuči logično i vjerojatno. I onda, dakako, spojile su se dvije stvari: obitelj je htjela da se sačuva spomen o tome da je netko naš ušao u literaturu kao predložak, a s druge strane, htjeli su to malo i uljepšati. Nisu mogli

uzeti samo Olgu, jer naša prabaka nije bila Olga. Uzeli su dakle obje, da tako sačuvaju malo slave i zabašure stvar.

OLGA: Ti si perverzna! Ti uvijek sve iskrivljuješ! Tebi je najdraže ako o svojim možeš reći sve najgore! I mene si uvijek olajavala, pred prijateljicama, i pred dečkima, i uvijek!

LINA: Samo ti viči, ja znam da vičeš zato što uviđaš da sam ja u pravu. A drugačije ne može ni biti. Hoćeš još dokaza? Evo ti. Ti si Olga, ja sam Lina. U redu. Ti si pozitivan lik, a ja negativan. U redu. Ali, nas dvije smo sestre. Znači, prabaka je naš zajednički predak. Ako smo nas dvije toliko različite, onda, kako je to moguće? Kako to da onda i ja nisam takav anđeo kao ti?

OLGA: Ti si bolesna, to sve nema nikakva smisla!

LINA: Ima, ima, kako da nema. Znaš što dokazuje ovo što ti govorim? Dokazuje kako tvoj glupi hrvatski pogled na sebe i na obitelj i na povijest ima bezbroj nedostataka. To je blesavo, to je nedostojno, promatrati sebe kao onoga tko je uvijek u pravu, tko je uvijek pozitivan lik, kao onoga tko je predziđe kršćanstva i što ti ja znam. A tebi je to toliko logično da se i ne pitaš!

OLGA: A tebi je logično da pljuješ po svemu svome, da gadiš i svoju obitelj i svoj narod, i da polaziš od pretpostavke kako mi ništa ne vrijedimo i kako ništa što je naše ne može biti dobro? Tebi je to logično?

LINA: Meni je logično da je u našoj obitelji bilo svakakvih, i dobrih i zločestih. Uostalom, to je kao u tom tvom braku. Tvoj otac je bio kosovac, a otac tvoga muža bio je valjda ustaša, ili nešto slično. I, ti si sad spremna uvjeravati i sebe i mene kako je i tvoj otac bio ustaša, jer onedavna vjeruješ kako su ustaše pozitivni likovi u toj tvojoj povijesnoj bajci. A to ne ide, sestrice mila, bar ne dotle dok sam ja živa. Ja sam zato tu da te podsjetim tko ti je bio otac, toliko dugujemo jedni drugima! Bilo je među našim precima i Olga i Lina, eto, to ti hoću reći. I još nešto: Nisi ni ti sasvim Olga, nego si malo i Lina.

OLGA: A ti si, tobože, pomalo Olga?

LINA: Na moju veliku žalost.

OLGA: Ti si perverzna, ti uvijek uživaš izmišljati i lagati i pljuvati po svemu što je lijepo i uzvišeno! Ti si takva, i uvijek si takva bila! Oduvijek, još kad smo bile djeca!

LINA: A je li? Stare traume, a? Da čujemo, da čujemo! Čime sam ti se to zamjerila, i na koji sam sve način kriva za tvoje sadašnje stanje. Točnije rečeno, da prosti vaše lice, sadašnje sranje.

OLGA: Ne govorimo sad ni o meni ni o mome stanju, nego o tebi i o tome da si oduvijek bila neprijatelj svega jasnog, poštenog i zdravog. O tome govorimo! Sjeti se samo što si radila roditeljima! Gdje si god mogla, napravila si im neku pakost, sramotu!

LINA: Ja? Pa ja sam voljela mamu i tatu, na mene su se mogli osloniti, to ti znaš bolje nego itko. Šta izmišljaš?

OLGA: Ja izmišljam? A što je bilo ono, kad smo imale desetak godina, kad su njih dvoje otišli u kino, a ti si urlala s prozora i vikala upomoć, kao da te kolju, samo zato da njima pokvariš zadovoljstvo! Pola grada te čulo i ispala je strašna sramota. I što si sve nadrobila prolaznicima! (*Glumi:*) »Mama i tata su otišli, a mi smo ovdje gladne, hladno nam je, zaključane smo i bolesne, pomozite nam ako možete«... Sjećaš li se toga?

LINA: Hajde, hajde, ne glumi tu, glumi se na pozornici, vidi se da ti pozornica fali, kako te nije sram!

OLGA: Ne izvrći, nego odgovaraj što te pitam! Sjećaš li se toga?

LINA: Sjećam se sjećam, i te kako, na tvoju žalost. Istina je da sam ja urlala s prozora, ali to nije bilo zato da mami i tati pokvarim doček, to bi bar ti mogla znati, nego zato što nisam više znala što bih s tobom, jer si cmoljila toliko da si sva poplavila, i još si se upišala u njihov bračni krevet, i dobila si temperaturu od bijesa, to je bilo!

OLGA: Lažeš!

LINA: Ja lažem? Ja lažem? To je tvoj odnos prema prošlosti: kao što si od prabake napravila sveticu, tako ćeš i od sebe! Bila si blesavo i uplašeno i nesposobno dijete, to si bila! Uvijek su te ostavljali meni na brigu, premda sam ja starija samo godinu dana, i uvijek sam ja sve morala moći i znati, a ti nisi ništa znala. Ti nisi znala namazati pekmez na kruh, tebe se nije moglo ostaviti da pripaziš na mlijeko da ne prekipi, jer si tvrdila da ne znaš kako to izgleda, i još si mi svaki put obavezno priredila kakvu svinjariju kad smo bile same: popela se na kredenac pa srušila s njega avan ravno na mene, razbila jaja, izvukla iz ladica dokumente i rezuckala od njih škarama ladice i lutkice. To si ti, dušo draga!

OLGA: Ti si luda i bolesna, i stalno izmišljaš, kao što si oduvijek izmišljala! Sjećaš se kad smo išli kod onog psihologa, što se dogodilo, to ne spominješ! I tada si lagala i izmišljala, toliko da je to bilo strašno!

LINA: Kakav psiholog, što pričaš?

OLGA: Eto, znala sam da ćeš to poricati, ti si takva. Psiholog, psiholog, bili smo tada već u Zagrebu, u Klaićevoj je to bilo, vodili su

nas psihologu, valjda sa školom, ili su možda već tada skužili da si ti udarena, pa su tebe vodili na pregled, ali su uzeli i mene da se ti ne dosjetiš. U svakom slučaju, bile smo skupa, tamo smo crtale nešto bojicama, mamu i tatu, ili tako nešto, i ti si stalno crtala nekakve strahote, tako da su se oni tamo skupili...

LINA: Samo sam kopirala crtež koji sam jednom vidjela u muškom zahodu.

OLGA: Aha, priznaješ! A kad su s nama razgovarali, onda si im rekla kako nas tata svaki dan triput tuče remenom, a kako nas mama zaključava u špajzu i kako nam ne da jesti, to si im govorila.

LINA: Barem je bilo interesantno.

OLGA: Da, interesantno, to je tvoj kriterij! Interesantno! A što si time ocrnila i svoje roditelje, i obitelj, i sebe, to te ništa nije bilo briga!

LINA: Ma, što bih ocrnila? Kao da oni ozbiljno uzimaju što kaže jedna balavica! Makar šta.

OLGA: Uzimaju ozbiljno onoliko koliko njima odgovara! Osim toga, sigurna sam da si se time htjela osvetiti roditeljima što te nisu puštali na balet, jer to je bilo baš tada.

LINA: Ne znam, može biti.

OLGA: A nisu te puštali jer nisu imali novaca, ali ti to nisi htjela shvatiti! Takva si uvijek bila, samo si sebe gledala. A kad ti treba, onda izvrćeš: što njih briga što govori balavica. Dobro znaš kakva je panika tada nastala i kako smo promijenile školu i kako su roditelji bili zabrinuti! Tako isto ti i sad postupaš!

LINA: Sad? Kako sad? I prema kome?

OLGA: Dobro ti znaš kako i prema kome! Čitala sam ja što si ti sve izjavljivala o svojoj domovini tamo, preko, sve je to negdje zabilježeno, nemoj se ništa brinuti.

LINA: A gdje je zabilježeno? Da nije onaj tvoj grmalj nekakav špicl, zapravo? Pa da, mogao bi i biti. I što, donosi ti povjerljive podatke kući, da se zabavljaš dok uspavljuješ djecu?

OLGA: Nemoj izvrtati! Znaš ti dobro o čemu ja govorim! Govorila si i za novine, i za njihove tamo, i za naše ovdje! I dobro znaš kakve si sve svinjarije nadrobila!

LINA: Ja sam nadrobila svinjarije? Misliš, ako nisam hodala naokolo s hrvatskom zastavom i busala se u prsa, kao vi ovdje, da onda nisam ništa učinila? Dušo draga, u svijetu se malo drugačije shvaća i rodoljublje i služenje domovini nego ovdje! A i propaganda! Pardon: promidžba! To nisu samo parole. Ja sam u Beču učinila stvari koje ti i ne slutiš!

OLGA: Je, je, mogu misliti! Vidjela sam po izjavama, one su isto tako nekakav čin! Sve sam vidjela! I, da znaš od tebe je krajnje neukusno da su uopće išla išta izjavljivati!

LINA: Zašto? Barem sam nešto utjecala. Pa ti barem tvrdiš da čovjek mora djelovati... Zašto bi bilo neukusno?

OLGA: Zato što nisi bila tu onda kad je grmilo, eto zašto! Zato što si se pokupila početkom rujna devedeset prve i utekla glavom bez obzira, kad su počele prve uzbune. I nije te bilo natrag sve do proljeća devedeset i druge!

LINA: Ja sam otišla zato što sam imala posla! Čekao me angažman!

OLGA: Lažeš! Nisi ti tada imala nikakav angažman, nego si se usrala! Uplašila si se za svoju dragocjenu guzicu, pa si požurila da je skloniš odavde! Nisi ti tada imala nikakav angažman, nego si ga tada tek počela tražiti, i još si se predstavljala kao osoba koja je utekla od rata i kao osoba koja je ovdje progonjena i ugnjetavana, najprije od komunista, a onda od nove vlasti! Znam ja sve, znam i kod kojih si se naših ljudi uvalila na stan, dok nešto ne nađeš! Sve ja znam, a ti mi sad tu izigravaš veliku gospođu!

LINA: Ma, ti si se potpuno izgubila. Ja sam otišla za poslom, i nisam nikad govorila ništa protiv... Možda protiv vlasti, ali protiv domovine nisam.

OLGA: Ma, daj, molim te, što si samo bila u stanju naizmišljati... Tvrdila si kako te ovdje progone jer si nekad nosila Titovu štafetu, i kako u Hrvatskoj sva djeca moraju na vjeronauk i pjevati katoličke pjesme! A kad je počelo sve ono u Bosni, onda si se već postavila kao da si ti odrasla u Londonu ili Amsterdamu, počela si govoriti kako je rat besmislen, i kako su tu svi podjednako krivi, kako je glupo rato-vati. I još si tvrdila da je to glupo zato što taj rat nije za svijet nikakvo ozbiljno pitanje, i kako o njemu u Amsterdamu i Londonu nitko i ne govori, nego govore o zaštiti kitova-ubojica i peru ptice koje su se negdje umrljale naftom! Očekivala si i od nas ovdje da se bavimo svjetskim pitanjima, i da nam naša vlastita koža ne bude važna, toliko si se izgubila! Više ne znaš što govoriš i što radiš!

LINA: A ti misliš da znaš? Ti misliš da je to normalno i u redu što su ovdje svi toliko izbezumljeni i zakrvljeni, i što je svako i najmanje pitanje uvijek političko pitanje, ti misliš da je to normalno? Misliš da je normalno da se ovdje kod nas pljuje po Europi u času kad nas ta Europa hrani...

OLGA: Ne hrani nas.

LINA: Eto, što ja govorim! Pogledaj podatke o tome, ako te već onaj tvoj opskrbljuje svim vrstama podataka. Misliš da je normalno da se po Europi u našim novinama pljuje i naziva ju kurvom, da se mi nastojimo od nje izolirati jer nije učinila ono što smo mi priželjkivali da učini! Da stavi svoju glavu na panj radi nas!

OLGA: Kakva glava, kakav panj! Trebalo je samo da djeluju malo odlučnije, još u početku! A bili su slijepi, lijeni i sebični kao i ti!

LINA: A zašto ne bi bili! Zašto bismo mi njima bili važniji nego oni sami! Imaju pravo da budu kakvi hoće, jer ovo ovdje, to je naše sranje, a nije njihovo! Mi smo ga stvorili, a oni bi to sad trebali spašavati! I imaju pravo biti kakvi hoće!

OLGA: Eto, to si ti, to je tipično za tebe! Naše sranje! Kakvo naše sranje? Hrvatska je napadnuta, ona nije napravila nikakvo sranje, kako uopće imaš obraza to govoriti! I kako ti možeš biti tumač europskih misli i osjećaja? Tko si ti?

LINA: Ja sam osoba koja živi u Europi i ponaša se europski, to sam ja! Ja sam za otvorenost, za propuh, ja ne ću nikada Europu nazvati kurvom.

OLGA: Ali ćeš nazvati Hrvatsku.

LINA: Ne ću ni to. To je idiotska terminologija. Ja sam za to da se mi uspoređujemo sa svijetom i da idemo ukorak s njim.

OLGA: Misliš: da pratimo trendove, kao što ti radiš, pa ti je sve dobro što je u trendu. Da sutra dođe moda da se hoda gole guzice, ti bi i na to pristala.

LINA: Ja bih sebi to još uvijek mogla dopustiti, jer mi je guzica tvrda, za razliku od nekih. Ali, ono što ja govorim, to je ovo: vi ovdje želite pozatvarati sve prozore i vrata, želite se izolirati od Europe i njezinih kriterija, želite da ostanemo sami u svojoj maloj hrvatskoj prdionici, gdje ćemo sami postavljati kriterije i gdje ćemo svi biti veliki. Veliki političari, veliki pisci, veliki glumci...

OLGA: To su tvoje fantazije, to ti tako lažeš i pljuješ, kao što si uvijek radila!

LINA: Svijet bi nas trebao samo pomagati onda kad nešto zaškripi, a i tada da nam se divi i da nas poštuje... Ništa ja ne lažem i ni po čemu ne pljujem, nego govorim kako jest. Ja ne mislim da sam ja andeo, kao što ti o sebi misliš, ja gledam svoje interese, to je točno, ali ja govorim kako jest. A ti idealiziraš i varaš samu sebe. To je kao i s ovim kaputom, posve krivo, tako se ti odnosiš prema sebi i prema domovini.

OLGA: Mislila sam da smo gotove s tim kaputom.

LINA: Nismo gotove, i nikad ne ćemo biti, odviše je važan! Ti si izmislila najprije način kako si do njega došla: on je dospio u tvoje ruke slučajno, ne zato što je mama tako baš htjela, nego zato što ti živiš u ovom stanu, koji je prije pripadao svima nama, pa ti je ostalo i sve u njemu. Ali, to ne znači da je i kaput tvoj. A onda si izmislila i cijelu povijest toga kaputa, pretvorila si ga u simbol. Nije on nikakav simbol naše obitelji, ženska draga, nego je to običan kožni kaput koji je naš otac nosio kad je bio špicl, pa su ga se ljudi bojali, a poslije ga je mama prekrojila za sebe, i to je cijela priča! Tako isto se ti odnosiš i prema domovini, i prema svojoj patriotskoj ulozi: sve neke izmišljotine i mistifikacije!

OLGA: Izmišljaš ti, a ne ja! Ti sve nastojiš zgaziti, i po svemu pljunuti. Ti želiš od ovoga kaputa napraviti običnu krpetinu i staru stvar i što prije ga odbaciti, kao što nastojiš odbaciti i sve nas ovdje, jer misliš da si postala svijet. Nastojiš odbaciti osobito svoje uspomene, i po tome znam da si perverzna. Jer, i tebe bi morala neka sjećanja vezivati uz ovaj kaput, kad bi ti bila normalno ljudsko biće, a ne to što jesi!

LINA: Ja jesam normalno ljudsko biće, zato i tražim da mi dopustiš da se kaputom služim! Eto, vidiš, sad smo stigle do one glavne razlike između nas dvije, i naših odnosa prema kaputu, i prema svemu što on simbolizira. Ti ga tretiraš kao nekakvu relikviju, kao nešto što se gleda i ne dira, i uz što se vezuju maglovite i izmistificirane uspomene. A ja mislim da ga treba koristiti, da on treba normalno trajati i stariti kao što i mi živimo i starimo, da on mora biti dio života, inače je besmislen. Isto je tako i s onim što on simbolizira.

OLGA: Što, što simbolizira, kakvi simboli, ništa ne razumijem što govoriš?

LINA: Govorim ono što sam i prije govorila. Ako je on za tebe simbol zavičaja, domovine, naroda, onda se ti prema tom simbolu odnosiš jako blesavo. Kakva smisla ima domovina, zavičaj i narod ako se drže u ormaru i ako se ne koriste, ako se oko njih pletu nekakve paučine izmišljenih uspomena i romantičnih interpretacija, umjesto da sve to živi? Za mene je i domovina i narod nešto što treba živjeti, čime se treba koristiti...

OLGA: Da, to znamo! Ti ih nastojiš iskoristiti što bolje!

LINA: Ja nastojim da sve to bude živo, a ne mrtvo. Da bude zbilja, a ne spomenar iz devetnaestog stoljeća, to bih ja htjela. Ali, što mi vrijedi kad mi je Bog dao za sestru tebe, ovakvu blesavu! Kako ne

vidiš razliku među nama? I kako ne vidiš da obje imamo pravo na taj kaput!

OLGA: Ja ne osporavam tvoje pravo.

LINA: Kako ga ne osporavaš, ako mi ti određuješ kako ću se prema njemu odnositi? Tjeraš me da budem tako blesava i maglovita i sentimentalna kao što si ti. Tebi se uz taj kaput vezuju tko zna kakve uspomene na mamu i tatu, i na ono doba kad si bila mala i sretna, i kad si mirno pišala u njihov bračni krevet, dok sam se ja brinula da mlijeko ne iskipi na šparhetu. Tebi je taj kaput kao nekakva materica u koju se želiš vratiti, eto, to je to!

OLGA: Ti si luda, ja stalno govorim da si ti luda i bolesna.

LINA: A meni je on nešto sasvim drugo! Meni je on život, i to moj život, moj vlastiti život, neposredan i krvav!

OLGA: Kakav tvoj život, kako to može biti tvoj život, on je bio tatin, pa mamim, a onda tvoj i moj zajednički, i što sad ti tu petljaš...

LINA: Ne znaš ti sve, jer ti sve okrećeš na svoje sheme i crnobijele interpretacije. Ti misliš da je naša mama uvijek bila samo učiteljica, stroga i pravedna i da se nije dala nagovoriti... Eto, reći ću ti: ja sam je namolila, i ja sam nosila ovaj kaput, hodala sam okolo u njemu.

OLGA: Ma, daj, ne laži!

LINA: Ne lažem, ništa ne lažem, reći ću ti sve. To je bilo one godine kad si ti bila na ekskurziji u Grčkoj. Bilo je proljeće, i baš pravi trenutak za taj kaput, travanj. I, mama mi je dopustila da ga nosim, i hodala sam u njemu po gradu. Što si se izbečila! Tako je bilo. I ne samo to, još i više ću ti reći: ja sam u ovom kaputu izgubila nevinost, zato mi je stalo do njega, eto, sad znaš sve.

OLGA: Lažeš, sve lažeš. Uvijek sam mislila da si prasica, ali sad si pretjerala, do kraja si pretjerala. Ne ću te više slušati.

LINA: A, morat ćeš, morat ćeš. Jer, sad više nema natrag, sad moraš čuti što sve znači taj tvoj simbol. Da ne misliš kako je u životu sve tako jednostavno kako se to tebi pričinjava. Sve ću ti reći. Otišli smo na Cmrok, to je bilo na klupi, na sjedečki, sjela sam na njega, umotali smo se u kaput...

OLGA: Ja ti zabranjujem da me dalje s ti gnjaviš. To je sramotno, to si ti sad sve izmislila, samo zato da mene povrijediš, sve si izmislila.

LINA: Nisam ja ništa izmislila, sve je to istina, sve se to zbilja dogodilo s tim kaputom, čak je i nekoliko kapljica krvi... Možda još uvijek postoje fleke... Mama je znala...

OLGA: Mama je znala? Što je mama znala? Kako možeš, to je i za tebe previše! Da bi mama bila svoj saučesnik u tome...

LINA: Eto, to je tipično za tebe. Saučesnik! Pa nije to zločin, tako ti boga! Osim toga, zar vi ovdje sad ne kažete *sudionik*, a ne *saučesnik*? Kad se malo uzbudite odmah izbije... No, dobro. A ne pitaš tko je to bio, tko je sa mnom bio umotan u taj kaput, tamo na Cmroku, to te ne zanima?

OLGA: Ne zanima me, jer ništa nije istina, jer si sve izmislila!

LINA: Ništa nisam izmislila, sve je istina! Sve, do zadnje sitnice! Reći ću ti: to je bio Goran, tvoj tadašnji dečko!

OLGA: Kravo! Kravo jedna perverzna!

LINA: Da, da, samo se ti pjeni. Ali, da si imala oči, mogla si i vidjeti. On je to bio. I poslije smo još često puta... S tobom se vodio za ruku i uzdisao na mjesecini, i ti si mislila da ćete oboje čuvati svoju čistoću za brak, i tko zna kakve još gluposti, a nas dvoje smo dotle skoro svaki dan, na travi, na ovom kaputu...

OLGA: Šuti, šuti!

LINA: Dobro. Šutim. Samo, to ti je tako s tim kaputom! U njemu ima mnogo više nego što ti i slutiš, moja draga naivna sestro! On je dio moga života koliko i tvog, a možda i više!

OLGA: To ti samo misliš, to ti samo sebi utvaraš! Uvijek je sve tvoje veće i bolje i važnije nego moje! Ti misliš da si i bolja glumica nego ja!

LINA: Pa, to je bar lako provjeriti... Vidi se tko je što postigao!

OLGA: Da, vidi se! Vidi se tko je bio spreman prokurvati se za malo uspjeha! Za sporedne uloge tamo negdje u svijetu, umjesto da igraš ovdje, gdje ti je mjesto, i gdje bi jedino trebalo igrati...

LINA: Ti ne igraš ni ovdje!

OLGA: Eto, to si ti! Drska, cinična, bezobrazna... Ti ne vidiš za koje sam se ja vrijednosti opredijelila, ne vidiš da je ono što ja radim mnogo veće i plemenitije...

LINA: Je, je, znam, recitiraš rodoljubivu liriku po kojekakvim svečanim akademijama, to radiš, to su ti plemeniti ciljevi!

OLGA: Ti uvijek misliš da si najveća i najbolja... Ti misliš da je i ono što si ti doživjela s tim kaputom najveće i najbolje i jedino... I da su tvoje prljave kurvarske uspomene jedino što postoji i što se uz njega može vezati...

LINA: Moje kapljice krvi...

OLGA: Ti misliš da samo to postoji... A ja ću ti reći, kad si već tako bezobrazna, ja ću ti reći da na svijetu postoje i druge stvari, pa i u vezi s tim kaputom!

LINA: Zar se ne kaže u svezi?

OLGA: Taj kaput je meni važan i drag zato što su uz njega vezane neke moje uspomene... Evo: prije desetak godina, kad je moj muž, za kojeg ti uvijek imaš samo najpogrdnija imena...

LINA: Kao i on za mene.

OLGA: Kad je moj muž živio u emigraciji, i kad sam ga ja tajno posjećivala... Tada sam nosila taj kaput. Ti misliš da je on stalno stajao u ormaru, i da sam ga ja samo zalijevala lavandom i punila naftalinom, ali on je živio, i te kako je živio, samo na jedan drugačiji način, na način koji ti ne možeš pojmiti.

LINA: A, tako, dakle, draga moja svetice i lizačice oltara, ti si išla k onom tvom grmalju po redoviti mjesečni metak u ovom kaputu, je li? I što si ti onda bolja od mene? Što su tvoje uspomene bolje od mojih?

OLGA: Bolje su, naravno da su bolje, i ne možeš ih ti nikada uniziti koliko god se trudila. Ne samo zato što sam ja časna i poštena žena i imam djecu, nego i zato što je ovaj kaput i služio plemenitim ciljevima! Da, da, samo se ti kesi, služio je plemenitim ciljevima.

LINA: Mogu misliti!

OLGA: Ja sam u njemu prenosila preko europskih granica emigrantsku literaturu, i donosila sam je u Zagreb, ušivenu u podstavu, i ne samo literaturu, nego statute i pravila i prijedloge i dopise, i sve, sve je to bilo ušiveno ovdje!

LINA: Pa što!

OLGA: Kako pa što! Ovaj kaput je dio povijesti Hrvatske, on bi mogao stajati u muzeju, mogao bi biti izložak, s natpisom. A kad je bio rat, i kad si ti onako slavno pobjegla odavde, onda sam ja u njemu putovala po našim ugroženim krajevima, i opet nosila u podstavi upute i literaturu i važne popise imena, i sve...

LINA: To si onda i ti bila heroj?

OLGA: Ja se time ne hvalim, ja nisam razmetljiva kao ti!

LINA: Može biti, samo se jako varaš ako misliš da taj kaput ipak nije dio tvoga privatnog života, privatnog, najprivatnijeg, jer takvih kaputa ima mnogo, s takvim istim podstavama u kojima se krijumčarilo ne znam što, a samo ovaj jedan je tvoj. I nikoga drugog ne zanima nego samo tebe.

OLGA: I tebe.

LINA: I mene, naravno, ali to je logično, jer mi smo sestre. I, ti se jako varaš ako misliš da je samo tvoja slika toga kaputa jedina ispravna i točna.

OLGA: Ali, ona je moja.

LINA: I varaš se ako misliš da taj kaput može postojati, i da može biti išta, pa i glupi simbol koji si ti od njega napravila, bez mene, i bez mojih uspomena, i bez onoga što ja o njemu mislim, i bez onoga čega se ja sjećam. I bez mojih kapljica krvi na njemu! To se jako varaš!

OLGA: Ja to i ne mislim, ali u mojoj slici toga kaputa ti imaš sasvim jasno mjesto i određenu ulogu, to neka ti bude jasno

LINA: Ja sam negativan lik? Kao kod Kumičića?

OLGA: Nego što! I ne samo za mene. Prošeći se malo gradom, pa se raspitaj što ljudi misle o tebi. O tom da si pobjegla, o onom što si govorila o svojoj domovini, o tvomem majmuniranju po velikom svijetu. Raspitaj se malo, pa ćeš čuti.

LINA: A ti se raspitaj što misle o tvome mužu i o njegovim prijateljima, i o vašoj glupoj zatucanosti i klanjanju opanku i o vašem plemenskom poimanju politike. I o tome da s takvima kao vi nikad ne ćemo stići u Evropu, niti uopće ikuda.

OLGA: Kaže se ikamo! Europa! Opet Europa! Europa je nas napustila! Ono što ja govorim, ono što ja mislim, to je mišljenje velike većine hrvatskog naroda, svi će stati na moju stranu. Ja izražavam mišljenja ove zajednice.

LINA: To ti samo tamo misliš! Ne izražavaš ti ništa! Svatko tko ima malo soli u glavi složit će se sa mnom. Ja sam, za razliku od tebe, dovoljno pametna da znam kako bez tebe ne mogu! Ja ne pokušavam izbaciti iz svog života ni tebe, ni tvoga muža...

OLGA: Ni ovaj stan... Zna se zašto! Radi koristi! To je makar jasno, ti sve radiš radi koristi!

LINA: Ja znam da je ono što ja mislim samo polovica, a da je druga polovica ono što misliš ti. I kad se radi o velikim i općim stvarima, i kad se radi o ovom kaputu, i o našim uspomenama u vezi s njim. Ja to vidim. Ja vidim, sestrice moja, da si ti za mene simbol, sa svim glupostima koje ti se motaju po glavi i po biografiji.

OLGA: I ti si za mene simbol, samo simbol svega što ne valja, eto, to si ti! Razlika je samo u tome što ti bez mene ne možeš, a ja bez tebe mogu! Ti se ovamo moraš vraćati zbog stana, zbog toga što ti je tu život prošao, zbog jezika, zbog uspomena, pa čak i zbog ovog kaputa. A ja sam stalno tu, meni ne trebaš ni ti ni tvoje velike svjetske ideje, jer one se mijenjaju kao što se mijenjaju i tvoji šesiri svaki put kad ti dođeš ovamo.

LINA: To se ti samo varaš da možeš bez mene! To je samo iluzija! Ne možeš ti bez mene, jer se onda ne ćeš imati s kime mjeriti. Ti misliš da ja ne znam kako ti svome primitivcu, svaki put kad se posvadite (a to je često), guraš pod nos svoju veliku sestru, koja lijepo živi u bijelom svijetu, dok ti ovdje crniš i pereš mu smrdljive čarape? Misliš da ja to ne znam? Pa slušala sam vas dva-tri puta na svoje uši!

OLGA: Prisluškivala si!

LINA: Pa što! Bar znam cijelu istinu!

OLGA: Ti si grozna! Za tebe nema nade!

LINA: A za tebe ima? Ti misliš da je to lijepo i časno i pošteno da ti meni tolike godine prodaješ laž kako čuvaš kaput u ormaru kao svetinju, i da ga njeguješ i paziš kao uspomenu na mamu i tatu, a u isto vrijeme ga okolo nosaš i u njemu prenosiš političke materijale? Pa to je gore prljanje i gora uvreda za tu uspomenu od bilo kakvog mogeg hvatanja na klupi na Cmroku! Ti si osim svega, još i licemjerna!

OLGA: Licemjerna si ti! I cinična! Ti ne razlikuješ uzvišeno i nisko, plemenito i podlo! Ti nemaš nikakva morala!

LINA: Samo, svejedno mi je drago što sam i to čula!

OLGA: Što?

LINA: Pa to, cijelu tu priču o kaputu i politici. Moram ti priznati da sam dosada imala kao neku malu grižnju savjesti, jer sam znala da sam taj kaput ja ipak nosila, a mislila sam da ti nisi. Pa sam čak pomišljala da si ti dosljednija i ispravnija, u odnosu na roditelje i na sve drugo. Mislila sam da zbog toga ti imaš i veće pravo na kaput.

OLGA: Pa i imam!

LINA: Nemaš, nemaš. Ovako ili onako, i ti si ga nosila. Iste smo mi, dušo draga, iste. Prema tome, moje pravo ili nepravo na kaput posve je jednako kao i tvoje.

OLGA: To ti samo fantaziraš.

LINA: I zato ja nemam što tebe pitati niti moljakati da mi posudiš kaput. Ja se njime mogu poslužiti kad me je volja, kao njegova suvlasnica!

OLGA: Ne možeš ti ništa!

LINA: Mogu, mogu, naša su prava ista. I ne samo da mogu, nego i hoću!

OLGA: Što hoćeš?

LINA: Poslužit ću se kaputom! Uzet ću ga na nekoliko dana.

OLGA: Ništa ti ne ćeš uzeti.

LINA: Spriječi me, ako možeš!

Ona brzo pride kaputu, strgne ga sa vješalice i stane ga oblačiti. Olga također priskoči, ali ne može učiniti ništa drugo, nego zavući ruku u drugi rukav, kao da će i ona odjenuti kaput. Tako se nađu nasred sobe, svaka s po jednom rukom u rukavu kaputa. Lina lijevom, Olga desnom, djelomično njime zaogrnete, zaglavljene, licem u lice.

OLGA: Pusti! To nije tvoje! I nikad ne će biti!

LINA: Vidjet ćemo! Pusti ti! Ti si ga se nanosila! Sad ću ja!

OLGA: Pusti! Izvuci ruku! Ja ne mogu izvući!

LINA: Ne mogu ni ja.

OLGA: Ne laži!

LINA: Časna riječ. Evo, gledaj.

OLHA: To je kao da je kaput živ, pa nam daje neki znak... Što sad? Daj da probamo...

Pokušavaju, vuku svaka sa svoje strane, ali ne ide. Zaglavljene su u kaputu.

LINA: Postale smo sijamske blizanke. Ili da razrežemo kaput? Svaka ima po jednu ruku slobodnu!

OLGA: Ne, to nikako!

LINA: Onda ćemo zauvijek ostati skupa!

OLGA: Kako misliš zauvijek? S tobom? Nikad! Što zauvijek?

LINA: Zauvijek, zauvijek.

Nakon trenutka razmišljanja, opet obje počnu bjesomučno trzati i vući ruke iz rukava, ali im to ne uspijeva. U tom komešanju, stenjanju i gnjevu, svijetlo se gasi.

Kraj

Miroslav S. Mađer

MALA ANTOLOGIJA

u povodu 70-godišnjice života

STVAR

U sivoj boji vremena
ima jedna stvar
u kiši, u vjetru, u sjenama
ima jedna stvar
u sivoj boji vremena
Ne znam joj imena.

1946.

SOBA

Soba s razglednicama djetinjstva bolesti i smrti
gleda u mene
ja sam nemiran
Soba izgužvanih košulja razrezanih cigareta
plovi po meni
ja sam uzbuđen
Soba starinskih fotografija moga djeda seljaka
moga oca činovnika moje majke djevojke
oko mene
ja sam nesretan
Soba Majke Božje Marije bijele posteljine
dva islužena kreveta
leži u meni
ja sam soba

ona koja predstavlja starost šutnje
i mladost osuđenosti na njene uširkane jastuke
ja sam soba
koja ima mnogo stvari
koja šuti stari i ne nastanjuje se

1948.

MRTAV NETKO

Mrtav Netko noćas visi u tami bez zvijezda.
Vješala su grane što škrguću stravu.
Nad razvalinom nekog ptičjeg gnijezda
vjetar njiše mrtvu ljudsku glavu.
Jesen dahće poput izmorenih pasa.
Osjeća se kako lišće gnoji zemlju. Trune.
Na daleko nigdje živog glasa.
Nad mrtvacem sja se leglo lune.
Miriši šuma na cvijet straha.
Noć se lijeni po svoj grobnoj strani.
Bilo zemlje kuca. Osim njena daha,
samo vjetar laje na ukletoj grani.
Mrtav Netko noćas visi u tami bez zvijezda
iznad trulog mira što škrguće stravu.
Nad razvalinom nekog ptičjeg gnijezda
vjetar njiše mrtvu ljudsku glavu.

1948.

RAZGOVOR STVARI

Kad bi se moglo razgovarati
s vjetrom preko ulice i preko krošanja
sve do jezera i mora
s mjesečinom ili uobraženim jablanima
sa zrakom oblakom mrakom
ili s ružnom djevojkom koja sjedi osamljena na klupi
o životu
s fijakerskim konjem na ulici koji se ne sjeća ničega
ili s onim pokojnim mladićima koji su zakopani u parku

mrtvi izvan svega već sedam godina
 kad bi se moglo razgovarati s kandelabrom
 koji sigurno ne misli
 s travama koje su vjerojatno s drugoga svijeta
 i s onim izlogom staretinarnica u koji se tako dugo gleda
 koji je zanimljiv radi otrcanosti starosti i nereda
 a u svemu ima života koji miriše i koji diše
 koji je lijep i tužan a siromašan i previše
 kad bi se moglo razgovarati u noći
 i s bolesnicima i s prosjacima i s osamljenicima
 koji imaju svoje tužne razloge i svoje oborene godine

Kad bi se moglo razgovarati
 s rijekom koja se gorostasno prevrće dojkama svojih voda
 i s njezinim ribama i s njezinim uškopljenim školjkama
 s mostom zgrčenim od bola i od rastuženosti željeznih udova
 kad bi se moglo razgovarati s onim bezazlenim vrbama
 o kojima govore zaljubljeno pjesnici
 ili s onim osjećajnim brezama koje zbunjuju čula
 što bi rekle objesne rijeke
 što bi rekao razroki most
 što bi pričale debele ribe ili
 što bi mucale krmeljave školjke
 što bi gatale mudre vrbe i što bi povjerile usamljene breze
 Kad bi stvari progovorile jezikom svoje samoće i svojih

šumova

koje ne čujemo ali koje osjećamo
 noć bi izašla iz svojih bezprizornih korjenova
 mi bismo vidjeli stvari u njihovim tajnovitim udubinama
 mi bismo oživjeli sebe izvan mreža neizvjesnosti osjetila
 mi bismo sve te stvari preobrazili u nama
 i one bi se podavale dušama shvaćale rukama i usnama
 pođimo u noć ne slijepi od straha živaca
 ne ljuti od padavica samoće i jaukanja očiju o ponoći
 mozak stvari okrutno je zakopan u noći
 jedan razgovor koji se ne može povesti
 jedna jesen šutnje koja ne može pomoći
 jedna bijesna pomrčina koja ne može nikamo dovesti

1952.

PROVINCIIJA

Drumovi grubi drumovi grubi i ceste jake i ceste jake
One koje ulaze u kuće u kolosijeke u oblake
Male gimnazijalke
s kapama vunanim maramama preko glave licem
rumenim
ispred velike kuće u duge ulice gdje se razilaze
pored dućana trafika kavana
u sunce koje su ugazile nakon matematike i spužava
i tabla razreda kreća kreda i olovaka atlasa crtanka
One u ovom malom gradu listaju knjige o geografiji
i ljubavi
štrajkaju bijele i crvene veste
izrezuju glumce i glumice iz filmskih revija
udišu sinkope barova radija i sanjaju svijet ekrana
mamljivih arija

Konji crni konji vrani neupregnuti i prasak kopita
šaraglja naherena jastuci i perina u kolima ispred
stana liječnika
prašni dani gubavi oblaci raštrkani koraci
i lažljivi dječaci
potkresani kesteni i orasi i djetinjasti starci
razgaženi pločnici i kancelarije sa žutim prozorima
pred gradskom općinom bicikli i javni oglasi
pred crkvom fijkleri prosjaci
podnevni šetači osamljeni penzioneri i tihe djevojke
i ukrućene majke one s kolicima i one s naljućenim licima
zgrušana roba staretinarnica
i šareno lice jedinoga velikoga izloga
Jedan život koji se osjeća u ugibljenim utrobama kuća
Jedan život iz jednostavnog tijela čovjeka
tuga njegovih briga i mir njegovih radnih sati
sreća njegovih porodica

Sve u glibu ružna i lijepa vremena
sunčana stasita dana
razjarenog proljeća i kljaste jeseni
a ispod zvijezda i ispod oblaka
u vrzmanju prašnoga zraka
i zavijanja pasa i plakanja mačaka

Sprovod ulicom u svečanim kolima
s konjima u crno opremljenim
tuga boli i tišina neprirodna obreda i pobožna reda
mršave oči prosjaka i mahnite oči đaka
luckasti hod gusaka i buncanje gradska luđaka

Jedna velika zgrada među kestenima koja je bolnica
Jedna druga ne manja koja je gimnazija
Jedna ista takva koja je gradska općina
Jedna najstarija koja je muzej
u kome leže pokopane otkopane poznate i naučne stvari
etnološke kamene rimske i one za vrijeme Marije Terezije
Ona navorana crkva rimokatolička s tornjem prema sjeveru
koja u sebi odmara sva suvišna vremena
i koja je ukrašena skrušenim oblicima ispaćenih svetaca
u koju žene uđu da se oduže običaju reda
i da bi bile sretnije u braku i svetije u svojim očima
a svi sveci koji su u kipovima ukrašeni električnim
žaruljama
i tišinom debelog kamena i tonom pjevačkoga zbora
pobožnih usidjelica
gledaju u ljude koji pred njima kleče
kao pravi bogovi
s njihovih izmoždenih lica curi magla tamjana
i blagoslovljeni vosak svijeća
Bog je stavio nogu na debelu kuglu svijeta
i mali dječak koga je mati poslala na nedjeljnu
jutarnju misu
čudno gleda u njegovo gospodstvo snage
i napetost njegovih nožnih mišića
razmišljajući o lopti tako velikoj
koju bi mogao dobiti iz Amerike

Porođajni bolovi malih tvornica i kukurikanje pijetla
dimljivi šporeti i svetac razapeti
ljubav na klupi i ljubav na krevetu uz sliku svetu na zidu
sladak dim mirisa jabuka i krušaka
naučnici i đaci koji stoje na jednom
istaknutom dijelu grada ispod arkada zgrada
odakle svaku večer mogu najbolje vidjeti

sve žene koje otuda prođu
i zadirkivati njihova imena i spominjati njihove noge
Netko tko luta od jednoga do drugoga puta
okolo naokolo i uvijek tako stalno tako
i lampa žuta usred parka stisnuta pod grbom drveća
šuštanje lišća i šuštanje kaputa
cvrkut ptica i zvižduk vjetra ulica

Tiha noć mjesec drveni most kuknjava žaba
topot daleka vlaka i jeka šinja
kelneri u bijelim kaputima i kasni gosti
kojima se ne ide nikamo
vino na stolu kegle čaša pjevačica promukla
od zahtjeva pijanica
tamburanje tambura uzvišena poza lika u narodnom folkloru

Netko pije jer je zaradio novaca do u zoru
Netko u kutu drijema zajedno s odmaklim satima
u kavani nema vremena

Sve ovdje tako stari prijatno pod šeširom samoće
Divno je ustati i pogledati u dan
kako juri jutro čisto nebo i brzo sunce
u život ovaj mlitavo upeglan i prljavo opran
proći svijetom koji je sanjivo turoban i tvrdo
jednostavan

(1953.)

LJUDSKE OČI

Oči plove ulicama u neredu prema rasporedu svojih tijela
koja su ona što tako prolaze i tako nestaju
oči na skrhanim zidovima na izmučenim staklima u ogledalima
oči na pultovima izloga na slikama
kazališnih i varietetskih priredaba
na oglasima za stanove i filmskim reklamama
ili se tako odmaraju ili se tako umaraju
ima ih zgaženih u kanalima smrvljenih na tramvajskim šinama
(odakle ih nitko ne će uzeti za sebe)

ima ih nalijepljenih na kioscima ima ih veselih i nevjernih
ima ih neiskusnih i posve mekih slabih i siromašnih
ima ih u dosadi i za dosadu, i neuvjerljivih

Oči u strahu lutanja oči na noktima na isluženim prstima
na kaputima na zamazanim cipelama na zvučnicima
na oblacima na psima na liftovima
oči u reklamama slučajeva oči na kruhu u vodi
u zatvoru na slobodi na cvijeću na raspeću na frizuri
na zidnoj uri

Oči koje su izašle iz svojih duplja i koje se kotrljaju
našminkanim izlozima među slatkim predmetima
među zlatnim satovima na tkaninama jeftinim na sapunima
na papirima za cijenu i srečkama
oči koje su ostale i na pladnjevima vina i na sendvičima
oči siromašne koje tuguju u tijelu i ne putuju

Oči su iznevjerile vlasnike i već im davno ne pripadaju
predaju se ulicama i sjajnim luckasnim ukrasima
one nisu vlasništvo čovjeka osamljenog u sebe
one nisu oči čovjeka jedinoga u svijetu
postale su svijet i lutanje i igra zamršena
Ali ima očiju koje nigdje nisu koje su u sebi
koje su vjerne groblju svoje unutrašnjosti
i koje nisu ničije
te su oči smrt u tijelu umrle već u porođaju
ili na mukama stvarnosti ili na vješalima samoće

Oči jedne žene uprte su u nebo
oči jednoga prosjaka u rupu kape
oči šoferu idu ispred kotača vozila u daljinu do horizonata
oči mladića izašlog iz sanatorija koje nemaju pravu
boju života
oči umirovljenika koje putuju prema smrti
oči umotane u zvijezde i oči umotane u oblake
rasute ulicama i načičkane suncem i kišama
putuju oči bolesti oči zdravlja

Oči žena izlaze iz njihovih osmjehnutih lica da se dignu
iznad prolaznika da se opiju pozdravima i bojama

ili da se pretvore u poznanstva dobrote slučajeve ljubavi
silovane oči i one koje siluju proklete i one koje proklinju
sve koje se smiju i koje lažu
vode u ljude iz iz njih među stvari na površine
iz dubina i iz snova tijela iz kamenja glava ili razrezanih
tmastih živčevlja

sve oči koje su postale život radi života i iz života
iz jednoga dugog tijela iz jedne samoće
i iz visoka zvjezdana smisla ili vriskanja instinkata
oči znače putovanje od svih tužnih sitnica
do pijanih tamnica i do slobode
putovanja od ludnica do dvorova i bolnica
one pripadaju ulicama i masama
pogrebljenom kao i uspravnom životu naroda
postaju ljudske na tržnicama i trgovima
kao što to jesu pred sobom i nagim tijelima
Takve oči postaju oči ljudi oči svijeta
koje vode u zlato u blato u nepovrat
Oči u mijenama vlakova u vječnosti ulica
sve one koje tuguju u krevetima i groznicama jazbina
i vade suze

One ženine koje se umiljavaju stvarima
i one muške koje se ne trpe
one pjesnika koje umiru one prosjaka koje zovu
one vojnika koje pucaju one materine koje mole
sve oči sve oči polaze iz sebe
da uđu u sve stvari u ulice u ljude u sve prostore
u karavane zdravlja u lešine bolesti u običaje masa
oči putuju iz tijela u hljebove iz srca u klaonice
iz ruku u kose iz kopna na more iz asfalta u vlakove
iz zemlje u zvijezde.

Kako se zovu oči koje putuju preko svih granica
da nađu čovjeka
koje ga traže koje ga vole koje ga mole
jedne imaju samo crnu boju
i baštaju se s ljubavlju
druge imaju samo plavu i bore se sa smrću
jedne su bolesne jer se ne rađaju
druge su obične jer se ponavljaju

oči ljudske oči ulica oči prosjačke oči lotalica
one poslovne one pijane one krvave
one izbezumljene one nesretnika
Sve te oči putuju i umiru u masama
iz ljudi u ljude iz ulica u lice čovjeka
gdje jesu i gdje se poništavaju svojim igranjima
skupite sve te oči da ne ostanu na podovima cesta
i u podrumima čovjeka
da ne uginu osamljene na poganim asfaltima
skupite sve te oči ujedinite ih opijte
učinite ih plamenima
Neka gore na dušama na rukama
izvadite ih iz snova iz prokletih jama iz koliba lica
istjerajte ih iz mira tijela na ulice u pijani svijet
među dobre ljude

samo ih ne ostavite i ne učinite nesretnima

1954.

UTAMAN

6.

Osjećam kako žeda čovjek i zemlja
znam kako žive svi životi
moja me ljubav upućuje na pjesmu i kruh
i čovjeka brodoloma vremena
neznatan sam na svome usamljenom mjestu
svojom pjesmom htio bih razbijati trudove rata
htio bih raskapati tijelo svakome koji ga smišlja
moj me život upućuje na sve živote
na zrak zemlje i uzvišenu daljinu jablana

Neka ljudi podignu sa mnomo utučenu majku mira
svi ljudi
neka ne budem ja lud koji govorim tako uzalud
neka se grlati sveci civilizacije i atomska sluha
okane pljačke mira
neka čuju oni koji bubnjaju u bubanj boga Marsa

koji su premijeri i ministri
moj ludi glas za mir zvijezde i ravan svijet
neka taj glas bude avet mrtvih
koji će uznemiravati njihove kabinete
i ranjavati san
dati plimu savjesti prokletim izumima politike
neka razmisle čovjek i kontinenti
zašto govorimo naivno

i pišem ovu pjesmu utaman

1957.

ŽITA ZEMLJE

Narasti šumovito žito Srijema i Slavonije
Narasti za moju domovinu moj narod
za moj pogled preko tvoga uzvišenoga zrenja
za slobodan kruh na trpezi mira

Volim ovaj vjetar Zemljo
koji daruješ klasovima da zanosiš svoju vlat
volim vjetar Zemljo
On pjeva tvoje porođajno disanje
kada razgrne žute grive polja
moja stara seljačka krv
u meni moja djedovina
vraća se radosti

O vruća utrobo koja radaš ove strelovite klasove
ovo golo zrnje toplog života trudne grude
iz tvoga uma plodnosti
u zrak u svijetlo u podneblje mirisa
buknu želje dobroga stasa pleme kruha

O sunce koje svojim bistrim zrakama
hraniš visoko žito
opijaš njegov gordi rast pozlaćuješ njegovu visinu
Ti si bog
sijevaj plamenom do hladnog korijena dna

Neka se rasani život ljubavi na tvome žaru
 Mlada radost rađanja
 na bujnim bedrima širine
 čiji plod čekaju neproboravljeni drumovi života
 širi talase ljubavi od čovjeka do čovjeka
 Narasti šumovito žito Srijema i Slavonije
 volim tvoj šum i ovdje u gradu
 nezaustavljen u komadu kruha u šaci
 srce mi kuca žetvama zavičaja
 koji uzdiže moju ljubav
 visoko do neba živoga sunca

1957.

AKO JE UMRO PJESNIK

12. II. 1961.

Ako je umro pjesnik, onda su travke mrtve
 ako pjesnika nema zemlja je samo zemlja
 ako ga zaista nema zvijezde su u pitanju
 ljubav će izgledati naopako i oblaci ne će
 ličiti na oblake u skitanju.

Tko će spominjati suton sa umornim sunčevim očima
 i vježbati riječi za čudne zagonetke dana i noći
 tko će poput mita putovati snove
 i gledati sa zdanja na ceste i golubove.
 Ako je pjesnik mrtav za sjene se nitko ne će zanimati
 zvijezde će ostati osamljene pokraj ljudi
 mjesečina će zarasti u tajnu sa svim rijekama
 duša čovjeka u nama će potamnjeti
 svijet će izgubiti svoje najljepše čudi.

Kad je živio pjesnik živjele su stvari
 u nekom drugom biću u nekom drugom zraku i vidu
 čuđenje je živjelo u stvari u svakom bilu
 kucalo u pjevanju i korijenju.
 Ako je pjesnik mrtav lišće ne će više nikom ništa dati
 ni vjetar se ne će više njihati i kretati.

1961.

ZANIMANJA ZA DAN
KOJI JE OVRATNIK ZBIVANJA

Jedan dan
u čekanju da dosegne čovjeka
prevrće se na ljestvama vječnosti
a vječnost je prevelika
preduboka.

Jedan dan
kamen oko vrata
smrt na ramenu
pjesma podno sunca

Vidim ga
uzimaju ga slijepi dječaci
prodavaoci kestenja
uzima ga liječnik, raznosi ga smetlar
svi ga pričaju svi ga grizu kockaju ga
svaki čovjek osjeća gubitak njegove vjernosti.
Sve može dan
dan može polučiti sunce može svirati kišu
dozidati vrijeme
svijet je njegovo igralište a vjetar mu je ovratnik

Nebo se s uspjehom približava danu
rijeke ga gizdavo oblijeću
Život udara u mene preko dana
Život je žamor duše cesta
između usana obala
kao svrab na koži zbivanja

Koju će čežnju podržati čovjek

1962.

OBALE BOSUTA

Karli

Stoje sa čamcima.

Poteku uz rijeku. Nose se u očima.

Nečujna zibanja vode i granja.

U noćima se okreću tišini i drveću.

Liku mosta u dubini. U tmuni

koju raznose mali virovi

ta titrava igranja.

Trepere konci svjetiljki. Sjene se vrte

s nebom u vodi. I grane prte

razastrte meki vjetar iznad površine.

U nedogled se utapaju daljine.

Jedan se čamac samotnjački njiše.

Tko prisustvuje ovdje duže

čuje kako starac Bosut diše

pun riba šaša kamenja granja

I potopljene kiše.

1962.

LIJENI BOSUT

Vjekovima ovdje stoji i drijema.

Ispod dudova starih danima se mreška.

Umire polako. Vode već i nema.

Obrastao šuti — i samo se smješka.

I ne će da teče...

Ni kad kiše liju, ni kad sunce peče

ni kad čamci kreću i vjetrovi biju...

On je uvijek isti: na mjestu se šeće.

Sad već, eto, i ribe se smiju

štarini toj što ploviti ne će.

Čamci idu, vjetrovi pušu, kiše liju,

a on teći ne će, pa ne će...

1963.

ISKUŠENJE SMISLA

Od vjetra je strah, od vjetra je pokret i snaga
od zraka je duh, od njega je život
od vatre je toplina, ljudi plamen

a od mene ništa. Ni znamen.

Od mene je riječ, malo ljudskog vonja
srce svetog razvratnika.

Od mene je samo glas i koža
i davni san zemnika.

Eto, vjetar, zrak, voda, vatra — daju i žive
i vječno su izvan svake sudbine.

Samo moje ruke, samo moje oči sive
dno imaju, svršetak dubine.

1965.

PISMO U DALJINU

Vrati se u Gundulićevu, u Čakovečku
tamo još uvijek piše Tvoje ime
iako vrijeme nije lijepo, kiše jesenski liju.
Čekamo Te, svi mi, Tvoji prijatelji.

Tvoj Zagreb i Tvoje Slime.

Kad dođeš, malo ćemo piti, malo nazdraviti
i spominjati naše stare stvari, naše pjesme
zabrinute i umorne.

Ništa se dogodilo nije.

Niti kuca taj okrutni krčki smrtni sat!

Tu si s nama, kao prije. Naš prijatelj, brat
samo što vrijeme goni naše godine
u nepovrat.

Kad tramvaj prođe svaki dan pokraj Tvoga
umornoga i veseloga lica, na Trešnjevačkom trgu
i kad od Tvojih pjesama plane sva ulica,
mi te čekamo pri pjesmi i pri vinu
pomalo nesretni, pomalo veseli, pomalo sijedi.

Zagledani u Tvoju Daljinu.

Svibanj, 1972.

CIBALAE

Bio ti Bosut ili starina Lenija
onako širok u stasu, onako rumen od birtija
Bio ti izgoreni dimnjak djetinjstva, bomba rata

Ti si bio i bio
Colonia Aurelia Cibalae
sura imovna općina i Relkovićev zuj žica
danas silos kukuruznika
i raskrsnica.

Ah, kako mire jabuke iz suvremena voćnjaka
Jesi li ti Krnjaš ili visokokatnica
u trupu jednog spomenika, smiren i tih
majka poljoprivredna oranica —

Čudan si ti, grade
nisi ni pjesma ni propalica
i u meni ima nešto od tvoga starog poprsja
i slavonska lica.

1964.

VRATI SE, GRADE

Vrati se životu, grade na Bosutu,
u korita stara, u drevnu Cibaliju...
Nitko ti ne će ukrasti dušu, dukate — divotu
JAČI SI OD SMRTI — OD BARBARA SVIJU!

Tu si još uvijek!
Na Ervenici, Prkosu, Krnjašu...,
vjeran poljima, jabukama, prugama — kruhu ravnice.
Tvoje klasje, Tvoje kukuruze
Tvoju LIJEPU NAŠU
čuvat će Šokci, šume, jablani, i ptice...
Čuvaj Lenije, ulice duge i široke — spomenike puke —
i pjesmu irošku — vez tamburica!
Ne daj sebe — mirne svoje bosutske luke

koje godinama viju MILU TROBOJNICU
s ponosna lica...

Vrati se, grade na Bosutu,
u sjetve, u žetve, u Jeseni što pjevaju i zriju.
Ne će ti nitko ubiti dušu — ne će te nitko oteti životu
JAČI SI OD SMRTI — OD BARBARA SVIJU!

1992.

NESKLADAN SNOVIMA

a trebao sam stisnuti ruku
osamljenom ribiču na zelenoj kori Bosuta
koji samo to veselje ima od sva mu života
i koga nikad nema na častima i slastima
negdje je uvijek iza javna plotu

a trebao sam poljubiti u obraz pošteni
onu siroticu koja redovito ostavlja cvijeće
na majčinom grobu
a koja ponekad ni za kruh ne ima
i koja je oduvijek sama među svima
a možda sam trebao zaviriti bolesnom prijatelju
u njegovu suterensku sobu
i onda otkazati bezbrižnima, i takvima drugima
a možda sam trebao zadržati se u dužem razgovoru
s našim braniteljima u rovu
onako u domovinskom slovu
pa makar onda zakasnio na slavlje u poznatoj dvorani
gdje sve blista
i svaka onda riječ čini se velika i čista

a neskladna snovima

1993.

KAD SAM MORE

Kad sam more

i od zore sam i od mraka, od sunca, od zraka
i ne znam reći ni riječi, ni misliti ne znam, ni postojati
Samo duša mi je jaka, i pogled brži i jači od
koraka

Onda slutim biti od pamtivijeka, od iskona, divno uzaludan

kad sam more

kao da slušam samo zvona otoka, valjuškanje luka
i gledam u galebe i u lađe sve do utona
Nosim oči na rukama, širim grane dana
Onda ustajem, a nestajem, onda krećem, onda šecem, stojim
kiptim

Onda se rastavljam, brojim valove

Vidim svijet kako je bez kraja, daleko od sebe obična

Vidim kako je vječno ista, a neobična, samo slična sebi

ta pučina beskrajna, ta pučina izazovna

Onda sam i gol kako me je priroda nadala

i bogat od ushićenja nevična

Onda sam nemiran i uzbuđen tako kao da me more zavodi

ili samo odvodi u mislima

kad sam more

daleko sam od zlikovačkih granata, od jezivih slika

samo mi domovinski povjetarac pleše oko vrata

i dan je tako sjajno miran kao od inata

i putuju barke kao kočije snova

Sve je, Bože, prastaro, a opet je Nova Nada

Ona nalet plova kad se pije samo krepka svjetlost

i ubiru sačuvane tišine s dalekih grebena

ili kad se razilaze gnijezda sjena

kad sam more

ja sam onda samo kao pjesma, čak igračka

ja sam onda ona zavičajnot mladenačka

ja sam onda onaj izvor, ona bučna česma, plodna samoća

I žurim kao da ću uspješno preboljeti ovaj život

I ne ću umrijeti baš sutra, i prevariti godine, i osebe, i plime

nadmudriti zakone preozbiljna trajanja

Onda su mi misli kao prsti kojima grebem vrijeme

Sve ja onda dobacujem moru kao sva moja stara ufanja
i tovarim još više lađe sanja

kad sam more
jači sam od zla i očaja, i kao domovina sam
onda sam nastupajuća sloboda, sve jača i jača
Jesam nježan, suzan, sanjiv, ali nepobjediv, nepoderiv
Ustao sam sav radostan na plahtama neba
rasvijetljen od sunca kolovoza, od krepih loza, od žarke jeke

kad sam more
kao da sam zakopana bonaca, a probuđena oluja
i oslobođen kao kolijevka zemlje, rođan snovima i za
ravnicu
i pijan sam od očekivanja zanosa toliko uzavrela
da bih se dao iseliti iz tijela, skinuti s umorna čela
i pasti s dotrajala ramena, i otkinuti od vena,
rastjerati do neba

kad sam more
konačno me ima, i sav sam od očiju slobode, od drevna imena
ili se tek sad sunčano nadam, kad se pravde bore
čekajući strpljivo i svu moju žitnu Slavoniju,
i Panonsko more...

1995.

PROLAZI PJESNIK

Prolazi pjesnik nejaka koraka
i sam,
i star
i pomalo zamišljen
Gleda u zemlju
i sav poguren
(nije više ni snen, ni zanesen)
Svijet sve više obilazi
Takvoga Njega
A on prolazi kao da se oprostio od svega

1998.

SUPROTNi SLIJED

Toliko zelenila i proljeća
a svijet u jeseni

Toliko snova
a ljudi kao od kukolja

Toliko ljubavi i zlata
a ljudi izbezumljeni od rata

Toliko lijepih knjiga
a ljudi umiru od ružnih briga

Toliko uokolo svega ima
ali ne i sreće među ljudima

Toliko pjesama i čuda
a tuge posvuda

Toliko blistave pameti i uzoritih oltara
a svijet sve više umara

Toliko nasilja i oružja
a sunce i dalje mirno sja

Toliko dobrih ljudi
a život sve više ludi

Toliko divnih zelenih polja
a previše krvavih nevolja

Toliko sjajnih umjetničkih muza
a previše boli, patnja i suza

Toliko veličanstvenih otkrića
a sve više sumornih bića

Toliko bajnih putovanja
a još više propalih sanja

Toliko divnih stanja
a bezbroj užasna klanja

Toliko veselih rađanja i vjenčanja
a previše nesretna igranja

Toliko velikih nada i imanja
a sve manje ufanja...

1999.

OBRAZLOŽENJE NAGRADE VLADIMIR NAZOR ZA ŽIVOTNO DJELO MIROSLAVU S. MAĐERU

Miroslav Mađer, rođen 1929., tijekom svoga plodnog književnog života objavio je preko dvadeset knjiga poezije, pet knjiga prozne umjetnosti te petnaestak radio-drama. Većinu toga značajnoga opusa potpisivao je zajedno sa svojim rano preminulim bratom. Odatle potpis našega nagrađenika M. S. Mađer.

Miroslav Mađer ide u rijetke hrvatske pjesnike koji do dana današnjega manifestiraju davnu poetološku istinu, da je pjesnik individualna ljudska pamet i sveopća ljudska duša. U tom smislu on i svojim najnovijim zbir-kama, kao uostalom i u svekolikom svom pjesničkom djelu, potvrđuje davno platonovsko pravilo, da je filozof i pjesnik onaj koji se čudi svome svijetu. Pjesnik je onaj koji hodajući u svome vremenu, u društvu od svojih bližnjih do svoga Boga, motri i misli o svome prolasku i svome vlastitom vremenu, te mirno, uljudno, u skladu s kakvim usvojenim poetološkim naukom, pokušava svome bližnjemu, djetetu ili prijatelju posredovati tu tihu, sve ako i stravičnu istinu.

Miroslav Mađer, pjesnik nazočan na hrvatskoj književnoj pozornici više od pol stoljeća, do danas je ostao prvenstveno pjesnik »genii loci«, pjesnik dakle rodne Slavonije, potom pjesnik svakodnevnih ljudskih stanja, ali, u povijesnom smislu, i pjesnik duboke upitanosti nad našim ljudskim sudbi-nama.

Jezik što ga je pjesnik na svoj osobni način snimio; izraz što ga je on sam, vlastitom genijalnošću uspio oblikovati kao svoj vlastiti izraz; istine što su, premda svakodneve i svakom srcu jasne, objavljene upravo putem toga autentičnog izraza; trajna su pohrana vrijednosti hrvatskoga pjesništva, kristalizacije dakle hrvatskoga jezika druge polovice ovoga stoljeća.

Miroslav Slavko Mađer zakladni je znak hrvatskoga pjesništva, susretište sustava i posve osobne pjesničke njegove realizacije.

NA KOSINI SANJARIJE

Julien Gracq (pravim imenom Louis Poirier) zasigurno je jedan od najpovučenijih, najotajnijih, ali i najcjenjenijih, najkomentiranijih autora u suvremenoj francuskoj književnosti. Rođen 1910., taj pripovjedač, pjesnik, esejist i kritičar objavljuje svoj prvi roman *U dvorcu Argol* (*Au château d'Argol*) 1938., kad i Jean Paul Sartre svoju *Mučninu*. Zbog istodobne pojave ubuduće nezaobilaznih pravijenaca tog divergentnog »dvojca«, s obzirom da je svaki od njih od početka veslao u drugom pravcu, ta se godina zadugo držala meteorskom književnom sezonom. Za razliku od egzistencijalističke *Mučnine*, *U dvorcu Argol* prepoznaju se, naprotiv, neka od najvažnijih obilježja i vrhunskih težnji nadrealizma. Prispajajući roman (taj od nadrealista inače omalovažavani žanr) na samu *istinitost snova*, Julien Gracq mu svojim iznimnim književnim umijećem vraća uvjerljivost, pred kojom će i strogi André Breton s divljenjem skinuti šešir. »Kada nije san [*songe*] i, kao takav, savršeno utemeljen u svojoj istini, roman je laž [*mensonge*]... i to veća laž što se nastoji izdavati za autentičnu sliku onoga što jest«, zapisuje mnogo kasnije Gracq u svojim *Inicijalima* (*Lettrines*, I–II., 1967.–1974.). No, bilo bi krajnje neumjesno i brzopleto pretpostaviti da se u Gracqovu »književnom prostoru« odvija tek neki samohotni onirički serijal, jer to je prostor probuđenog sanjača/sanjara oboružana silnim književnim obrazovanjem, »hiper-literarnog« pisca koji u nj suptilno uvlači filozofske, mitološke i dr. rešetke. Protkan intertekstualnošću širokog raspona, to je prostor visokog napona što ga izaziva želja za razotkrivanjem kriptograma svijeta: onoga »tajnog mehanizma utonulog, rasplinutog« u pojavnosti (ili, ako hoćemo, u prividu); prostor gonetanja znakova, iza kojih se možda krije punina »pravog života«, ključ njegova misterija i misterija smrti, mogućnost uskrснуća cjelokupnog, totalnog čovjeka. Razvidno je da takva koncepcija romana ne uključuje povjesničarski

odnos prema zbilji, da njegovi junaci izmiču povijesnom vremenu, da mu zemljopis poprima mitske dimenzije i da se njegova (pri)povijest pretvara naposljetku u napeto *čekanje*, zanosno i tjeskobno, nekoga prijelomnog događaja, nekoga tako reći apsolutnog događaja (ili događaja apsolutnog?). Unatoč tome, misleći na Alberta, Heide i Hermiena, junake »čudesnog« dvorca Argol, istaknuti francuski pjesnik i pripovjedač André Pieyre de Mandiargues rado naglašava kako su »likovi iz prvog romana Julien Gracq toliko *moderni* da nam izgledaju aktualniji u 1970. (posebice nakon proljeća 1968.) nego što to bijahu u 1938.«. Je li recepcija u ovoj prilici tek upala u klopku historičnosti, ili je tu imanentnu, neumitnu historičnost svake recepcije potvrdio na drugoj razini i na drugi način sam Breton, kad je u *Dvorcu Argol* vidio suočavanje nadrealizma s njim samim («po prvi put se nadrealizam okreće sam za sobom da bi se suočio s velikim pothvatima iz prošlosti»). Nadrealistima je taj roman predstavljao *leću* što sabire rasute elemente nadrealizma, približava različite pozadine i uvećava njegove pojedinosti. Gracqovo nadovezivanje na romantizam (uz Chateaubrianda napose na njemačke romantičare: Novalisa, Achima von Arnima, Kleista...), na Hegela, srednjovjekovni mit o Gralu, E. A. Poea, simbolizam Villiersa de l'Isle-Adama i Mallarméa, pa i na psihoanalizu, moralo ih se izravno ticati, unatoč otprve izraženoj samosvojnosti mladog pisca iz drugoga nadrealističkog vala. Ona već u njegovu prvijencu bilježi osebuje i nezanemarive otklone od pravovjernog nadrealizma. U *Dvorcu Argol* začinje se odmah basnoslovan svijet koji je aristokratska negacija one obične gradske svakodnevice — toga omiljenog lovišta nadrealista na čudesno i nadrealno. Veličanstvena priroda, koja okružuje to izdvojeno, povlašteno mjesto potrage, nije u Gracq tek romantičarsko zrcalo osjećaja, poriva i misli, nego i utjelovljenje predosjećaja, ekstrapolacija žudnje troje junaka u svim njezinim mijenama i nijansama, katalizator zbivanja. Sveopći zakon transgresije (ljudskog bića i tijela u prirodne stvari, i obrnuto) omogućuje i pospješuje osmozu između materije i duha, utemeljuje jedan svijet u neprestanom, neposrednom, začudnom samootkrivanju analogija, tj. jednu izrazito pjesničku kozmogoniju. Ništa prozaično ne stoji više na putu pjesničkoj inkantaciji koju Gracqovo pismo nerijetko tjera preko ruba romaneskne izdržljivosti. Dotjerano i magično istodobno, ima u njemu ledene žestine i strastvene precioznosti, a krajnji učinak njegove metaforičnosti ogleda se u dvosmislenosti. Zato ŠUMA, MORE, primjerice — kao opsesivne teme toga nenadmašivog pejisažista u suvremenoj fran-

cuskoj književnosti, kao neiscrpna vrela transfera čovječje svijesti i nesvjesnog — dočaravaju približavanje beskraju, beskončnoj punini, a ujedno se pretvaraju u zamku, zatvaraju se poput klopke. To isto moglo bi se kazati i za druge teme i motive *Dvorca Argol*: prijateljstvo, neobičan ljubavni trokut, erotski magnetizam i spoznajnu pustolovinu Alberta, Heide i Herminiena, iznad kojih lebdi ili ih, točnije, pritišće problem spasenja. Sam Gracq definirao je svoj prvi roman kao »demonsku verziju« *Parsifala* i atmosfera tog djela doima se doista wagnerijanskom. Gral simbolizira apsolutni predmet žudnje za otkupljenjem, vječnim životom i mističnim sjedinjenjem s Bogom, ali s obzirom na tragični rasplet u samom romanu, on se već nadaje kao »bitno izgubljeni predmet«, što bi rekao Jacques Lacan. Za Juliena Gracqa, koji se koleba između gnosticizma i agnosticizma, Gral (evociran i u piščevu pseudonimu) naposljetku označava možda »samo spomen« na ranu koju je stotnikovo koplje otvorilo na slabini razapetog Krista i »vječni pouratak rane«, kao što tvrdi kritičar J.-F. Marquet. No, valja odmah napomenuti, da hermeneutičari ne izlaze lako na kraj s kompleksnošću ovoga pripovjedača.

U *Kralju ribaru* (*Le roi pêcheur*, 1948.), jedinom ali i vrhunskom dramskom tekstu, Gracq se posve izravno vraća problematici Grala. Njegova polemika s Wagnerom, iako je posredovana promišljanjem mitova izvorno obrađenih u »arturskom romanu«, odnosno »bretonskom ciklusu«, ne samo što je prozirnija, nego je i izrazito moderna. Aktualna utoliko što taj dramski tekst, u svojoj poticajnoj višeznačnosti, iznalazi dodirnu točku između nadrealizma i agzistencijalizma. Za razliku od *Parsifala*, srednjovjekovni, tj. izvorni Perceval promašio je Grala, ne postavivši odsudno pitanje. U *Kralju ribaru* također, ali po vlastitom izboru, nakon »mudre« dijalektičke pouke dvosmišlenog Amfortasa koji zanesenom Percevalu otkriva *cijenu* kraljevanja Gralom i, unatoč svojoj jezivoj, nezacjeljivoj rani, ne želi se odreći vlasti. »Gral nije stvoren za zemlju« — reći će Amfortas Kundry, koja žudi za otkupljenjem, makar joj okončanje tog dugog *čekanja* donosi smrt — »Gral je svjetlost, a prejarka svjetlost zastrašuje [ljude]... Njihovom suncu trebaju mrlje. Ja sam mrlja koja im je potrebna... Gral je usijano željezo, a usijano se željezo ne hvata golom rukom... Ja sam rukavica. A ti znaš koliko mi je to teško.«

U *Dvorcu Argol* neki su kritičari nazreli elemente istoznačnosti između ženskog lika i Grala. Nedvojbeno je da Gracq ženi pripisuje vrlo sličnu ulogu onoj koju igra u nadrealizmu, ali ta živa hostija ne smije biti oskrvrnjena. Ljubavno sjedinjenje — nezamislivo, za nadre-

aliste, bez tjelesne ljubavi — ima u Gracqa traumatsko obilježje. Čak i prije kobnog silovanja Heide, nerazdruživost *erosa* i *thanatosa* očituje se već tijekom njezina kupanja u moru u društvu Alberta i Herminiena (prvom prevedenom ulomku iz romana), te ekstatične kušnje sjedinjenja putem zajedničkog samoubojstva. Međutim *smrt*, u Gracqa, ne svodi se na negativne konotacije; ona sugerira protivnost životu, ali u svemu onome što je u njemu vrijedno prijezira, svemu što je ustajalo, užeženo, isprazno, beznačajno životarenje, daleko od *ekstaze*. Težnja za ekstazom iskazana je čudesnim lančanjem slika i u drugom prevedenom ulomku, u kojem autor čak precizno postavlja njezin temeljni preduvjet: potrebu da se čovječje biće, tijelo od krvi i mesa, pretvori u »prizmu za totalnu refleksiju«. Gracq je na jednome mjestu ustvrdio kako je bilo mnogo ruku koje su mijenjale svijet, a malo očiju koje su ga promatrale. Možda je zato sebi prvenstveno namijenio ulogu *promatrača*, a ne revolucionara, predmnijevajući da kontemplacija i sanjarenje najlakše utiru put ekstatičnim trenutcima, što ih je u velikom broju fiksirao na stranica svojih knjiga.

Držao je također da su pisci u romanu čak odviše zaokupljeni suvislošću i prijelazima u samoj fabuli i da je ustroj naracijskih elemenata dovoljno povjeriti duhu, jer on je zapravo taj »neiscrpni *vezivni spoj*« u pripovjedačevu mentalnom »filmu« koji se odigrava na »kosini sanjarije«. Ovu Hugoovu sintagmu Gracq rado usvaja u svojoj kritičkoj (auto)refleksiji, zato što ona stavlja naglasak na »ubrzanje« koje povlači za sobom naglo taloženje svih sastavnica romaneskne priče. Tako strukturu *Dvorca Argol*, primjerice, obilježava razlika između duge ekspozicije motiva, tema, znamenja ili čimbenika zapleta (starinski rečeno) i završnog »precipitata« raspleta. Kritičar Hubert Juin uspoređuje stoga ovog romanopisca s »dvorskim meštrom ceremonija« koji se oslobađa dogovorena rasporeda i po svojoj volji prepušta »kosini sanjarije«. No nije to jedini razlog zbog kojega Gracqovo štivo može u čitatelja izazvati vrtoglavicu.

Svaka je Gracqova rečenica svojevrsan izazov, čak i za vrlo obrazovana čitatelja, svaka je Gracqova stranica neizravno ali blistavo ispisana optužnica protiv pomodnog opsjenarstva i, nadasve, protiv lako probavljive (»jestive«) komercijalne literature. Reklo bi se da na ishodištu Gracqova pisanja stoji ono tako jednostavno a bitno Bretonovo pitanje: »Ne ovisi li znatno osrednjost našeg svijeta o našoj iskazanoj moći?« Na piscu je, dakle, da poput svojevrsna čarobnjaka izbavlja naš svijet od osrednjosti, prosječnosti i da i sad »svemoćnu

zalihu stvari« u njemu dovodi do sublimacije. Takav projekt ne može se oglušiti na podudarne tečevine nasljeđa, a ni vlastitu novost uvjetovati njihovom grubom destrukcijom. Kad je riječ o Gracqovu stilu, što ga kritičari bez ustezanja proglašavaju veličanstvenim ili odveć dotjeranim, ta se novost očituje u nizu subverzivnih postupaka unutar klasična rečeničnog sklopa. Neka neobična pjesnička plima neprestance nagrizi taj klasični prozni kostur, kao da je za Gracqa sama proza idealan teren pjesničke slobode, ali vrlo zahtjevne slobode. Sintaksa, dakako, ne ostaje pritom netaknuta. »Ta prostrana, duga, vijugava rečenica, bogata upadicama, odskocima i unutrašnjim odjecima, stvorena zato da kroz svoje meandre zadržava pozornost u suspensu i u neizvjesnosti sve do konačnog rješenja u kojemu je gotovo uvijek prisutan element iznenađenja...« — to što Gracq, u svojem nenadmašivom ogledu (*André Breton*, 1977.), drži najvećim Bretonovim prinosom jeziku — odnosi se podjednako i na njega samog.

Problem pjesničke proze postavlja se u francuskoj književnosti još od Baudelairea. Izrazito »racionalan jaram« francuske sintakse pokazuje se zapravo njegovim najškakljivijim vidom, pa mu i Gracq kritičar posvećuje veliku pozornost. Glede Bretona, on će zaključiti: »Njegova je originalnost u tome što je u najparadoksalnijim uvjetima — prenoseći ga na plan eseja i čiste 'literature ideja' — riješio moderni problem pjesničke proze«.

Julien Gracq je slično rješenje tražio na planu fikcionalne proze i svoje romane i pripovijetke učinio osobitim obitavalištem poezije. Videći u »trenutnom uspavljivanju (pravom hipnotičkom snu) sintakse« moguću novu definiciju poezije kao i način da razlabavi njezin racionalni jaram, on je nije slomio ili doveo do rasprsnuća. Naprotiv, učinio ju je gipkijom, podatnijom osjetilima, osjećajima, intuiciji i »istinskom funkcioniranju misli«, ne bi li svoj jezik pretvorio u skladno stjecište njihovih elektromagnetskih valova.

Višnja Machiedo

Julien Gracq

U DVORCU ARGOL

KUPANJE

Jednoga jutra, dok je tanka sumaglica što se zadržavala pod stabilima navješćivala jare vrućega dana, podoše na kupanje u zaljev čije su vodeno i vječno prazno prostranstvo vidjeli kako blista iz dvorca. Drndavim su ih putovima nosila moćna kola. Cijeli krajolik, koji se Albertu prvi put bio učinio izrazito dramatičnim, ležao je pod prozirnom i nježnom maglicom. Čitavim je zrakom strujala slana i oštra svježina što se stuštila iz morskih bezdana, nabijena mirisom koji opaja više od mirisa zemlje poslije kiše: činilo se da svaka čestica kože iz nje istodobno crpi duboke užitke, a kad bi se zatvorile oči, osjetila bi odjednom i doživjela tijelo kao potpuno zatvoren mijeh tople tmine, čija se živa i čudesna stijenka oćutjela posvuda istodobno u dodiru s ne više slučajnom, nego zemnom svježinom, a koja je zračila iz svih pora planeta kao što sunce zrači svojom nepodnošljivom toplinom. Silovit morski vjetar u dugim je glatkim valovima bičevao lice, s mokra pijeska odizao svjetlucavu prašinu — a velike morske ptice dugih krila kao da su istrzanim letom i naglim zastancima nagovijestale njegovo, a moru slično zapljuskivanje zračnih i nevidljivih plaža na kojima bi se, raširenih i nepomičnih krila, časomice nasukale poput bijelih meduza. Mokri su žal izgrizli dugi slojevi bijele sumaglice, koju je morska pličina, zrcaleći gotovo vodoravne zrake sunca, odozdo obasjavala zaprašujući ga blještavilom, a zatečeno je oko jedva razlikovalo glatke pojase magle od vodenih lokvi i jednolična starenja vlažna pijeska — kao da je onoga jutra kad se stvarao svijet očarano oko moglo vidjeti kako se zbiva nevino otajstvo *razdvajanja počela*.

Razodjenuše se među grobovima. Sunce izbije iz sumaglice i svojim zrakama obasja taj prizor u trenutku kada je Heide, u svojoj blistavoj goloti, stupala prema moru korakom krepkijim i nježnijim od koraka pustinjaške kolibe. U svjetlucavu krajoliku koji su tvorili ti dugi mokri odsjaji, u svemoćnoj *vodoravni* maglenih slojeva, plitkih i glatkih valova, skliskih sunčevih zraka, odjednom je oko iznenadila čudom svoje *okomice*. Na žalu, koje je proždiralalo sunce i odakle svaka sjena bijaše izgnana, stvarala je ona divotne odsjaje. *Činilo se da hoda po vodi*. Nasuprot Herminieniu i Albertu, čiji je pogled dugo vrludo njezinim snažnim, glatkim i tamnim leđima i teškim obiljem njezine kose, čije su se grudi nadimale prema čudesnoj polaganosti njezinih nogu, ocrtavala se ona točno na kolutu izlazećeg sunca koje joj je do nogu lijevalo sag tekuće vatre. Podigla je ruke i bez napora šakama poduprla nebo poput žive karijatide. Činilo se da bujica te očaravajuće i nepoznate miline ne može potrajati ni trenutka duže a da pritom svojim zagušljivim ritmom ne razvali srčane žile. Tada ona zabaci glavu, ramena joj se podigoše nejakim i nježnim pokretom, a potaknuta hladnoćom pjene što joj prhnu na grudi i trbuh, u nju sune tako neizdrživa sladostrast da joj se usne prevukoše preko zubiju — i na iznenađenje gledatelja iz te zanosne prilike u trenu prokuljaše raspojasani i krhki pokreti žene.

Ostavši na obali, Herminien je u sebi zadržavao tu burnu sliku. Oživljavao je trenutak kada se sunce pomolilo iz sumaglice, a prežarke mu strjelice trenutno ostavile Heidin otisak u dubini njegova srca — i njezine tragične pokrete kad su joj se, glave zabačene između ramena, pod prežestokim udarom poput nehotična priznanja otele kretnje uživanja.

Tada se iskolačiše te velike i vodenaste oči — otvoriše se te šake čiji je svaki prst, dugo se opuštajući, odražavao potpuno suglasnu predaju posljednjeg otpora — ti zubi jedan po jedan zabljesnuše na suncu u svoj svojoj drskosti, te se usne otvoriše poput rane koju je naposljetku nemoguće skriti — cijelo to tijelo protrne u svoj svojoj zbijenoj gustoći i nožni mu se prsti uspraviše kao da se svi tjelesni živci napinju ne bi li popucali, poput užadi broda kojima hara neki nepoznat vjetar.

Sve troje plivahu prema pučini. Ležeći na vodenoj struji, vidjeli su kako se s obzora pravilno valja breme valova i u opojnu im se zanosu činilo da će im cijelo pasti na ramena i da ih mora satrti — prije nego što se pod njima stvorila bujica tišine i nježnosti koja ih je uz predivan osjećaj lakoće lijeno podignula na vodena leđa. Čas bi kresta kakva

vala na Heidino lice bacila naglu sjenu, čas bi se opet pojavilo solno svjetlucanje njezinih oplahnutih obraza. Činilo im se da im mišići postupno poprimaju rastakajuću moć počela koje ih je nosilo: kao da im je put gubila gustoću i nekom se tajanstvenom osmozom poistovjećivala s vodenim mrežama koje su ih obavijale. Osjetili su da se u njima rađa čistoća, sloboda bez premca — sve su se troje smiješili ljudskom rodu nepoznatim osmijehom sučelice neizmjernu obzorju. Kretali su se *prema pučini* i već se pod njima izvaljalo toliko valova i prošli su tolike oštre i silne krete iza kojih se ponovno otkrivala sva suša samo suncu posvećenih ravnica, da se kopno koje je već ostalo za njima jamačno izgubilo iz vidokruga, prepuštajući ih njihovoj čarobnoj seobi posred valova, na koju su jedno drugo bodrili zanosnim povicima. I Albertu se činilo da voda pod njima doista *teče* brzinom bez premca i da mora preplaviti svoje tužne obale dok on sa svojim suputnicima nastavlja plovidbu koju mu je duh sve više doživljavao kao začaranu. Stalno su odmicali naprijed brzinom za koju im se činilo da neprestano raste. U očima im se javljao jarostan izazov, krijepeći se ustrajanjem u toj utrci bez cilja. Još nekoliko minuta i sa svježšću o već prevaljenu dugom putu u njihovim se mislima učvrsti ledeno uvjerenje. Sve troje istodobno pomisle kako se *više* ne će usuditi okrenuti ni pogledati prema kopnu, — tijelo i duh urotnički im se povezaše jednim pogledom. Svakom se od njih učini da u zjenicama vidi taj smrtni izazov — da osjeća kako ga drugo dvoje svom silom svojih tijela, svom svojom voljom nose — prema pučini — još naprijed — prema nepoznatim prostorima — prema bezdanu iz kojeg nikakva povratka više ne može biti — i da nijedno od njih nije pogrešno shvatilo narav toga naglog suglasja njihovih volja i sudbina. *Više nije bilo moguće uzmaknuti.* Sad su plivali u ritmičnom fijuku svojih troje grudi i oštar im je zrak s hladnim ushitom smrti prodirao u umorna pluća. Dugo se gledahu. Ne mogahu odvojiti oči jedno od drugoga dok im je duh bistro procjenjivao bespovratni prostor koji su već prevalili. I sa sladostrasnim je zanosom svatko od njih na licu drugog prepoznavao nedvojbene znakove, odraz njihova svakim trenutkom potpunija uvjerenja — sada, sigurno, *više ne će imati snage za povratak.* I sa svetim su ushitom uranjali naprijed u valove i svaki je novi metar svladan u užitku apsolutnog otkrića, pod cijenu svakim trenom sve sigurnije zajedničke smrti, udvostručavao njihovo nepojmljivo blaženstvo. I ponad mržnje i ljubavi osjetiše kako se sve troje, sada klizeći u ponor bjesomučnom snagom — stapaju u jedno jedinstveno i velebnije tijelo, pri svijetlu

nadljudske nade koje im je u oči okupane krvlju i solju prodrlo s uvjerljivim spojem suza. Srce im je lupalo u grudima i sam im se rub njihovih snaga sada učinio posve blizu — shvatiše da nijedno od njih ne će otvoriti usta i predložiti da se vrate — oči im zaiskriše divljom radošću. Onkraj života i smrti sada se prvi put pogledaše zalivenih usana, razornom se slašću kroz prozirne oči udubiše u tminu svojih srdaca — duše im se dodirnuše u električnu milovanju. I učini im se da ih smrt mora snaći, ne kada valoviti ponor pod njima zaište svoj plijen, nego kada ih leće njihovih napetih pogleda — okrutnije od Arhimedovih zrcala — spale u stjecaju nekoga razornog sjedinjenja.

Izenada Heidina glava zaroni pod valove i u njoj kao da se dokine svaki pokret. Tada se Herminien *probudi* naglim srhom i iz grudi mu se vine iznenađujući krik. Zaroniše u vodenu polusjen. Pred očima im plutahu bijele prikaze kad bi se pred njima pojavio kakav ud koji je polagano napredovao usred neprozirnog i zelenog prostranstva u čiju klopku kao da se čvrsto uhvatio. Oči im se iznenada susretoše u tom podmorskom traganju i učini im se da se dodiruju, te ih zatvoriše s osjećajem nepodnošljive opasnosti, kao pred samim oknom ponora, privlačnim a groznim, što vrtoglavo sleđuje. U toj divljoj potrazi, gdje im se činilo da im ruke barataju nevidljivim noževima, u Herminienovu se dlanu nađe oblik poput kamena čvrste dojke, za njim ruka koju zgrabi očajničkom snagom, i kada sa dna zagušujućeg straha što ga je opasao na površini otvori oči, sve se troje ponovno susretoše. Sunce ih zaslijepi poput rastaljene kovine. Tanana žuta i gotovo nestvarna crta u daljini označavaše granicu počela za koji bijahu vjerovali da su ga se tako potpuno odrekli. Rasprši se čarolija. Osjećaše njegov zov, poput zvuka zvona za uzbunu odjeknu on do dna njihovih mišića i mozгова. Tjeskoba im stisnu sljepoočice, omlohavi ruke, pa zaplivaše prema tom kopnu krajnjim naprezanjem volje i sad im se učini da ga se više nikad ne će domoći — činilo im se da se napor njihovih ruku u vodi od njih otiskuje poput prolaza kakva nepotrebna vesla. Zablista sunčeva zraka i cijela uvala oživi u sjetnu slavlju koje je izgledalo kao posljednji rug prirode na njihovu sada neizbježnu koncu. Krv im prostruji mozgom nepodnošljivom munjevitošću. No u zadnjem trenutku pod noge im skliznu pijesak; prekrivenih ruku punih smrtna umora cijelom težinom počinuše na mokru žalu okom prateći smirujuće nebesko kretanje oblaka, osjećajući spojno veselje zemlje u svim sada poduprtim udovima. Vjetar im je milovao lica i napuštao ih kao kukac svijet, te su se čudili pravilnu kretanju oblaka, okretnosti trava, zanosnu razbijanju valova i tajni

disanja koje ih je pohodilo poput susretljiva i nepoznata gosta. Krzmava iskra života budila im se u sve dubljim predjelima puti i, malo-pomalo, poput kipa iz mramorna bloka, niknuše i odvojiše se iz obilja gusta i hladna zraka, oblaka i prodorne vlage pijeska. Kao u praskozorje svijeta nabreknue od žarke topline sunca, pokrenue se na pijesku i, kad su se naposljetku u punoj visini uspravili na tlu žala, svak se začudi što je u trenu vratio vlastito držanje i hod i što im je, vrativši se u svom pojedinačnom siromaštvu, život tako brzo pružio halje i sramežljivu ljušturu jedne neizbježne *osobnosti*. Pa ipak se ni sad još nisu usuđivali ništa reći: je li se zloćudna tajna njihovih srdaca izgubila, je li se utopila u nezasitnim valovima?

K A P E L A I Z B E Z D A N A

[...] Svaki na svojoj obali, a među njima brzaci, [Albert i Herminen] hodahu usporedno, dok im se odrazi stapahu u samom središtu poput zrcala glatke rijeke. Blještava čistoća tratina, svježina zraka, krupne i crvene cvjetne krunice što su im se dražesno povijale putem i kao da su odisale istančanim i ozbiljnim kađenjem nalik samoj duši jutra, bezazlenoj i pobožnoj, njihovu su hodu u tišini pridavali obilježje besciljna i već samim time dirljiva hodočašća. Albertovu dušu ispunjavaše neobično iščekivanje, a čelo pognuto prema tlu kao da se udubilo u vlastitu bremenitost. Činilo se da šuma oko njih na svakom koraku još više zgušnjava svoje crne dubine, a voda stiješnjena među njezine visoke strme obale zadobivaše tekuću prozirnost noći. Obale poveza poljski drveni most od grubo spojenih trupaca pa oni jedan za drugim prodru u srce šume i utonu u njezine ćudljive provalije.

Uskoro se kroz debla prekrivena blistavom i gipkom mahovinom, kroz grane izvijene u bajkovite arabeske, ukazaše sivi zidovi kapele što je lebdjela ponad bezdana. Izgledala je čudesno trošno i na više se mjesta krhotine kamena s njezinih nježnih šiljastih lukova bijahu odronile u crnu travu, gdje su se ljeskale poput bijelih i rasutih udova kakva izdajnički ubijena junaka; kojemu je tajnovita kapelica zacijelo za vijeke vjekova posvetila suze neutažive boli. Za kamenje se hvatalo divlje raslinje neobično zupčastih listova, kupine bujna trnja, sivi buseni zobi. Šuma ju je sa svih strana stezala poput zagušljiva plašta, a pod njezinih gustim granjem plutaše nejasan i zeleni sumrak koji je svojom potpunom nepomičnošću bio ravan ustajaloj vodi: činilo se

da je to mjesto tako savršeno zatvoreno da mu učmao zrak može strujati tek kao u kakvoj dugo zatvorenoj sobi, a lebdeći oko zidova u mutnu oblaku, stoljećima prožet postojanim miomirisom mahovine i isušena kamena, sličio je mirisnu balzamu u koji su uranjali ti dragocjeni ostatci. No usred toga snovitog ozračja u kojem se činilo da se vremenski tijek kakvim čudom zaustavio, svoje je opasno oružje kostriješio željezni sat, a Albert je škrgutav i pravilan štopot njegova mehanizma, što ga duša usred te osame ni po čemu nije mogla povezati s mjerenjem vremena koje je na tom mjestu bilo potpuno lišeno svoje biti, odmah shvatio kao objašnjenje čudesnih zvukova što ga prestrašuje na obali rijeke kad se iznenada pojavio Herminien.

U svetište udoše kroz niska vrata. Težak i gust zrak, mirisna i gotovo potpuna tama napućivahu to molitveno utočište usred kojeg je svjetiljka što je u crvenu fenjeru sjala na vrhu svoda širila krhko čudo svog plama, koji se časomice povijao i uspravljao kao u lepetu nevidljivih krila. U krovu se otvarahu široke pukotine kroz koje su se, a da duša do čijeg su dna prodirali poput oštra šiljka koplja ne mogalaš razlikovati zvuk od svijetla, kao u dubok bezdan pomiješani slijevali žuti i treperavi krik sunca, blještave strjelice usplamtjela grla neke ptice. I činilo se da se cijela kapela, uronjena u zelenu polusjen što su je rasipali vitraji, dok se uz njih priljubljeno lišće, čiji su se obrisi zamutili zbog debljine i prljavštine stakla, gibalo nježnijim i nehajnijim pokretom nego alge, *spustila* u ponore šume kao u podmorski bezdan koji je svom silinom svojih svježih dlanova pritiskivao njezine staklene i kamene stijenke i gdje ju je ponad vrtoglavih dubina pridržavalo samo čuderno uže sunca.

Kad im se oči napokon naviknuše na tamu, u jednom od kutova uskog prostora odjednom razabrahu veliku ploču koja se doimala poput kamena — teška kao san — kakvoga drevnoga groba, te se nekoliko trenutaka letimice zadržale na zavjetnim formulama starog i teško odgonetljivog jezika, što su izgleda pratile dar kacige i željeznog koplja koje su mogli vidjeti obješene s najmračnije strane pusta oltara i čija su uglačana površina i šiljasti vršak unatoč postojanoj vlazi zadržali začudan sjaj. I tu Albertu, kojeg je već nekoliko trenutaka duboko uznemiravao skup tih predmeta čija mu se priroda činila tako isključivo *znakovitom*, duh obuzme rastuća nelagoda. Učinilo mu se da se između željezna sata, svjetiljke, groba, kacige i koplja, možda zahvaljujući nekoj drevnoj vradžbini, no vjerojatnije uslijed

njihova prisna i opasna zbližavanja, o čijoj je starini svjedočila svjetlucava salitra svodova, morala stvoriti veza koju svakako bijaše teško otkriti, no čije je sigurno postojanje zatvaralo dosege mašte kao u kakvom punom krugu i u prostoru zatvorena oblika ocrtavalo samo geometrijsko mjesto. Zagonetke čiji su ga zagušljivi čvorovi od jutra opasavali svakog trenu sve odlučnijim stiskom — tako da se nasred puta prema oltaru zaustavi, iznenada obuzet strahom da će ga njegovi začarani koraci, bude li dalje kročio, dovesti do vlastitoga lica, zbunjujućeg i nepobitnog. Mozgom mu brzo i neizbrisivo prostrušaše čudesne usporedbe, i to manje one prema sličnosti, a više one prema Analogiji, u svakom pogledu osobitije, redom upućujući kako taj upravo smutljiv posjet zapravo nije vodio prema kapeli izgubljenoj u šumi, nego baš prema nekom dvorcu što ga je začarala prijetnja podmuklih oružja kralja Ribara. Zrake sunca što su padale posred prazna i pusta oltara, zvuk teških kaplji vode na pločama, vlažna tama tog mjesta, pjev ptica kroz pukotinu svoda, prodorniji nego da je grunuo u samom uhu i kao neobjašnjivom i mahnitom nadom prožeti pravilni otkucaji željeznoga sata ispunjavaju mu dušu veličanstvenim i melankoličnim vizijama, iscrpljivahu ga bespogovornim iščekivanjem koje mu je morilo cijelo biće, te je, dok je s cvrkutima ptice malo-pomalo raslo do pištava vrhunca gdje se zvuk spajao s halapljivim žarom vatre, u svojoj krepkoj punoći poput zvuka najraskošnijih limenih glazbala tjeralo suze na oči. I možda usred vlastita burna uzbuđenja ne mogaše primijetiti kako je tu, nadglasavši sve glasove prirode, neskladnim štropotom odzvanjalo gromko *razvlašćenje* svih stvari, oltara koji je u svojoj pustoši bio još veličanstveniji, jalova koplja, uznemirujuća kenotafu slična groba, sata *u praznom hodu* onkraj vremena koje njegovi zupci poput mliniskog kotača na presušenu potoku više nisu zahvaćali, svjetiljke što gori usred dana i prozora koji očito bijahu napravljeni da se *izvana* gleda *unutra* i iz koje su se odasvud istodobno lijepili zeleni pipci šume.

Tada se iz dubine njegova nemira vine zvuk koji kao da na tren ispuni kapelu i oblije zidove što su se ljeskali od vode, a Albert, kojega je to suzvučje toliko pomutilo svojim nečuvanim razmjerima da se ne usudi okrenuti, shvati da se Herminien tijekom njegova nijema istraživanja popeo kamenim stubama orgulja koje su se u mraku dizale lijevo od vrata i zauzimale oveći dio kapele, no od čijeg su ga proučavanja brzo odvalili zavodljivi učinci osvjetljenja. Herminienovu

svirku prožimale osobita snaga, a bijaše tako izražajna da je Albert kao čitajući iz najvećih dubina njegove duše, mogao odgonetnuti teme koje su se nizale u toj divljoj improvizaciji. Isprva mu se učini da je Herminien, neskladnim i nesigurnim prebiranjem lišenim odjeka i uvijanja s ponavljanjem glavnog motiva u stidljivijem i naizgled upitnom tonalitetu, samo odmjeravao volumen i zvučne mogućnosti toga uznemirujućeg zdanja. Tada se podigoše valovi siloviti poput šume i slobodni poput visinskih vjetrova, a *oluja* koju Albert s osjećajem užasa bijaše promatrao s visine dvorskih terasa izbije iz dubine tih tajnovitih bezdana, ponad kojih su tonovi kristalne čistoće, što se nizahu u začuđujućem i krznavom *decrescendu*, letjeli poput zvukovnog isparavanja koje probijahu žuti bljesci sunca, čudnovato uhvativši ritam vodenih kapljica što padahu sa svoda. Na te igre prirode nadovezaše se udari putene i žestoke strasti, i umjetnik vjerno oslikao svoj divlji žar: Heide prhnu uvis poput svjetlucave maglice, nestane pa se vrati, da bi naposljetku uspostavila svoju vlast nad melodijskim burkanjem neobične širine, koje kao da je nosilo osjetila prema nekom nepoznatom predjelu, te posredovanjem nevjerojatne nastranosti uhu pružalo dar opipa i vida. No iako umjetnik već pokazivao pravu snagu kipteće i neukrotive strasti, Albert tu osjeti kako u samoj ponoći svoje svirke, čije čudesne arabeske još zadržavahu neodlučnu narav *pokušaja*, traži ključ još više uznesenosti, potporu nužnu za posljednji skok čije posve odlučujuće posljedice istodobno i neobično bijahu predviđene i nepredvidljive, te da se koleba na samome rubu tog bezdana čije je slavno primicanje opisivao čarobnom i mahnitom milinom. Sada je primjetno — a Albert svakim trenutkom toga bijaše sve svjesniji — tražio jedinstveni *kut upada* pod kojim bi bubnjić, lišen svoje sposobnosti zaustavljanja i rasprostiranja, postao propustan poput čista kristala, i tijelo od krvi i mesa pretvorio u svojevrсну *prizmu za potpunu refleksiju* gdje bi se zvuk stjecao umjesto da kroz nju prolazi, napajajući srce istom slobodom kao krvotok, vraćajući tako svjetovnoj riječi *ekstaza* njezino pravo značenje. Sve usredotočenije zvučno titranje javljalo se kao izvanjski znak mračnog žara tog traganja i posvuda slijetalo obilno *bujajući* poput iznenada razbijena raja. Naposljetku jedna čudesno postojana nota zablista u nečuvenoj raskoši i, odrazivši se oko nje kao od zvučne rampe, vinu se rečenica neizrecive ljepote. A ponad svega, u žutom i blagom svijetlu koje kao da je u kapeli popratilo silazak uzvišene

milosti podarene molitvi, pod Herminienovim prstima, kojima kao da je prošla laka i proždrljiva toplina, odjeknu *pjev muževnoga bratstva*. I posljednji dah što mu se ote iz prsa dok se uzdizao prema nevjerojatnim visinama u, za sobom, potpuno ispražnjeno tijelo povuče tad zdravu plimu poput noći lakog i slobodnog mora.

Izabrala Višnja Machiedo
Prevela Vlatka Valentić

Julien Gracq

KRALJ RIBAR
DRAMA U ČETIRI ČINA

DRUGI ČIN

Obale jezera Brumbâne, obrubljene trstikama i zasjenjene drevnim stablima. Slijeva Plimizel utječe u jezero. Zdesna, skrivena među stablima, viđena u presjeku, Trévrizentova koliba, grubo namještena s nekoliko škrinja, jednim loše otesanim stolom, te slabo izblanjanim panjevima koji služe kao sjedala.

Trévrizent, kada se podigne zastor, sjedi ispred kolibe i guli korijenje. U prljavosmeđoj redovničkoj halji, gologlav, s tonzurom i križem na prsima. Perceval uđe s lijeve strane u bijelom oklopu.

TRÉVRIZENT (*podigne glavu na šuštaj zgnječenih grana*): Tko je tamo?

PERCEVAL: Jedan vitez u potrazi za putem, koji od jutros nije susreo živu dušu u tim zabačenim šumama. Mir s tobom.

TRÉVRIZENT: Mir sa svima onima koji dolaze u Kristovo ime... (*Podigne oči prema njemu.*) Izgledaš vrlo umorno. Nisi ništa jeo cijeloga dana, zar ne?

PERCEVAL: To se zove pogoditi glavnu stvar. Umirem od gladi.

TRÉVRIZENT: Onda uđi u moju kolibu, otpočini i podijeli sa mnom objed. Ne ćeš se jako najesti, ovdje nipošto nema crvenog mesa ni miomirisnih vina, nego mir Gospodnji.

PERCEVAL: Prihvaćam s radošću. (*Ulaze u kolibu. Perceval odloži svoje koplje i kacigu dječjim pokretima, sjedne, potom baci oko na čuturicu obješenu na nekom drvenom klinu.*) Smijem li...

TRÉVRIZENT: Što?

PERCEVAL: Onu čuturicu... Užasno sam žedan također.

TRÉVRIZENT: Uzmi. Ali u njoj je čista voda... (*Perceval nagne glavu unatrag i pohlepno pije.*) Kako samo piješ!... (*Perceval mu upada u riječ odmahivanjem, pijući sveudilj i dalje.*) Sišeš tu čuturicu kao lakomo dojenče.

PERCEVAL (*blagolagoljivo*): Ah, nijedna naslada nije tome ravna!... Ispio bih cijelo jezero. Znaš, dobri pustinjače, kadikad, nakon cjelodnevnog hoda, opazim iz daleka potok — potjeram svojeg konja u jurišni galop, samo zato da bih još udvostručio svoju žeđ, i bacam se u vodu onako sav naoružan, kao plivač — te vidim mlaz vode kako prodire u moja usta kao ledeni bodež. Ah, to je bolje od svega na svijetu!

TRÉVRIZENT (*napola u šali*): Grijeh je, viteže, s tako bezočnim zadovoljstvom napajati svoje tijelo.

PERCEVAL: To mi nemoj govoriti. To je moj život: žudnja i zadovoljenje pripijeni kao usta i zrak, kao prsti ruke na dršku mača. Sjeći na komade vruće meso kada se vatra slegne i kada već žeravica pucketa, a raste ona silna glad na sredini dana. Osjećati pod ispruženom rukom kako se napinju vratni mišići mogeg konja, kada zaori truba i kada se čitavo tijelo već spušta iza vrška koplja, kao što se odroni lavina iza šljunka. To je život! To ne može biti loše. Osjećam to tu. (*Pokazuje svoje grudi.*)

TRÉVRIZENT: Srce puno žudnje, u kojem božja riječ zauzima vrlo malo mjesta! Dolaziš dakle iz poganske zemlje?

PERCEVAL (*vrlo razdražen*): Ah! Ah! Prvo pitanje. Napokon. Već si me počeo čuditi.

TRÉVRIZENT: Što hoćeš time reći?

PERCEVAL: Da nisi radoznao. Nisi me jošte upitao tko sam, niti što tražim u ovim šumama. Ne čini li ti se to čudnim? Ajde... ajde!!!!... Ne glumi sveca ravnodušna prema ovome svijetu. Vitez u oklopu u tvojoj kolibi... i ovako naoružan (*gleda sam sebe sa zadovoljstvom*), tome zasigurno nisi baš vičan. Daj — priznaj — izgaraš od želje da doznaš...

TRÉVRIZENT (*miran*): Znam već ono što si mi pokazao: da si nestašno dijete i opijen svojom mladošću — te da ti je uvelike potrebno da ti netko pokaže pravi put.

PERCEVAL (*ljutito*): Još mi daješ i moralnu pouku! Ajde ne ću biti kivan: ipak ćeš doznati. (*Zauzimlje uobraženu pozu.*) Ja sam Perceval Velšanin. (*Ne čini se da se Trévrizenta to jako dojmilo.*) Vidim da ovdje valja drugoga svemu poučiti. Postoji u svijetu u jednom zača-

ranom dvorcu — po imenu Corbenic — zarobljeno blago, jedan silno čudesan predmet, Gral. Onome koji ga ugleda otvaraju se oči i njegove uši proćuju, on razumije korski pjev svjetova i jezik ptica. Gral je samozadovoljstvo, ushit i bolji život. On je žed i gašenje žedi, odricanje i ispunjenje, posjedovanje i uznesenje. Ali samo jednome je dano da osvoji Grala, ako je dovoljno čist i dovoljno mudar i ako on, našavši se nakon dugotrajnih pustolovina pred njime, umije smisliti jedino pitanje koje izbavlja. Ja hoću biti taj! Zbog osvajanja Grala napustio sam viteške turnire i ljuvene pustolovine. Živim za Grala. Pronaći ću ga.

TRÉVRIZENT: Tako mlad, dakle, sjeo si za Okrugli stol i sjedio si Arthuru zdesna u Camaalotu.

PERCEVAL (*uvrijeđeno*): Šesnaest mi je godina. (*Strastveno.*) Zar si čuo za Arthura?

TRÉVRIZENT: Znam kao i svi drugi da se radi o starom luđaku koji ovdje dolje još traži obećanu zemlju i izlaže svoje bogatstvo drumskim opasnostima.

PERCEVAL (*iznenada vrlo ozbiljan*): Ne huli Boga. Gral je primio Kristovu krv na križu. Nema na svijetu plemenitije zadaće od njegova izbavljenja, ti bi to morao znati.

TRÉVRIZENT: Naprasito dijete! Eto što si. Kad bi ti znao što je huljenje, mućao bi već četvrt sata i ne bi mi punio uši svojim mlaćenjem prazne slame.

PERCEVAL (*bijesan — kao da će se latiti mača*): Primorat ću te da opozoveš svoje riječi.

TRÉVRIZENT: Slušaj me, Percevale. Sjedio si u Camaalotu i odrekao se svega zbog Grala, i za njega bi radosno dao svoj život. A ja sam star čovjek i svoj sam život darovao Gospodinu koji je vječan. Upitao si me maločas za put, a ja ti kažem ovo: ostavi taj put koji nipošto nije pravi put i slušaj Kristove riječi kroz usta njegova sluga, Trévrizenta.

PERCEVAL: On ne može osuditi nekoga tko se žrtvuje jedino za njegovu slavu.

TRÉVRIZENT: Njegova slava nije predana u tvoje ruke, Percevale, tko god ti bio. Krist nalaže da se svatko pobrine za svoje spasenje, smjerno, na mjestu koje mu je odredila sudbina, u molitvi i pokornosti. Preuzeo je brigu za sudbinu svih ljudi u svoje raširene ruke na križu. I to ne zato da se prvi pustolov koji naiđe prepusti maštarijama svojega šupljeg mozga i drži sebe osobno zaduženim kako bi nad čovječanstvom zasjalo sunce.

PERCEVAL: Što je tebi? Ja želim biti samo smjieran sluga Gralu.

TRÉVRIZENT: Ali s velikom si umišljenošću sam sebe odredio za tu službu, a to je već previše. Svi su pozvani, Percevale, a nikako posebice ti. Počiniti grijeh oholosti znači isključiti sebe iz spasenja.

PERCEVAL (*smeten*): Ali postoji zadaća koju valja ispuniti, i koju samo jedan može ispuniti, a nužno je da se zadaće ispune. I tko će je ispuniti, ako ju se onaj koji je za nju predodređen ne poduhvati sam samcat? Zar ti misliš da ja već nisam platio zato što sam je preuzeo? Po divljim šumama lutam sam samcat, bez prijatelja, — jedino su mi društvo zveket mogeg opasača za mač i hrzanje mogeg konja — strašan umor, žeđ, zamke čarobnjaka i zamorni udarci mačem protiv sablasti koje iščeznu u osvit dana.

TRÉVRIZENT: On nije toliko od tebe tražio. Mogao si starjeti između svojeg oca i majke, vjerno krojeći pravdu svojem narodu, pomažući siromaha i štujući Crkvu.

PERCEVAL (*prostodušno*): Da. Samo što za mene to bijaše nemoguće. Imenovali su mi Grala i svijet se pod mojim pogledom iznebuha posušio. Nisam više imao ni oca, ni majke, ni brata, ni naroda.

TRÉVRIZENT: I pobjegao si na dvor kralja Arthura i stari je čarobnjak ukrao još jednu dušu Pastirovu štapu! I govorili su ti o nadljudskim podvizima, o zanosnim kušnjama, o tome kako ćeš tisuću puta prkositi smrti, o zmajevima koji rigaju vatru i o zidinama što progutaju čovjeka — te o čudnovatoj nagradi koja će biti dodijeljena najnevinijem. I jedan demon ti je šaptao u uho: to si ti, Percevale, to si ti! Ah, to staro čudovište znalo je dobro puhati u vatru tvoje mladosti. Pred svakom stravom koju su sijali pred tobom, kazao bi sam sebi: ne ću zadrhtati od straha. Tà ja sam označen.

PERCEVAL (*prostodušno*): Istina je. Nikad nisam zadrhtao.

TRÉVRIZENT: Vjerujem ti. Tvoja me mladost začuđuje. Ali slušaj me, zaklinjem te, poslušaj glas Crkve a ne više one duhovnike astrologe i one šarlatane za koje se oduševio Arthurov dvor poradi vlastitog interesa. Pusti Grala. Putovi k Gospodinu su ti zatvoreni. Ondje te čekaju zabranjeni ponori, vrtoglavice u kojima se gubi duša, ulazi u samoću strašnu kao smrt. Gospodin je odredio za nas jednostavan zakon: biti pravedan i milosrdan, služiti na svome mjestu, dijeliti milostinju i moliti sa svojom braćom. Stojim pred tobom posljednji put kao križ na raskrižju putova: ovdje je početak, pokoravanje zajedničkom pravilu i spas — ondje je oholost, pojedinačan izbor, samoća i smrt. Okani se, Percevale.

PERCEVAL (*vrlo ozbiljan*): Vidim te. (*Stanka.*) Reci mi nešto, i vjerovat ću ti, tebi koji si Arthurov neprijatelj — samo nešto: postoji li Gral?

TRÉVRIZENT (*obori oči*): To ne želim i ne ću nikada znati.

PERCEVAL: Onda, idem.

TRÉVRIZENT: Neka te Gospodin čuva i bude uz tebe, jer si u velikoj opasnosti.

PERCEVAL: Hvala, dobri oče. Nemoj se na mene ljutiti. Nisam to mogao prihvatiti.

TRÉVRIZENT: Ne ću ti o tome više ništa reći. Jedi barem i skupi snage za put koji te čeka.

PERCEVAL (*postavši opet blagoglagoljiv i veseo*): Ali sam ću ti još o tome govoriti. Zamisli, vjerujem da put preda mnom više nije dug. Primićem se cilju, u to sam siguran. Posve sam blizu Gralu.

TRÉVRIZENT (*podrugljivo*): To je mali grijeh vitezova Okruglog stola. Svagda misle da su posve blizu cilja. Čitav im život prolazi u dostizanju cilja.

PERCEVAL: Ne podruguj se. Znam to tu (*pokazuje svoje grudi*). Godinama sam tragao po šumama lišenim misterija, dvorcima u kojima bi ljudi, kad zanoća, glupo posjedali i bdjeli u zapečku. Ali ovu zemlju obasjava neko drugo sunce. Šume sanjaju, vode su tihe, trava vrlo visoka, a mrak je tegoban poput smrti. Od udarca kopita mojega konja u kakav kamenčić trgnem se kao spavač čija se vrata naglo otvore. Ja sam poput čovjeka, zalutala u šumi, koji vrluda uz rub nekog grada i vreba iz zasjede da bi osluškivao zveket oružja, kotrljanje kola i, sasvim blizu, prigušeno lupanje neumjerenog srca. Da — približavam se. I noćas me je pohodio san! Moj je san bio obrubljen udarcima mača, kao kakav ogrtač ubodima igle. Sada znam da se približava najodsudnija bitka, i znam da je Gral zaštićen strašnim opasnostima. Ali proći ću, čak i kad bih morao, jednog po jednog, sasjeci ljude i zmajeve, kao što drvosječa krči sebi put u šumi.

TRÉVRIZENT (*ironično*): Tako si bar obaviješten o opasnostima koje ti prijete.

PERCEVAL: Gral je nagrada najodvažnijemu.

TRÉVRIZENT: Hm! Tako dakle, svjetlaj svoj mač i nabrusi koplje. (*Stanka, a potom nekim nepristranim tonom.*) Ali čuj me, Percevale, ako te tvoj san bijaše prevario? Kad oko Grala ne bi postojala nijedna opasnost od koje strahuješ?

PERCEVAL: Ne razuvjeravaj me, dobri oče. Nije potrebno. Neka strahovita čarolija zaštićuje Grala. Evo godinu dana kako se pripre-

mam za borbu. Sanjam o njoj neprestance. Stvoren sam za tu opasnost. Čekam je i, štoviše — da — za njome žudim. Zaljubljen sam u nju. Kad se ona ne bi pojavila, bio bih... kako da ti to kažem?... razočaran.

TRÉVRIZENT: Izgradio si iznova Gralov dvorac kako ti najbolje odgovara. Ti si ratnik, Percevale. Zar nisi naučio da u ratu mašta biva svagda kažnjena.

PERCEVAL: Što hoćeš reći?

TRÉVRIZENT (*zamišljen i više sklon prešućivanju*): Ništa... ništa... Što te više slušam, Percevale, to sam više na oprezu glede Grala. Kristova je krv Gralu dobar izgovor koji mi ne ulijeva povjerenje. Nepovjerljiv sam glede te stare mješine koja je na vrlo čudan način sačuvala novo vino. Vidim u tome zamke, neki slabo osušeni simbol — napast drevniju od sviju otkupljenja.

PERCEVAL: Pa onda?

TRÉVRIZENT: Ja sam star čovjek i htio bih ti kazati samo ovo: a kad poteškoća ne bi bila u tome da se pobijedi, nego u spoznanju?

PERCEVAL (*navaljujući*): Reklo bi se da pod jezikom držiš tajnu. (*Stanka.*) Ti nešto znaš o Corbenicu!... Ja sam također znao da mu se približavam. Čuo si što govore o Corbenicu! Ah! Sada ćeš mi reći...

TRÉVRIZENT: Gledam te. Dijete kakvo već jesi, ti vidiš zatvorena vrata i ne znaš ništa drugo doli nasrnuti na njih ramenom!... A sada, Percevale, gledaj ti u mene. Znao ja bilo što o Gralu, ne bih imao dopuštenje da ti to kažem, i od mene ne ćeš ništa doznati. Ti si sam, a ne želim ti čak ni pomoći. Crkva skupa sa mnom ne odobrava te mutne pustolovine i tu pogansku želju za trijumfom i oslobođanjem, koja se krije u dubini tvojega srca. Ja bivstvujem ovdje, jedući korijenje, meditirajući i čineći pokoru, i mene cijelog pokriva halja od pepela. Ja sam od onih koji su se odrekli. Ali te ipak imam u nečemu podučiti, zato što želiš nastaviti sa svojom potragom. Ti sanjaš o udarcima kopljem, o zasjedama, o zmajevima. Najsirovije borbe nisu one mačem, Percevale!... A sada kada si se napio i najeo, odlazi, i ostavi me samog, da molim Boga za oprostjenje što te mrzim.

PERCEVAL: Što me mrziš?

TRÉVRIZENT: Mrzim te zato što si tu preda mnom, poput izlaska sunca na jutarnjoj putanji, i zato što sam ja već izabrao.

PERCEVAL: Što si izabrao?

TRÉVRIZENT: Izabrao sam mirnu smrt — sigurnost.

PERCEVAL: A koji je drugi izbor?

TRÉVRIZENT: Život.

PERCEVAL: Život?

TRÉVRIZENT: Život si ti koji si se zaputio, neuk i neiskusan, u šumu punu zamki i čudesa, tragajući za budalastim ciljem, a da i ne naslućuješ zjala na koja ćeš položiti stopalo.

PERCEVAL: I to te uznemiruje?

TRÉVRIZENT: Želja uvijek uznemiruje, Percevale. Proživio sam ovdje deset godina, sam, i uspio sam umrtviti svijet pod svojim pogledom — usmrtio sam jezerske valove, lišće koje raste, životinje u prolazu — kao neka gromada leda u ribnjaku koja je svojom stegom priklještala ribe i trave. I sada si, eto, došao ti. Donio si sa sobom tu čarobnu stvar — bezgraničnu i nedužnu želju. Došao si, i svijet je nanovo počeo disati pod tvojim pogledom.

PERCEVAL: Lanjske godine, bijah jošte dječak. Vidio sam u prolazu oznojene ratnike na njihovim konjima. Donio sam im vode — prolili su moju čuturicu na zemlju a da me ni pogledali nisu. Gledali su obzorje, i sunce je sjalo na njihovim kacigama, a ja sam mislio da naganjaju sunce, i da se taj odsjaj ne će nikad ugasiti, osim ako se oni zaustave u hodu s tim uzdignutim pogledom, ako prestanu jahati, ako budu žedni. Sve sam napustio i pošao za njima!

TRÉVRIZENT: Ne postoji nijedno mjesto kamo oni mogu voditi u tom svijetu varki. Ja sam ga usmrtio pod svojim pogledom i predao svoje spasenje u ruke Njemu koji se na ovome svijetu ne skriva nigdje.

PERCEVAL: Ti si sve ubio, pa i Njega kojemu tobože služiš, s tobom je On usahnuo sve do korijena. Oslobodit ću Grala u ovome svijetu ili ni u jednom drugom, zauvijek. Nema uopće dopuštena sakaćenja, pročišćene žudnje ni mističnog vjenčanja — nema drugog zavjeta doli ruke koja stiće mač da ga više ne bi ispustila. Magnetska krv u Gralu magnetski privlači i doziva moju krv, kao što se u svoju živu ljubav zapliće živim usnama, samo tako, zauvijek. Na ovome svijetu — sada — navest ću tu kažnjenu put da zablista od bjeline — zjenice očiju svojih oprat ću u Gralovu ognju. (*Trévrizent ga pokušava prekriti. Perceval blago zaustavlja njegovu ruku.*) Želiš li iz mene istjerati vraga kao da sam opsjednut?

TRÉVRIZENT: Milost ti je uvelike potrebna, Percevale.

PERCEVAL: Kada mi bar ne bi uzmanjkala u onome što mi sada predstoji da učinim i kad bi moje oči sačuvala otvorenima.

TRÉVRIZENT: Kako se usuđuješ tražiti nešto što čak ne bi znao odrediti ni prepoznati?

PERCEVAL: Čini mi se da ću ipak znati to odrediti i prepoznati, a znaš po čemu, odmah ću ti pokušati iskazati. Čini mi se da je to...

da je to vjerojatno, dâ — kad osjećaš želju i prihvaćaš je bez uznemirenosti, otvorenih očiju... želju i neposredno pouzdanje u neku izvanrednu nagradu. (*Gleda u Trévrizenta koji već nekoliko trenutaka zaprepašteno upire oči u sunčanu zraku koja se uvukla u kolibu.*) Više me čak i ne slušaš. Zbogom! (*Ustane i zgrabi oružje.*) Obećao si mi da ćeš mi pokazati put izvan ovih šuma.

TRÉVRIZENT (*još uvijek zadubljen u svoje misli*): Sunce! (*Podigne prema njemu oči nekako odsutno.*) Zbogom! Tvoj put ide ovuda. (*Pokazuje mu jezero i naglo iščezne u unutrašnjosti kolibe. Perceval na trenutak zbunjeno zastaje, potom se zaputi prema jezeru.*)

ČETVRTI ČIN

Mračna dvorana u dvorcu Montsalvage [...]

Ulazi Amfortas. Hoda teškom mukom i oslanja se rukom na vrata. Zaogrnut je veličanstvenim kraljevskim ogrtačem, crvenim kao krv, s ovratnikom od hermelina. Perceval ga nepomično gleda kako ulazi.

AMFORTAS: Više me nisi očekivao, Percevale.

PERCEVAL: Ne. Nisam vas želio ponovno vidjeti, kralju.

AMFORTAS: Međutim, moraš doznati još neke stvari.

PERCEVAL: Nisam očekivao da ću ih morati doznati od vas.

AMFORTAS: Kundry ne će doći. To što ti je nesumnjivo ona htjela reći, bilo mi je draže da ti sam to kažem.

PERCEVAL (*vrlo hladan*): Bila bi laž, Amfortase, kad bih vam rekao da vam za to dugujem zahvalnost.

AMFORTAS: Drskosti više nije mjesto u ovom sadašnjem trenutku, Percevale. Za nas je to trenutak potpune iskrenosti. Zloupotrijebio sam večeras tvoju mladost, tvoju čistoću. Htio sam te otjerati iz Montsalvagea, dok je još bilo na vrijeme. Uzalud... Igrao sam partiju protiv požrtvovnosti, protiv vjere — protiv ljubavi. Izgubio sam. Protiv tebe imam još samo jednu kartu, i zaigrat ću na nju.

PERCEVAL: Na koju?

AMFORTAS: Tebe... (*Stanka.*) Ti se bližiš kraju svojih muka, ali približavaš se času najvećeg iskušenja... (*Stanka.*) Ako to želiš, Percevale, bit ćeš začas Gralov kralj.

Začuje se već treće, kratko trubljenje. Perceval zatetura kao pogođen.

PERCEVAL: Zar ja!... (*Očajan.*) Opet — opet se poigravaš sa mnom.

AMFORTAS (*snažno*): Ne, Percevale... Vrijeme je da istina izbije na vidjelo. Montsalvage i Corbenic su jedno te isto. Tvoji predosjećaji i tvoji snovi nisu te prevarili. Golubica koju nosim je golubica Duha koji pohodi čista srca. Sam Gral mi je dosudio ovu neizlječivu ranu, kao kaznu za moju nedostojnost. Čuvamo ga upravo među ovim zidovima. Za koji tren, ti ćeš ga vidjeti...

PERCEVAL (*u dubokoj duševnoj smućenosti*): Vidjet ću ga!... Ah! Govori... govori!... Čini mi se da mi je radost istočila svu krv iz srca... Govori mi o Gralu!...

AMFORTAS: Riječi su tu bespomoćne... Gral je svjetlost, glazba, miomiris i hrana... Vidjet ćeš. Shvatit ćeš. Nosit će ga ispred tebe, i kucnut će tren kad valja izgovoriti pitanje objavljeno u snu... pitanje koje se mora reći samo jedanput.

PERCEVAL: I kraljevat ću putem Grala?

AMFORTAS: Da. Kraljevat ćeš.

(*Perceval klekne i moli. Dug tajac.*)

PERCEVAL: Bojim se, Amfortase, da ću se probuditi iz nekog sna.

AMFORTAS (*vrlo dvosmislenim tonom*): Ne boj se. Ti u njega toneš, naprotiv, a to je san iz kojega se više ne ćeš probuditi. Dobro je da mu se zagledaš u lice, svojim ljudskim očima, tako dugo dok ih još držiš otvorene. Došao sam da ti u tome pomognem.

PERCEVAL: Što hoćeš time reći?

AMFORTAS: Da ti ustupam jedno pogibeljno prijestolje — mač bez milosti — težak plašt za čovjekova ramena.

PERCEVAL: Bit će mi udijeljena milost da se njime zaogrnem.

AMFORTAS: Ona će te zapravo preplaviti, Percevale. Skinut ćeš sa sebe bivšeg čovjeka. Ukratko rečeno, ti ćeš se čak otresti čovjeka. Razumiješ li što to znači.

PERCEVAL: Slava me ne će zasljepiti, Amfortase. Ne ću te zaboraviti. Već sam ti oprostio. Bio si oruđem te slave. Blagoslovit ću te. Utješiti.

AMFORTAS: Sve ćeš zaboraviti, Percevale! Ondje, kamo ti ideš, više nema sjećanja. Ondje gdje se budeš našao, više se ne će igrati na dvije ploče. Gral je zahtjevan. Makar bio posrijedi samo odblesak božanstva, ne navlačiš ga na sebe kao kakav kostim.

PERCEVAL (*zaprepašteno*): Zar te više ne ću ponovno vidjeti?

AMFORTAS: Ovim očima koje još ispituju, ne — nikada više. Biti ćeš posve ispunjen sigurnošću, a to je nešto što te oslobađa gledanja.

PERCEVAL: Borit ću se za Grala. Pobijedit ću u njegovo ime. Moj život ne će biti drugo doli — svjetlosna pustolovina — na jarkom suncu — u blještavilu...

AMFORTAS: Više ne ćeš doživljavati pustolovine. Njih više nema za onoga koji posjeduje sve. Tvoja pustolovina završava večeras, Percevale! Iskusić ćeš tu neobičnu stvar što znači nadživjeti ju.

PERCEVAL: Moj život prostirat će se oko mene kao požnjeto polje. Moja će zadaća biti izvršena.

AMFORTAS: U duši ćeš biti spokojan, zauvijek. Želim ti da rado dobro spavaš.

PERCEVAL: Montsalvage će ponovno oživjeti! Montsalvage će ponovno vidjeti sunce! Njegove će se magle razići — njegova će vječna zima prestati.

AMFORTAS: Lišće više nikad ne će otpasti u Montsalvageu.

PERCEVAL: Nastojiš me ispuniti čuđenjem!... Stvorit ću od Montsalvagea raj na zemlji. Vitezovi će me voljeti kao braća.

AMFORTAS: To je pravilo. Ljubav će biti svima naložena kao zapovijed.

PERCEVAL (*žalosno*): Tvoja pogreška te zavodi u bludnju, Amfortase. Uživat ću prijateljstvo čistih srdaca.

AMFORTAS: Bit ćeš sam — zauvijek! Gral sije pustoš!... Između tebe i njih ne će ostati drugo doli obožavanje.

PERCEVAL (*tjeskobno*): Ostat će mi Kundry! Oprat ću njezinu krivnju. Živjet će pokraj mene — spašena...

AMFORTAS: Kundry će biti mrtva. Sve što je nečisto usahnut će gdje sije Gral.

PERCEVAL: Tako dakle, to je tvoje posljednje lukavstvo! Prije no što mi ustupiš mjesto, nastojiš me natjerati u očaj.

AMFORTAS: To upravo sam preuzimaš na sebe. Tu kamo ulaziš završava nada i započinje posjedovanje. Vidjet ćeš kako ono satire. Zemlja će za tebe biti ispunjena i okrugla kao jaje — svaka stvar na svome mjestu — i više ništa što bi trebalo mijenjati.

PERCEVAL: Otrovao si mi srce... Moje oči postaju mutne... (*U naletu tjeskobe.*) Zar je nekom živom čovjeku dano da uđe u zrak nepodnošljiv za disanje — u slavu zastrašujuću kao smrt — da je želi — da je izabere! — da uništi sve što je bio kako bi uskrsnuo...?

AMFORTAS: Dana je riječ. Jer taj dar te gnječi pod svojim teretom. Ne izabireš ti, Percevale. Ti si odabran. Zaboravljaš to.

PERCEVAL (*padajući na koljena*): Gospode! Podrži me!... Prosvijetli me!

AMFORTAS: Hajde... moli! Zapravo — budi ponizan!... Ne možemo zamisliti čudom izliječenoga bez neke prekomjerne skromnosti.

PERCEVAL: Čini mi se da sam uhvaćen u grozomornu zamku... Ah! Pustinjač Trévrizent... Trévrizent me bijaše upozorio!... Želio me je spasiti!... Odvrćao je moju glavu od tog nemilosrdnog zida!...

AMFORTAS: To me uopće ne čudi. Montsalvage je prisila na ispunjavanje obveza. Gral raspršuje mutne nade i maglovite ideje, a ljudi poput Trévrizenta ih jako vole.

PERCEVAL: Pogledaj me, Amfortase. Moja se glava klima i koleba. Zagledaj se po posljednji put u moje čovječje oči. Ja ću ti vjerovati. Lišio si me jedne za drugom svih mojih radosti — ubio si moje snove jedan za drugim. Odgovori mi. Je li do te mjere užasno vladati Gralom?

AMFORTAS: Da, Percevale... Strašno je... Strašno je za nekog čovjeka kada ga Bog pozove živog da udiše isti zrak kao i on.

PERCEVAL (*u naletu očaja, hvatajući Amfortasa za ruke*): Ali ti! Amfortase!... Pomozi mi da proniknem u tu okrutnu maglu... Ti si mogao, ipak! Vladao si!... Živio si!...

AMFORTAS: Da... (*Pokazujući na svoju ranjenu slabinu.*) Ali s ovom ranom...

PERCEVAL (*odmaknuvši se s gnušanjem*): Probadaš me mojom srećom kao kopljem!... To nije moguće!... Namještaš mi posljednju zamku, zar ne? Opet me zavaravaš!... Ah, kaži mi da me varaš!... Spasi me!... Izliječi me!... Stani nakraj tom bunilu!... Ti prinosiš Grala mojim ustima kao kakav kalež žuči...

AMFORTAS (*nemilosrdan*): Otkrio sam ti sve karte, Percevale, nisam ti postavio zamku. Netko drugi, a ne ja, ti je postavljao zamku.

PERCEVAL (*Vuče se na koljenima, preklinjući*): Poludjet ću!... Govori!... Pomozi mi!...

Otvaraju se vrata koja zatvaraju lijevu stranu dvorane zasljepljujućim valom svjetlosti što nadire iz dvorane u kojoj je Gral. Prodorni zvuci truba. Amfortas i Perceval polako izlaze, tako da se Perceval oslanja na Amfortasa. [...] Ulazi Kundry.

[...]

Otvaraju se vrata dvorane u kojoj je Gral. Ulazi Amfortas na nosiljci, okruženoj zubljamama. Kralj daje znak, njegova pratnja spušta nosiljku pokraj Kundry.

KUNDRY (*iscrpljenim glasom*): Otišao je, zar ne?

AMFORTAS: Da, Kundry. (*Uhvati je za ruku.*) Ne ću te tješiti. Imaš razloga plakati... Perceval bijaše dostojan tvoje ljubavi... I sâm sam duboko žalostan.

KUNDRY: Ali dopustio si, Amfortase, da on ode... Čak si ga na to naveo...

AMFORTAS: Ne, Kundry. Postupao sam s njime bolje nego s Mesijom, bolje nego s izabranikom, bolje nego s prorokom. Pustio sam ga birati. Ti si ga tjerala prema Gralu zavezanih očiju, kao da je dična žrtvena životinja. Ja sam više volio postupati s njime kao sa čovjekom.

KUNDRY: Bijaše od svih najčišći! Bijaše onaj kojeg smo očekivali.

AMFORTAS: Ne, Kundry. Onaj kojeg je čekao Montsalvage — bijaše zapravo priprost čovjek. (*Položi joj ruku na čelo.*) Ne plači, Kundry. Ludovanje za Gralam nije utrnulo... Doći će drugi...

[...] (*Zvuk fanfare.*)

Prizore odabrala i prevela Višnja Machiedo

PROBLEMI EUROPSKE SIGURNOSTI

— KRATKI PREGLED

Naznake mogućih rješenja

Dame i gospodo,

poštovani sudionici simpozija iz zemlje i svijeta, dragi gosti.

Dopustite da vas na početku svog izlaganja srdačno pozdravim i zaželim uspješan rad na ovom znanstvenom skupu. Također želim uputiti svoje čestitke organizatorima na uspješno obavljenim pripremama. Neka i ovaj simpozij bude poticaj da se i ubuduće ovdje, na hrvatskim obalama Jadrana, na Mediteranu, što češće okupljaju stručnjaci iz raznih područja, kako bi se raspravile brojne teme od zajedničkog interesa.

Danas razgovaramo u Dubrovniku o pitanjima sigurnosti na pragu XXI. stoljeća, ovdje na samoj granici jugoistočne Europe, u gradu koji je u prošlosti uspješnom politikom čuvao svoju nezavisnost okružen velikim i ne uvijek prijateljski raspoloženim silama. Trebalo je mudrosti i lukavosti, ali i spremnosti, spretnosti i odvažnosti da se sačuva sigurnost Republike, male na kopnu, ali velike i moćne na moru. A jedan od temelja stabilnosti Dubrovačke Republike bila je specifična vrsta demokracije, politika očuvanja vlastitih interesa i, ono što kao zamjenik ministra vanjskih poslova Hrvatske govorim s velikim zadovoljstvom, snažna diplomatska služba. Kombinacijom navedenih čimbenika Dubrovačka je Republika stoljećima očuvala svoju državu i unatoč nestabilnostima u susjedstvu. Danas, na žalost, stanje u susjedstvu Dubrovnika nije bitno bolje. Kosovska se kriza, nakon dugih godina tinjanja pod plamenovima srpskih nasrtaja na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, rasplamsala svom svojom silinom i žestinom i uzdrmla susjedstvo, ali i gotovo cijeli svijet. Možda ću reći prejaku riječ, ali Hrvatsku koja se uz velike žrtve,

(13.000 mrtvih i strašna razaranja), izvukla iz nedemokratskog okruženja bivše države i iz dominacije velikosrpske politike, tada se optuživalo za rušenje te Jugoslavije. Brojni su nas prijatelji upozoravali da se ne ćemo moći obraniti od agresije, da projekt samostalne, slobodne i demokratske Hrvatske ne će uspjeti. U tom nerazumijevanju sve dubine i slojevitosti odnosa i problema na ovim prostorima, čak se još uvijek mogu čuti, (doduše sve manje!) i glasovi koji kažu da je priznanje Hrvatske i Slovenije bilo preuranjeno. Danas sa sigurnošću možemo reći da je ono bilo uslijedilo ranije, možda bi se bilo moglo izbjeći mnoge gubitke ljudskih žrtava i razaranja.

Dame i gospodo,

da su Hrvatska i Slovenija bile priznate odmah, da se današnjom odlučnošću suprotstavilo osvajačkim nakanama Slobodana Miloševića, danas bi ovaj europski prostor vrlo vjerojatno išao putem brze izgradnje političke stabilnosti, razvijao bi se u demokratskom okruženju i mi bismo danas ovdje raspravljali o »milenijskom bugu« kao jednoj od najvećih sigurnosnih prijetnji početku novog stoljeća.

Kriza na Kosovu eskalirala je prije nešto više od godinu dana, ali njezini korijeni sežu u davne povijesne sukobe. No, ne želim vas zamarati povijesnim eksplikacijama o Kosovu, ali želim podsjetiti na to da je kriza u toj regiji svo ovo vrijeme tinjala u sjeni agresivnih poteza velikosrpske politike, sve dok se prije godinu dana nije rasplamsala.

Hrvatska je bila svijesna svih opasnosti jer je bila članicom zajedničke federacije, i tijekom svoje borbe za nezavisnost neprestano je upozoravala na opasnost mogućega scenarija s destabilizacijom Albanije i Makedonije, mogućim prelijevanjem sukoba i uvlačenja većeg broja država u konflikt. Na žalost, većina se toga i dogodila. Hrvatska je jednako tako od samog početka krize pozivala na mirno rješenje sukoba i traženje političkih rješenja u ravnopravnom dijalogu koji bi ponudio sva prava i punu zaštitu svim etničkim skupinama na Kosovu, ali i zadovoljio legitimne zahtjeve Albanaca kao većinskog naroda. Na žalost, što se moglo i očekivati, srpska je strana na pregovorima odbila sve prijedloge međunarodne zajednice. Nije se ponovio Dayton u kojemu je, u trenutku kada je prijetila opasnost prekida pregovora, hrvatski predsjednik Tuđman ponudio rješenje prihvatljivo svim stranama te spasio pregovore i omogućio da dođe do potpisivanja mirovnih sporazuma u Parizu. Već tada se govorilo da Hrvatska nije problem već rješenje. Na žalost, to je brzo zaborav-

ljeno, ali otpočinjanjem napada NATO na SRJ ponovno se potvrdilo. Hrvatska je nastupila kao partner i saveznik, bez trijumfalizma, svijesna da će se i ova kriza dovršiti, a da mi ostajemo u susjedstvu SRJ. Hrvatska daje punu potporu aktivnostima međunarodne zajednice u traženju konačnog rješenja za političku stabilizaciju susjedne regije, ali i dalje ostaje privržena i politici normalizacije odnosa sa SRJ. Ne smijemo zaboraviti da u SRJ i dalje živi više od stotinu tisuća Hrvata. Jednako tako Hrvatska, kao i druge susjedne zemlje SRJ trpi i određene štete. Turistička je predsezona već ozbiljno uzdrmana, a londonski Lloyd's drži da je Dubrovačko-neretvanska županija područje ratnog rizika. Zbog svega toga Hrvatska i dalje vjeruje da će u što skorije vrijeme biti pronađeno političko rješenje koje će dati priliku izgradnji stabilnoga, sigurnog i demokratskog susjedstva.

Hrvatska se nada i vjeruje da će u novonastalim okolnostima biti ubrzan njezin pristup europskim i transatlantskim integracijama, te da će se i ostale zemlje susjedstva u što skorije vrijeme približiti integracijskim procesima. Jedino tim putem, dakle uključivanjem svih zemalja iz šireg prostora u svekolike integracijske procese izbjеći će se nove linije podjele i stvaranje sigurnosnih sivih zona koje neumitno generiraju krizne situacije i sukobe.

Na kraju ovog uvoda, ali nikako najmanje važno, moram naglasiti i činjenicu o iznimno teškoj humanitarnoj krizi. Stotine tisuća žena i djece, staraca i bolesnih protjerano je iz svojih domova i pitanje je kada će se i kamo moći vratiti. Humanitarna je kriza destabilizirala Makedoniju i Albaniju i ne će je biti moguće ublažiti bez izravne pomoći međunarodne zajednice. U ta se nastojanja uključila i Hrvatska i dok ovdje govorimo, iz riječke luke kreće prvi brod s humanitarnom pomoći hrvatske Vlade u vrijednosti od više od 17 milijuna kuna. Hrvatska je već u proteklih godinu dana prihvatila pet do šest tisuća izbjeglica s Kosova, a spremna je prihvatiti još tri do pet tisuća. Na žalost, Hrvatska još uvijek skrbi za oko 100.000 izbjeglica koji se ne mogu vratiti u svoje domove u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. A kada je povratak izbjeglica u pitanju, ne treba zaboraviti da je Hrvatska jedina zemlja na prostoru zahvaćenom krizom koja je donijela program povratka i u koju se do sada vratilo više od 50.000 izbjeglih Srba.

Općenito kazano, želimo pripomoći u rješavanju otvorenih pitanja u susjedstvu, nastojimo djelovati konstruktivno, prenositi svoja iskustva koja smo, na žalost, stekli u najgorim uvjetima. Ta su naša nastojanja zamijećena, Hrvatska je uistinu prihvaćena od najvažnijih

čimbenika međunarodne politike kao stabilna i sigurna zemlja na ovom prostoru koja može konstruktivno pridonijeti procesu stabilizacije političkih prilika u susjedstvu.

Hrvatska se nada da će u sljedeće stoljeće ući kao članica Partnerstva za mir i WTO, nadalje, kao zemlja s razvijenim institucionalnim odnosima s EU, ali i kao zemlja u čijem susjedstvu se, uz našu pomoć, gradi i uspostavlja trajna politička stabilnost, jer takvo susjedstvo i nama jamči punu sigurnost i ubrzani razvitak. U tom cilju usmjeravamo sve svoje vanjskopolitičke aktivnosti.

Nakon ovih uvodnih riječi u svijetlu najaktualnijih sigurnosnih problema u Europi i svijetu, to jest »Kosovske krize« želim prijeći na neka od temeljnih pitanja u svezi s pojmom, strukturom i otvorenim pitanjima europske sigurnosti kao i naznaka za moguća rješenja.

I. UKRATKO O POJMU SIGURNOSTI

S obzirom na naziv teme o kojoj namjeravam govoriti, vrijedno je, na samom početku izlaganja, definirati pojam sigurnosti. Danas se u literaturi javljaju različite definicije sigurnosti koje se odnose na sigurnost pojedinca, društva i države. Jedna od definicija koja teži opisu idealiziranog stanja sigurnosti glasi: »Sigurnost je stanje u kojem je osiguran uravnotežen fizički, duševni i materijalni opstanak pojedinca i društvene zajednice u odnosu prema drugim pojedincima, društvenoj zajednici i prirodi«¹. S obzirom na oblike društvene organiziranosti uvriježio se govor o nekoliko razina sigurnosti: nacionalnoj, regionalnoj, međunarodnoj i svjetskoj (univerzalnoj). Nacionalna sigurnost, opet po definiciji, obuhvaća sigurnost teritorija države, zaštitu ljudi i njihova vlasništva, očuvanje i održanje nacionalne suverenosti, te ostvarivanje osnovnih funkcija društva.

Međunarodna sigurnost, poznato je, ne predstavlja samo zbroj nacionalnih sigurnosti već znači usvajanje određenih vrijednosti kako u međunarodnim odnosima, tako i u odnosima unutar države. Kod definiranja sigurnosti najčešće se govori o dvije različite škole; spomenimo ih i ovdje: realističkoj i idealističkoj. Idealistički pristup zasnovan je na prosvjetiteljstvu, a kaže da okolina oblikuje pojedinca, te da se mijenjanjem okoline pojedinac može promijeniti. Dakle, taj

1 Vidi opširnije — Grizold A.: *Međunarodna sigurnost: teorijsko-institucionalni okvir*. Zagreb, 1998.

pristup govori o tome kakav bi svijet trebao biti. Realistički pristup se temelji na tvrdnji o anarhičnoj prirodi međunarodnog sustava, te sukladno tomu dovodi do zaključka da opstanak i sigurnost treba osigurati vlastitim snagama. Dakle, sigurnost je utemeljena na interesima i sili. Danas su međutim neoidealisti i neorealisti² daleko bliži u pogledima ostvarivanja međunarodne sigurnosti od svojih prethodnika. Općenito govoreći, do konca II. svjetskog rata u praksi prevladava konfliktni model sigurnosti, u kojemu je sigurnost dobro za koje se države natječu. Nasuprot tomu, kooperativni model ostvarivanja sigurnosti temelji se pak na potrebi jačanja bilateralne i multilateralne suradnje, te uravnoteženosti vojnih i nevojnih mehanizama.

II. OSVRT NA PITANJA EUROPSKE SIGURNOSTI U PROŠLOSTI

Radi sustavnijeg pristupa tematskom sklopu »problemi europske sigurnosti«, valja se ukratko podsjetiti na kakvim je temeljima, odnosno mehanizmima funkcionirala europska sigurnost u prošlosti. Pre-daleko bismo naravno otišli ako bismo počeli s Rimskim Carstvom, gdje je *Pax Romana* predstavljala hegemoniju Rima nad ostalim dijelovima carstva, dok su svi nerimski dijelovi svijeta bili tretirani kao neravnopravni partneri. Suvremeno razmatranje međunarodnih odnosa, odnosno gradnje određenog institucionalnog sustava sigurnosti u Europi, obično se razmatra od vremena tzv. uspostave ravnoteže moći (snaga) — danas bi se reklo »balance of power« — koja je u Europi započela Westfalskim mirom 1648. godine, nakon krvavog tridesetogodišnjeg rata, pa nastavljena Utrechtskim mirovnim kongresom 1712., te kasnije Bečkim mirovnim kongresom 1815. godine. Ravnoteža moći odlikovala se postojanjem većega broja samostalnih država koje su međusobno stupale u različite odnose, gdje nije postojao jedan veliki centar moći koji bi dominirao nad silama pojedinih država. Metode i tehnike ravnoteže moći bile su vrlo raznolike: od politike po načelu *divide et impera*, do važne uloge što bi je igrala tzv. »zemlja balanser« koja je priskakala u pomoć slabijoj strani, od teritorijalne kompenzacije nakon ratova, formiranja tampon država, stvaranja saveza, definiranja interesnih sfera, intervencija na terito-

2 Vidi opširnije — Waltz, Kenneth N.: *Čovjek, država i rat*; (preveo Damir Grubiša). Zagreb, 1998.

riju drugih zemalja, do mehanizama rješavanja konflikta diplomatskim pregovorima odnosno legalnim i mirnim putem, do smanjenja naoružanja ili usporavanja utrke u naoružanju. Čak je i rat bio dopušteno sredstvo za očuvanje ili ponovnu uspostavu ravnoteže moći. Države su pače imale i pravo na rat, *ius ad bellum*, što je bilo i izraz njihova suvereniteta.

To razdoblje ravnoteže moći odlikovalo se velikim kolonijalnim osvajanjima, to jest ratovima europskih sila za kolonije. Ti ratovi su se odvijali povremeno i na europskom tlu, a vrlo često na teritorijima novostečenih kolonija. To je vrijeme kada dolazi i do stvaranja određenih saveza, poput Svete alijanse (1815.–1829.) kad se ravnoteža moći zasnivala na načelu legitimnosti. Zatim se stvara »koncert europskih velevlasti«³ (1830.–1914.) koji se zasnivao na uspostavi kratkotrajnih strateških savezništava, te konačno Antante i Trojnog saveza. Pravedan rat (*bellum justum*), kao i intervencija radi očuvanja ravnoteže, i dalje su predstavljali legitimno sredstvo rješavanja međudržavnih sporova. Haške su konvencije (1899. i 1907.) te odnose postavile u međunarodnopravne okvire. Načelo ravnoteže moći najčešće nije pogodovalo manjim narodima koji su se nalazili između velikih sila ili pak između dvaju carstava, poput Habsburške Monarhije i Osmanlijskog Carstva. Njihov teritorij često je bio dijeljen i komadan između »moćnih« ili se je slabije gospodarski razvijao, zbog toga što je predstavljao granično područje na kojem su se granice pomicala u jednom ili drugom smjeru. To načelo ravnoteže moći, uglavnom se smatralo, bilo je prevladano završetkom I. svjetskog rata, no kasniji tijek događaja pokazat će da je hladnoratovski bipolarni svijet koristio stanovite njegove metode i tehnike zasnivajući se na »ravnoteži straha«.

Svršetkom I. svjetskog rata formiran je sustav kolektivne sigurnosti u okviru Lige naroda (1919.–1939.). Kad je pak riječ o toj organizaciji zanimljivo je spomenuti ideje koje je nastupao tadašnji američki predsjednik W. Wilson (idealistički pristup) prema kojemu bi se međunarodni mir zasnivao na sili koja bi bila moćnija od bilo koje sile pojedine države. Sustav kolektivne sigurnosti u okviru Lige naro-

3 Andrassy J.: *Međunarodno pravo*. Zagreb 1984. str 366. Usporedi i — Kissinger H.: *Diplomacy*. New York, 1994., (posebno poglavlje: *The concert of Europe: Great Britain, Austria and Russia*; str. 78–102).

da temeljio se na sljedećim načelima: ograničavanju prava na rat, oblikovanju međunarodnog sustava sankcija, javnosti diplomacije, poštivanju međunarodnog prava i ugovornih obveza, te pravilu konsenzusa kod donošenja odluka Lige. Na žalost ovaj sustav nije dao očekivane rezultate, već je pokazao svoju nemoć i nije bio sposoban odgovoriti izazovima vremena i uzrocima⁴ koji su prethodili II. svjetskom ratu.

Završetkom II. svjetskog rata uspostavljen je institucionalni sustav kolektivne sigurnosti u okviru Ujedinjenih naroda utemeljen na sljedećim mehanizmima: zabrana uporabe sile, uporabe triju skupina mehanizama za osiguranje međunarodnog mira (mirno rješavanje sporova, akcije u slučaju ugrožavanja međunarodnog mira i sigurnosti i mirovnih operacija), suradnje s vojnoobrambenim savezima, posebnom položaju stalnih članica Vijeća sigurnosti, pravnoj svijesti država članica, načelu međusobne suovisnosti i suradnje, te na ulozi međunarodnog prava za zajednički opstanak svih članica. Stvarnost međunarodnih odnosa nakon II. svjetskog rata obilježila je bipolarnost, odnosno stvaranje dvaju glavnih saveza kolektivne obrane: NATO i Varšavskog pakta. Sa sigurnosnog aspekta, doba bipolarnog svijeta od 1945. do konca 80-ih, može se podijeliti u nekoliko razdoblja⁵. Prvo je ono hladnoga rata (od 1945. do 1956.) kada vojni i političko-ideološki centri dvaju blokova postaju SAD i SSSR. Drugo razdoblje, od 1956. do 1975., obično zovemo razdoblje popuštanja napetosti (detant). Treće razdoblje, od 1975. do 1987., može se zvati razdobljem ponovnog zahlađenja odnosa između dvaju blokova. Općenito govoreći, od konca II. svjetskog rata do kasnih osamdesetih godina, bilo je vrijeme utrke u naoružanju (posebice nuklearnom), vrijeme intervencija u drugim državama, ali i vrijeme izgradnje određenih institucionalnih okvira međunarodne sigurnosti. Glavna karakteristika bipolarnog sustava međunarodnih odnosa, iz aspekta sigurnosti bila je sprječavanje sukoba globalnih razmjera. Ipak, rečeni sustav nije bio u stanju predvidjeti razvoj i tijekom međunarodnih odnosa i sigurnosti nakon rušenja željezne zavjese. U ovom povije-

4 Vidi opširnije — Taylor A. J. P.: *The Origins of the Second World War* (preveo Omer Lakomica). Zagreb, 1994. Usporedi i: Cannadine D. (ed.): *Blood, Toil, Tears and Sweat, W. Churchill's Famous Speeches*. London 1990., str. 310-314.

5 Vidi — Grizold A.; ibid str. 50.

snom odsječku, još je uvijek teško predvidjeti kako će se i u kojem smjeru razvijati moderna načela preventivnog djelovanja u očuvanju mira i sigurnosti, u Europi i u svijetu. No, čini se da će načelo bipolarnog biti zamijenjeno načelom multipolarnog sustava, gdje će se artikulirati i afirmirati naime više svjetskih centara moći. Dakle raskol bipolarnog svijeta mora biti prevladan pluralizmom međunarodnih čimbenika. O tome dr. Franjo Tuđman piše: »...stanovita integracija, koja je u Europi već na putu stvaranja sjedinjenih naroda Europe, potrebna je, i u interesu je, i pojedinih naroda (ali kao subjekta, a ne objekta te integracije) i Europe kao cjeline u današnjem svijetu, da bi se bezizglednost i mora njegova bipolarna raskola nadišla i pluralizmom međunarodnih čimbenika«⁶.

III. EUROPSKA SIGURNOSNA STRUKTURA

Svako razmatranje sigurnosnih sustava, mehanizama i instrumenata u Europi polazi od sigurnosnih međunarodnih organizacija koje bitno utječu na europsku sigurnost, a najvažnije su: Ujedinjeni narodi (UN), Sjevernoatlantski savez (NATO), Zapadnoeuropska unija, odnosno Zapadnoeuropski vojni savez (ZEU-WEU) i Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS-OSCE). Stoga ćemo ovdje dati kratki opis tih institucija s njihovim najvažnijim značajkama.

Ujedinjeni narodi

Organizacija UN osnovana je 1945. godine u San Franciscu, a temeljni cilj joj je očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti. Danas UN broji 184 članice⁷. Rijetke su države koje nisu članice UN (Švicarska, Vatikan, Kiribati, Nauru, itd.), dok SRJ još nije zatražila primitak u članstvo jer se, suprotno cijelom modernom svijetu i nasuprot službeno prihvaćenom nalazu Badinterove komisije, drži jedinom sljednicom bivše SFRJ. Za međunarodnu sigurnost važnu ulogu imaju sva tijela UN-a, posebice Vijeće sigurnosti, čija je najvažnija nadležnost upravo reguliranje zahtjeva u svezi s međunarodnim mirom i sigurnosti. U novije vrijeme se uočavaju problemi u

6 Tuđman F.: *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, V. izdanje. Zagreb, 1996., str. 269. (vidi i opširnije).

7 Vukadinović R.: *Međunarodni politički odnosi*. Zagreb 1998., str. 427-434.

procesu odlučivanja, kao što je npr. pravo veta pet stalnih članica, a o čemu se raspravlja u sklopu reforme UN-a.

Mehanizmi UN za rješavanje međunarodnih sporova i očuvanja mira pod okriljem UN su: mirno rješavanje sporova, akcije u slučaju ugrožavanja mira i mirovne operacije. U mirno rješavanje sporova (razrađenom u poglavlju VI. Povelje UN) spadaju: pregovori, ankete, posredovanje, mirenje, arbitraža, sudska rješenja i dr. Akcije u slučaju ugrožavanja i kršenja mira (razrađene u VII. poglavlju Povelje) obuhvaćaju: potpun ili djelomičan prekid ekonomskih odnosa, prekid željezničkih, pomorskih, zračnih, poštanskih, radijskih i drugih telekomunikacijskih veza, kao i prekid diplomatskih odnosa. Te mjere ne uključuju primjenu oružane sile, ali po članku 42. istog poglavlja, Vijeće sigurnosti može donijeti odluku da zračnim, pomorskim ili kopnenim snagama izvede oružanu akciju potrebnu za očuvanje ili uspostavu međunarodnog mira i sigurnosti. Mirovne operacije spadaju u VI. i VII. poglavlje Povelje. Za mirovne operacije pod okriljem UN karakteristično je da bi strane u sukobu trebale izraziti svoju suglasnost za njihovu implementaciju. Mirovne operacije uključuju uporabu oružane sile, ali bez primjene prisilnih sredstava, osim u slučaju samoobrane. Nadasve je važno spomenuti i poglavlje VIII. Povelje koje regulira suradnju UN s regionalnim organizacijama, kao što su OESS i NATO. Slabosti UN-a očituju se u manjku finacijskih sredstava, teškom postizanju konsenzusa, što je vidljivo posebice u momentima krize, gdje stalne članice više zastupaju vlastite interese nego načelo pravednosti.

Sjevernoatlantski savez — NATO

Osnovan je 4. travnja 1949. kao vojno-politički savez za kolektivnu obrambenu suradnju⁸. Najviše tijelo za odlučivanje NATO-a je Sjevernoatlantsko vijeće, kojeg sačinjavaju stalni predstavnici svih država članica. U pedeset godina svoga postojanja kao tijelo kolektivne obrane, praktično nije vojno djelovao sve do zaštite humanitarnih konvoja pod okriljem UN u BiH 1995. godine. Prva prava vojna akcija NATO-a dogodila se ove godine u SRJ u okviru pronalaska trajnog političkog rješenja na Kosovu. Strategija NATO-a za XXI. stoljeće

8 Vidi opširnije — *NATO Handbook*. NATO Office of information and Press. Brussels, 1995.

uključivat će djelovanje radi uspostave mira i sigurnosti odnosno zaštite zajedničkih vrijednosti (demokracija, ljudska prava, tržišna ekonomija, razoružanje, borba protiv terorizma) i izvan teritorija članica NATO, na cijelom području Euroatlantske regije, a u suradnji s drugim državama i organizacijama⁹. Raspadom Varšavskog pakta 1991. godine, NATO je osnovao Sjevernoatlantsko vijeće za suradnju u koju su ušle sve bivše članice Varšavskog pakta i sve samostalne države nastale raspadom SSSR-a. Cilj je bio izgradnja novog europskog sigurnosnog sustava utemeljenog na oblicima suradnje kao: političko savjetovanje, gospodarska suradnja i razmjena informacija. To tijelo nastoji pridonijeti prevladavanju uzajamnih predrasuda među bivšim hladnoratovskim protivnicima. Budući da se dotično Vijeće pokazalo nedovoljnim za zadovoljavanje sigurnosnih interesa novih demokracija, NATO je 1994. obznanio i prihvatio program Partnerstvo za mir, u kojem je naglasak na vojnoj suradnji. Partnerstvo za mir je zapravo dio evolucijskog procesa širenja NATO-a, koji uzima u obzir politički i sigurnosni razvoj u čitavoj Europi. Poslije Madridskog summita 1997. ugasilo se Sjevernoatlantsko vijeće za suradnju, a nastupilo je sveobuhvatnije Euroatlantsko partnersko vijeće¹⁰ u koje ulaze: *Albanija, Armenija, Austrija, Azerbejdžan, Bjelarus, Bugarska, Estonija, Finska, Gruzija, Kazahstan, Kirgistan, Latvija, Litva, Makedonija, Moldova, Rumunjska, Ruska Federacija, Slovačka, Slovenija, Švedska, Švicarska, Turkmenistan, Tadžikistan (status promatrača), Ukrajina, Uzbekistan, uključujući i 19. članica NATO-a*. Ukrajina ima poseban odnos s NATO-om na temelju »Deklaracije o posebnom partnerstvu« potpisane između Ukrajine i NATO-a 1997. godine.

Partnerstvo između Ruske Federacije i NATO-a je viši stupanj partnerstva od onog s ostalim zemljama koje sudjeluju u Partnerstvu za mir. U Parizu je 1997. potpisan »Temeljni dokument o uzajamnim odnosima, suradnji i sigurnosti između Ruske Federacije i Sjevernoatlantskog saveza«, na temelju kojega je oblikovan mehanizam za konzultacije i suradnju — »Stalno zajedničko vijeće Rusija — NATO«.

9 Atlantic News, *An Alliance for the 21 st Century*. Twice-weekly publication, No 3103, 33 rd year, 27 th April 1999.

10 Atlantic News, *Madrid Declaration on Euro-atlantic security and cooperation*. Twice-weekly publication, No 2933, 31 st year, 10 th July 1997.

Ruska Federacija i njen odnos »suživota« sa zemljama NATO-a predstavljat će determinantu konačne stabilnosti u Europi. Razvidno je da Rusija pod određenim uvjetima prihvaća da je »NATO stvarna slika koja pomaže normalizaciji stanja u Europi«, te da će se započeto širenje NATO-a na istok nastaviti. Partnerski odnos s Ruskom Federacijom i nastavak kontinuiranih konzultacija predstavljaju *conditio sine qua non* u promišljanju sigurnosnog modela Europe.

Zapadnoeuropski vojni savez (ZEU)
— *Western European Union (WEU)*

Preteča WEU bio je vojni savez između Francuske i V. Britanije, potpisan u Dunkerqueu 1947., a osnovan zbog bojazni od ponovnog uspona Njemačke. Na temelju političkog razvoja događaja u SSSR-u u 1947. i 1948. godini, zemlje zapadne Europe uviđaju da bi stvarna prijetnja njihovoj sigurnosti mogla doći iz SSSR-a, a ne iz Njemačke, pa zbog toga prethodni vojni savez prelazi 1948. u *Briselski ugovor*, te u njega osim spomenutih, ulaze i zemlje Beneluxa. Nakon intervencije Sovjetskog saveza u Berlinu, taj je ugovor preimenovan u *Zapadnu uniju* ili *Organizaciju briselskog ugovora*, da bi 1954. kada mu se priključuju Italija i Njemačka, postao *Zapadnoeuropski vojni savez* (WEU). Njemačka je primljena nakon što su izaslanici na briselskom sastanku prihvatili izjavu saveznoga njemačkog kancelara Konrada Adenauera o njemačkoj politici i obvezama glede kontrole naoružanja¹¹. Iako je WEU izgubio na važnosti osnivanjem NATO-a, igrao je veliku ulogu u uključivanju SR Njemačke u NATO, sređivanju pitanja njemačke pokrajine Saara, a predstavljao je i vezu između V. Britanije i Europske zajednice sve do 1973. godine. WEU je tijekom svog postojanja djelovao *out of area*, za vrijeme iračko-iranskog rata 1987. godine, radi osiguranja slobodne plovidbe brodova u međunarodnim vodama Perzijskog zaljeva, te u zadnje vrijeme kao uspješni savjetodavni multinacionalni element policije¹² u Albaniji. Maastrichtskom deklaracijom WEU bi postupno trebala postati obrambena komponenta Europske unije. Dakle, iako postoji intencija za kreiranjem Europskog sigurnosnog i obrambenog identiteta, od-

11 Beilken K.: *Architekten und Baumeister des Europäischen Hauses, Stiftung zur Zusammenarbeit Christlicher Demokraten Europas*. Luxembourg-Bonn, 1993.; str. 76–79.

12 Vidi — *WEU Council of Ministers Declaration*. 18 November 1997.

nosno Zajedničke europske vanjske i sigurnosne politike, još uvijek nisu usklađene nacionalne obrambene politike zemalja članica i malo je vjerojatno da bi za sada sve zapadnoeuropske vlade mogle uskoro prihvatiti da njihova sigurnosna i obrambena pitanja rješava nadnacionalno tijelo. No još važnije pitanje odnosno dilema koja se nameće jest odnos između WEU i NATO-a koji se pokušava definirati i o kojem je bilo riječi na zadnjem summitu NATO-a 23.-25. travnja 1999. u Washingtonu. Stanje dodatno čini složenijim i specifičan odnos Francuske prema NATO-u, ali NATO ostaje temelj kolektivne obrane prema Sjevernoatlantskom ugovoru¹³.

*Organizacija za europsku sigurnost
i suradnju (OESS-OSCE)*

Konferencija o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS) osnovana je 1972. godine kao mehanizam za premošćivanje podjele Europe na Istok i Zapad. Helsinškim završnim dokumentom 1975. stvoren je kanal za dogovaranje i pregovore na tri razine: 1. sigurnosno-političkoj, 2. ekonomskoj, ekološkoj, kulturnoj i drugoj suradnji i 3. ljudskim pravima. Proces formiranja KESS-a dugo je trajao, da bi tek 1990. bio institucionaliziran prihvaćanjem Pariške povelje za novu Europu. U OESS je preimenovan 1994. u Budimpešti. Helsinški dokument — »Izazovi promjena« od 1992. definira OESS i kao regionalnu sigurnosnu organizaciju u skladu s VIII. poglavljem Povelje UN. Za uspostavu i očuvanje mira u okviru OESS-a koristi mehanizme za: 1. mirno rješavanje sporova, 2. savjetovanje i suradnju glede neobičnih vojnih aktivnosti, 3. razmjenu mišljenja i suradnju u hitnim slučajevima, 4. humanitarni (moskovski) mehanizam i 5. mehanizam za očuvanje i poštivanje ljudskih prava.

IV. TRENUTNO STANJE SIGURNOSTI U EUROPI

Razmatrajući »probleme« europske sigurnosti moguće je započeti razmatranjem sigurnosne problematike članica Europske unije. Zanimljivo je započeti s Ujedinjenim Kraljevstvom Velike Britanije i

¹³ Vidi — *Declaration of Western European Union on the role of Western European Union and its Relations with the European Union and with the Atlantic Alliance*. 2nd October 1997.

Sjeverne Irske, odnosno Republikom Irskom. Dugoročni problem Velike Britanije, a i Irske svakako predstavlja situacija u Sjevernoj Irskoj. U zadnje dvije godine ulažu se ogromni naponi za potpunu uspostavu mira i dijaloga između katolika i protestanata u Sjevernoj Irskoj, te je stanje bolje nego ranijih godina. Pronalaženje trajnog rješenja bit će zacijelo duži proces. Ipak, problem Sjeverne Irske ne bi trebao postati uzrok konflikta većih razmjera koji bi se prenio na europsko kopno, niti bi mogao izazvati međudržavni sukob između Velike Britanije i Republike Irske. Velikoj Britaniji, čini se, s obzirom na njenu vodeću ulogu u vojnim akcijama, poput onih u Iraku ili u SRJ, prijeti veća opasnost od terorizma nego možda drugim europskim državama.

Skandinavske zemlje Norveška, Švedska i Finska imaju međusobno dobro uređene odnose. No te zemlje drže da nazočnost ogromnih nuklearnih postrojenja i raketa s nuklearnim glavama na ruskom poluotoku Kola, između Sjevernog rta (Norveška) i Murmanska (Ruska Federacija), predstavlja potencijalnu opasnost zbog mogućnosti havarije na tim postrojenjima. Norveška je članica NATO-a za razliku od tradicionalno neutralnih Švedske i Finske. Island i Danska praktički nemaju ni vanjskih niti unutarnjih prijetnji svojoj sigurnosti. Osim toga, njihovo članstvo u NATO daje im dodatnu dimenziju sigurnosti, ali i obveze prema ukupnoj europskoj sigurnosti.

Savezna Republika Njemačka je riješila uglavnom svoje sigurnosne probleme, posebice nakon ujedinjenja dviju njemačkih država i ovogodišnjeg ulaska Poljske u NATO. Potencijalna prijetnja unutarnjoj sigurnosti predstavlja mogući obračun između Kurda i Turaka na teritoriju Njemačke, međutim Njemačka to za sada uspješno nadzire i rješava. Ni Republici Francuskoj ne prijeti neka vanjska opasnost. Povremeni istupi separatista na Korzici nemaju većih uporišta u stanovništvu, pa te probleme Francuska uspješno rješava. Potencijalno osamostaljenje francuskih prekomorskih teritorija ne predstavlja sigurnosnu opasnost posebice stoga što one izvlače gospodarsku korist od takvog svog statusa. Pitanje kulturnih i etničkih prava nekoliko milijuna stanovnika Francuske, podrijetlom iz frankofonskih država zapadne i sjeverne Afrike kao i ilegalnih useljenika, povremeno izranja na površinu, ali ih francuske vlade uglavnom drže pod kontrolom. Stanovitu prijetnju unutarnjoj sigurnosti Kraljevine Španjolske predstavlja baskijsko pitanje, no ono se sve učinkovitije rješava. Osim toga, Schengenski sporazum omogućio je da više nema

komunikacijske barijere između francuskih i španjolskih Baska, što dodatno umanjuje baskijski problem.

Portugal, kao ni zemlje Beneluxa (Belgija, Nizozemska i Luxemburg) nemaju vanjskih niti značajnijih unutarnjih prijetnji, iako je situacija u Belgiji kompliciranija nego u drugim ovdje spomenutim državama. Njihovo članstvo u NATO-u jamči im dodatnu kolektivnu sigurnost, ali naravno i obveze prema općoj europskoj sigurnosti. Isto se može reći i za Švicarsku i Austriju, koje doduše nisu u NATO-u, ali su ipak pristupile Partnerstvu za mir.

Italija, s obzirom na svoj zemljopisni položaj može biti ugrožena dolaskom velikog broja izbjeglica¹⁴, u slučaju konflikta većih razmjera u zemljama Mediterana, posebice Sjeverne Afrike i Balkana, što se upravo i događa. S obzirom na članstvo u NATO-u kao i s obzirom na veliku nazočnost NATO snaga, Italija ima dodatnu sigurnost. Određene pokrete za odvajanjem sjeverne Italije ne bi trebalo tretirati kao ozbiljnu sigurnosnu prijetnju. Italija i Hrvatska završavaju pripreme za održavanje utemeljiteljske Konferencije o sigurnosti i razvoju Jadranskog i Jonskog mora, čije bi članice trebale biti sve zemlje koje izlaze na spomenuta mora.

Grčka i Turska imaju međusobnih problema zbog Cipra i granične crte na moru. Turska ima još otvorenih pitanja u odnosima s nekim od svojih susjeda. Odnosi s Iranom, Irakom, Sirijom i Armenijom nisu zadovoljavajući, ali se ne vidi izravna vanjska prijetnja od strane tih država. Odnosi s Grčkom su odraz nedefinirane granične crte u epikontinentalnom pojasu dviju država, a dugotrajni problem Cipra predstavlja stalnu sigurnosnu prijetnju. U sprječavanju izbijanja mogućeg konflikta između Turske i Grčke pomaže naravno činjenica da su obje zemlje punopravne članice u NATO-u, dok Grčku dodatno stabilizira članstvo u EU. Neriješeno kurdsko pitanje prijetnja je unutarnjoj sigurnosti Turske, koja se ipak koliko-toliko uspješno nosi s rečenim problemima. O sigurnosti Cipra najbolje govori nazočnost mirovnih snaga UN od 1974. godine¹⁵. Trenutno instaliranje ruskih raketa S-300 na Kreti, a koje je Republika Cipar (grčki dio)

14 Vidi — Moya P.: *NATO's role in the Mediterranean*. Mediterranean Special Group, North Atlantic Assembly. International Secretariat, 25. August 1997.

15 Vidi opširnije — *The Blue Helmets* (a Review of United Nations Peace-keeping), 3rd ed. United Nations Department of Public Information. New York, 1996.

kupila radi instaliranja na Cipru, zadnjih je godina predstavljalo istinsku prijetnju izbijanju konflikta između Grčke i Turske.

Republika Češka trenutno nema vanjske ugroze, posebice u svijetlu činjenice da je postala članica NATO-a. To isto se može reći i za Slovačku, premda nije članica NATO-a. Poljska nema vanjskih niti unutarnjih sigurnosnih prijetnji, a članstvo u NATO jamči joj kolektivnu obranu. Ipak, Poljska s pozornošću gleda na unutarnjopolitički razvoj događaja unutar Ruske Federacije.

Baltičke zemlje: Estonija, Latvija i Litva i dalje drže da im potencijalni problemi mogu dolaziti iz činjenice što graniče s Ruskom Federacijom. Poznato je da se Ruska Federacija protivi njihovom uključivanju u NATO, što baltičke zemlje tumače kao određenu vrstu miješanja u suverenost odluka pojedine samostalne države. Te zemlje su riješile svoje međusobne granice, ali još uvijek nisu u potpunosti riješile pitanje granične crte s Ruskom Federacijom i Bjelorusijom. U ovim se zemljama i pitanje Kalinjingradske oblasti tretira kao sigurnosno pitanje. Zanimljivo je da se prije nekoliko godina u nordijskim zemljama proces širenja NATO-a na istok dovodilo u svezu s mogućom ugrozom tih zemalja, zbog prijetnje da Ruska Federacija nuklearno oružje razmjesti i u toj oblasti, dakle bliže granicama Danske i Švedske¹⁶. Baltičke zemlje su još uvijek suočene sa stano-vitim problemima u svezi sa stjecanjem državljanstva svojih stanovnika koji su ili podrijetlom Rusi ili iz drugih nacionalnosti iz bivšeg SSSR-a.

Ruska Federacija će i nadalje igrati izrazito važnu ulogu u pitanjima međunarodne sigurnosti te ona mora ostati partner NATO-u i općenito Zapadu u rješavanju svih kriza. No, s obzirom na ogromno prostranstvo Federacije ima priličan broj otvorenih pitanja s obzirom na unutarnju sigurnost. Problemi poput Čečenije¹⁷, Južne Osetije, Kavkaza¹⁸ i drugi dodatno opterećuju oslabljeno rusko gospodarstvo. Ruska Federacija nema u potpunosti definiranu graničnu crtu sa

16 Vidi — Sanader I.: *Postblokowska Europa — Širenje NATO saveza na istok. Hrvatska i NATO*. Forum. Zagreb, ožujak-travanj 1997.

17 Vidi — Nikolaev Yu. V.: *Military Operation in Chechnya: Aims, State of Affairs, Results*. Current Politics and Economics of Russia, Vol. 6, No. 1. March, 1997., str. 50-108.

18 Vidi — Baev P.: *The Caucasus and central Asia: Russian Interventions, International responses*. Oslo: International Peace Institute, 1997.; str. 99-119.

svojim susjedima koji su bili dio Sovjetskog saveza, a napetosti koje su moguće u srednjoj Aziji¹⁹ valja uredno motriti. Usto velika količina nuklearnog oružja i nuklearnih elektrana za čije adekvatno održavanje manjkaju financijska sredstva, predstavljaju u slučaju havarije prijetnju unutarnjoj sigurnosti, kao i sigurnosti okolnih država. Može se reći da je današnja, demokratska Rusija jamac sigurnosti i stabilnosti, dok bi neka druga Rusija koja bi eventualno otišla u drugom smjeru mogla dakako postati drukčiji, nepredvidivi čimbenik međunarodne sigurnosti.

Što se Ukrajine tiče, za sada je najveća prijetnja unutarnjoj sigurnosti zemlje upravo njezina gospodarska i socijalna situacija. Pitanje Krima u određenim okolnostima, s obzirom na većinsko rusko stanovništvo, može također postati sigurnosno pitanje. Uz to, veliki broj slabo održavanih nuklearnih elektrana potencijalna su prijetnja i europskoj sigurnosti. U Bjelorusiji je unutarnjopolitička situacija prilično kompleksna, što može predstavljati donekle potencijalni sigurnosni problem. Ta zemlja sudjeluje u programu Partnerstva za mir, odnosno u Euroatlantskom partnerskom vijeću, ali je odbila nazočnost na obilježavanju 50. godišnjice NATO u Washingtonu (23.–25. travnja 1999.). Moldova osim velikih tranzicijskih problema, razrušenog gospodarstva i niskog životnog standarda ima unutarnje otvoreno sigurnosno pitanje u svezi s većinskim ruskim stanovništvom u Transnistriji (samoproglašena »Republika Dnjestar« u kojoj je i sada 14. ruska armija), što uzrokuje i priličnu kompleksnost u odnosima s Ruskom Federacijom.

Zaključno se da se reći da su sigurnosni problemi zemalja članica Europske Unije i NATO minimalni, u svakom slučaju manji nego u državama bivšeg istočnog bloka, iako se i kod njih povremeno javljaju određeni unutarnji problemi na području ljudskih prava, te u pitanjima statusa etničkih skupina i nacionalnih manjina, posebice onih doseljenika iz bivših kolonija. Povremeni rasistički ispadi za sada se uspješno prevladavaju. Međutim, odgovornost zemalja članica NATO i EU prema europskoj sigurnosti i integriranju Europe u jednu gospodarsku cjelinu, odlučujuća je s obzirom na njihovu gospodarsku razvijenost, kao i spremnost i sofisticiranost njihovih nacionalnih sustava obrane kao i kolektivnog sustava obrane u okviru NATO-a.

19 Vidi opširnije — Brzezinski Z.: *The Grand Chessboard*. New York, 1997.

Sve europske zemlje, uključivo zemlje Europske unije i članice NATO nisu imune na nove izazove sigurnosti u koje ubrajamo: terorizam, trgovinu ljudima, promet i prodaju droga, proliferaciju oružja masovnog uništenja i pranje novca koje je obično povezano s prethodnim.

*Kosovska kriza i zemlje koje graniče
sa Saveznom Republikom Jugoslavijom*

Sukob na Kosovu tinja već godinama, a intenzitet se pojačava od proljeća prošle godine. Izbjeglička kriza tijekom ljeta 1998. godine dovela je do desetak tisuća izbjeglica u Albaniji i nekoliko stotina u Makedoniji. Sukobi na Kosovu između srpskih snaga sigurnosti, pojačanih sa VJ, i Oslobođilačke vojske Kosova privremeno su zastavljeni sporazumom Zapada s Miloševićem u listopadu 1998. Konstantna kršenja primirja i konačni kolaps pregovora u Rambouilletu doveli su do vojne intervencije zemalja NATO-a koja u ovom trenutku još traje. Etničko čišćenje rezultiralo je civilnom i prognaničkom katastrofom koja je susjedne zemlje (tzv. »zemlje prve crte«) dovela pod strahovit pritisak, prisilivši ih da udome stotine tisuća izbjeglica. Krizi se još uvijek ne nazire kraj, odnosno još uvijek je vrlo upitno kada će doći do stabilnog političkog rješenja. No, pogledajmo ukratko kakva je sigurnosna situacija sa zemljama koje graniče sa SRJ.

Hrvatska se uspješno suprotstavila srpskoj agresiji i izborila suverenitet nad čitavim svojim teritorijem. Četverogodišnja okupacija četvrtine hrvatskog teritorija, ogromna materijalna razaranja, velik broj hrvatskih prognanika, kao i skrb o prognanicima iz BiH značajno je opteretila financijsku moć naše zemlje. Paradoksalno je, da je sve ovo, uz dodatak ostalih uobičajenih tranzicijskih problema, bilo glavna prepreka uključivanju RH u programe Phare i Partnerstva za mir. Upravo je sigurnost, to jest činjenica da se nalazimo u trusnoj i kriznoj regiji, bio glavnim razlogom nedovoljnih stranih ulaganja u RH, te slabijih turističkih sezona nego što je to bilo prije rata. Hrvatska je sigurna zemlja i čimbenik stabilnosti u ovom dijelu Europe, što posebice potkrepljuje činjenica da kriza u SRJ nije utjecala na sigurnost RH. Ipak, psihološki efekt poimanja sigurnosti radi blizine Kosova i granice sa SRJ, kao i nedovoljno poznavanje zemljopisnih i političkih prilika, već utječe na hrvatsko gospodarstvo. Stoga je u hrvatskom interesu što brže rješavanje Kosovske krize. Pri tome

valja osobito voditi računa o nastavku procesa normalizacije odnosa između RH i SRJ, što predstavlja temelj za sigurnosnu arhitekturu ove regije.

Mađarska nema neposrednih vanjskih ugroza. Granica s Rumunjskom je, izgleda, riješena na zadovoljavajući način. Ovogodišnjim ulaskom u NATO, Mađarska je postala jedina njegova članica koja kopneno graniči sa SRJ. Kolektivna obrana daje joj dodatnu sigurnost, ali je stavlja i u specifičan položaj s obzirom na trenutno okruženje i krizu u susjednoj SRJ, pogotovo i s obzirom na brojnost mađarske manjine u Vojvodini.

Ni Rumunjska nema izravnih vanjskih prijetnji. Slabo razvijeno gospodarstvo, velika nezaposlenost, kao i nedovoljno razvijen stupanj socijalne zaštite mogu postati prijetnja unutarnjoj sigurnosti. Nazočnost mađarske manjine u Transilvaniji (Erdelju) za sada se rješava na zadovoljavajući način. Rumunjska sudjeluje u programu Partnerstva za mir, što dodatno pridonosi njezinoj sigurnosti. Ipak u svijetlu aktualnih događaja, tj. NATO-ove vojne akcije u SRJ, i Rumunjska kao susjedna zemlja trpi određene posljedice.

Kao prethodno spomenute zemlje ni Bugarska nema vanjskih sigurnosnih prijetnji, osim što se ipak s najvišeg državnog vrha naglašava opasnost širenja sukoba iz susjedne SRJ. Ipak i za nju kao i za mnoge druge zemlje u tranziciji vrijedi tvrdnja da nerazvijeno gospodarstvo, velika nezaposlenost i niski standard života još uvijek predstavljaju potencijalni problem koji se može odraziti i na pitanje unutarnje sigurnosti.

Makedonija se od svog osamostaljenja susretala s problemima oko priznavanja imena, jezika, zastave, naroda, crkve itd. Kriza u Albaniji, te stalna napetost u SRJ bili su potencijalna prijetnja sigurnosti Makedonije. U svrhu sprječavanja izbijanja sukoba u Makedoniji, odlukom Vijeća sigurnosti uspostavljena je preventivna mirovna misija UN-a uzduž granice sa SRJ i Albanijom. U Makedoniji živi, prema službenim podacima, oko 24 % Albanaca, a pretpostavlja se da ih ima više. Najnovije etničko čišćenje na Kosovu znatno je povećalo broj Albanaca u Makedoniji, što bi moglo predstavljati potencijalnu prijetnju sigurnosti, posebice s obzirom da njihov položaj nije do kraja adekvatno riješen. Mandat Mirovne misije UN je prestao početkom ove godine, no njih su naslijedile NATO snage, te promatrači OEES-a koji su bili na Kosovu, i koji se trenutno nalaze u Makedoniji, te tako predstavljaju određeni jamac sigurnosti da se kriza iz SRJ ne će prenijeti na Makedoniju.

Albanija ima već od samog sloma komunizma velikih tranzicijskih poteškoća koje su se odražavale na njenu unutarnju sigurnost, a dodatno je opterećuje činjenica što je najsiromašnija zemlja u Europi. Albanija je prošla kroz stadij financijskog inženjeringa i građanskog rata, kada je u ruke građana, po nekim procjenama, došlo oko milijun pušaka. Na sve to i vrlo tešku gospodarsku krizu došao je ogroman broj prognanika sa Kosova. Prijetnja širenja vojnih akcija iz SRJ posve je realna, ali NATO jamstva za zaštitu njenog teritorija olakšavaju njezin položaj. Albanija, osim humanitarne pomoći za prognanike, žurno treba plan i financijsku pomoć za razvoj gospodarstva i infrastrukture.

Bosna i Hercegovina je zemlja s jednim od kompleksnijih ustava na svijetu. Nazočnost od gotovo 30 tisuća SFOR-ovih vojnika najbolje govori o sigurnosti i stabilnosti BiH. Ratom razrušeno gospodarstvo oživljeno je tek u malom postotku. Suradnja triju konstitutivnih naroda, odnosno dvaju entiteta nije na predviđenoj razini. U BiH je također došao određeni broj prognanika s Kosova, što će dodatno otežati proces povratka njenih prognanika u BiH. Nazočnost SFOR-a jamac je neširenja sukoba na teritorij BiH. Najnovije akcije terorizma protiv Hrvata u BiH zabrinjavaju, pogotovu što su uperene protiv najmanjeg naroda i što se protiv počinitelja ne poduzimaju učinkovite mjere. Put u mirnije sutra pretpostavlja punu primjenu Daytonskog sporazuma kad je u pitanju cijela BiH, a Washingtonskoga kad je riječ o FBiH.

Slovenija je nakon kratkotrajnog rata 1991. iskoritila priliku za daljnji razvoj, postigavši i određeni stupanj integracije s EU i NATO. Osim još uvijek neriješenog jednog dijela granice s Hrvatskom, te budućnosti nuklearne elektrane Krško i pitanja imovine talijanskih optanata, Slovenija nema većih otvorenih pitanja. S Hrvatskom zajedljivo predstavlja u sigurnosno-gospodarskom pogledu najstabilnije zemlje na prostoru bivše SFRJ.

Savezna Republika Jugoslavija dakle, predstavlja ishodište svih kriza i ratova u ovom dijelu Europe u zadnjem desetljeću. Ovakva SRJ i nadalje predstavlja određenu prijetnju svojim susjedima ali i nesigurnu budućnost svojim građanima. Etničko čišćenje na Kosovu koje je proizvelo više od milijun prognanika stravičan je rezultat politike u Srbiji. To je samo nastavak ratova u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH kao posljedica iracionalne velikosrpske politike. Proces smirivanja stanja u SRJ, posebice u Srbiji, na žalost će — čini se — dugo trajati.

Razlozi dugog trajanja krize na području bivše SFRJ

Većina odlučujućih čimbenika u međunarodnim odnosima smatrala je da je SFRJ prije 90-ih po svom »uređenju i otvorenosti« (veliki broj radnika u inozemstvu i dolazak milijuna turista na hrvatsku obalu) bila najbliža euroatlantskim integracijskim procesima. Zbog toga je, kao i zbog niza drugih razloga o kojima sam opširnije govorio na drugom mjestu, početkom devedesetih u Europi i svijetu, prevladavala politika očuvanja SFRJ²⁰. Pravo naroda na samoodređenje potiskivano je izgovorom da će to izazvati veći sigurnosni problem od očuvanja SFRJ, iako je ono, na primjer, bilo u samim temeljima ponovnog ujedinjenja Njemačke, i kao takvo u potpunosti prihvaćeno kod ostatka Europe i svijeta²¹. Mišljenja o tome da cjelovita SFRJ ne može uopće postojati kao suvremena europska demokratska zemlja, jer je ona u svojoj povijesti jedino i postojala pod diktaturom i totalitarnim režimima, bila su u drugom planu. Znakovito je s tim u vezi mišljenje bivšeg austrijskog ministra vanjskih poslova i bivšega glavnog tajnika Vijeća Europe, Luje Tončića Sorinja: »Zapravo je pokušaj spajanja svijesti hrvatske države ideje s jugoslavenskim konceptom države, bio osuđen na propast od samog početka, a kad je 1990. konačno propao, Hrvatska je već bila propustila desetljeća postojanja svoje državnosti«²².

S druge strane EU i NATO su svoju punu pozornost bili usmjerili prema bivšim članicama Varšavskog pakta²³, najprije onima koji su graničili s bivšim Sovjetskim savezom, ali i posebice prema Sovjetskom savezu, te državama nastalim njegovim raspadom. Posebna je briga vođena o golemom arsenalu nuklearnog naoružanja. Isto tako, čini se, da su sve te nagle promjene na europskom kontinentu mnoge zatekle nespremnima, pa se na ratove i agresiju nije reagiralo spremno, s konkretnim planom, što su ga ipak trebali razraditi čimbenici koji se bave međunarodnim mirom i sigurnošću. Tako je područje bivše SFRJ ostalo u sigurnosnom smislu »siva zona«. Teze o preranom priznavanju Slovenije i Hrvatske, što je tobože dovelo do eska-

20 Vidi opširnije — Genscher H. D.: *Erinnerungen*. Siedler Verlag. Berlin, 1995.

21 Usporedi — Kohl H.: *Ich wollte Deutschlands Einheit*. Berlin, 1996., str. 333–361.

22 Vidi opširnije — Tončić-Sorinj L.: *Usamljena borba Hrvatske: od pobjede jezika do pobjede oružja* (prevela Truda Stamać). Zagreb, 1998.

23 Usporedi npr. — Thatcher M.: *The Path to power*, London 1995., str. 622.

lacija rata, opovrgava povijesni slijed događaja i činjenica što su upravo one jedine stabilne države sljednice bivše SFRJ. Ondašnji austrijski ministar vanjskih poslova Alois Mock piše u svojoj knjizi *Dossier Balkan i Hrvatska*: »Tijek zbivanja kaže da je vojna intervencija JNA uslijedila nakon odluke tih republika o samostalnosti, a ne nakon međunarodnog priznanja obiju država... Štoviše: nakon što su se zemlje Europske zajednice i Austrija za Božić 1991. odlučile za priznanje popustila je srpska ofenziva i u prvim danima siječnja došlo je do sporazuma o prekidu vatre«²⁴. Da su kojim slučajem, 1991. godine, odlučujući čimbenici međunarodne politike, umjesto potpore Beogradu, barem iskazali spremnost na intervenciju u slučaju da se onemoguću mirni razlaz tadašnjih republika, povijesni tijek bi bio drukčiji, a velike tragedije se možda ne bi bile dogodile. U tom smislu je i znakovita tvrdnja Richarda Holbrookea, da je to »najveći kolektivni propust Zapada od 30-ih godina naovamo«²⁵.

Moguća rješenja

Razmišljanje i rasprava o tome što se moglo učiniti, a nije se učinilo, ne će naravno promijeniti ono što se dogodilo, ali nam može ponuditi rješenja za buduće eventualne slične slučajeve. Jer iznad svega je važno izvući pouku iz tih događaja, a to je da se sigurnosnim problemima u Europi ubuduće pristupi racionalnije, bez nacionalnih egoizama što proizlaze iz međusobnih bitaka za interesne sfere, da se dakle tim pitanjima prilazi sustavnije, te da se uvažavajući povijesne činjenice i okolnosti, i djeluje preventivno. Trenutno, najveću prijetnju europskoj sigurnosti predstavlja nama susjedna regija. Osim političkog stabiliziranja ove regije potreban je istinski poticaj za gospodarski razvoj zemalja susjeda SRJ, a potom i same SRJ. Najlakši način rješavanja rečene krize upravo je njeno lokaliziranje na najmanju moguću površinu. Guranje okolnih zemalja u čekaonicu dok se ne riješi problem Srbije, upravo može produžiti agoniju krize. Zemljama susjedima SRJ treba pružiti priliku za njihovo uključivanje u euroatlantske integracije. Promatrajući dosadašnje sukobe, očito je da nema primjera gdje su dvije zemlje visoke demokracije međusobno

24 Vidi opširnije — Mock A.: *Dossier Balkan i Hrvatska* (preveo Srećko Lipovčan). Zagreb, 1998.

25 Vidi — Holbrooke R.: *To End a War*. New York, 1998., str. 21.

ratovale, pa će i rečeno područje postati potpuno sigurnim uključivanjem u sigurnosno-političko-gospodarske integracije Zapada.

Zaključno želim reći da se kooperativni model sigurnosti u Europi može sagraditi na bilateralnoj i multilateralnoj suradnji, uravnoteženosti vojnih i nevojnih mehanizama, ubrzanim gospodarskim razvojem i jasnom perspektivom uključivanja u Europsku uniju i NATO svih europskih zemalja, a čiji bi ukupni razvoj pratile poticajne mjere, financijske institucije i stručna pomoć razvijenih zapadnih zemalja. Posebno je važno djelovati preventivno i na načelu pravednosti, jer se upravo to dugoročno pokazuje kao najbolji pristup. Jedan od mogućih pristupa bržem rješavanju sigurnosnih problema, poticanja gospodarskog razvoja i daljnjeg razvoja demokratskih institucija, do potpune integracije ostalih europskih zemalja u euroatlantske integracije, moglo bi, između ostalih, biti korištenje postojeće strukture Srednjoeuropske inicijative. SEI postoji već deset godina i ima šesnaest zemalja članica, od kojih su dvije, Austrija i Italija, i članice EU. Uz razrađene i u praksi dokazane mehanizme djelovanja i međusobne suradnje u prilog našem prijedlogu za razmišljanje ide i činjenica da su sve te zemlje jasno iskazale svoju želju da pristupe europskim i euroatlantskim integracijama tj. EU i NATO.

Razmatrajući dakle najnoviju vojnu akciju NATO-a u SRJ može se sa sigurnošću reći da će izgradnja novoga europskog sigurnosnog poretka uključivati daljnje multilateralno rješavanje konflikata, izgradnju kooperativnog sigurnosnog modela, gdje će znatna pozornost biti posvećena poštivanju ljudskih prava u svim državama Europe. Novi izazovi svjetskoj sigurnosti poput terorizma, širenja i prodaje droge, proliferacije oružja masovnog uništenja, trgovine ljudima i dr. zahtijevat će punu suradnju građana i tijela sigurnosti unutar država, te potpunu suradnju i razmjenu informacija među državama.

I za kraj nekoliko riječi o najaktualnijoj inicijativi koju je najavila Njemačka u svojstvu predsjedavajućeg EU. Za konac svibnja 1999. najavljena je naime konferencija koja bi usvojila tzv. »Pakt o stabilnosti« za jugoistočnu Europu. Nema sumnje da je riječ o hvalevrijednom projektu, no treba sve učiniti da ta inicijativa i uspije, tj. da donese trajni i stabilni mir u toj regiji. Preduvjet za to jest jamačno i aktivno sudjelovanje svih zemalja u pripremi i razradi toga plana. Ne bi se smjelo dogoditi da se o njihovoj sudbini i budućnosti dogovara bez njih, to ne će biti jamstvo uspjeha. K tomu treba pridodati i logični zahtjev svih dotičnih zemalja, uključujući i Hrvatsku kao zemlju susjeda u toj regiji, da se za svaku pojedinu zemlju izradi

poseban program tzv. »road map« za njezin put prema europskim i transatlantskim integracijama. Bilo kakvo regionalno povezivanje, gospodarsko ili političko, kao preduvjet ulaska u integracije, bilo bi kontraproduktivno i vraćalo bi kotač povijesti unatrag. No to nipošto ne isključuje nužnost međusobne normalizacije odnosa svih zemalja u regiji, jasno i SRJ, i razvijanje dobrosusjedskih odnosa kao temelja stabilizaciji političkih i sigurnosnih prilika u ovom dijelu Europe. Ali isto tako vrijedi i to da nijedna zemlja ne može i ne smije biti talac regije ili susjedstva na svom putu prema prosperitetu i budućnosti. Stoga je naš prijedlog: individualni put prema integracijama, uz paralelno razvijanje odgovornosti prema susjedstvu, blagotvorno djelovanje prema istomu, što sve skupa mora voditi prema konačnoj normalizaciji odnosa i političko-sigurnosnoj stabilizaciji srednje i jugoistočne Europe na temelju novoustrojenog međunarodnog poretka.

*Ivo Sanader**

* Predavanje održano na Međunarodnoj konferenciji o europskoj sigurnosti u XXI. stoljeću, u Dubrovniku 5. do 8. svibnja 1999. godine

Rafo Bogišić

PROUČAVANJE STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

U V O D N A N A P O M E N A

Kao uvod u naznaku problema koji se javljaju pri proučavanju starijih razdoblja hrvatske književnosti spomenut ćemo dva zaključka uglednih znanstvenika: jednoga kulturno–historijskog povjesničara i jednoga teoretičara.

Ernst Robert Curtius u svojoj fundamentalnoj sintezi *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje* uvjerljivo je pokazao kako je u stvaranju moderne europske književnosti funkcionirala i funkcionira cjelina stanovitog geografsko–duhovnog kruga i ozračja koje ide od Homera do Goethea, a koja se može označiti atributima »antičkosredozemna i moderno zapadnjačka«. U toj cjelini iskazuje se i ostvaruje postojanje i razvoj kulture od antike i kršćanstva preko humanizma i renesanse do najnovijih vremena zapadnoeuropske kulture i civilizacije. U tom antičko–mediteranskom kompleksu Curtius je na mnogo primjera pokazao jedinstvenost i povezanost književnog života.

S druge strane veliki istraživač došao je do zaključka kako se jedinstvenost i cjelovitost odnosnog kruga ne može spoznati bez poznavanja svake nacionalne kulture posebno, svakog dijela te jedinstvene antičko–mediteranske cjeline. Tek kad se pojedinačno upozna svaka novija nacionalna filologija — kako on zove književna istraživanja — tek onda se može spoznati i cjelina. To je u svom djelu ugledni istraživač i pokazao. Rad tih filologija — piše Curtius — »stvorio (je) obilje pomoćnih sredstava te je, upravo posredstvom nepravedno optuživane specijalizacije, omogućeno da se, uz stanovito poznavanje jezika snalazimo u svakoj od glavnih europskih književ-

nosti. Specijalizacija je, dakle, pripremila put novoj univerzalizaciji«. (E. R. Curtius: *Europ. knj. i latinsko srednjovjekovlje*, Zgb. 1971., 19–20). Dakako, spomen–napomenu »glavnih europskih književnosti« ostavit ćemo po strani kao nešto što je *contradictio in adjecto*. Pogotovo, ako je riječ o tako »antičko–mediteranskoj« književnosti kakva je hrvatska.

Druga uvodna napomena bit će ona koju je izrekao Wolfgang Kayser u svom djelu *Jezična umjetnina* (Das sprachliche Kunstwerk, Bern 1971.), kad je upozoravao na »obične, stvarne poteškoće« koje se nameću, susreću i nalaze u mnogim, zapravo u svim proučavanjima duhovnog razvoja. Jedan dio svoje knjige nazvao je »Priprema«, a poglavlje u tom dijelu nazvao je »Filološki preduvjeti«. Naznake »priprema« i »preduvjeti« jasno ukazuju kako je riječ o nečemu što prethodi onome što treba uslijediti, dakle o onome što treba riješiti prije nego se počne proučavati i određivati samo djelo kao umjetničku tvorevinu, kao umjetninu po sebi i za sebe. Dakle, prema ovom uglednom istraživaču postoji nešto što najprije treba riješiti, nešto što barem kronološki zauzima prvo mjesto. Analiza i interpretacija pojedinog djela i književnosti općenito mora, dakle, izvršiti neke prethodne poslove, riješiti prethodne ali neophodne probleme, mora se susresti i susretati s nekim pitanjima bez kojih se ne može ići dalje.

O tome kolika je i kakva je veza ovih »pripremnih« radnji s onom, nazovimo je, konačnom, to je posebno pitanje, ono se javlja i rješava u svakoj književnosti posebno. Svaka književnost je, kako smo čuli, osobiti organizam, nastao je i rađao se u svojim vlastitim okolnostima, pa će te okolnosti trajno određivati principe i korake u metodi. U svakoj pojedinoj književnosti bit će relevantni osobiti zakoni i osobita pravila, dakako, posebno naglašeno u ovim tzv. pripremnim radnjama ali i u njihovoj svezi s konačnim poslom raščlambe, ocjene i sinteze. Ono što je u dugom historijskom putu i procesu odlučivalo pri razvoju svake pojedine književnosti nameće se danas i djeluje kao relevantan čimbenik u proučavanju.

Drugim riječima, dolazimo do spoznaje da uvjeti i okolnosti u kojima je pojedina književnost nastajala i trajala umnogome uvjetuju i način njezina očitovanja što onda rezultira i posebnim zahtjevima u praksi proučavanja odnosne književnosti. U tom smislu treba zaključiti da svaka pojedina književnost umnogome određuje i posjeduje i vlastitu metodu proučavanja.

Svaka pojedina nacionalna metoda, iako posjeduje stanovite osobitosti uklapa se, dakako, u opće zakonitosti proučavanja književnosti

što logično proizlazi iz jedinstvenog fenomena umjetničkog čina o kojemu je riječ. To vrijedi i kad je riječ o pojedinoj nacionalnoj književnosti kao cjelini u komparaciji s općenitim književnim razvojem i životom, a to vrijedi i kad je riječ o užem historijskom razdoblju, ili pak samo o jednom dijelu stanovitoga nacionalnog književnog puta i života. Problem je u tome da se u historijskom prikazu puta i trajanja jedne nacionalne književnosti uoče i fiksiraju one posebnosti koje su djelovale na njezin život i koje dosljedno tome ulaze kao osobiti čimbenici u proučavanju.

U ovom nacrtu spomenut ćemo neke probleme koji se javljaju pri proučavanju hrvatske književnosti starijih razdoblja, tj. hrvatske književnosti do XIX. stoljeća. Mislimo pri tome na vrijeme trajanja i razvoja hrvatske književnosti od početaka, od doseljenja Hrvata na istočnu jadransku obalu u ranom srednjem vijeku, posebno od ćirilometodske misije pa do kraja (ili sredine) XVIII. stoljeća, odn. do preporoda što su ga u hrvatskoj kulturi i hrvatskom narodu u prvoj polovici XIX. stoljeća izveli ilirci oko Ljudevita Gaja i njegove »Danice«. Problemi u proučavanju starijih razdoblja javili su se i javljaju se u zadnjim dvama stoljećima, u vremenu poslije spomenutog preporoda, dakle u novijem razdoblju hrvatske književnosti i povijesti.

Ne mislim da će u ovom nacrtu odnosna problematika biti naglašena i navedena u cijelosti. Nemamo namjeru, a ni mogućnosti, da u ovom trenutku raspravljamo o svim pitanjima s kojima se pri proučavanju hrvatske književne prošlosti susrećemo, odnosno o svim pitanjima koja se u to proučavanje mogu uključiti kao interne, manje ili više prirodne relacije, pa čak ni o onima koje teže kvaliteti svojstvenoj samo odnosnoj književnosti. U svom ćemo nacrtu spomenuti samo one probleme koji su nam se pri približavanju odnosnom predmetu učinili najvažnijim i najbližim. Događalo se to — možemo i to reći — u višegodišnjoj nastavnoj praksi na Filozofskom fakultetu, u nastojanju i želji da onima koji se prvi put ozbiljnije susreću sa stanovitim predmetom taj susret bude što ozbiljniji.

Problemi koje želimo istaknuti su sljedeći:

1. Problem tiskanja knjiga u prošlosti;
— mnoga djela su izgubljena ili oštećena,
— problemi autentičnosti teksta, autorstva i datiranja
2. Jezici i pisma, regionalizam i polilingvizam u starijoj hrvatskoj književnosti;
3. Književno vrednovanje i književni utjecaji;
4. Historiografski problemi,

- a — pomanjkanje memoarske literature,
- b — knjižnice i arhivi,
- c — izdanja i bibliografija,
- d — terminologija i periodizacija,
- e — oblici zanimanja za prošlost.

Kao što se vidi, navedeni problemi i aspekti uvida u stanje, potrebe i mogućnosti proučavanja jedne književnosti nisu iste naravi ni istog podrijetla. Jedni su usko vezani uz »obične«, stvarne poteškoće oko utvrđivanja autentičnosti teksta i autora, a drugi se bave raznim, također popratnim, aspektima problematika ne ulazeći pri tome u sam čin interpretacije djela. Prvi su vezani isključivo uz samu pojavu odnosnog fenomena, a drugi se približavaju želji da se olakša proučavanje teksta, da se taj tekst ocijeni.

Ipak različiti navedeni problemi međusobno su povezani, često zadiru jedan u drugoga, uvjetima su međusobno povezani, pa možemo reći da su svi problemi i sva pitanja koja su navedena bitno važna i relevantna kad je riječ o proučavanju starijih razdoblja hrvatske književnosti.

Iako problemi koje smo naveli nisu novijeg datuma, javljaju se cijelo vrijeme, tijekom zadnja dva stoljeća otkad je odnosno proučavanje temeljitije započelo, oni su i danas aktualni i danas su odnosna raspravljanja korisna i potrebna. Riječ je samo o tome da se svako pitanje koje smo naveli zadrži na svojoj razini, da o općem sklopu istraživanja i proučavanja književnog djela, te u konačnoj ocjeni djela, fenomena i epohe, u cijelosti zadrži svoju mjeru.

PROBLEM TISKANJA KNJIGA — MNOGA DJELA SU IZGUBLJENA

Ugledni francuski kroatist Jean Dayre, proučavajući prošlost staroga Dubrovnika, ustvrdio je kako se u proučavanju dubrovačke književnosti nalazimo »u istom položaju kao kad proučavamo anti-kne književnosti« (Dubrovačke studije, Zgb. 1938., 4).

Poteškoće na koje je naišao francuski istraživač različite su naravi, ali sve — manje ili više — proistječu iz činjenice što su se stare hrvatske knjige, i općenito književna proizvodnja hrvatskih autora u prošlim stoljećima rijetko tiskale. Upada u oči da je posebno malo tiskano knjiga dubrovačkih autora, što se, vjerojatno, može objasniti činjenicom da su dalmatinske komune lakše i jednostavnije mogle komunicirati s Mlecima (gdje su se knjige uglavnom tiskale) nego što

je to bilo moguće Dubrovčanima. Ipak ostaje posebno pitanje zašto Dubrovčani nisu u svome gradu ustanovili tiskaru.

Bez mogućnosti da se djela tiskaju, onda kad su nastajala, u hrvatskim je književnim sredinama i poslije srednjega vijeka nastavljena praksa prepisivanja knjiga rukom i oblikovanja rukopisnih književnih kodeksa. To je djelomično potrajalo sve do XIX. stoljeća. U krajnje nepovoljnim historijskim uvjetima Hrvati nisu mogli kod kuće, u svojoj zemlji, organizirati dovoljno tiskara, a tiskanje knjiga u inozemstvu bilo je povezano uz mnoge poteškoće. Glagoljaška tiskara u Kosinju, Senju i Rijeci iz kraja XV. i početka XVI. stoljeća, privremena tiskara u Međimurju (oko 1570.), djelovanje protestanske tiskare u Urachu (u Njemačkoj, 1561.–1564.), isusovačka tiskara u Zagrebu u drugoj polovici XVII. stoljeća, naponi Pavla Rittera Vitezovića u Zagrebu od 1695. do 1706., pa zatim hrvatske tiskare u Zagrebu u XVIII. stoljeću, radile su povremeno, trajale prekratko. Dubrovnik (do pred sam kraj slobode), Split, Hvar, Zadar, Korčula, Nin — cijelo to primorsko područje na kojemu su od XV. do XVII. stoljeća postojala mnoga i bogata književna središta nije imalo tiskare. Nepovoljni ekonomski, politički (Turci, Venecija) i konzervativnoideološki (Dubrovnik) razlozi bili su glavne zapreke da se i u hrvatskim zemljama tiskarsko umijeće prakticira češće, trajnije i sustavnije. U takvim uvjetima hrvatske knjige tiskale su se i izvan zemlje: u Veneciji, Rimu, Firenci, Bologni, Anconi, Napulju, Parmi, Lucci, Milanu, Grazu, Beču i drugdje. Kako je tiskanje izvan zemlje bilo spojeno s ogromnim poteškoćama, sve je to bilo malo, i premalo, da bi zadovoljilo potrebe hrvatskog književnog stvaranja od XV. do XIX. stoljeća.

Posljedica činjenice što su se knjige malo i rijetko tiskale bila je ta da se mnogo djela izgubilo, a mnoga su djela do nas došla oštećena.

Kratak uvid u nekoliko izgubljenih tekstova i djela pokazat će o kakvim je gubicima riječ.

Glagoljaška tiskara krajem XV. stoljeća i na početku XVI. stoljeća tiskala je nekoliko djela, ali nije mogla tiskati glagoljašku baštinu u cijelosti, književnu proizvodnju glagoljaša koja je trajala nekoliko stoljeća. To isto vrijedi i za hrvatske humaniste od kojih je tiskan samo jedan dio, pa se mnogo toga izgubilo.

Dubrovački humanist Ivan Lovro Regin sredinom XV. st. piše pjesme i spominje dubrovačke humaniste Nikolu Restića, Jurja Gradića, Vuka Bobaljevića i druge, ali od njih ništa nemamo sačuvano. Zanimljiv je i primjer Iva Gučetića o kojemu u nadgrobnom govoru Ilija Crijević ističe kako je preminuli Gučetić veliku slavu postigao

pjevajući na hrvatskom, grčkom i latinskom jeziku. Međutim ništa od ovoga autora nemamo sačuvano (St. Škunca, Ser. Lampr. Cerva, Roma 1971., 152–3). Gučetić se spominje i kao autor izgubljenog djela *Delfin* (Delphinus).

U Dubrovniku je pored Gučetića u krugu humanista Lovra Ranjine, Ilije Crijevića, Karla Pucića i Jakova Bunića djelovao i humanist Džore Držić, poznat kao hrvatski pjesnik petrarkist, ali se od njegove latinske poezije ništa nije sačuvalo. Suvremeni humanist Juraj Dragišić upravo Držića ističe kao posebno vrijedna i angažirana humanista (Aderat quoque Gergius meus Darsisu et mente atque aspectu decorus), naglašavajući kako je bio suptilan i marljiv učenik (necnom et subtitlis Georgius meus assiduus discipulus. V. Z. Šundrica. Đuro Dragišić i Dubrovnik. DUBROVNIK XXV, 4, 1982.).

Još manje znamo i još je manje sačuvanih djela iz splitskoga književnog kruga u kojem su krajem XV. i početkom XVI. stoljeća djelovali i humanisti na latinskom, i pjesnici petrarkisti na narodnom jeziku: Frano Božičević Natalis, Toma Niger Mrkšić, Jerolim i Frano Martinčić, Dmine i Jerolim Papalić, Nikola Alberti Matulić, Frano Bogavčić, Placid Gregorijančić, Frano Buktulija, Petar Tartaljić, Donat Paskvalić, Šime Selimbrić, Kristofor Niger, Jerolim Čipiko, Antun Alberti, Kristofor Papalić, Petar Cindro, Baltazar Splićanin i dr. Bio je to velik i značajan književno–pjesnički krug za čija imena znamo prema sačuvanim arhivskim zapisima, pozdravima, poslasticama, posvetama. O njihovoj pjesničkoj djelatnosti možemo čitati i u poslanicama koje je svojim splitskim prijateljima — Božičeviću, Matuliću i Martinčiću — upućivao Hvaranin Hanibal Lucić (PSHK, knj. 7. Lucić–Hektorović, 1968., 102–116). Od Nikole Albertija Matulića sačuvala se samo jedna pjesma, a isto tako i od Jerolima Martinčića. U ovaj krug treba ubrojiti i pjesnike — humaniste koji su djelovali u neposrednom susjedstvu, Hvaru, Braču i u Trogiru, a s kojima su splitski pjesnici i humanisti komunicirali.

Središnja ličnost ovoga kruga bio je Marko Marulić, čija su djela imala znatno bolju sudbinu od ostalih, premda sva njegova djela (latinska i hrvatska) nisu sačuvana. O Marulićevom književnom djelovanju izvješćuje nas njegov biograf Franjo Božičević Natalis koji piše da je Marulić imao sedam knjiga (rukopisnih) hrvatske poezije za koju danas ne znamo, iako se i danas još uvijek ponešto od Marulića otkrije.

U vremenima koja su uslijedila, u desetljećima tijekom XVI. stoljeća, a u vremenima pune i zrele renesanse u primorskim komuna-

ma, odvijala se plodna književna djelatnost, nastajala su brojna, veća ili manja, književna djela, od kojih su mnoga izgubljena.

U dalmatinskim komunama osim latinsko-humanističkog »spjevanja« jавljalo se i petrarkističko skladanje na narodnom jeziku, ali je od toga sačuvano veoma malo. U Zadru je sačuvana jedna pjesma Jerolima Vidulića (u. 1499.), na Hvaru je sačuvan mali izbor Lucićeve ljubavne lirike, dok se od mladenačke poezije Petra Hektorovića i M. Pelegrinovića nije ništa sačuvalo. A sam Hektorović je u starijim godinama pisao svom prijatelju, liječniku Vanettiju kako je u davnim mladim danima i njega bila obuzela »zaraza ljuvenog skladanja«. Marko Marulić u pjesmi *Anka satira* iznosi kako se po gradu pjevaju pjesme (»Druzi od njih hode // u leutu zvoneći //, kripost pravu ne nahode // li u tom bludu steći«), ali pjesme splitskih leutaša nemamo sačuvane. Od prvog naraštaja hrvatskih petrarkista u Dubrovniku srećom imamo sačuvan znatan dio, ono što je u svom Zborniku od 1507. zapisivao mladi dubrovački vlastelin Nikša Ranjina. Od naraštaja pak koji je uslijedio u desetljećima sredinom stoljeća u cijelosti je sačuvan jedino kanconijer Nikole Nalješkovića. Od najvećeg pjesnika ovog vremena, Mavra Vetranovića nisu sačuvane njegove mladenačke pjesme, a znamo da ih je pjevao (to sam kaže u *Pjesancu od pošljice*). Pjesnik iz druge polovice stoljeća Antun Sasin u pjesmi »San« spominje neke dubrovačke pjesnike koji su svojim skladanjem stekli slavu, a mi o njihovoj poeziji ne znamo ništa. (Npr. Andrija Zlatar, Maro Lila).

U XVI. stoljeću u Dubrovniku je bio uvelike slavljen i hvaljen pjesnik i znanstvenik Miho Menčetić Matufić, a danas od njega nemamo ništa sačuvano. Ugledni pjesnik Nikola Nalješković (1500.–1587.) organizirao je sredinom stoljeća brojan i impresivan književni krug pjesnika i kulturnih djelatnika kojima je slao pjesme i od kojih je pjesme primao. Od tih pjesnika imamo samo ponešto sačuvano: to su Nikola Dimitrović, Vlaho Vodopić, Maroje Mažibradić, Oracijo Mažibradić i neki drugi. Zatim Hvarani Jeronim i Hortenzije Bartučević od kojih imamo sačuvane samo dijelove, a koje pjesnike hvale suvremenici Nikola Nalješković i Vinko Pribojević.

Sačuvan je samo kraći odlomak *Vlahinje*, komedije hvarskoga renesansnog pjesnika Dživa Porožića, a koju je komediju hvarski autor bio poslao na uvid svom dubrovačkom prijatelju Nikoli Nalješkoviću. Na primljenom djelu Nalješković je zahvalio i pri tome pohvalio djelo Hvaranina. Malo je sačuvano i od skladanja humanističko-renesansnih krugova iz Kotora, sačuvano je uglavnom ono što je tiskano (npr.

Ludovik Paskvali, Juraj Bizanti i neki drugi). Propale su »sloge« P. Zoranića *Ljubveni lov i vilenica* kao i rane pjesme Barne Karnarutića.

Znatno je manjkav i opus Ivana Gundulića, najpoznatijeg hrvatskog pjesnika XVII. stoljeća. Sačuvane su samo dvije Gundulićeve mladenačke drame, pa nemamo cjelovit uvid u autorov mladenački rad, ali ni uvid u posebnu dramsku vrstu ovog vremena u Dubrovniku (melodrama).

Posebno je tužna sudbina rukopisnih kodeksa-zbornika mahom anonimne kajkavske poezije prošlih vjekova, a koja je nastajala po plemićkim kurijama i župnim dvorovima. Pjesme su se rađale u raznim životnim prigodama, zapisivane su i prepisivane, ali su se i gubile. Ono što je sačuvano (zbornici, tzv. pjesmarice) najčešće imamo samo u jednom primjerku. Ove pjesme, iako mahom prigodne, znale su dosta puta iskazati i topli ljudski osjećaj i doživljaj. Neke kajkavske pjesmarice su i oštećene, pa tako npr. u Prekomurskoj pjesmarici s kraja XVI. stoljeća imamo znatno oštećenu poemu o Nikoli Šubiću Zrinskomu, glasovitom junaku iz Sigeta grada. (O starijoj kajkavskoj književnosti informira V. Jagić, *Djela* IV., 144).

Osim manjih pojedinačnih oštećenja u pojedinim djelima ima i značajnih nedostataka. Tako npr. nijedna komedija Marina Držića nije sačuvana u cijelosti, u svakoj ponešto nedostaje (nemamo kraj-završetak ni u *Dundu Maraju* ni u *Škrtcu*). U najzanimljivijoj Nalješkovićevoj komediji, *Sedmoj*, nedostaje kraj drugog i početak trećeg čina, u Gundulićevu *Osmanu* nedostaju dva pjevanja, itd.

Zapravo, književni opus najznačajnijih renesansnih autora, kao što su M. Držić, M. Vetranović, H. Lucić, P. Hektorović, P. Zoranić (da se o manje poznatim i ne govori) nije sačuvan u cijelosti.

Osim rukopisnih kodeksa gubila su se i tiskana djela. Ima slučajeva kad znamo da je neko djelo bilo tiskano, a danas ga ipak nemamo. Tako nemamo sačuvan nijedan primjerak prvog izdanja Držićeva djela (pastirske igre i lirske pjesme) iz 1551. godine. Sačuvano je drugo izdanje (iz 1632.) za koje se opravdano drži da je vjerna kopija prvog izdanja (Rešetar). Nemamo *Bogumila* Ivana Belostenca koji je tiskan u Grazu 1765. i od kojega je još u prvoj polovici XVIII. st. bilo više primjeraka. Nemamo sačuvanih primjeraka ni prvoga izdanja Marulićeve *Judite*. Poznata je činjenica kako od prve kajkavske tiskare u Nedelišću, u Međimurju, nije sačuvano skoro ništa, a znamo da je Mihalj Bučić ondje tiskao svoja djela. Od pisaca koji su djelovali

u okviru protestantizma knjige je uništavala žestoka cenzura crkve i države.

Gubitku i nestanku rukopisa pogodovala su teške prilike u kojima je stoljećima živio hrvatski narod, teške životne okolnosti kada mira i mirnog života nije bilo, kad je rat bio prirodno stanje, a opasnosti trajne i na svakom koraku. Pustošenja, pljačke, paleži, razaranja i raznovrsne štete osvajača, napadača i barbara sa svih strana, a usto i elementarne nepogode kao što su potresi, požari, zarazne bolesti i sl. Da bi smo vidjeli razmjere nesreća u kojima je uništeno dosta književnog blaga spomenut ćemo neke primjere.

Bogati arhiv staroga samostana svetog Krševana u Zadru stradao je u strašnim događajima iz 1202. g. Uništen je u požaru zajedno sa svim samostanskim dokumentima i kodeksima (Stj. Antoljak, *O arhivu samostana sv. Krševana kroz stoljeća*, Zadarska revija, 2-3., 1990., 123).

Mnogo toga izgubljeno je u primorskim komunama u XV. stoljeću za vrijeme mletačkog zaposjedanja dalmatinskih gradova. Neki su se gradovi, npr. Zadar i Šibenik odupirali mletačkoj okupaciji, dizali bune i ustanke nakon čega su slijedile represalije: opsade, rušenja, požari. Tako je npr. velika šteta učinjena za vrijeme trogodišnje opsade Šibenika, koja je počela sudbonosnom godinom 1408. a završila, nakon tri godine, pustošenjem grada. Već prije toga, 1371., grad je opsjedao mletački general Pisani, zatim je 1381. gradom harala kuga, a onda je 1408. uslijedio veliki požar. (Marin Franičević, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Zgb, 1983., 283).

Turskim prodorom u Liku i Krbavu i u Bosnu krajem XV. stoljeća posebno nakon katastrofe na Krbavskom polju 1492. uništen je ogroman dio jedne velike i osobite hrvatske kulturne grane koja je bila zahvatila znatan dio hrvatskih zemalja. Na raznim stranama bila su se razvila središta hrvatske glagoljaške knjige i književnosti, biblioteke, samostani, župe i biskupije. U uništavajućem turskom naletu sve je spaljeno i uništavano, jedva nešto su bjegunci uspjeli spasiti. Tako je ne samo uništeno mnogo pismenog i književnog blaga nego je zaustavljen i jedan snažan proces koji je po sredini hrvatskog nacionalnog prostora bio započeo. Da se to nije dogodilo, tko zna kakav bi sve u Hrvatskoj bio zamah humanizma i renesanse i gdje bi sve taj zamah bio ovladao. Ne bi se sigurno bilo dogodilo da se humanizam i renesansa ograniče samo na dalmatinske komune kao što se to poslije strašnoga turskog uništavajućeg prodora dogodilo.

Da stvar bude jasnija, u tom središnjem hrvatskom prostoru bile su se počele tiskati i knjige.

Slično se poslije turskog prodora po sredini hrvatskoga narodnog prostora dogodilo i u Slavoniji. Ono što se danas čuva u franjevačkim i kaptolskim knjižnicama, u tim regijama, samo su ostaci onoga što su nekada te biblioteke posjedovale. Ostavši bez djela, bez dokumenta pismenosti i književnosti što su u tim krajevima nastajali prije dolaska Turaka, ostali smo ujedno i bez informacija o književnom životu tih krajeva prije turske okupacije. A i u Bosni i u Slavoniji postojala je osim književnosti srednjovjekovne i glagoljaške, i ona humanističke orijentacije. Osim domaćih tekstova samostani u Bosni i Slavoniji posve sigurno su posjedovali rukopisne kodekse koji su dolazili i iz drugih krajeva, npr. iz Dalmacije. Bio je to rezultat trajne komunikacije koju su franjevci održavali između pojedinih regija, posebno primorskih i unutrašnjih krajeva, Dalmacije i Panonije.

Katastrofalne posljedice imali su tursko-gusarski upadi u gradove na priobalnom području, u Dalmaciji gdje se već rano, u humanizmu XIV. i XV. stoljeća počela razvijati humanistička i narodna književnost. Katastrofalni su tako npr. tursko gusarski upadi na otok Hvar u XVI. stoljeću. O jednom takvom upadu, onom iz 1538. priča sam hvarski pjesnik Petar Hektorović u svojoj poslanici dubrovačkom prijatelju Nikoli Nalješkoviću, opisujući mu kako je usred noći naglo morao u barku, na more, pa bježati i veslati prema Italiji. Naravno, nije mogao skupljati i spašavati svoje knjige, ni on ni drugi. Strašan napad na Hvar dogodio se i ljeti (2. VIII.) 1571. Tom prilikom Turci-gusari popalili su sve kuće, crkve i samostane, kada je izgorio i općinski arhiv, a izgorjele su i sve biblioteke koje su imali mnogi pojedinci, književnici i humanisti. (Vidi: *Avvenimenti storici compendianti in tre libri dal. sign. Alesandro Gazzari nobile di Lessina*. Obj. G. Novak, *Starine* 57, 1978.). U to vrijeme književnost u Dalmaciji cvjetala je na latinskom i na narodnom jeziku. Dosta je knjiga propalo i za vrijeme četverogodišnjeg pučanskog ustanka Matije Ivanića 1514.

Do velikih nevolja dolazilo je i u Splitu.

Suvremenik, splitski kancelar Prokulijan (Zv. Kulundžić, Čak. rič 2, 1975.), a i kasniji historičari (G. Novak, *Povijest Splita*, II. 1961.) izvješćuju nas o katastrofalnim razmjerima kuge koja je u Splitu harala 1527. godine, u isto vrijeme kad i u Dubrovniku. Umrlo je, priča izvjestitelj, šest tisuća ljudi, izgorjelo je 250 kuća, spaljivane su

zaražene kuće, a s njime je gorjelo sve što je bilo unutra: namještaj, knjige. Mnogo djela i rukopisa tako je uništeno.

2. listopada 1509. temeljito je opljačkana i spaljena Rijeka. Napad Mlečana vodio je mletački konzul Angelo Trevisan koji je nakon svog pljačkaško-uništavajućeg pohoda izjavio... »nikad se više neće reći: Ovo je Rijeka, nego ovdje je bila Rijeka.« (Danilo Klen: *Rijeka u Glavinićevo vrijeme*. Zbornik radova o Franji Glaviniću, Zgb, 1989., 34). U svom spisu o svetištu na Trsatu *Historia tersatiana* franjevac Franjo Glavinić potanko opisuje požar u samostanu na Trsatu do kojeg je došlo 5. III. 1629. i u kojem je izgorjelo sve pa i knjižnica. Požar je uništio cjelokupni samostan. (O tome piše i Paškval Cvekan: Trsatsko svetište Majke milosti, Trsat 1985.).

Treba ovdje posebno spomenuti katastrofalne posljedice velikog potresa u Dubrovniku 6. IV. 1667. U potresu i u požaru koji je nastao nakon potresa izgorjela je većina dubrovačkih knjižnica. Trećeg dana nakon potresa do temelja je izgorjela najbogatija knjižnica u Dubrovniku, ona redovnika Male braće (franjevci), koja je i u ono vrijeme bila najbogatiji trezor hrvatske književnosti. Kako je ta biblioteka izgledala, svjedoče i zapisi suvremenika. Tako piše Vital Andrijašević, koji je i sam radio u knjižnici prije potresa: »Ne mogu se sjetiti knjižnice, a da mi se oči ne orose suzama, na koje uređenje sam utrošio 8 godina, knjižnice sa 7.500 svezaka iz svakoga područja književne djelatnosti ljudskog duha. Ovdje su bili skupljeni izabrani dragulji starijih, a nije manjkalo ni glavnih poznatih djela modernih; sve je ovo okruživala kruna dragocjenih slika; po sredini je bio smješten arhiv pun dokumenata i spisa bilo kojeg vremena, a sve to uništi neprijatelj oganj.« (M. Brlek, *Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku I.*, Zagreb, 1952., 11). Nešto kasnije, 1741, piše Lovro Cekinić, također franjevac, svjedok samostanske tradicije i poznati prepisivač djela starije dubrovačke književnosti: »Požar uništi glasovitu knjižnicu s prastarim i vrijednim knjigama, nadasve koralnim knjigama, pisanim na pergameni sitnoslikanim i pozlaćenim dragocjenim inicijalima ukrašenim, tako da su stranci, koji su prolazili Dubrovnikom, dolazili kao veliko čudo gledati knjige kora u Dubrovniku. Čuo sam pričati od naših starijih otaca, da se jedan mletački plemić gledajući spomenute knjige toliko zaneo za jednim slovom »S«, prvim slovom *Salve Regina* u notama, da je nudio toliko i toliko zlata za jedino to slovo. I drugi su ga mnogo cijenili i govorili, da vrijedi toliko srebra koliko teži čitava knjiga. K tome naši stari koji su ovdje bili prije potresa kao klerici, pričahu da se tako pazilo na

spomenute knjige, e su među važnijim listovima bili umetnuti komadi fine svile, i kada su se knjige, na najveće blagdane upotrebljavale u koru, klerici su držali bijelu platnenu krpu kojom su otirali prste prije negoli bi okrenuli pokoji list...« (*Isto*). Sve što danas ta knjižnica posjeduje skupljeno je nakon potresa.

Spominjući historijske i elementarne nesreće u hrvatskoj prošlosti posebno treba spomenuti ono što se dogodilo s obiteljskim knjižnicama i arhivima velikaških obitelji Zrinskih i Frankopana. Ove dvije obitelji stoljećima su u svojim središtima i gradovima (Karlovac, Severin na Kupi, Ozalj, Zagreb, Čakovec) skupljali književna djela svoga naroda, ali i razna druga djela njihova suvremenog zanimanja.

Posebno je bogata i vrijedna bila knjižnica Zrinskih u Čakovcu. Sadržavala je, osim hrvatskih, knjige na latinskom, francuskom, talijanskom, njemačkom, mađarskom jeziku. Za tu je knjižnicu napisano da je bila »mit Schätzen gefülte berühmte Bibliothek« (*Die Bibliothek der Dichters Nicolaus Zrinyi*. Wien, Verlag von S. Kende, 1893.).

Poslije katastrofe iz proljeća 1670. svi gradovi i imanja Zrinskih i Frankopana bili su opljačkani i opustošeni. Sve, skoro sve je propalo, izgubljeno, razgrabljeno, nestalo iz vidokruga hrvatskoga kulturnog života, sačuvani su samo ostaci.

Nabrajajući nesretne okolnosti u kojima je uništeno mnogo književnog i kulturnog blaga iz hrvatske baštine treba spomenuti i napoleonske ratove. Dosta je toga stradalo u to vrijeme po dalmatinskim gradovima i raznim mjestima, osobito u Dubrovniku, čiju su svu okolicu, osim samih zidina grada u to vrijeme, ljeti 1806. godine opljačkale crnogorske bande. Sve su popalili, sve kuće, samostane, župne urede, Cavtat, Župu, Konavle, primorje, Slano, i sva gradska naselja izvan zidina. U svim tim mjestima, župama i samostanima bile su knjižnice, samostanski i župni arhivi. Posebna je nesreća što je u tom stradala i biblioteka benediktinskog samostana u Višnjici, a što su benediktinci stoljećima značili i kakve su sve knjižnice imali, to je dobro poznato.

Osim objektivnim historijsko-elementarnim nesrećama mnoga djela i rukopisi iz hrvatske kulturne baštine uništeni su nemarom, nepažnjom. Stari rukopisi i papiri općenito stjecajem okolnosti često su dolazili u ruke onima koji ih nisu znali cijiniti ni čuvati pa su tako mnoge stvari zauvijek propale. Navest ćemo dva takva primjera.

Glasoviti dubrovački biograf iz XVIII. stoljeća Serafin Crijević priča o književnoj ostavštini pisca iz XVII. stoljeća, svog rođaka Vice

Pucića Soltana. Po rodbinskoj vezi Pucićeve stvari iz nasljedstva, pa tako i sve knjige i rukopisi, pripale su obitelji Crijevića. On se sjeća kako su u njegovu djetinjstvu papiri iz sanduka služili njima, djeci, za pravljenje raznih igračaka, a također ti su se papiri kidali i davali ženskoj posluži za zamotavanje. (Bibl. ragusina, Zgb. 1980., IV., 191). Ilustrativan je i primjer ostavštine knjižnice i rukopisa obitelji Petra Hektorovića na Hvaru, odnosno u Starom gradu. Skoro sve je izgubljeno, nestalo, uništeno, spašen je samo mali dio Hektorovićeva arhiva.

Jedan dio književnih djela nestao je i nestajao, jer su tako željeli sami autori, sami su uništavali svoja djela. Činili su to iz dva razloga: ili su u zrelim godinama zbog sazrelog i razvijenog književno-kritičkog odnosa uvidjeli kako im djela nisu više po ukusu, nisu dovoljno kvalitetna da bi ostala poslije njih ili su, što je bilo češće, u kasnijim svojim godinama zaključivali kako su to skladanja plod mladenačkih grijeha, kako su to sve mahom plodovi grješne ljubavi pa sve to sad kad se približava smrt, a time i izlazak pred vječnoga suca, treba uništiti, treba izbrisati tragove grješne mladosti. Zbog kriznih vjerskih stanja uništavali su, dakle, svoja mladenačka skladanja.

Znamo tako npr. da je svoje mladenačke pjesme spalio humanist Ivan Gučetić djelujući krajem XV. stoljeća (Appendini, 188–189; St. Škunca: *Aelius Lampr. Cervvinus*. Rim 1971., 153). Hanibal Lucić sam priča kako je u zrelijoj dobi pregledavajući svoja mladenačka skladanja skoro sva uništio: »i kakono jure ne moja razgledavajući ih i pogrdivši odvrgeh malo ne sva« (Pariz Eleni, Jeronimu Martinčiću pozdravljenje). S velikom sigurnošću možemo zaključiti da su svoja mladenačka, »grješna« skladanja uništili i Mavro Vetranović i Petar Hektorović, ponajbolji pjesnici hrvatske renesanse. Ivan Gundulić, tiskajući *Pjesni pokorne kralja Davida* kaže kako druga svoja spjevanja ne cijeni — »sve ino kako porod od tmine u tminah ostavljam«. I Ignjat Đurđević piše kako je odlazeći u samostan svoje mladenačke pjesme prepustio zaboravu, preostale su samo neke.

O tužnoj sudbini i trajnoj opasnosti u kojoj su se nalazili rukopisni kodeksi sa starim hrvatskim tekstovima, pa onda i o uvjetima u proučavanju hrvatske književne prošlosti rječito govore i slučajevi kad se neki kodeks djela prvorazredne važnosti sačuvao u jednom jedinom primjerku, sačuvan ponekad sasvim slučajno, sretnim stjecajem okolnosti.

I u starijoj hrvatskoj književnoj prošlosti pokazalo se da su se najviše kvarila i uništavala ona djela koja su se najviše čitala i bila

najzanimljivija, o čemu govori i Marin Držić u posveti *Tirene* pričajući kako je to njegovo djelo išlo od ruke do ruke i tako se kvarilo. O toj i takvoj pojavi priča već spomenuti splitski kancelar Antonije Prokulijan u 1558. g. kad govori o kugi koja je u Splitu vladala 1527. g. (*Oratione al clarissimo rettor et alla magnif. comunità di Spalato detta da Antonio Proculiano Cancelliere da essa comunità. In Venetia MDLXVII.*) Prokulijan govori kako se »još i danas mogu čitati pojedini odlomci pisani rukom« *Davidijade* Marka Marulića i kako se čitajući te odlomke ljudi dive »onom što je preostalo, a s bolom žudeći za onim što je izgubljeno«. Kancelar komune je žalostan što je »to prevrijedno i božansko djelo došlo u ruke neukim ljudima koji su ga rastrgali i uništili. To djelo se ne bi moglo dostojno okтити ni sa svim zlatom i srebrom ni mnogim životima« (Zv. Kulundžić, nav. mj. 59).

Sačuvan je tako u jednom jedinom primjerku zbornik lirike prvog naraštaja hrvatskih petrarkista u Dubrovniku, glasoviti Ranjinin zbornik iz 1507. g. U jednom primjerku sačuvan je i kodeks komedija Marina Držića, a zatim i jedini rukopis *Osmana* iz vremena prije potresa 1667. Tek nedavno pronađen je primjerak tiskanih pjesama značajnoga dubrovačkog književnika iz sredine stoljeća Nikole Dmitrića, kao i rkp. kodeks-kanconijer lirskih pjesama Džore Držića (V. SPH 33). U jednom primjerku sačuvan je i rukopis pjesama Antuna Sasina, značajnog autora s kraja stoljeća.

Zanimljivi primjerak hrvatske proze jednoga vremena, djelo Ivana Belostenca *Deset zapovijedi božjih* (odn. *Deset zapovijedi o Euharistiji*) sačuvan je, također u jednom jedinom primjerku (O. Šojat, *Kajk. pisci* II., 253) kao i *Dušni vrt* Baltazara Milovca, *Raj duše* Nikole Dešića, *Kinč osebujni slavnoga orsaga hervackoga* Petra Berke (O. Šojat, *Kajkavski pisci PHSK*, str. 253). U jednom primjerku sačuvan je i Pergošićev *Dekretum* dok su od Vramčeve *Kronike* sačuvana dva primjerka, kao i od Reljkovićeva *Satira*. Samo jedan primjerak sačuvan je od Reljkovićevih *Slavonskih libarica* (tiskanih 1761.).

Nedavno je pronađeno i značajno dramsko djelo Mavra Vetranovića, pastorala *Istorija od Dijane* (Forum, 1–3, 1982.), kao i kodeks srednjovjekovne i renesansne poezije u kojemu se nalazi i dosad nepoznata pastorala *Boljeta*, *Lilas* i *Dobrilo* P. Zoranića (J. Vončina, *Mogućnosti* 4, 1978.). Novootkrivene scene Džore Držića (Radmio i Ljubmir), Mavra Vetranovića i Petra Zoranića dragocjeni su prilozi upoznavanju i razvoju dramskoga pastoralnog žanra u hrvatskoj renesansi.

Nedavno su otkriveni i neki kodeksi što sadržavaju djela koja će u matici hrvatske književnosti, također, zauzeti iznimno važna mjesta, i koja će tu maticu znatno obogatiti. Takvo je npr. bilo otkriće djela Frana Krste Frankopana do čega je došlo 1871., a isto tako u najnovije vrijeme otkriće dvaju iznimnih djela iz toga stoljeća. To su pjesme Katarine Zrinski Frankopan (Ivan Zvonar, *Varaždinski književni zbornik*, 1996., Čakovec 1997.) i pjesme Dživa Bolice Kokoljića iz Kotora (Miljenko Foretić: *Hrvatski biografski leksikon* 2, 1989.). Otkrivenim djelima odnosni autori i odnosna vremena ukazuju se u posve novom svijetlu, pjesnička djela Katarine Frankopan Zrinski i Dživa Bolice Kokoljića znače i predstavljaju dragocjeni dobitak za hrvatsku baroknu poeziju, a time i za hrvatsku književnost općenito.

Netiskano djelo ostavši u rukopisu često je izazivalo, i izaziva, problem autentičnosti teksta i autora. Prepisivanjem se mnogo toga kvarilo, pa se nove inačice u tekstu ne mogu držati autentičnim izrazom odnosnog autora. Najčešće se kvarilo nehotično prilikom prepisivanja, ali i hotimično, »ispravljanjem«. Mnogi prepisivači su stvari mijenjali i prilagođavali svom ukusu i svom vremenu uvjereni kako stvar ispravlja.

Upravo u izmjenama u tekstu i u prilagođavanju novijim vremenima nalazi se važna razlika između novijih prepisivača i onih u ranijim vremenima, u srednjem vijeku.

Prepisivači su tekstove mijenjali na raznim razinama i u različitim pogledima. Glede glasa najčešće su mijenjali čakavsko »i« u »ije« (ie), zatim »l« u »o«, pa zatim neke uobičajene riječi: ma — nu, ča — što, gospoja — gospođa, i sl. U promjeni riječi, izraza, fraza i oblika najčešće se gubio ne samo ritam i glazba kazivanja (posebno stiha) nego i draž starine, promjenom se gubila autentičnost. Sve je to razlog da smo danas pred teškim filološkim zadatkom kako doći do autentičnog teksta. To je dužnost koju pri izdavanju starih tekstova vrše tekstolozi i manuskriptolozi.

Ovaj posao posebno je težak ako nemamo sačuvan nijedan autorov rukopis a ni suvremeni autorov tiskani tekst. Čak i ona izdanja koja je priredio autor zaslužuju oprez. Naši su autori svoja djela tiskali u inozemstvu, daleko i bez mogućnosti osobnog sudjelovanja pa nisu mogli pogreške ispravljati ni izbjeći. Strani tiskari i slagari koji ne poznaju hrvatski jezik lako su griješili.

O mnogim izdanjima brigu su vodili ljudi iz autorove okoline, a poslije njegove smrti. Tu su pogreške još lakše i češće. I ovi su znali intervenirati u tekst. Cijela stvar je otežana, ako imamo rukopis iz

istog vremena, a on se ne podudara s tiskanim oblikom, pri čemu je znalo doći do nepredvidivih problema kao što je to slučaj s Pelegri-novićevom *Jejupkom*.

Problemi pri tiskanju starih tekstova iz hrvatske književne prošlosti, iako imaju stanovitih posebnosti, ipak su u načelu isti kao i kad je riječ o starim tekstovima drugih književnosti. Zato i za hrvatsku situaciju vrijede zaključci uglednoga njemačkog autora Wolfganga Kaysera: »Drukčije stoji stvar kad je riječ o izdanjima srednjovjekovnih tekstova. Kod takvih tekstova jedino u iznimnim slučajevima ćemo raspolagati »autentičnim« redakcijama, što znači redakcijom koju je pripremio sam pisac. Obično su nam ostali sačuvani samo kasniji prijepisi, koji su manje ili više mijenjali originalni tekst. Dok kritično izdanje nekog novijeg teksta prati kako se ovaj razvija iz izdanja u izdanje, dotle kritičko izdanje nekog srednjovjekovnog teksta mora pokušati da se probije unazad do pjesnikove redakcije na taj način što će provjeravati sačuvane redakcije, uspoređivati ih i kritički usmjeravati.« (*Das sprachliche Kunstwerk* (Jezično umjetničko djelo) Bgd. 1973. Preveo Zoran Konstantinović, str. 30).

Iako, dakle, postoji pravilo i princip kako treba postupati, ipak u svakom slučaju nailaze i posebni problemi, posebni aspekti poteškoća. Negdje, recimo, imamo samo dva rukopisa, jedan mlađi nama bliži, a drugi stariji. Tu ćemo se na dvojbenim mjestima držati starijeg jer je bliži vremenu postanka. Ali ni ovo nije uvijek sigurno mjerilo. Može se, naime, dogoditi da pri suprotstavljanju oprečnih lekcija mlađi rukopis ima starijih i autoru bližih elemenata nego stariji rukopis. To se objašnjava podatkom da je mlađi rukopis mogao biti prepisan sa starijeg predloška, a stariji s mlađeg i sl. Posebno je, dakako, teško, ako imamo više rukopisa, ali ne i original, ili kad nemamo nijedan rukopis iz autorova vremena.

Povratak autentičnom tekstu osobito je važan u poeziji. Osim zbog pravilnog i potpunog razumijevanja smisla povratak autentičnom izrazu važan je zbog ritma kazivanja, tona, stila. Promjena može zadirati, i redovito zadire, u samu bit i strukturu teksta—stiha, o čemu prepisivač—»ispravljač« u trenutku prepisivanja nije vodio računa. Uočljiv primjer su oni stihovi dvostrukorimovanog dvanaesterca, a tih je najviše, u kojima se »ispravljanjem« i mijenjanjem glasa jat u sredini ili na kraju stiha kviri ritam, rima.

Poseban problem je pojava različitih inačica nekog djela u njegovoj cjelovitoj kompoziciji. Ima u tom pogledu zanimljivih primjera. Neke inačice mogu se objasniti i autorovom namjerom (ili namjerom nekog

drugog interventa) da stanovito djelo prilagodi odnosnoj i u tom trenutku potrebnoj-poželjnoj scenskoj realizaciji. Na to se pomišlja pri susretu s mnogim inačicama Vetranovićeve *Posvetilišta Abramova* (Rešetar, RAD 237). Milan Rešetar tvrdi kako su različite inačice ovog djela potekle od samog autora, a sve zbog raznih i različitih oblika prikazivanja.

U ovom kompleksu zanimljiva je i jedna kraća verzija Vetranovićeve *Posvetilišta* u kojoj su učinjeni znatni zahvati u organizaciji radnje a koja se inačica sačuvala pod Držićevim imenom. Neki misle da je Držićevo ime ovdje pogrešno napisano, ali neki misle da je Držić zaista oblikovao jednu varijantu ovog djela. Ova mogućnost se spominje imajući u vidu uočljivu psihološko-dramsku crtu i kvalitetu u odnosnoj inačici, a i činjenicu izrazito prijateljskih odnosa između Vetranovića i Držića.

(Uopće o odnosu Držića i Vetranovića, a glede afere o plagijatu, postoji velika literatura. U zadnje vrijeme zanimljiv je članak Marije Salzmänn-Čelan (Marin Držić i Mavro Vetranović. O nekim rukopisima *Posvetilišta Abramova*. Filologija 10, Zgb. 1980.-1981.), u kojemu je ova autorica sklona mišljenju da je Držić sažimao Vetranovićevu kompoziciju i da je upravo tu začetak javnoga dubrovačkog mišljenja o Držićevu plagijatorstvu (što međutim nije uvjerljivo).

Prepisujući djela i želeći ih sačuvati prepisivači su znali činiti i veće zahvate. Znali su mijenjati cijele stihove i naslove, sastavljati dvije-tri pjesme u jednu i obratno: jednu pjesmu podijeliti u dvije. U svoje prijepise redovito su unosili jezično-stilske, leksičke i pravopisne, grafijski nove, sebi suvremene elemente i tako tekst sigurno udaljavati od njegova autentičnog početka. To je stvorilo mnoge štete i poteškoće, posebno ako se ima u vidu raznolikost dijalekata i književnih medija kojima se stara hrvatska književnost pisala.

Situacija u hrvatskoj književnoj baštini izazovno je područje za istraživanje i raspravljanje, teorijsko i praktično raspravljanje o tome kako tekst iz rukopisa putuje i dolazi do tiskanja, kako se oblikuje iz rukopisa, kako prolazi kroz promjene da bi se vratio do prvobitne autentičnosti. U tom pogledu raspravlja se o tradiciji i povijesti teksta s obzirom na sve okolnosti (V. Vratović: Povijest tradicije ili transmisija teksta. Umjetnost riječi, VI, 4, 1967.).

Nije rijedak slučaj da neki sačuvani kodeks nema navedeno ime autora, pa ne znamo čiji je tekst koji imamo pred sobom. U tom slučaju nalazimo se pred najvećim problemom, ne znamo čije je djelo, ne znamo o kojemu je autoru riječ.

Takvi problemi rješavaju se usporednom lingvostilističkom metodom, jezično metričkom analizom. Takav slučaj imali smo s dva pastirska prizora, a također i s dva crkvena prikazanja: *Od poroda Jezusova* i *Posvetilište Abramovo* Mavra Vetranovića (F. Petračić je neka Vetranovićeva djela izdao kao Držićeva. St. p. hrv. VII.). Posebno je teško ako iz odnosnog vremena nemamo tekstova s kojima se zagonetni tekst može uspoređivati. Ilustrativan primjer za to su anonimne komedije iz XVII. stoljeća koje se spominju i kao hrvatske komedije dell'arte, a predstavljaju dragocjeni segment hrvatske književnosti XVII. stoljeća.

Pri prepisivanju tijekom stoljeća oblikovani su i neki složeni kodeksi, oni koji sadrže djela više autora, ali pri tome nije navedeno koji su sve autori predstavljeni, i što je od kojega autora. Rječit primjer za ovo je Lucićev *Crtal* iz XV. stoljeća, a ovdje možemo ubrojiti i Ranjinin zbornik iz 1507. Tijekom kasnijih istraživanja riješene su mnoge zagonetke, ali sva pitanja i problemi nisu riješeni ni do danas.

Poseban problem pri utvrđivanju autorstva jest kad nemamo baš nikakvu inicijativu: imamo samo rukopis, pisani tekst. U tom slučaju ide se prema rješenju pomoću raščlambe stila, stiha, izražavanja. Najprije se nastoji utvrditi epoha pa autor.

Takav slučaj je npr. s komedijom *Ljubovnici*. Najprije se mislilo da je to Držićevo djelo, a onda se kasnije pažljivim čitanjem ustanovilo kako je to djelo nastalo cijelo stoljeće prije Držića.

Teškoće se množe ako je prepisivač autora navodio prema svom zaključivanju a bez sigurnog utemeljenja, čime je, naravno, doveo u zabludu sve kasnije istraživače. Stvar je otežana, ako se ime autora nalazi po sredini nekog zbornika, pa u tom slučaju ne znamo što pripada odnosnom autoru.

Ostavši u rukopisu — prijepisu, mnoga djela starije hrvatske književnosti nisu datirana što također zadaje velike poteškoće i predstavlja jedan od najvećih problema u proučavanju razvoja hrvatske književnosti u prošlosti.

Datiranje je uvijek važno, premda to ponekad može biti i manje važan problem. Manji je problem npr. ako ne znamo ni približno potanko kad je neki stanoviti petrarkist (npr. Džore Držić, ili Šišmundo Menčetić) napisao pojedine svoje pjesme, koje je napisao prije a koje kasnije, iako bi i takvi podaci, podaci o organiziranju vlastitog kanconijera bili od znatne kulturno-historijske važnosti.

Ali datiranje može biti i veoma važan problem. To jednako vrijedi s obzirom na nastanak djela ili, ako je riječ o drami, s obzirom na scensko prikazivanje. Da bi se uočila sva težina ovog problema, bit će dovoljan samo jedan primjer. Riječ je o datiranju nastanka i prikazivanja prvih hrvatskih renesansnih dramskih tekstova. Podaci iz tog kompleksa važni su ne samo pri proučavanju pojedinog autora nego i u studiju rađanja i razvoja hrvatske svjetovne drame i teatra. Prihvatili smo danas kronološki redosljed: Džore Džić (1461.–1501.) — Mavro Vetranović (1483.–1576.) — Hanibal Lucić (1485.–1553.) — Nikola Nalješković (1500.–1587.) — Marin Držić (1500.–1567.), ali u toj liniji ima poteškoća i nejasnoća. Čak ni u pogledu Marina Držića sa sigurnošću ne možemo utvrditi redosljed nastanka pojedinih djela. Ne treba posebno isticati kako redosljed nastanka pojedinih djela u nekog autora može biti važan za utvrđivanje ne samo razvoja i zrenja odnosnog autora nego i za spoznaju o njegovim odnosima i referencijama s djelima odnosne epohe.

JEZICI I PISMA

Problem polilingvizma

Razni i različiti dijalekti–jezici–mediji te razna pisma na kojima je stara hrvatska književnost bila realizirana vezani su uz problem hrvatskoga narodnog regionalizma. S vremenom je multimedijalnost u Hrvatskoj dobila općenarodno značenje. Bio je to rezultat stanja u narodnom životu, višejezičnost je uvjetovana i djelovanjem kulturnih utjecaja kojima je hrvatski kulturni život tijekom stoljeća bio izložen.

Zato se može reći da je pojava više jezika i više pisama u starijim razdobljima hrvatske književnosti samo djelomično povezano uz naglašeni regionalizam hrvatskog narodnog bića i hrvatske kulture općenito.

Pri proučavanju starijih razdoblja hrvatske književnosti problemi jezika i pisama javljaju se u punoj oštirini i važnosti. Polilingvizam u proučavanju hrvatske kulture i književnosti izaziva veoma složenu i opsežnu problematiku. Javlja se taj fenomen u mnogim književnostima i nacionalnim kulturama, ali u hrvatskom slučaju on zauzima posve osobito i istaknuto mjesto.

Hrvatska književnost u prošlosti pisana je na dva domaća književna jezika: na starocrkvenoslavenskom i narodnom hrvatskom jeziku. Ali činjenica postojanja hrvatskog narodnog književnog jezika već u

srednjem vijeku pa definitivno u XV. stoljeću nije tako jednostavna. Hrvatska književnost prošlih stoljeća pisana je zapravo na tri hrvatska književna narodna jezika. Ono što danas nazivamo dijalektima u prošlosti su bili književni jezici. U svim oblicima javnog života, ne samo u književnosti, današnji dijalekti vršili su funkciju književnog medija. Na sva tri jezika pisano je sve što je javni, komunalni, državni život zahtijevao: od dokumenata, knjiga, zapisa, pisama, kodeksa, notarskih spisa i sl. do pjesničkih djela. Sve to pisalo se na sva tri književna jezika (čakavskom, kajkavskom i štokavskom) iako je već od početka, već u srednjovjekovnim kodeksima postupno ali uporno i dosljedno u hrvatskoj književnosti i u kulturi vršena interferencija pojedinih jezično-dijalekatskih osobina, pri čemu se svjesno i nesvjesno težilo za ujednačavanjem književnog jezika.

Trojna dimenzija i osnova hrvatske književne prošlosti već od srednjega vijeka, pa zatim tijekom stoljeća, do 30-ih godina XIX. stoljeća doživljava stanoviti proces koji će jezičnu situaciju u hrvatskoj književnosti XIX. i XX. stoljeća dovesti u nove odnose. U tom smislu proučavanje starije hrvatske književnosti mora voditi računa o jezičnoj nadgradnji hrvatskoga književnog izraza koji se razvijao na podlozi triju narječja, a koji proces je obuhvaćao sve dijelove hrvatskoga narodnog i kulturnog područja i života.

U tom smislu može se utvrditi kako trojna dimenzija u hrvatskom narodnom književnom jeziku u prošlosti nije uvijek bila ista ni istovjetna. Dok u XVI. stoljeću »ravnopravno« i paralelno djeluju sva tri narječja-jezika, u idućim stoljećima dolazi do promjena proširenosti upotrebe među narječjima pa čakavsko narječje nazaduje da bi od sredine XVIII. stoljeća do 30-ih godina XIX. stoljeća u pismenosti ostala samo kajkavština i novo-štokavština s ikavicom i ijekavicom. Pri tome su čakavski i kajkavski elementi u hrvatskom novoštokavskom govoru posve prirodna i legalna pojava (Dalibor Brozović: O trojezičnoj dimenziji hrvatske književnosti. *Croatica* 7-8., 1976.).

Jezični aspekt u razvoju hrvatske književnosti nije nimalo jednostavan. Štoviše on predstavlja sasvim osobitu pojavu koju pri proučavanju hrvatske književnosti treba uvijek imati na umu pa uvažavati njezine tj. hrvatske jezično-izražajne osobitosti. »Historijat hrvatske pismenosti i književnosti, i hrvatska standardnojezična pretpovijest i povijest predstavljaju jednu od najoriginalnijih europskih kulturno-jezičnih pojava, u ponečem apsolutno jedinstvenu, tako da se ne može usporediti ni s kojim drugim razvojem, slavenskim ili neslavenskim. Tako je primjerice uloga crkvenoslavenskoga jezika bila bitno druk-

čija i od one na slavenskom zapadu (zapadnoslavenski jezici i književnosti) i od one na slavenskom istoku (istočnoslavenski jezici i bugarski) (D. Brozović: Hrvatski jezik, povijesna podloga i jezične političke i sociolingvističke okolnosti. FORUM, 4-6., 1998., 588-589).

Do početka XV. stoljeća na znatnom dijelu hrvatskoga narodnog prostora u kulturno-književnom ambijentu kao ravnopravne sastavnice supostojе i djeluju tri grafijske tradicije, tri pisma: latiničko, glagoljsko i hrvatskoćiriličko a prate ih i tri jezika-medija hrvatske kulturno-književne djelatnosti: latinski, starocrkvenoslavenski (hrvatskog tipa) i hrvatski narodni.

U XV. stoljeću u hrvatskoj kulturnoj sferi definitivno je pobijedila latinica, ali su i dalje živjele glagoljica i ćirilica i baš u tom stoljeću glagoljaši postižu svoje najveće uspjehe, oblikuju najpoznatija djela i zbornike, svoja djela tiskaju.

Fenomen triju pisama u hrvatskom književnom slučaju uočen je i označen kao nešto osobito: »Ili pak pitanje pisma: ni u jednom europskom jeziku nisu se u tijeku njegove povijesti upotrebljavala tri različita pisma osim u hrvatskom — hrvatska (uglata) glagoljica, zapadna (hrvatska, bosanska) ćirilica i latinica. To su samostalna pisma, a ne inačice istoga pisma kao što su fraktura i irsko pismo inačicama latinice, a građanska je ćirilica inačicom crkvene« (D. Brozović, nav. mjesto).

Kao što nije moguće vremenski potanko odrediti, tako nije moguće ni teritorijalno precizno fiksirati gdje je neko od triju pisama bilo »domaće«. Granice kao da nisu postojale, tekstovi jednoga pisma prelazili su u drugo pismo pa su kasnije utvrđivane veze između pojedinih djela pismenosti i književnosti različitih pisama, što dakako u proučavanju predstavlja poseban problem ali predstavlja i osobiti izazov postavljajući velike zahtjeve (F. Fancev: *Starija hrvatska književnost u današnjim srednjoškolskim udžbenicima*. Hrvatska revija, 1937.).

Zanimljiv je geografski aspekt pojave pojedinih pisama hrvatske književne prošlosti. U ranim stoljećima u Bosni je npr. glagoljica bila nazočna mnogo više nego u kasnijim vremenima kad je prevladala bosančica-ćirilica. Spomenika hrvatske (bosanske) ćirilice pronađeno je i u Dalmaciji, a bosansko hercegovački franjevci još su u XVII. i XVIII. st. svoje knjige tiskali bosanskom, odn. hrvatskom ćirilicom.

Međudijalektalni dodiri javljali su se već u srednjem vijeku, već u srednjovjekovnoj glagoljaško-crkvenoslavenskoj kulturi i pismenosti (Eduard Hercigonja: *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih*

glagoljaških neliturgijskih kodeksa XV. st. Radovi Zavoda za slaven-sku filologiju, 7., 1965.), što će se jasno uočavati i kasnije... (J. Vončina: *Jezični razvoj Ozaljskog kruga*. Filologija, 7, 73).

Hrvatski narodni polilingvizam — trilingvizam — kao osnovu književnog izražavanja, tj. na planu čistoga i samostalnog literarnog izraza treba primijetiti na dvostrukom planu i položaju: onda kad je pojedini od triju medija narječja—jezika bio samostalni nositelj i temelj književnog govora i onda kad je dolazilo do međusobnog dodira, do hibridne situacije u kojoj su pojedini elementi nekog narječja govora u susjednom narječju—govoru igrali osobitu ulogu, kad su naime pojedini elementi nekog narječja preuzimani u tekst nekog drugog govora i narječja zbog osobitih znakova i mogućnosti, dakle kao svojevrsni stilemi.

Sve to potvrđuje istinu kako upotreba raznih pisama u hrvatskoj kulturno—književnoj praksi nije formalna, nije plošne naravi, i nije plošno pitanje. Osim što svako pismo nosi u sebi i vlastite kvalitete i vlastite mogućnosti u izražavanju, nosi redovito i tematske osobine pa na svoj način odražava i različite društveno—idejne motive.

Pri svemu tomu treba imati na umu i pojavu obične komunikacije među pojedinim govorima—narječjima, dodire do kojih je dolazilo zbog zemljopisne blizine među regijama, a i svijesnim nastojanjem pojedinih autora oko ujednačavanja hrvatskoga književnog izraza i jezika onih koji su držali da će do jedinstva svih hrvatskih govora doći približavanjem, komuniciranjem, kombiniranjem, miješanjem. Do ovakvih tendencija posebno je dolazilo u XVII. stoljeću.

Postojanje više hrvatskih narodnih jezika (i pisama) u starijim razdobljima hrvatske književnosti odražava se, dakako, i na neke osobitosti u proučavanju međusobnih odnosa unutar same književnosti, odnosa među pojedinim epohama ili pojedinim stilovima književnosti istog vremena. Podsjetit ćemo ovdje samo na primjere vezane uz proučavanje književnosti srednjega vijeka. Ova književnost pisana na glagoljici, ćirilici i latinici, na jeziku najprije crkvenoslavenskom s više ili manje elemenata narodnog govora — dok nije narodni jezik prevladao i pobijedio — otvara ne samo probleme međusobnog odnosa unutar jedne iste epohe nego i problem odnosa te epohe prema književnosti kasnijih vremena. Hrvatska renesansna književnost, uklapajući se u opće tokove suvremenog novog humanističko—renesansnog pokreta, predstavlja, dakako, novi stupanj, ali je ipak ta književnost s vlastitom svojom srednjovjekovnom baštinom povezana nerazdvojnim, čvrstim i svestranim nitima, pa se taj aspekt

proučavanja, aspekt domaće derivacije hrvatske renesansne književnosti, ne može mimoći. A u toj domaćoj relaciji, u vezi s vlastitom baštinom, redovito su prisutni elementi raznih domaćih narodnih jezika-izraza (čakavski prema štokavskom, kajkavski prema čakavskom) i raznih pisama (glagoljica prema latinici i cirilici). Onaj tko želi ozbiljnije proučavati tendencije i motive hrvatske renesansne književnosti mora uočiti odnosne pojave u prethodnika, u čakavsko-ikavskom glagoljaškom mediju i kompleksu. To isto vrijedi i za jezično-stilsku stranu problema, npr. za proučavanje, za fiksiranje izraza, izričaja, metafore i uopće stila u hrvatskom petrarkizmu. Ne može se ni tematsko-motivacijski, ni idejno ni stilski objasniti hrvatski petrarkizam ako se ne uzmu u obzir već utvrđeni slojevi srednjovjekovnih pjesnika-začinjavaca.

Posve je drugi problem i drugi su zahtjevi u proučavanju hrvatske književnosti prošlih stoljeća pojava polilingvizma hrvatske književnosti i kulture a koji je označen ulaskom u tu kulturu stranih jezika. Hrvatski se književnici, naime, od početka pa tijekom stoljeća, dosljedno, u svojoj praksi služe i nekim stranim jezicima. I ova pojava u hrvatskoj kulturnoj i književnoj praksi ima trostruki aspekt, neki hrvatski književnici tijekom stoljeća služili su se samo stranim jezikom, a neki su opet u svojoj praksi kombinirali pa su se služili i stranim ali i svojim domaćim, materinskim jezikom.

Iako različita po praksi upotreba medija oba ova slučaja zajednička su u tom smislu što je u hrvatskoj jezičnoj praksi tijekom stoljeća kad je riječ o stranom jeziku to uvijek latinski i talijanski medij-jezik.

Tijekom stoljeća u hrvatskoj kulturi i književnosti kao njezini mediji stranog podrijetla javljali su se razni jezici, ali je u tom pogledu razlika između onih koji su se znali javiti akcidentalno, povremeno kao znak stanovite pomodnosti, slučajnosti ili privremenog kulturno-društvenog poticaja, i onih koji su i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu trajali stoljećima i postali bitnim, strukturno uraslim i stvaralačkim medijem neposredno relevantnim za razvoj hrvatske nacionalne kulture. Kao primjer za prvu skupinu možemo spomenuti grčki, mađarski, njemački, francuski, a u drugu grupu ubrajamo latinski i talijanski jezik. Ova dva medija trajanjem, opsegom i kvalitetom rezultata svoje nazočnosti, funkcijom djelovanja i dosljednom egzistencijalnom praksom izražavanja hrvatskog kulturnog i civilizacijskog subjekta života u svim njegovim bitnim stupnjevima razvoja postali su i ostali njegovim vitalnim i prirodnim medijima.

Možemo prema tome pojavu i problem hrvatskoga kulturnog i književnog polilingvizma identificirati fenomenom trilingvizma. Pored hrvatskog narodnog jezika u hrvatskom medijskom tropletu stoljećima su se nalazili još i latinski i talijanski jezik.

Svaki od spomenutih triju medija hrvatske kulture i književnosti imao je povijest, svaki je svoju povijest prošao djelujući vlastitim intenzitetom, imao je svoju sudbinu i u hrvatskoj književnoj historiografiji, ali su isto tako sva tri medija s obzirom na temeljne zadatke pokazala i pokazivala zajedničku, jedinstvenu narav i odigrala jedinstvenu funkciju.

Želeći fiksirati temu i problem nalazimo se pred velikim poteškoćama. Hrvatska književna historiografija primjećivala je, dakako, i znala za strane jezike, znala je da osim narodnog jezika u hrvatskoj kulturnoj sferi postoje, i djeluju, i strani jezici. Ipak ovaj problem i fenomen nije u hrvatskoj književnoj historiografiji ni približno apsorbiran ni apsolviran onako kako bi to trebalo.

Nemoć je objektivne naravi i odnosi se na cjelokupnu hrvatsku baštinu, a onda posebno na onaj dio baštine koji je napisan stranim jezicima: latinskim i talijanskim. Na ovom planu i području putovi su bili posebno složeni i neugodni.

Glede latinskog jezika poteškoće su bile, i jesu, na više razina. Hrvatski latinisti, kao ni drugi hrvatski autori, nisu sva svoja djela svojevremeno uspjeli objaviti-tiskati pa je mnogo toga izgubljeno. S druge strane zbog činjenice što su mnogi hrvatski latinisti tijekom stoljeća djelovali u raznim sredinama izvan domovine došlo je, i dolazi, do inozemnih presizanja i otimanja hrvatske latinističke baštine, do njihova nasilnog uključivanja u one književne i kulturne okvire na čijem su narodnom i političko-državnom području hrvatski latinisti duže ili kraće boravili i djelovali. Pri tome se nije vodilo i ne vodi se često računa o političkoj situaciji u prošlosti pa se suvremeno stanje u političko-državnim odnosima neznatno primjenjuje na prošlost.

Odlazeći u Budim, odn. na dvor ugarsko-hrvatskog kralja, hrvatski humanisti nisu odlazili u inozemstvo, odlazili su u svoj dvor, na dvor svoga kralja i svoga Kraljevstva. Isto tako u posebnim okvirima i s posebnim odnosima političko-administrativnim treba promatrati odlazak hrvatskih humanista iz dalmatinskih sredina koje su bile u sastavu Mletačke republike, a koji su odlazili u Italiju. Odlazeći u Italiju odlazili su u središta zajedničkoga kulturnog i vjerskog kruga,

ali pri tom nisu prestajali biti dijelom onog subjekta iz kojega su ponikli.

Poseban je slučaj s talijanskim medijem koji je nekoliko stoljeća bio u upotrebi u hrvatskoj kulturnoj sferi. U dvama stoljećima i s talijanske i s hrvatske strane aktualni trenuci i motivi političkih zbivanja, te predrasude s tim povezane, bili su trajnom zaprekom u znanstveno historijskom uočavanju činjenica i pojava. Talijanska presizanja i pretendiranja na sve ono što je talijanskim jezikom napisano u Dalmaciji, te hrvatsko ustručavanje da se tom korpusu primjereno približi bili su razlogom da je došlo do neprirodne i neželjene posljedice: talijanski medij u hrvatskoj književnoj historiografiji spominjao se nedovoljno, povremeno, neizrazito i usputno, svakako neprimjereno doprinosu i značenju, iako je u hrvatskoj historiografiji bilo inicijativa i znakova koji su upućivali na znanstvene putove (npr. neki radovi Đure Körblera, Milivoja Šrepela, Milana Rešetara, Mirka Deanovića, Josipa Torbarine).

Ono što je prirodno, historijski utemeljeno i uvjetovano, pa prema tome i znanstveno opravdano ne može se unedogled mimoilaziti. Hrvatska historiografska praksa ne smije i dalje prolaziti pokraj talijanskim jezikom napisanih djela i općenito pokraj višestoljetne dosljedne, obilne i plodne kulturno-književne prakse i djelatnosti ostvarene na talijanskom mediju kao da to nije »pravi« dio hrvatskog kulturnog i književnog korpusa i života. Jedan neznanstveni i apsurdni odnos ne smijemo dalje tolerirati.

U novije vrijeme potreba, drukčijeg pristupa i odnosa, postaje jasna i potrebna i na hrvatskoj i na talijanskoj strani. Kao primjer mogu poslužiti i s talijanske strane zaključci uglednog talijanskog slavista Santea Graciottija, a s hrvatske strane dugogodišnji rad i rezultati prof. Mate Zorića. Prof. Graciotti pišući o nazočnosti talijanskog, latinskog i hrvatskog jezika u Dalmaciji, govori o recipročnoj funkcionalnosti komponenti u stvaranju jednog integralnog, iako višestrukog sustava vrijednosti: »...soprattutto la reciproca funzionalità di tali componenti nella creazione di un integrato, anche se multiforme, sistema di valori«. Književnu prošlost u Dalmaciji, kaže Graciotti, ne stvaraju tri različita naroda niti ta književnost odgovara različitim kulturnim formacijama niti utemeljenju na tri različite, autonomne književnosti (»Le tre lingue di cui contemporaneamente e per tutta la vastità del suo territorio La Dalmazia si serve, durante un certo periodo della sua storia, per il lavoro e la creazione letteraria, non circoscrivono tre diversi popoli, ne corrispondono a tre distinte for-

mazioni culturali, ne danno origine a tre letterature autonome»). Tri jezika, kaže Graciotti, izražavaju tri različita lica jedne te iste kulturne stvarnosti, na isti način kako se to događalo u humanističkom bilingvizmu u Europi, a nikad tri stvarnosti genetički i dinamički disonantne (...le tre lingue esprimono tutt'al più tre diverse facce di una stessa realtà culturale — in maniera analoga a quanto avveniva nel bilinguismo umanistico di mezza Europa — e mai tre realtà culturali geneticamente e dinamicamente dissonanti«). (Sante Graciotti: *Per una tipologia del trilinguismo letterario in Dalmazia nei secoli XVI.–XVIII. Barocco in Italia e nei paesi slavi del Sud*. A cura di Vittore Branca e Sante Graciotti. Torino, 1983.).

Do istih zaključaka dolazi i na hrvatskoj strani, pa tako prof. Mate Zorić u svom opsežnom i erudicijom utemeljenom zborniku studija i analiza »Književni dodiri hrvatsko talijanski« (Književni krug, Split 1992.) jasno pokazuje i dokazuje koji narodni atribut nosi i zaslužuje književnost u dalmatinskim sredinama napisana na talijanskom jeziku tijekom XVIII. i XIX. stoljeća.

Nije teško zaključiti zašto su stari i već i najstariji hrvatski književnici posezali za latinskim i talijanskim jezikom. Ova dva jezika u zapadnoeuropsko–mediteranskom krugu već od ranog srednjeg vijeka pa zatim sve izrazitije tijekom stoljeća igrala su prvorazrednu ulogu.

Prvotno, u vrijeme što je uslijedilo poslije propasti Rimskog Carstva na istočnoj jadranskoj obali, u hrvatskoj kulturnoj sferi nazočan je i razvio se dalmatski jezik, prvi domaći derivat latinskog jezika, a zatim se početkom drugog tisućljeća u Dalmaciji javlja–dolazi talijanski jezik (V. Foretić, Radovi, vol. 14, Institut za hrv. povijest, Zgb, 1981.).

Od tada pa tijekom stoljeća latinski i talijanski mediji značili su i predstavljali zajednički most koji će omogućavati uključivanje hrvatskoga kulturnog subjekta, pismenosti i književnosti u tijekove kulture i književnosti europskog srednjovjekovlja (Natka Badurina: *Hrvatska srednjovjekovna književnost kao mjesto susreta s latinsko–talijanskim tekstovima. Hrvatsko–talijanski književni odnosi*. Završetak za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, knj. VI., 1997.).

Zajednički put i istovremena zajednička nazočnost, nailazak i praksa dvaju medija koji su s Apeninskog poluotoka iz rimskoromanske sfere naišli i nailazili na istočnu jadransku obalu, u hrvatsku kulturnu sferu, svoju zajedničku nazočnost u toj sferi ostvarivat će i kasnije,

u razdoblju humanizma i renesanse. Tako će u ovim vremenima pored velikog doprinosa hrvatskih humanista na latinskom jeziku biti i pjesnika koji će svoja književna ostvarenja i općenito svoj kulturno-književni doprinos pisati na talijanskom mediju.

Latinskim jezikom Hrvati su se znali služiti u svim stoljećima, od doseljavanja na istočnu obalu Jadrana pa do najnovijih vremena. U političko-državnom pa i u društvenom životu latinski jezik u Hrvata bio je u uporabi sve do XIX. stoljeća. Kao što je dobro poznato, u prvoj polovici XIX. stoljeća Hrvati su se u državnoj administraciji uporno držali latinskog jezika iz političkih razloga. Bio im je zaštita pred snažnim prodorom njemačkog i mađarskog jezika, koji su im u konstelaciji državne zajednice s Mađarima i Austrijom predstavljali veliku opasnost.

S obzirom na književni život, u hrvatsku kulturu ulazi latinski jezik osjetnije pri kraju srednjega, odnosno početkom novoga vijeka. Bila je to zapravo nakon antike i srednjovjekovlja treća, posljednja faza latinskog jezika, koja će snagom prodora humanističko-renesansnog pokreta trajati i u sljedećim stoljećima. U doba humanizma na latinskom će jeziku procvjetati i hrvatska nova književnost, iako će, istodobno i u idućim stoljećima, u književnosti prevladati narodni jezik. Premda će u idućim stoljećima i u Hrvata prevladati narodni književni jezik, zadržat će se latinski posebno kao medij u znanstvenom raspravljanju. U ovoj epohi, u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća, u hrvatskoj književnosti nastao je čitav niz značajnih originalnih i prevoditeljskih djela, prvorazrednih filoloških i znanstvenih doprinosa na latinskom jeziku.

U XVI. stoljeću latinski će jezik nastaviti s humanističkim tendencijama i humanističkom funkcijom, premda će u izrazu i u tematici tog vremena pokazivati i stanovite novosti. One će se dalje očitovati i u XVII. st. da u XVIII. stoljeću postane jezik moćne znanstvene orijentacije u odnosu na istraživanje sveopće kulturne prošlosti, ali isto tako i značajne književnosti, u prvom redu prevoditeljske (Kunić, Zamanja). Osim u kulturnoj historiji hrvatski će se znanstvenici u tom stoljeću latinskim jezikom koristiti u raznim znanstvenim disciplinama (npr. dva velika hrvatska latinista Katančić i Bošković). U XVIII. st. latinitet se ostvarivao i očitovao kao svestrano nazočna klasicistička književno-znanstvena struja.

Ipak već u tom stoljeću, a što će potrajati i u XIX. st., latinski će poslužiti za posve raznoliko prigodno pjesništvo. Na latinskom će se javljati ostvarenja već uvelike preživjelih vrsta (žanrova), da bi u

prigodnom pjesništvu taj jezik u Hrvatskoj završio svoju literarnu nazočnost.

Talijanski jezik je kao i latinski na istočnu jadransku obalu bio nošen velikom rimsko-romanskom tradicijom. Štoviše, talijanski jezik je tu tradiciju najčešće sam prenosio. Može se govoriti o jedinstvenom latinsko-talijanskom, odnosno rimsko-romanskom sloju i čimbeniku koji je hrvatsku uljudbu odredio, u kojemu je ona nastajala, kretala se i oblikovala.

Ipak, nazočnost talijanskog jezika u hrvatskoj kulturnoj sferi, njegova funkcija i fortuna, koju je u toj kulturi imao i ostvario osobite je naravi; njegova nazočnost u Hrvatskoj ima i osobite znakove ne samo zbog niza kulturno-historijskih okolnosti što su ga pratile, nego i zbog načina kako se u pojedinim prigodama javljao. Kao u slučaju latinskog medija u hrvatskoj kulturi, može se i s obzirom na talijanski medij uočiti razvoj i promjena u njegovoj hrvatskoj praksi tijekom stoljeća.

Talijanski medij u hrvatskoj kulturi XVI. st., a zatim i u sljedećih nekoliko stoljeća, isto kao i latinski, živi u sva tri temeljna aspekta kulturnocivilizacijskog života: u znanstvenom radu, u književnom stvaranju, te u svakodnevnoj praktično-administrativnoj upotrebi.

U hrvatskoj kulturnoj sferi i s obzirom na talijanski jezik postojao je koncept da će znanstveni tekst imati bolju mogućnost iskaza i percepcije ako bude napisan na talijanskom jeziku. U nekim sredinama, područjima i okolnostima talijanskim su se jezikom služili i književni stvaraoci. Konačno, talijanski je, uz latinski i hrvatski, bio u upotrebi i kao jezik obične svakodnevne prakse, u administraciji i raznim dokumentima, pismima, oporukama, zapisnicima, dnevnicima i sl.

Ove tri kvalitete, tri različite pojave i funkcije talijanskog jezika u hrvatskoj kulturnoj sferi, odredit će i njegovu sudbinu tijekom stoljeća. Sva ta područja imat će osobite korelacije i s latinskim i s hrvatskim narodnim jezikom.

Na talijanskom jeziku pišu znanstvenici: u XV. stoljeću Benko Kotruljević (pionirski rad o trgovačkom poslovanju *Dell' mercatura et del mercante perfetto*), u XVI. stoljeću Nikola Nalješković (*Dialogo sopra la sfera del mondo*, Mleci 1577.), Bartol Đurđević (*Specchio della peregrinazione delli più notabili luoghi della Terra santa*, London 1580.). Splićanin Belizar Malaspali prevodi na talijanski glasovito, latinski napisano djelo Vinka Pribojevića *De origine successibusque Slavorum — Oratione di M. Vincenzo Priboeo, Dalmatino di Lesina*,

già recitata da lui nella medesima Città et hora tradotta dalla lingua latina nell'italiana (1595.).

Talijanski jezik javit će se i u sklopu hrvatskog petrarkizma, odnosno u hrvatskom pjesništvu XVI. stoljeća. Tragova talijanskog medija ima već u Ranjininu zborniku iz 1507. g. Mario Kaboga, ugledni pravnik i teolog, suvremenik Marina Držića, svoje pjesme piše na talijanskom i narodnom jeziku. Sve popratne pjesme u Nalješkovićevu znanstvenom djelu (*Dialogo...*) napisane su na talijanskom jeziku (Marin Klaudi, Marin Bobaljević, Viktor Besaljić, Bartol Nalješković, Dominko Zlatarić).

Pored latinskog i narodnog jezika talijanskim se služi i Marko Marulić. O tome sam piše u pismima upućenim prijatelju Jerolimu Čipiko u Mletke. U pismima spominje svoje sastave, pa ih šalje prijatelju da ih objavi u Mlecima. Čak i u pismu miješa latinski i talijanski pa navodeći mnoge obveze koje ga pritišću piše: »Pregato Dio che presto da esse me liberi et mihi restituat ut et tuus esse possim, quem semper opto.« (Miloš Milošević, *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*. Colloquia Maruliana. vol. 1. Split, 1992.).

Za ilustraciju trilingvizma u hrvatskoj renesansnoj književnosti i kulturi veoma je uvjerljiv i rječit primjer tiskanje knjige djela Petra Hektorovića u Mlecima 1568. (*Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine složene po Petretu Hektoroviću Hvaraninu*). U knjizi su pored *Ribanja* koje je »složeno« narodnim jezikom »stvari ine« napisane, pored hrvatskog, na latinskom i na talijanskom jeziku. Kako su to uglavnom sve prigodni sastavi Hektorović se u njima potpisuje u skladu s medijem kojim se izražava: Petre Hektorović, Pietro Hettoreo i Petrus Hectoreus.

Glede trilingvizma hrvatske renesansne epohe posebno treba zapaziti ono što se događalo u Kotoru, najjužnijoj hrvatskoj komuni. U toj komuni u XV. i XVI. stoljeću za vrijeme procvata humanizma a zatim i renesanse pjesnici su na mnoge i razne načine trajno komunicirali s pjesnicima iz drugih dalmatinskih komuna znajući dobro kojemu narodu i arealu pripadaju, a ipak su svoja skladanja oblikovali i svoje pjesničko-humanističko opredjeljenje iskazivali na latinskom i talijanskom jeziku.

Postupak kotorskih pjesnika može se objasniti. Rezultat je to snažnog humanističko-talijanskog utjecaja na kotorsku sredinu uz pomanjkanje čakavsko-glagoljaške osnove koja je u drugim dalmatinskim sredinama pružala moćnu osnovu daljnjem renesansnome književnom razvoju. Hrvatski renesansni pjesnici u dalmatinskim

komunama primili su petrarkističku modu iz Italije, ali su svoj pjesnički jezik i izraz, svoj stil i medij nove škole oblikovali neposredno se oslanjajući na veliku i stoljećima izgrađenu jezičnu i pjesničku tradiciju zasnovanu na glagoljizmu čakavsko-ikavskog govora. Tako je bilo u svim dalmatinskom komunama osim u Kotoru, kamo moćni utjecaj glagoljaške narodne književnosti nije dopro.

Osim čisto jezičnih razina i kulturnih sfera koje objašnjavaju ovu kotorsku posebnost, treba imati na umu i osobite političke okolnosti. U XIV. i XV. st., odnosno tijekom posljednjih stoljeća srednjega vijeka, zbog aktualno-praktične konstelacije u međunarodnim odnosima hrvatsko-ugarski kraljevi u svoju interesnu sferu, odnosno pod svoju vlast nisu mogli i nisu odlučnije nastojali uključiti i Kotor, kao što su to činili s ostalim dalmatinskim komunama. Kotor je ostao izdvojen, sam na jugu, kao posljednja točka i posljednji urbanizirani dio nekadašnje Crvene Hrvatske, koji je postupnom ali dosljednom genocidnom praksom srpske srednjovjekovne države ognjem i mačem preveden u pravoslavlje. Našavši se tako bez ikakve zaštite i osjetivši smrtonosnu opasnost za leđima, kotorska komuna se obraća Mletačkoj Republici da je primi pod svoje okrilje, a kotorski humanisti u stilu i u znaku što naglašenijeg udaljavanja od smrtonosne opasnosti etnički im tuđeg elementa za leđima i već temeljito u kulturno-književnom uključanju mletačko-padovanskoga kulturnog kruga, svoje opredjeljenje svijetu poezije iskazuju na talijanskom jeziku. Bilo je to u isto vrijeme kad je u okviru moćnog književno-pjesničkog utjecaja iz Mletaka naišao i novi val poezije, što ga je pokrenuo Pietro Bembo.

Narodnom jeziku kotorski će se pjesnici vratiti u idućem, XVII. stoljeću, kad će okolnosti biti umnogome drukčije. Mletačka Republika se učvrstila, ali je bez denacionalizatorskih namjera; u zaljevu su ojačale i druge komune (Tivat, Dobrota, Stoliv, Prčanj, Perast), a osim toga pjesnici u zaljevu u to vrijeme osjeteše u blizini i moćni utjecaj dubrovačkog medija, pa su ga dosljedno prihvatili i pisali Gundulićevim jezikom. Osim svega, oni u unutrašnjosti koji su donosili kulturnu smrt bili su dolaskom Turaka ukroćeni.

Pa ipak kotorski pjesnici i dalje se služe svima trima medijima. Tako je najveći pjesnik ovog stoljeća Dživo Bolica Kokoljić svoj opsežni pjesnički korpus oblikovao uglavnom na hrvatskom i talijanskom jeziku, a znao se poslužiti i latinskim.

Posve su drukčiji bili razlozi koji su jedan krug pjesnika u Dubrovniku naveli na to da se služe talijanskim jezikom. Okupili su se oko *Akademije Složnih — Accademia degli Concordi*. Bio je to značajan

krug pjesnika i kulturnih djelatnika od kojih će neki pored narodnog jezika pisati i na talijanskom (npr. Savko Bobaljević Glušac), no neki će svoje stihove skladati samo na talijanskom (npr. Miho Monaldi). Talijanskim jezikom povremeno su se služili i najveći dubrovački pjesnici druge polovice stoljeća: Dinko Ranjina i Dominko Zlatarić. Ovom krugu treba pribrojiti i neke znanstvenike koji su u svojim raspravama teorijsko-filozofskim načinom objašnjavali petrarkizam i općenito suvremene kulturno-književne probleme, a sve je to napisano na talijanskom jeziku (Miho Monaldi i Nikola Vita Gučetić).

Sve se to događalo poslije Šiška Menčetića i Džore Držića, poslije Mavra Vetranovića, Nikole Nalješkovića i Marina Držića i mnogih drugih koji su tijekom ovog stoljeća upravo u Dubrovniku književnost napisanu na narodnom jeziku doveli do zavidnih razina. Sučeljavanja nije bilo. U svih pjesnika i oni već mrtvi (kao npr. Šiško i Džore) i oni živi (kao npr. Mavro Vetranović i Marin Držić) uživali su veliku popularnost i veliki ugled. Pjesnici raznih medija međusobno su prijateljevali i pjesnički komunicirali (npr. Savko Bobaljević i Marin Držić). Riječ je jednostavno o tome da su pjesnici jednog kruga i jednog opredjeljenja imali snažne razloge da se u vlastitom pjesničkom postupku i medijskom opredjeljenju obrate talijanskom jeziku.

Razloge toj pojavi treba tražiti u osobitu karakteru i naravi pjesničkog odnosa i mišljenja u tih pjesnika. U skladu s pokretom petrarkizma u cijelosti, koji je općenito plošni jezično stilski vid svog nastupa držao bitno važnim, upotreba stanovitoga pjesničkog medija u tom krugu dubrovačkih pjesnika iz druge polovice XVI. stoljeća nije bio čin formalnog karaktera — taj čin bio je nedjeljivo povezan s njihovim intimnim odnosom prema poeziji i pjesničkom skladanju općenito, prema funkciji i smislu »spjevanja« kako su ga oni zamišljali i doživljavali.

U pjesnika će prevladati sklonost strogo individualnim sferama razmišljanja i povlačenja u sebe, težnja izolaciji, i učenosti, naglašeni elitizam. Sve su to mislili postići ako se i formalno, jezikom-medijem približe, ako se poistovjete s velikim učiteljem Francescom Petrarcom. Da bi ostvarili i izrazili duhovni status za kojim su čeznuli posegnuli su i za jezikom velikog učitelja.

Svoje višejezične prakse bili su svijesni i sami pjesnici. Najveći pjesnik toga kruga i toga trenutka Sabo Bobaljević Glušac piše kako provodi dane u svom Stonu pišući »hor nella nostra, hor nell'altrui favella« — sad u našem, sad u drugom jeziku« (Rime, str. 127). Nikola Vita Gučetić koji, kao što rekosmo, sve svoje znanstvene spise

piše na talijanskom jeziku, u djelu *Dello stato delle Repubbliche* (Mleci, 1591.) ističe kako u Dubrovniku ima dosta književnika, pa ih onda i specijalizira po medijima kojima se služe. Tako neki pišu »nel verso latino«, drugi »nel verso toscano« (npr. Dinko Ranjina, Miho Bunić Babulinov, Miho Monaldi, Savko Bobaljević) i konačno neki »nell'idioma nostro« (pa navodi: Dinko Ranjina, Džore i Marin Držić »con altri divini et pellegrini ingegni«). Frano Lukarević Burina, također pjesnik i suvremenik, u svojoj oporuci ostavlja sve svoje knjige i rukopise prijatelju Juniju Gradiću i tom prigodom piše: »Faccio herede di tutti miei scritti così nella lingua nostra come italiana il. Sr. Giugno di Matteo Gradi...« (Jean Dayre, Dubr. st. Zgb. 194 str. 71.). Suvremeni pak historičar Serafino Razzi, Talijan, govoreći o pjesnicima Dinku Ranjinu i Franu Lukareviću kaže da su »ammendue eccellenti poeti toscani e nella lingua altresì loro« (Hist. di Raugia, izd. 1903., 191).

Svima je, dakle, bilo posve jasno što je njihovo, rođeno i materinsko, znaju i ponavljaju što je »nostro«, ali pri tome ni ne pomišljaju na to da se u svojoj pjesničkoj ili znanstvenoj praksi odreknu latinskog ili talijanskog jezika. Nisu o tome razmišljali, ta su dva jezika držali sastavnim dijelom svoga duhovnog i kulturnog bića i sasvim prirodnim oblicima svoga kulturnog iskaza. U tom smislu opredjeljenje prema talijanskom jeziku plošni je vid dubokoga pjesničkog i duhovnog stvaralačkog koncepta, a ne narodnog opredjeljenja. To je, sad na drugim razinama, isti onaj poticaj koji je hrvatske humaniste nekoć nukao da pjevaju na latinskom. Pjesnici su bili uvjereni kako muze talijanski jezik najbolje razumiju, ili kako će znanost tim jezikom najbolje i najuspješnije ostvariti.

Misao kako se muzama najbolje i najuspješnije može približiti ako se prihvati medij velikog učitelja Petrarke, ubrzo se pokazala promašenom, trenutni impuls nastao iz poetsko reformatorskih pobuda i lirske predispozicija pokazao se kao zablude. Veoma brzo poslije ovih pjesnika došli su, već u prvim desetljećima XVII. stoljeća, pjesnici kao što su Dživo Bunić Vučić, Ivan Gundulić, Junije Palmotić, Horacije Mažibradić, Stijepo Đurđević i drugi koji su jednu misao temeljito demantirali. Svojom praksom ti su pjesnici pokazali kako se i najsuptilnije misli i osjećaji mogu izraziti vlastitim domaćim narodnim jezikom (onim »nostro«). U tom smislu Bunić izražava najprofinjenije lirske realitete, Gundulić visoke duhovne refleksivno-filozofske koncepte o ljepoti, Palmotić složene društvene relacije, itd.

Talijanski i latinski jezik igraju važnu i nezaobilaznu ulogu i u sljedećim stoljećima hrvatske kulture i književnosti. U XVII. stoljeću na talijanskom jeziku pišu poznati historičari Mavro Orbin (*Il regno dei Slavi*, Pesaro 1601.), Jakov Lukarević (*Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, 1605.), Ivan Lucić piše na latinskom (*De regno Dalmatiae et Croatiae*) i na talijanskom (*Memorie di Traù*).

Polilingvizam je u ovom stoljeću nazočan i u prvorazrednih autora kakvi su Bartol Kašić, Ivan Gundulić, a zatim i u djelovanju Ignjata Durđevića.

Praksa trilingvizma nazočna je i u autora iz unutrašnjosti, dakle u onih koji zemljopisno nisu u neposrednom dodiru s Italijom i nisu podrijetlom iz primorskih komuna. Tako se u svom pjesničkom djelu Fran Krsto Frankopan služi latinskim (*Elegia Sanctissimae Dei genetrici Mariae Lauretanae*), a na talijanskom je ostavio zbirku pjesama. Ugledni književnik i kulturni djelatnik Franjo Glavinić napisao je jedno djelo na latinskom (*Manus Christi amoris*, Mleci 1623.), tri djela na narodnom jeziku (*Četiri posljednja človiaka*, Mleci 1628.; *Cvit svetih*, Mleci 1628.; *Svitlost duše verne*, Mleci 1632.) i šest djela na talijanskom jeziku (*Confessionario cattolico*, Udine, 1642., *Origine della provincia Bosna Croatia*, Udine 1648. *Historia Tersattiana*, Udine 1648.), a ostavio je u rukopisu tri gotova djela o vjerskim i historijskim temama, sva tri na talijanskom jeziku.

Glede razumijevanja fundamentalnog značenja hrvatskog književnog polilingvizma–trilingvizma od velikog je značenja bilo i djelovanje institucija koje su se brinule za književni život, ali i za jezično–medijske probleme. U Dubrovniku krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća djeluje cijeli jedan kulturno–književni pokret unutar kojega se osniva i društvo–akademija. Kao odraz prakse i stvarnosti Akademija se naziva na tri načina: *Degli Oziosi*, *Otiosorum* i *Akademija Ispraznih*. Želeći unaprijediti narodni–hrvatski jezik akademici ističu kako hrvatski jezik — »nelle sue perfezioni non cede a qualunque più fiorito linguaggio«.

Hrvatsku kulturnu situaciju i medijsku praksu ovih vremena ilustrira i filološka znanost, pa se rječnici i gramatike pišu upravo na temelju trojezične stvarnosti u hrvatskoj kulturnoj sferi. Tako Ivan Tanzlinger Zanotti krajem XVII. st. sastavlja *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi: italiano, illyrico e latino* (Rječnik triju najplemenitijih jezika: talijanskoga, hrvatskog i latinskog. 1679., 1704., 1732.); Jakov Mikalja 1649. godine tiska *Blago jezika slovinskoga. Dictionarium illiricum* (Loreto–Ancona, 1649.–51.), pa svoje djelo

ilustrira lat. i tal. jezikom. Piše: In quo verba illyrica italice et latine redduntur« (Hrvatski rječnik u kojemu se hrvatske riječi prevode na talijanski i latinski); Ardelio Della Bella 1726. objavljuje rječnik *Dizionario italiano, illirico, latino* pridodavši i gramatiku hrvatskog jezika sastavljenu na talijanskom jeziku. Joakim Stulli, učeni Dubrovčanin, sastavlja 1801. g. *Lexicon latino-italiano-illyricum*.

U XVIII. stoljeću poznatom po naglašenom zanimanju za istraživanje prošlosti nastaju mnoga znanstvena djela, ponajviše, dakako, iz humanističkih područja, napisana uglavnom na talijanskom i latinskom jeziku. Džono Rastić, Lovro Cekinić, Tomo Krša, Juraj Bizantić i drugi pišu na talijanskom jeziku, dok su prvi pokušaji opsežnijeg historiografskog okupljanja u svim hrvatskim krajevima napisani na latinskom jeziku (Serafin Crijević, Ignjat Đurđević, Adam Baltazar Krčelić, Jakov Jakošić, Adam Alojzije Baričević i drugi).

Na samom početku XIX. stoljeća nastale su tri prve prave hrvatske književno-historiografske sinteze napisane, što je osobito znakovito, na sva tri jezika. Franjo Maria Appendini tiska u Dubrovniku 1801.-2. *Notizie storico-critiche sulla storia antichità e letteratura de Ragusei*. (Historijsko-kritičke vijesti o starini, povijesti i književnosti Dubrovnika.) Matija Petar Katančić, slavonski književnik i znanstvenik, završava 1817. godine književno-teorijski pregled zasnovan na hrvatskoj književnoj praksi *De poesi illyrica libellus* (Knjižica o hrvatskom pjesništvu). Tomaš Mikloušić tiska u Zagrebu 1821. svoju knjigu *Izbor dugovanj usakovrstnehy*, zbornik štiva iz hrvatske prošlosti, ali i s posebnim, opsežnim i značajnim poglavljem *Od slovarnic, piscev i knjig orsaga horvatskoga*.

Posve osobitu ulogu odigrao je talijanski jezik u književnosti i općenito u kulturnom i civilizacijskom životu Hrvatske i Dalmacije u XIX. stoljeću. Stjecajem historijskih okolnosti talijanski jezik će u ovom stoljeću biti medij samo učenih društvenih slojeva, pa je tako elitistički znak što su ga latinski i talijanski jezik imali već u prošlim stoljećima, u XIX. stoljeću glede talijanskog jezika bio njegova primarna kvaliteta. Bio je to jezik svih obrazovanih Dalmatinaca, »bez obzira na podrijetlo i bez obzira na dosta izrazite slavenske i 'lirske' osjećaje. Svi su slavenski govor držali prvim bitnim jezikom 'narodnosti', a talijanski jezikom kulture« (Mate Zorić). U skladu s takvim stanjem sav književni i znanstveni život u Dalmaciji u prvim desetljećima stoljeća odvijao se na talijanskom jeziku.

Ovaj monopolistički položaj talijanskog medija u Dalmaciji prve polovice XIX. st. bio je rezultatom kulturno-književne, jezične i po-

litičke prakse iz prošlih stoljeća, ali i jasne politike austrijskih državnih vlasti koje su talijanski jezik podržavale u svim sferama javnog života. U istom pravcu djelovale su i ideje prosvjetiteljsko-romantičarske, koje su u Dalmaciju snažno nailazile iz Italije i tu u Dalmaciji na osobitom tlu i području, u osobitom narodnom okviru i osobitoj sferi talijanski jezik vidjele u novoj funkciji.

Rodio se tako koncept o postojanju dalmato-slavenske, dalmato-ilirske, odnosno dalmatinske nacije, rodila se ideja, perspektiva o postojanju jednog osobitog dalmatinskog narodnog i kulturnog subjekta. Stvarna osnova, predmet i sadržaj ovog koncepta, bio je domaći subjekt i domaći svijet, domaća povijest, život i tradicija, folklor, mitologija, pučki oblici življenja, narod, puk, urođeni domaći korijeni, domaća osnova i domaći izvori. Sve je dakle zasnovano na suvremenim narodnim, romantičarskim i prosvjetiteljskim tendencijama, ali se na sve to želi nakalemiti ne domaći jezik i izraz, nego jezik učenih elitističkih krugova. Ne dakle kao što bi bilo prirodno na narodnu osnovu primijeniti i narodni jezik, nego jezik učene elite.

Ova apsurdna zamisao o posebnoj dalmatinskoj i dalmatoslavenskoj naciji »riješena« je u drugoj polovici stoljeća kad je došlo do nacionalne sinteze u Italiji, odnosno do diferencijacije i narodnog preporoda u Dalmaciji. Oni koji su se osjećali Talijanima tako su se i opredijelili i ponašali, pa je dalmatinska fikcija i dalmatinski narodni apsurd prestao postojati.

Konceptu dalmatinskom, odnosno dalmato-slavenskom, pa zatim i presizanjima talijanskim u Dalmaciji su se tijekom cijelog stoljeća suprotstavljali djelatnici Hrvatskoga narodnog preporoda, inicijatori buđenja narodne svijesti. S obzirom pak na talijanski jezik kao medij velike talijanske kulture, hrvatski preporoditelji uvijek su i dosljedno očitovali i poseban odnos. Suprotstavljajući se talijanskom, odnosno dalmato-slavenskom konceptu u političkom i društvenom životu, hrvatski preporoditelji nisu se odricali talijanske kulturne tradicije. Talijanski medij nisu identificirali ni s dalmato-slavenskim apsurdom ni s talijanskim nacionalnim presizanjima. Talijanski medij i talijansku kulturu nisu poistovjetili s političkim nastojanjem da se njihova domaća, hrvatska kultura i svijest onemogući, da se onemogući njihovo sjedinjenje s ostalom braćom Hrvatima. Hrvatski preporoditelji postupali su dakle kao i njihovi preteče već u XVI. stoljeću koji su, potpuno svjesni kojemu narodu pripadaju, talijanski medij i talijanski kulturni okvir držali i vlastitom kulturnom baštinom. Tako su postupali i književnici (npr. Luka Sorgo, Marko Bruerević,

Tomo Kršća, Luko Stulli, Rafo Radelja, Rafo Andrović, Baro Bettera, Medo Pucić, Matija Ban, Ivan August Kaznačić, Ivan Galjuf, Pasko Kazali, Antun Kaznačić i mnogi drugi), a tako su postupali i političari, odnosno javni djelatnici (npr. Miho Klaić, Đuro Pulić, Pero Čingrija, Lovro Monti, Ivo Vinković, Gajo Bulat, Duje Rendić Miočević i mnogi drugi), pa su se svi bez ustručavanja služili i talijanskim jezikom.

I jezici i pisma kojima se hrvatska književnost u prošlosti iskazivala i kojima se hrvatski narod i hrvatski kulturni subjekt oblikovao imali su u stanovitim razdobljima i aktualne političke poticaje, bili su u nekim trenucima praćeni i djelomično uvjetovani društvenim i političkim zbivanjima. Mislimo na mletačku okupaciju Dalmacije u XV. stoljeću ili francusko austrijsku okupaciju i administraciju u XIX. stoljeću koje su davale prednost talijanskom jeziku u kulturnom životu i administraciji regije. To je, međutim, bio samo plošni okvir, okolnost koja je djelovala na kulturni život, ali su stvarni, bitni i elementarni uzroci i motivi hrvatskog polilingvizma dublji, utemeljeni su, uvjetovani i pokretani sudbinskim okolnostima u kojima se hrvatski narodni i kulturni subjekt od početka našao i zasnovavši svoj život na istočnoj jadranskoj obali trajno živio.

VRJEDNOVANJE I UTJECAJI

Pri vrjednovanju i ocjenjivanju književnih djela hrvatske prošlosti treba imati na umu više elementarnih potreba i odnosa.

Iako su ponekad imala i neposredno praktičnu-aktualnu namjenu, ipak su djela što su ih hrvatski autori tijekom stoljeća stvarali pisana s namjerom da budu i funkcioniraju kao književna djela, kao tekstovi koji će osobitim oblikom i iskazani osobitim načinom djelovati na neke posebne čovjekove spoznajne i emotivne sfere, načinom koji će ulaziti u čovjekov duhovni svijet. Kao takva ta djela doživljavaju i očekuju da ih se shvati kao književna djela, da ih se kao umjetninu raščlanjuje i ocjenjuje, da ih se kao umjetninu vrjednuje.

Nakon ovog primarnog načela slijedi spoznaja i činjenica da su djela nastajala u prošlosti iskazivanja medijem od nas znatno udaljenim, medijem koji se uvelike razlikuje od naše suvremene komunikacije, što onda zahtijeva i poseban napor u upoznavanju i dešifriranju i doživljavanju teksta. Kako je riječ ona koja nosi i očituje misao razumljivo je da će u susretu sa starim tekstom naš pretežiti napor biti usmjeren upravo prema riječi.

Pri tome se ne misli samo na pozitivne poteškoće u svezi s naglašenim polilingvizmom i dijalektalnim kvalitetama nego se pri tome misli i na stoljećima nataloženu patinu starosti i starine, na osobitosti i posebnosti što ih je riječ tijekom stoljeća iskazivala, na posebiti i poseban prizvuk koji napisana riječ u nekom dalekom vremenu sadrži i očituje. Ako je fenomen o kojemu je riječ obogaćen i uvjetovan naglašenim hrvatskim polilingvizmom onda problem starine i dešifriranja staroga hrvatskog teksta dobiva na težini i složenosti.

Prema tome u središtu našega odnosa prema staromu tekstu nalazi se riječ. Kojim god pravcem krenuli: prema dokumentu, kronici, povijesti, biografiji, memoarskomu spisu, pjesničkom skladanju ili dramskom susretu uvijek je pred nama riječ koju treba dešifrirati. Riječ je pred nama i onda kad nosi običnu informaciju ali i kad nosi dublji smisao, kad sadržava čisti ili simbolički umjetnički podatak.

Prvi, dakle, uvjet autentične interpretacije djela bio bi da se tekst dobro pročita, a to danas za tekstove daleke prošlosti nije uvijek jednostavno. Teško je danas npr. znati kako su naši pjesnici XVI. stoljeća naglašavali svoje riječi, kako su oblikovali svoj ritam, metar i stih. A bez toga jedva da je moguće mjerodavno govoriti o toj poeziji, donositi mjerodavne sudove. Još uvijek zbog toga nastaju nesporazumi. Važnost trajnog dodira s tekstom posebno se uočava u svijetlu već naglašenih poteškoća u svezi s problemom rukopisa i autentičnosti odnosnog teksta. Razne i različite vrste književnog djela kao umjetnosti riječi i jezika pokazale su, i pokazuju, da je potraga za autentičnom riječi najuspješniji i najsvrsishodniji način ne samo da se upozna pojedino djelo nego i književna epoha u cijelosti. Osim toga trajno vraćanje tekstu spašava istraživača od raznih predilekcija i ukusa koji su se očitovali u zadnja dva stoljeća.

S druge strane želeći približiti davno izgovorenu riječ treba trajno imati na umu kako mi živimo u jednom posve drugom i drukčijem vremenu od onoga kad je odnosna riječ upotrijebljena i kad je bila pozvana da preuzme stanovitu funkciju. Problem je u tome što smo mi danas živeći u jednom drukčijem vremenu u opasnosti da davno napisanu riječ krivo razumijemo. Istina je, naime, da jedna te ista ili prividno ista riječ i na isti način iskazana misao ne mora sadržavati i imati isti smisao koji smo odnosnoj riječi skloni danas podati. Jedna riječ može se držati mjerodavnom i istinitim nositeljem stanovitog smisla samo u odnosu na svoje vrijeme, u odnosu na okvir u kojemu je prvotno bila smještena i u kojemu se našla. Zbog toga mi današnji čitatelji moramo s najvećom pažnjom voditi brigu o onome što je

stanoviti autor mislio kad je u jednom trenutku jednu riječ upotrebljavao, kad joj je podao i odredio neko mjesto i funkciju. Moramo dakle uložiti napor i želju da bismo danas shvatili riječ jednoga dalekog vremena, pa i onda kad nam se te riječi čine posve poznatim.

U tom smjeru možemo navesti značajni i mjerodavni zaključak koji je izrekao ugledni istraživač Jacques Goff u svom *Srednjovjekovnom imaginariju*, a do kojega je došao spoznavanjem i otkrivanjem značenja — smisla riječi u odnosu na svoje vrijeme. Napisao je: »Kao i uvijek u historijskim znanostima moramo suprotstaviti rječnik kojim se služimo rječniku historijskih društava koje proučavamo«.

U ovom trenutku mislimo na fenomene različita podrijetla a koji su bili i ostali relevantni za stanovite tekstove. Mislimo na ritmičke zakone, na ritmičke konstrukcije starih i prastarih tekstova, onih npr. u stoljećima ranoga i razvijenog srednjega vijeka kad je svečano — pjesničko izgovaranje imalo posebne oblike i zakone. Mislimo zatim na problem kako čitati stihove Marka Marulića i prvih hrvatskih petrarkista i koliko je to čitanje važno pri ocjeni i vrjednovanju umjetnosti njihove riječi. Koliko pri vrjednovanju te poezije može i mora pomoći nastojanje da se približimo muzičko-ritmičkom govoru kakav je bio u vrijeme kad su se ti stihovi arecitali. Mislimo pri tome i na odnos prema pjesničkom izrazu manirističko-barokne epohe. Kao što u poeziji srednjovjekovnih stoljeća otkrivamo osobitu emocionalno spoznajnu kvalitetu i tamo gdje se je prije vidio samo suhi podatak ili najjednostavnije iskazivana misao, tako su u kasnijim stoljećima, u vrijeme prevlasti baroknog stila pjesnici svoje misli i osjećaje izricali upravo onim načinom koji je u odnosnom vremenu bio prihvaćen, prirodan i ozakonjen, koji je odgovarao suvremenom senzibilitetu. Dužnost istraživača je da se podredi izrazu i izražavanju odnosnog vremena i da u govoru tog vremena traži, pronalazi i vidi govor i jezik pjesnika. Snaga i moć pjesničke riječi je u tome što će u tom približavanju biti pokrenut i naš suvremeni senzibilitet.

Istraživač, dakle, u svom poslu mora biti oslobođen predrasuda svake vrste i boje, mora biti vođen samo i isključivo nastojanjem da spozna istinu o pojavi, o značenju i obliku riječi koju tumači i vrjednuje.

U nizu nesporazuma koji su aktualni pri istraživanju i vrjednovanju hrvatske književne prošlosti jesu i oni koji spadaju u okvir i koji su na relaciji općeg i posebnog, oni koji spadaju u ocjenu odnosa domaće nacionalne kulturne baštine prema susjednim drugim književnostima.

Ne ćemo ovdje potanje raščlanjivati primjere koji govore o podcjenjivanju domaće književne baštine, o tome kako je u domaćih i stranih istraživača hrvatske književne prošlosti često dolazilo do podcjenjivanja domaćeg hrvatskoga književnog doprinosa, do nekritičkog i pretjeranog ukazivanja na strane utjecaje. Nalazilo se takve »utjecaje« i tamo gdje je riječ o ustaljenim kvalitetama univerzalnog okvira ili o fenomenima koji se javljaju posvuda pri književnom stvaralačkom procesu.

Riječ je o zabludama mnogih filološko-pozitivističkih istraživača koji su na plošnoj korelaciji motiva stvarali dalekosežne zaključke o utjecaju, o ovisnosti, o pomanjkanju originalnosti a time i vrijednosti nekog djela, književnog pokreta ili književnosti u cijelosti. Ne treba posebno napominjati kako je ovakav odnos nanosio ne samo štetu u općoj spoznaji i ocjeni nego je i umanjivao vrijednost postupka onih koji su ocjene i sinteze donosili i oblikovali.

Metodološka insificijentnost u problematici o kojoj je riječ izazvana je, a zatim je rezultirala pogreškama i promašajima na dvostrukom planu. Mnogi domaći istraživači-kritičari i povjesničari — poneseni veličinom generalnih mediteranskih autoriteta u blizini kojih su hrvatski autori sazrijevali i djelovali — latinskih i talijanskih, ali u prvom redu talijanskih — podlijegali su toj veličini, gubili su orijentaciju pa hrvatske autore nisu promatrali kao ljude jednog osobitog podneblja i osobitog medija, i što je najvažnije kao subjekte i stvara-telje, nego isključivo kao učenike stanovitih učitelja ili stanovitih kulturnih pokreta. Izgubljeni u nesnalaženju u relacijama općeg i posebnog podlijegali su kompleksu tzv. sudbine malog naroda koji, eto, u svoj prigodi slijedi svoje uzore a bez znanja i sposobnosti da krene svojim putem, da se istakne i oblikuje kao individualnost.

Ovakav stav do punog izražaja je došao u nekih književnih historičara talijanskog podrijetla koji su svoje vizure i zaključke »uskлади-
li« sa stanovitim političkim »potrebama« pa u hrvatskih književnika u primorskim komunama nisu mogli ni htjeti vidjeti bilo kakav individualni znak i zamah.

Osim što su svoj odnos prema hrvatskim autorima u primorskim komunama nastojali »uskладiti« s talijanskim političkim konceptom XIX. i XX. stoljeća ovaj stav i osnova u metodi bila je isto tako i rezultat slabog poznavanja ne samo tla iz kojega je odnosna književnost izrasla, te uvjeta i okolnosti u kojima se razvijala nego i nepoznavanja medija kojim su se hrvatski književnici izražavali. Posebno je u neshvaćanju hrvatskih autora važan element bio što su se mnogi

i mnogi hrvatski autori od početka pa do duboko u XIX. stoljeće izražavali i na talijanskom jeziku. Ovi istraživači nisu primijetili kako su Hrvati u svojoj kulturnoj povijesti imali dva humanistička jezika: latinski i talijanski, pri čemu talijanski jezik s kojim su se rado i često služili nije bio jezik njihove narodne pripadnosti, nego jezik njihove naobrazbe i kulturnog iskaza. Pored blizine motiva nazočnost talijanskog jezika–medija u hrvatskoj višejezičnoj praksi bila je razlogom upornih ali uvijek pogrešnih zaključaka o atributu kulturnog subjekta na istočnoj jadranskoj obali.

Na postupke u kojima se odlučujuća, presudna uloga dodjeljuje sličnosti motiva osvrću se i suvremeni književno–teorijski istraživači. Tako npr. Aleksandar Flaker piše: »U isto vrijeme moramo napuštati shvaćanja koja još uvijek među nama žive, a prema kojima određivanje zavisnosti nacionalnog pisca o pojavama drugih književnosti umanjuje vrijednost njegova djela, i uvijek uzimati u obzir činjenicu da su najveće pojave u svjetskoj književnosti nicali upravo na stjecištima mnogih tradicija, u slučajevima kad su te tradicije bile stvaralački korištene i podređene zakonitostima vlastite nacionalne književnosti i njezinim društvenim funkcijama. Mogli bismo čak bez pretjerivanja zaključiti da je svjetsko i povijesno značenje pisca upravo razmjerno mnogolikosti njegovih veza ne samo s iskustvom prethodnih etapa u razvitku nacionalne književnosti već i s iskustvom svjetske književnosti u cjelini, a zavisno od stupnja stvaralačkog preobražaja struktura stvorenih u procesu razvitka svjetske književnosti«. (A. F. *Književne poredbe*, Zgb. 1968., 12). Na sličan način izražava se i češki komparatist D'Urušina: »Svojstva umjetničkog djela ne mjere se njegovom izoliranošću i zatvorenošću, nego množinom veza s književnom okolinom, s književnom situacijom u najširem smislu riječi« (*O teoretskim ishodištima poredbene književnosti*. Umjetnost riječi, 1966., 3–4, 127.)

O promašenosti i neodrživosti jednog odnosa piše Ivica Župan (Dometi, 12, 1978.) koji osim već spomenutih teoretičara Aleksandra Flakera i D'Urušina navodi i druge znanstvenike koji su se znali oduprijeti pojavama pretjeranog isticanja oponašanja u percepciji, istraživanju, objašnjenjima i kritici starijih razdoblja hrvatske književnosti (Tomasović, Slamnig, Kravar, R. Bujas). S pravom upozorava na pretjerani trud stare škole koja je isticala i na pejorativnu razinu dovodila talijanski utjecaj, za razliku od drugih (npr. španjolskih i portugalskih) istraživača koji takvim odnosom nisu bili opterećeni. Talijanizaciju treba shvatiti kao europeizaciju hrvatske

kulturne sfere, koja pri tome nije — jer to se ne može — izgubila vlastiti identitet i vlastita obilježja. Također, može se utvrditi kako Marulić svoje poeme (*Judita*, *Davidijada*) ne bi bio opisao s toliko snage i ljepote da nije posegnuo u riznicu antike.

U velikom, pretežitom broju slučajeva ovog plošnog načina razmišljanja i zaključivanja o utjecajima riječ je o motivu, o sličnosti motiva na temelju čega se donosio zaključak o ugledanju, o imitaciji.

A motiv je, kako to pokazuje ugledni teoretičar Wolfgang Kayser, situacija koja se ponavlja, koja je tipična što znači da je u ljudskom pogledu i životu značajna. Motiv se ponavlja, nije nešto što bi vrijedilo samo za jedno vrijeme ili jednog čovjeka, motiv ukazuje na životnu praksu koja traje, koja se upotrebljava pa je primijećen uvijek kad čovjek želi nešto » riješiti«. Prema tome motiv ne možemo promatrati statički, motiv po svojoj prirodi predstavlja pokretačku snagu (move-re), pa ga treba gledati u trajno živom i pokretačkom, u životnom svijetlu. (W. Kayser, 64).

U pozadini i pokretačkom poticaju pogrešne registracije, pa onda i podcjenjivačkog odnosa prema domaćoj hrvatskoj baštini, najčešće je uvjerenje u podređenu i mimetizirajuću ulogu malog naroda, uvjerenje kako mali narod nužno slijedi putove koje su veliki narod i velika književnost već prošli, ili ako ne prošli, ali zacrtali.

Pored već rečenoga u ovom trenutku možemo postaviti i pitanje, možemo li u slučaju promatranja hrvatske književne baštine, posebno one humanističko-renesansnoga i baroknog tipa, govoriti o maloj književnosti, o književnosti malog naroda, kad je dobro poznato da se u prošlosti, u vremenima o kojima je riječ i brojčano etničke razlike i relacije među narodima mediteranskog kruga — kojem je pripadao i hrvatski narod — bile posve drukčije nego je to danas.

Ovo pogotovu zato što su se pojedine nacionalne književnosti, ne samo hrvatska, razvijale dobrim dijelom ne na planu sveobuhvatnog zajedničkog sudjelovanja cijele etničke cjeline nego često i na planu mnogih regionalnih centripetala okupljenih oko nekog stanovitog središta koje je stjecajem uvjeta i okolnosti imalo pogodnije mogućnosti i stupalo u prvi plan. Po svemu se čini da je promatranje starije hrvatske književnosti kao male književnosti, odnosno isključivo kao književnosti malog naroda, neznanstveno jer projicira jedno suvremeno stanje u prošlost. Ovakvo projiciranje pogoduje i predrasudi o neugodnom odnosu prema tzv. »malim i manje važnim« književnostima koje su, prema toj predrasudi, utjecaje samo primale ostajući u sjeni velikih, te bez osjetnijeg stvaralačkog doprinosa. U ovakvu

odnosu lako je izgubiti mjeru. Kao primjer je dovoljno upozoriti, kako se za hrvatsku književnost XVI. stoljeća ni u kojem slučaju i ni na kakvoj relaciji ne može govoriti kao o maloj književnosti.

U tom stoljeću nastala su djela, po umjetničkom dometu, posve ravnopravna suvremenim djelima u drugim, tzv. velikim europskim književnostima, u književnostima velikih naroda. Mislimo, dakako, na djela Marina Držića, Petra Hektorovića, Mavra Vetranovića, Hanibala Lucića, Marka Marulića i drugih čija su djela na razini suvremenih europskih humanističkih i renesansnih dometa.

*

Temeljni problem pri vrjednovanju starih hrvatskih tekstova odnosno pri utvrđivanju mjere utjecaja stranih izvora nalazi se na razini korelacije između univerzalnoga i posebnog, između onoga što je u stanovitim historijskim razdobljima bilo zajedničko svim književnostima–filologijama, u ovom slučaju zapadnoeuropsko–mediteranski krug, i onoga što se javljalo ostvarivalo i kao izraz domaćih potreba i odnosa, domaće stvarnosti. Odnos između općega i posebnog, univerzalnog i narodno–nacionalnog to je zapravo fundamentalni problem pred kojim se nalazi istraživač koji želi utvrditi mjesto i značenje bilo kojega pojedinačnog fenomena, ali i općeg pokreta i zamaha te književne epohe i književnosti u cijelosti. O tom problemu može se govoriti na više razina i u više pravaca, ovdje ćemo priopćiti samo neke napomene.

Iako u svakoj grani umjetosti, kao i u svakoj znanstvenoj disciplini funkcioniraju neki opći i zajednički zahtjevi i zakoni, ipak se ne može negirati da se svaka od njih odvija u okviru živog organizma, u okviru jednoga naroda–nacije. Taj okvir nužno ostvaruje stanovite utjecaje na razvitak umjetnosti i znanosti, posjeduje stanovite kvalitete primjerene samo odnosnoj sredini, pa se onda s pravom uz pojedine grane umjetnosti ili znanstvene discipline u praksi dodjeljuju i odnosi narodni atributi.

Može se reći da u ovom pogledu ipak postoji razlika ako je riječ o prirodnim znanostima u kojima narodnosni pečat–znak nije naglašen, predmet proučavanja uvijek je isti dolazi li do proučavanja u ovom ili u onom narodu. Drukčije u tom pogledu stoji stvar, ako je riječ o nekoj od humanističkih znanstvenih ili umjetničkih grana–disciplina (umjetnost, povijest, filozofija) u kojemu proučavanju vidljivije do izražaja dolaze stanovite osobine pojedinog naroda, a time

i posebne svojevrsne i uvijek jedinstvene historijske okolnosti. Svaka se osobnost oblikuje i iskazuje u posebnim i jedinstvenim historijskim okolnostima što nužno ostavlja pečat na autorima i njihovu načinu oblikovanja vizije svijeta. Upravo zato može se govoriti kako pojedina grana umjetnosti ili znanosti nosi snažan biljeg tradicije nekog naroda (V. RAD HAZU 476, *Simpozij o djelu A. V. Bazale*, Zgb. 1998., autori P. Vranicki i drugi).

Možemo se na ovom mjestu sjetiti zaključka poznatog istraživača i priznatog autoriteta kao što je Emil Steiger koji je u napisu *Vrijeme i poetska imaginacija* zaključio: »Svatko tko se u ovoj ili onoj mjeri studija zanima prošlošću, zna kako je teško shvatiti sasvim jasno tekst na način na koji ga je autor zamislio i kako se točnim mora pokazati znanje djelujućih uvjeta, kulturnih i političkih okolnosti, ako se ne želi poduzetu empatiju zamijeniti čistim hirom. To znači da se svaka adekvatna interpretacija mora temeljiti na korjenitom povijesnom proučavanju... Svako prosuđivanje koje ide izvan toga da pokaže skladnost dijelova govori o kritičaru ali rijetko o samom djelu« (Republika, 4, 1968.).

Možemo u ovom trenutku navesti neke pojave iz hrvatske kulturnoknjiževne prakse u prošlosti na kojima se jasno vidi koliko je u odnosnom pogledu igrala ulogu pojedinačna uvjetovanost stanovitih okolnosti i kako je na posve jasnom konvencionalnom putu dolazilo do sigurnih osobitosti i rezultata.

Hrvatski su petrarkisti učili od stanovitih krugova velikog petrarkističkog pokreta u Italiji, ali su cijeli pjesničko-kulturni kompleks presadili u jednu posve novu sredinu i novi svijet. Pjevajući svojim gospojama nisu bili zadovoljni samo time što će svoju posebnost i stvarnu utemeljenost iskazati akrostihom voljene gospoje, nego su u pjesme unosili i drugih stvarnih podataka. Tako ćemo npr. u Ranjininu zborniku naći podatak-problem udaljenosti između Stona i Dubrovnika, Nalješković će pjevati o smrti u obitelji drage žene, a i o tome što ona sve čita u slobodno vrijeme, Lucić će pjevati o svojim stvarnim zaprekama da dođe do voljene gospoje, itd.

Ipak ono što je pri tome najvažnije to je istina da su hrvatski petrarkisti za svoja kazivanja oblikovali posve zreli pjesnički izraz, pjesnički jezik. Bio je to medij koji je i odnos prema ljubavi-gospoji kao idealu, i društveni aspekt petrarkizma, odnosno sudjelovanja u pjesničkom skladanju i napokon i njegov filozofski koncept iskazivali na način koji je odgovarao njihovoj sredini, koji je posve u skladu s mogućnostima i zahtjevima jednoga medija. Iskazivali su svoje odno-

se, izradili su svoj rječnik, izražajni arsenal i pjesničku retoriku, metrički sustav i stilski svijet. Pjevali su dugo i uporno upravo zbog toga jer su bili oduševljeni i uvjereni kako rade nešto posve novo i osobito.

A kad su tijekom XVI. stoljeća nastupila nova vremena i kad su zavladaali novi običaji hrvatski petrarkisti su u svojoj jezičnoj praksi i tradiciji pronašli odgovarajuće mogućnosti da bi udovoljili novim zahtjevima i novim običajima. U vrijeme baroknih tendencija, u vrijeme manirizma i marinizma hrvatski pjesnici su u svom jeziku pronašli dovoljno mogućnosti da udovolje principu kako skladati pjesmu znači prvenstveno djelovati putem jezičnih kombinacija. Hrvatski medij je u rukama hrvatskih pjesama XVII. stoljeća pokazao dovoljno snage i mogućnosti da mu svi oblici priopćavanja postanu autonomne vrijednote u iskazu, pa tako i danas u našem doživljaju. Hrvatski pjesnici nove epohe znali su uskladiti prvotnu izvornu funkcijsku vrijednost riječi s njezinom aktualnom novom glazbenom i slikovnom kvalitetom. Hrvatska barokna poezija dobila je tako vlastitu autohtonu vrijednost i težinu. U tom smislu se npr. Ivan Gundulić i Ivan Bunić Vučić ukazuju ne samo kao sigurne vrijednosti jedne nove kvalitete nego i kao osobiti izazovi u proučavanju.

Davno je istaknuto (Petar Skok) kako je hrvatska pastorala najoriginalniji dio starije hrvatske književnosti. I zaista, cjelokupni alegorijski sustav hrvatske pastore, a on je glavna osnova pastore općenito, stvoren i zanosvan prema domaćim zahtjevima i potrebama. U pastoralnom alegorijskom svijetu hrvatska je renesansna književnost iskazala jedan od svojih najsnažnijih vidova: poseban odnos prema svojoj sredini, svojoj baštini i domovini. Alegorija hrvatske pastore označena je i ispunjena domaćim odnosima i domaćom potrebom, i na razini komune i na razini domovine, zemlje, naroda. U tom smislu lišena je isključive apstraktne sfere idiličnosti a približena je tlu i sredini iz koje je izrasla. Djela Mavra Vetranovića, Nikole Nalješkovića, Petra Zoranića i Marina Držića to potvrđuju.

Primajući i presađujući na svoje tlo renesansnu učenu komediju stvorenu na tragu velikog učitelja Plauta hrvatski renesansni komediografi (Držić, Sasin, Benetović) nisu izlazili iz okvira konvencije i škole ali su pri tome ipak ostali posve domaći i originalni. U okvirima konvencije toliko su autentični i svoji da u hrvatskoj renesansnoj učenoj komediji nema nijednog odnosa koji nije nastao na klicama iz domaćeg tla, koji ne odgovara domaćim okolnostima. Hrvatski renesansni komediografi željeli su dakako svoje gledatelje zabavljati, ali

su to željeli na osobit način, ostajali su bliski svojim gledateljima i slušateljima i prikazivali su im život koji su oni posve dobro prepoznávali.

Korelacija općeg i posebnog u hrvatskoj književnoj baštini ima posebnu težinu, a time i nadasve odgovorne zahtjeve, kad je riječ o hrvatskom humanizmu–latinizmu koji je u hrvatskoj kulturnoj sferi trajao stoljećima, a u punom zamahu bio u prvom velikom humanističkom razdoblju (XV.–XVI. stoljeće) i zatim u novom vremenu humanizma–latinizma u XVIII. stoljeću.

Humanizam i latinizam u Hrvatskoj već samim svojim medijima — latinski i talijanski — bio je određen i usmjeren da iskazuje i izražava, da bude označen i kvalificiran kao izraziti univerzalni pokret i smjer, kao nastojanje i težnja općih tendencija, općih nastojanja i koncepcija. Primajući humanističke ideje i odazivajući se humanističkom univerzalnom pokretu hrvatski su latinisti XV. i XVI. stoljeća, a zatim i kasnije, jasno i bez imalo oklijevanja slijedili univerzalni put kojim je kretala kultura i književnost zapadnoeuropskog mediteranskog kruga, i u tom su pravcu dosljedno djelovali. Nisu gledali ni zemljopisne međe ni državno političke okvire ni bilo koje zakone, principe univerzalizma i općeg europskog humanizma slijedili su dosljedno i s punim žarom. To pokazati i ilustrirati bio bi lagan posao. U tom smislu djelovali su svi hrvatski humanisti, i oni koji su išli putem crkvene obnove i oni koji su djelovali u pravcu svjetovnih ili antičkih nastojanja, kao i oni koji su djelovali na raznim područjima znanosti. Upravo zbog svog naglašenog univerzalizma mnogi i mnogi hrvatski humanisti bili su u ondašnjem svijetu dobro poznati i prihvaćeni, djelovali su i kao pisci i kao učitelji–profesori. Njihov naglašeni duh univerzalizma pored ostalog bio je i povod da su ih sredine, u kojima su dulje ili kraće boravili, željele sebi prisvojiti, što žele još i danas.

Pa ipak unatoč naglašenom univerzalizmu, hrvatski su humanisti svi od reda dobro znali iz koje sredine potječu, kojemu narodu pripadaju, znali su gdje su ponikli, gdje im je domovina, a znali su, također, svi do jednoga koje su i kakve potrebe te njihove domovine, u kakvu se stanju nalazi zemlja u kojoj su rođeni i iz koje su potekli. Vezanost uz tu zemlju svojih otaca na razne načine su iskazivali, nijednog trenutka nisu to skrivali. Svijest o tome tko su i odakle su na osobit su način spajali sa suvremenim, univerzalnim, kulturnim problemima, kao što su problemi općeg napretka čovjeka i čovječanstva, rast i razvoj čovjekova duha i duhovne slobode, težnja za mirom i huma-

nim odnosima među ljudima i državama, suprotstavljanje ratu i svim oblicima barbarstva pri čemu najčešće stradaju nevini.

Hrvatski su humanisti povezanost uz svoju zemlju i svoj narod posebno naglašavali u trenucima kad su djelovali kao administratori ili diplomati pa su u fundamentalnoj preokupaciji svog vremena, kad je cijela Europa invaziju Turaka osjećala kao strašan pritisak, opasnost i prijetnju, svojim postupcima i napisima — apeli, molbe, upozorenja, govori — uporno podsjećali Europu kako se njihova zemlja i njihov narod nalaze prvi na udaru i podnose najveće žrtve. Opominjali su Europu kako Hrvati ne će još dugo izdržati, pa će se Europa naći pred nebranim prostorom.

Posebnost u odnosima očitovali su hrvatski humanisti i u svojim znanstvenim i literarnim djelima. Tako npr. Serafin Crijević Tubero pišući povijest suvremenog svijeta navodi cijeli niz opservacija i spoznaja iz hrvatske stvarnosti, iz hrvatskog položaja u svijetu. Dugo je živio na sjeveru, na dvoru biskupa Grgura Frankopana, pa mu ništa iz suvremene hrvatske zbilje nije moglo izmaći.

Kao primjere za naglašeno literarnu utemeljenost u vlastitu zbilju možemo spomenuti djela Janusa Panonija i Marka Marulića. Namjesto suvremenih pomodnih petrarkističkih kompozicija ovi autori, u svojim književnim djelima, odražavaju krvavu zbilju u kojoj živi njihov narod, strašnu stvarnost s kojom se Hrvati susreću braneći sebe i svoju zemlju, boreći se za vlastiti opstanak. Panonius to prikazuje na prostorima panonske ravnice gdje je vojnički logor bio pozornica zbivanja i književnog doživljavanja, a Marulić tu istu zbilju prenosi, također, u vojnički logor koji se oblikovao u blizini opkoljenog grada i prijeti mu uništenjem.

Skladna i dosljedna harmonija hrvatskih humanista-latinista između njihova univerzalizma i isto tako jasne svijesti o tome tko su, odakle dolaze i kojemu narodu pripadaju, to je jedinstvena svijest iskazivana u savršenoj i osobitoj naravi kontrapunkta općeg i posebnog, to je upravo ono što hrvatski narodni i kulturni subjekt označava i što će mu u sljedećim stoljećima podati takve kvalitete da će ga upravo one trajno označavati u njegovim najvažnijim životnim i subjektivnim znakovima. Hrvatsko narodno i kulturno biće kao svoju najizrazitiju i najdragocjeniju karakteristiku i kvalitetu ima upravo taj u humanizmu zacrtani jedinstveni ali dvostruki smisao, dvostruku i jedinstvenu narav, onu koja je sazdana i sačinjena od općega, univerzalnog i posebnog narodnog, domaćeg. To će postati i ostati

glavni element i argument nastupa i hoda hrvatskoga narodnog bića i subjekta tijekom idućih stoljeća sve do dana današnjega.

O korelaciji općeg i posebnog, odnosno o problemu vrjednovanja autora stare hrvatske baštine piše i Frano Čale u svom kraćem ali značajnom osvrtu *Veličina i sudbina nepoznatih* (Croatica, 1, 1976.). Motiviran činjenicom kako su neki neupitno značajni, ugledni i — možemo mirne duše reći — veliki hrvatski autori zapostavljeni pa nisu dobili i ne dobivaju zasluženo mjesto, a sve stoga što zbog raznih metoda i odnosa u raznim domaćim i stranim uvidima nisu predstavljani ni ocijenjeni kako zaslužuju (Marin Držić, Ivan Gundulić, Petar Hektorović, Ivan Mažuranić, Ivo Vojnović, Tin Ujević i dr.).

Imajući u vidu slabu informiranost te nazočnost političkog kriterija, koji se najčešće javlja kao izvor predrasuda i neznanstvenih pristupa u ocjeni književnog djela, Čale na kraju svog osvrta zaključuje:

»Važno je zbog toga precizirati ciljeve i metode istraživanja hrvatske i bilo koje druge književnosti u europskom kontekstu vodeći računa o znanstvenim teorijskim pretpostavkama. Kao i u drugim područjima znanosti, i na tom polju predmet valja osloboditi pozitivističkog atomiziranja i, prema načelima strukturalizma kao opće metode, proučavanja ne ograničiti na odvojene pojave nego studirati njihovo mjesto i funkciju u sustavu, bilo da je riječ o odnosu pojedinosti i cjeline u jednom djelu, ili u jednoj književnosti, ili u općoj književnoj povijesti koju tvore sva djela svih književnosti. Samo tako dolazi do izražaja veličina nepoznatih u svjetskom književnom kontekstu, kao jednomu od duhovnih aspekata svijesti o jedinstvu svijeta prema kojemu bi morala težiti moderna civilizacija«.

*

Na neki način u kompleks odnosa između univerzalnog i posebnog možemo ubrojiti i nazočnost pučkoga, narodnog, folklornog elementa u stvaranju hrvatske književnosti prošlih stoljeća.

Veza između narodne-usmene i pisane hrvatske književnosti je vidljiva i moćna od početka. Ta veza je svestrana, javlja se u svim vremenima i na svim razinama, u svim žanrovima i oblicima: u izrazu, jeziku, u stilu, motivima, temama, tako da nije najsretnije ako se govori o utjecaju jedne na drugu. Riječ je zapravo o jedinstvenom rezultatu različitih konstitutivnih elemenata koji su tijekom vremena i tijekom književnog postupka postajali dijelom novih cjeli-

na, pa se onda podrijetlo može uočiti ali ne i razlučiti, kad je riječ o spoznaji, o uvidu i ocjeni kvalitete. Pučki, narodni, folklorni element postao je konstitutivnim elementom jedne umjetničke tvorevine koju treba promatrati kao novu i cjelovitu umjetničku istinu.

Dakako, može se pri tome razlikovati nailazak pučkog i narodnog, onoga iz grada i onoga sa sela, nailazak gradske i seljačke narodne umjetnosti.

Isto tako u potanjem proučavanju kvantitete i kvalitete nailaska narodne umjetnosti u umjetničku pisanu književnost mogu se u hrvatskim djelima iz prošlosti primijetiti različiti modaliteti, različiti oblici. Ulazili su tako u umjetničku književnost pučki, narodni izrazi, izričaji, fraze, atributi, sintagme, metafore; ulazile su zatim tematsko-motivsko veće cjeline koje su značile jedan nov i drukčiji stupanj i oblik nazočnosti narodne-pučke književnosti u postupku oblikovanja umjetničkog djela. Napokon, može se primijetiti kako su u svojim djelima stari hrvatski autori znali unijeti i cjelovitih pjesničkih oblika, cjelina koje su unosili i kao ilustraciju i kao potvrdu onoga što su htjeli reći.

Imajući na umu ovaj temeljni princip hrvatske kulturne i književne prakse tijekom stoljeća, a na razini i u pravcu vrjednovanja i ocjene, možemo postaviti i sljedeća pitanja:

Mogu li, i smiju li se, u slučaju starije hrvatske književnosti primjenjivati neka posebna pravila? Smiju li pri tome sudjelovati i posebne okolnosti u kojima je ta književnost nastajala? Kakvu ulogu u vrjednovanju igra naglašeno etičko-rodoljubna intonacija i poetika pri nastanku hrvatskih starih književnih djela? Mogu li s obzirom na složenu jezičnu problematiku i starost čak i razni arhaizmi biti predmet analize i pažnje, predmet emocije i povodom doživljaju ljepote?

O čemu je ovdje riječ?

Riječ je o tome da starost i starina, stare riječi i oblici i općenito arhaičnost koju danas osjećamo u starih hrvatskih autora dosta puta može biti poticajem i izvorom osobita doživljaja. Patina arhaičnosti i vidljivi pečat drevnosti doima se danas kao svjetlucavi zlatni prašak koji djeluje na dojam, koji proizvodi osobiti užitak, onaj istovjetan uživanju u lijepom. U neizmjernoj složenosti jezično-medijskih raznolikosti, u mnoštvu medijsko-jezičnih i izražajnih posebnosti od kojih se danas mnoge doimaju arhaično, osjećamo nazočnost životnog osjećaja i potrebe za istinom, za pravim i čistim izrazom, pa taj smisao i logika davno iskazanog teksta i davno izgovorene riječi godi

danas našoj nutrini, opija nas dojmom, hrani nas užitkom koji je istovjetan užitku u lijepom.

Može se, dakle, istraživati koliko je starija hrvatska književnost prinosila općem razvoju i emancipaciji hrvatske kulture, tj. koliko je udio i doprinos književnosti i individualiziranju hrvatske kulturne prošlosti; koliko se nadalje preko književnosti osjetila u kulturnoj prošlosti domaća stvarnost, odnosno domaći ljudi. S aspekta tih zahtjeva stariju hrvatsku književnost treba proučavati kao svojevrsni fenomen u općem razvoju hrvatske kulture, kao dio te kulture, ali dio koji je u oblikovanju te kulture stvaralački sudjelovao, s obzirom na ogromnu, na presudnu nacionalnu ulogu koju je književnost odigrala u sveopćem životu hrvatskog naroda. Hrvatska je književnost u svim stoljećima pratila i odražavala život i sudbinu svog naroda, ona je ujedno ocrtavala put kojim trebaju poći njegove težnje i njegovi napori.

Put hrvatske književnosti treba dakle promatrati prvenstveno kao svojevrsan hod jednog književnog subjekta i razvoja, ali u sklopu širih književnostilskih pojava. Pojedinačno vrjednovanje književnih fenomena na tom putu podliježe, i treba da podliježe, svim zahtjevima koji su pri ocjeni i kritici uobičajeni, o kojima se raspravlja i koji se uzimaju u obzir. Ni posebni domaći uvjeti, ni određene unaprijed fiksirane stilske norme ne mogu biti presudne ni isključive determinante pri vrjednovanju književnog djela. Djela hrvatske književne prošlosti treba vrednovati kao pojedinačna književno-umjetnička ostvarenja i pri tome, dakako, uvijek uzimati u obzir samo ona dostignuća suvremene znanosti o književnosti koja u interpretaciji pomažu da se u stanovitom izražajnom kompleksu otkrije i uoči želja i namjera autora, te rezultat te želje, da djeluje na senzibilitet onih koji riječ imaju primiti. Stari hrvatski autori uvijek su pokušavali, a često i uspijevali da odabiranjem ritma kazivanja, da oblikovanjem svog izraza uđu u onu osobitu duhovnu sferu, u psihički emotivno-doživljajni svijet ljudi, gdje se tekst prima na posebnim, emocionalnim relacijama. Mnogi i mnogi autori iz hrvatske književne prošlosti znali su svoj izraz strukturirati i ritmički ga komponirati tako da im se kazivanje uvjerljivo udaljuje od obične informacije. To je vidljivo ne samo u naizgled priprostim iskazu srednjovjekovnog začinjavca i »supisca«, nego i u kompoziciji najvještijeg i »najdotjeranijeg« baroknog stiha. Stari hrvatski pjesnik znao se poslužiti svim dostupnim mu sredstvima da mu iskaz bude uvjerljiv, da bude emocionalno markiran, da uđe u kategoriju lijepog, posebnog. Nije onda čudno da

se uočavajući i osjećajući tu namjeru staroga hrvatskog pjesnika i pisca i uočavajući i osjećajući taj njegov osobiti, na svoj način svečan ili osobnom intonacijom prožet i obojen ton kazivanja, suvremen čitatelj aktivno susreće sa starim piscem i sa starim tekstom. U djelima starih hrvatskih književnika nije rijedak slučaj da otkrivamo sadržaje koji su na istoj estetičkoj razini koju i mi danas shvaćamo i razumijemo, kojoj se i mi emocionalno otvaramo.

Svojevrsan aspekt vrjednovanja u hrvatskoj književnosti do XIX. stoljeća odvijao se često i u znaku pitanja odnosa između pismenosti i književnosti. Pomoću ta dva termina znalo se, a priori, upozoriti gdje se mogu a gdje se ne mogu naći elementi umjetnosti. Novija znanost o književnosti, novija historija estetike i književne filozofije te noviji rezultati istraživanja pojedinih književnih epoha (stilskih formacija) polaze sa stajališta da se nijedna epoha ne može naprećac i jednostavno (jednostrano) okarakterizirati. U tom pogledu i u hrvatskom slučaju razdoblje srednjega vijeka i razdoblje baroka (XVII. stoljeće) zahtijeva i doživljava stanovitu revalorizaciju. Utvrđuje se da je i u književnosti ovih razdoblja, u tzv. »dokumente pismenosti« i u »beživotne literarne uzorke jednog stila« znao ući, i ulazio je, element emotivnog, element osobnog, element nastojanja da se izrazu poda unutrašnja duhovna ali i izvanjska formalna osobna specifičnost. Novija istraživanja utemeljena na uvidu u trajnu raznovrsnost prozodije pronalaze i otkrivaju poeziju i tamo gdje se do nedavno vidio samo suh podatak, ali gdje je vladala predrasuda o odnosu prema stanovitaj stilskoj formaciji (npr. marinizam-sećentizam) kao o razdoblju u kojemu se osobna pjesnička manifestacija i nije mogla realizirati. Zaokupljeni osobnim, narodnim i općeljudskim problemom egzistencije, stari hrvatski pjesnici i književnici uopće znali su pronaći medij za koji ne ostaje gluh ni senzibilitet suvremena čovjeka.

HISTORIOGRAFSKI PROBLEMI

Pomanjkanje memoarske literature

U staroj hrvatskoj književnosti nema ili ima veoma malo memoarske književnosti, veoma malo pisama, zapisa, dnevnika, kronika, memoara, anala, raznih obiteljskih i osobnih zapisa, autobiografija i sl. Stari naši malo su pisali o sebi. Posebno takvom literaturom oskudijevamo prije XVIII. stoljeća.

Na pitanje zašto memoarske literature nema u hrvatskoj književnoj prošlosti, odnosno zašto je ima veoma malo, i tek u novije vrijeme, teško je sa sigurnošću odgovoriti. Možda su hrvatski književnici prošlih stoljeća pisali više o sebi, pa se to izgubilo. Ali je ipak vjerojatnije da nisu mnogo od spomenute literature stvarali. Mnogi nisu imali uvjeta za takav posao. Književnici i ugledni kulturno-književni radnici kopnene Hrvatske, npr. Zrinski i Frankopani, jednostavno nisu imali vremena za pisanje memoara. Zbog stalne napetosti u borbi s osvajačem nisu se mogli duže vremena opustiti i prepustiti ladanju i odmoru. Kao što je dobro poznato, za pisanje memoarske literature potreban je siguran i čvrst mir, potreban je ugođaj sigurnosti, a toga Hrvati u prošlim stoljećima nisu imali.

Ali memoare nisu pisali ni oni koji su to mogli, koji su za takvu literaturu imali uvjeta — npr. Dubrovčani. Doduše, imamo nekoliko sačuvanih pisama-poslanica, ali sve je to malo, tako da ipak ostajemo začuđeni zašto nisu više pisali o sebi. Sačuvane poslanice koje su pjesnici Hvara i Dubrovnika pisali jedni drugima, a i neke druge poslanice iz ovog vremena (npr. u Splitu), jasno ukazuju kako bi nam obilnije dopisivanje i obilnija memoarska literature danas dobro došla.

Čini se da pomanjkanje memoarske literature u hrvatskoj književnoj prošlosti treba povezati uz isto tako uočljivo pomanjkanje proze, što je opet u svezi s književnim vrjednovanjem zasnovanim na humanističkoj klasičnoj retorici koja je priznavala samo stihove. Možemo pomišljati da su stari naši autori osim poslanica i neke druge prigodne pjesničke sastave (npr. pjesme *Smrt*) držali memoarskim djelima.

Koliko bi memoarska literatura, koja nam nedostaje, bila korisna najbolje se vidi iz onih malobrojnih zapisa što ih posjedujemo ili iz usputnih privatnih bilježaka — izjava i navoda u raznim drugim, mahom službenim spisima. Ponekad opis nekog događaja ili jedna obična izjava u sudskom spisu rječitije govori i djelotvornije stvara ugođaj nego najvještije sročena studija. A kako bismo danas rado čitali memoarske bilješke naših starih, u kojima bi se nalazili otvoreni i slobodni zapisi o njihovu svakodnevnom životu, o doživljajima i odnosima u privatnom životu, o scenama i susretima u kući, u salonima, na ulici, u crkvi, u braku, uopće u privatnom i obiteljskom životu.

Arhivi i knjižnice

Zbog specifičnih uvjeta u kojima je hrvatska književnost nastajala i okolnosti u kojima je trajala, u proučavanju hrvatske književne baštine arhivi i stare knjižnice i danas imaju veliko značenje. U arhivima se često u raznim usputnim bilješkama, u svakovrsnim notarskim spisima, skrivaju i otkrivaju podaci o autorima, o vremenu, o prilikama, a u knjižnicama su se čuvali i čuvaju se i danas rukopisni kodeksi i stara, ponekad i veoma rijetka izdanja. Međutim zbog već naglašenih i dobro poznatih teških, zapravo tragičnih historijskih uvjeta i okolnosti, mnogo knjižnica i arhiva zauvijek je nestalo. A u svim hrvatskim središtima postojale su privatne, komunalne, samostanske i kaptolne biblioteke i državni arhivi. Nedostatak knjižničkih i arhivskih fondova danas je među najvećim nedostacima u proučavanju književne prošlosti.

Mnogo materijala u arhivima i knjižnicama i danas leži neistraženo. Iako je tijekom stoljeća mnogo takva materijala propalo, mnogo je i sačuvano. Ali znatan je dio arhivskog i rukopisnog blaga neistražen, neotkriven, pa tako nedostupan ili teško dostupan širem krugu čitatelja i istraživača. Arhivi i knjižnice u golemoj većini nemaju potrebnih registara ni obrađenih popisa. Ono što su učinili M. Brlek (Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, Knj. I., JAZU, Zagreb, 1952.) i S. Kastropil (Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku, Knj. I., JAZU, Zagreb, 1954.) samo je početak jednog velikog posla koji bi trebalo obaviti.

Radi evidencije i proučavanja hrvatske književne prošlosti trebalo bi temeljitije istražiti i registrirati fundus u mnogim arhivima i knjižnicama u zemlji (Dubrovnik, Zagreb, Split, Varaždin, Hvar, Osijek, Vukovar, Pula, Rijeka i dr.) i u inozemstvu (npr. Sarajevo, Kotor, Rim, Visoko, Venecija, Firenze, Ancona, pa Beč, Budimpešta, Graz, Carigrad i dr.). Zbog intenzivne i trajne povezanosti Hrvatske sa susjednim zemljama u prošlosti takav bi posao bio neophodan. To je, svakako, posao težak i dugotrajan, ali uvijek koristan.

Pomanjkanje arhivske građe i memoarske literature posebno je osjetljiv problem, ako se želi, i kad se želi, utvrditi biografija odnosno autora, potanje osvijetliti životni put kojim je naš stari autor prošao. Iako je pri istraživanju i ocjeni u prvom planu samo djelo, ipak stanovitu, često i ne malu ulogu pri razumijevanju književnog djela igra i osvjetljavanje osobe, i životnog puta odnosno autora.

Podaci o autoru i njegov što svestranije izgrađen portret mogu pomoći pri čitanju i interpretaciji djela. U tom pogledu ne će nas smetati svojevrsna pretjeranost ili čak i isključivost biografskog i psihološkog pozitivističkog metoda i nastojanja koji su neki autori znali slijediti pri istraživanju hrvatske književne prošlosti. Autorova životna staza redovito je utjecala i imala odjek na stvaranje književnog djela što se može iskoristiti pri raščlambi i interpretaciji, a na književnoj je kritici kao i na književnoj povijesti da iz prikaza odnosnog životnog puta koristi i »vidi« ono i onoliko koliko to odnosno djelo zahtijeva.

Teškoće glede arhivskoga i knjižničkog materijala sve su veće što se dalje odlazi u prošlost. Sve što se više udaljavamo od našeg vremena sve smo u manjoj mogućnosti da stanoviti život reproduciramo onako kako bismo željeli, pa se zadovoljavamo ponekad općim i suhim podacima.

Dakako, arhivski podatak koristan je i potreban ako odnosnog autora predstavlja u korelaciji sa svojom sredinom i svojim vremenom. Tek takva biografija igra značajnu ulogu, odnosno može igrati značajnu ulogu pri spoznavanju književnog djela i djelovanja.

Primjera koji upozoravaju na važnost biografije ima dosta u hrvatskoj književnoj prošlosti. To jasno pokazuju slučajevi Marina Držića, Mavra Vetranovića, Marka Marulića i mnogih drugih.

Izdanja i bibliografija

Pri proučavanju starih tekstova nužno je poznavanje i evidentiranje tiskanih izdanja djela i rukopisnih kodeksa u kojima su djela sačuvana, a zatim poznavanje onoga što je o dotičnim djelima napisano, što je već poznato. To je uostalom zahtjev pri svakom znanstvenom odnosu prema nekom predmetu.

Glede tiskanih starih djela treba imati u vidu i poznavati nekoliko tipova izdanja.

Najprije treba uzeti u obzir izdanja do kojih je došlo u vremenu nastanka djela. To su izdanja u kojima je, na ovaj ili na onaj način, sudjelovao sam autor ili su objavljena odmah poslije njegove smrti i to zalaganjem onih koji su djelo i autora poznavali.

Kao što je rečeno takvih djela, na žalost, malo je sačuvano u hrvatskoj književnoj prošlosti. Rijetki su bili autori koji su doživjeli da vide neko svoje djelo tiskano, neki su opet uspjeli tiskati samo ponešto od svoga književnog djelovanja (npr. M. Držić, I. Gundulić).

Iako su vremenski blizu autorovu vremenu, ipak i ta izdanja zahtijevaju veliki oprez istraživača, tiskana su izvan domovine, u stranom jezičnom ambijentu što je olakšavalo javljanje raznih pogrešaka i propusta.

Drugi tip su izdanja do kojih je dolazilo u osvit novih vremena, krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća i zatim izdanja povezana uz velike dane narodnog buđenja, dane ilirskog pokreta odnosno Hrvatskog narodnog preporoda pa do osnutka Akademije. Ni prije Preporoda a ni u sljedećim desetljećima nije bilo mogućnosti da se tiska veći broj djela, ali je ipak u tim danima došlo do nekih značajnih izdanja. Krajem XVIII. st. tiskana su djela Saba Bobaljevića i Miha Monaldija u Dubrovniku kao i Gundulićev *Osman*, zatim u Zagrebu Gundulićev *Osman*, pa djela Junija Palmotića, Ignjata Đurđevića, Matije Petra Katančića i dr.

Do ovih izdanja dolazilo je u prvom redu iz rodoljubnih motiva, pa tako i bez temeljitije stručno-znanstvene filološke spremne, bez potrebnog znanstvenog aparata. Djela su se tiskala u želji da se predstavi i upozna vlastita književna prošlost, a manje se pri tome mislilo kako da se tiskanjem dođe do autentičnih tekstova. Ipak i ova su izdanja pomogla da se javi i naraste zanimanje za vlastitu prošlost pa i njima suvremeni istraživač mora posvetiti odgovarajuću pozornost.

Posebno su važna izdanja starih tekstova u seriji *Stari pisci hrvatski*, a koje je 60-ih godina pokrenula novoosnovana Jugoslavenska (danas Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti.

Ovaj pothvat Akademije predstavlja posve novi korak i novu etapu u izdavanju starih tekstova. Akademijina izdanja pripremana su uz odgovarajuću znanstvenu filološku spremu i nastojanje da se svladaju sve poteškoće kako bi se pružio autentični tekst odnosnih djela. U tom nastojanju priređivači su uglavnom i uspijevali, iako je praksa pokazala kako je u nekim slučajevima bila potrebna i kasnija intervencija.

Napokon, poseban tip u tiskanju starih hrvatskih tekstova predstavljaju razna pojedinačna izdanja do kojih je dolazilo u zadnja dva stoljeća. Tiskana su mnoga djela, javljali su se razni priređivači i izdavači, a sve u želji da se zadovolji potreba šireg kruga čitatelja, prvenstveno onih u školama. Na ovom mjestu treba spomenuti Akademijinu seriju *Hrvatski latinisti*, zatim biblioteku *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, iako je u ovoj biblioteci zbog nesklonog vremena stara književnost bila zastupljena u naglašeno skromnom obliku.

Dakako, veliku ulogu odigrale su razne čitanke, hrestomatije, antologije. U novije vrijeme vrijedan je pažnje početak djelovanja serije *Stoljeća hrvatske književnosti*.

Pored tiskanja djela u zadnja dva stoljeća raste i potreba za evidencijom i fiksiranjem znanstvene literature o odnosnom predmetu. Literatura o piscima i fenomenima iz prošlosti u hrvatskom slučaju ima svoj osobiti put i svoje probleme. Kao i sama književnost i literatura o njoj kao važan preduvjet praćenja i spoznaje svog predmeta imala je i doživljavala svoje teškoće i probleme.

Hrvatskim istraživačima vlastite književne prošlosti bilo je jasno da svakom novom koraku u istraživanju i proučavanju mora prethoditi temeljito poznavanje onoga što je u odnosnom putu već učinjeno. U tom pogledu stanovitih osvrta nalazimo već ranije u biografskim zbornicima i u prvim sintezama, npr. u F. M. Appendinija, dok T. Miklošić u svom *Izboru dougovanj usakovrstneh* (1821.) ima posebno poglavlje »Od slovarnic, piscev i knjig orsaga horvatskoga«. U početku, uvid u znanstvenu literaturu prati i registracija starih izdanja. Najpoznatije u tom pogledu je djelo Ivana Kukuljevića *Bibliografija hrvatska* (1860., dodatak 1863.).

Potreban uvid u znanstvenu literaturu imat će i književno povijesne sinteze, kakve su one Branka Vodnika i Mihovila Kombola, Slavka Ježića i druge (Tomo Matić glede književnosti u Slavoniji i Krešimir Georgijević u monografiji o književnosti u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni).

Korisnih pregleda o znanstvenom istraživanju donose i popisi literature u raznim zbornicima, npr. o Marinu Držiću, povodom izdanja *Osmana* (Milan Ratković), o Matiji Divkoviću 1982.; o Petru Hektoroviću 1970., i dr. U novije vrijeme pozornost zaslužuje bibliografski prilog u *Leksikonu hrvatske književnosti* (Zgb., 1998. Ur. V. Bogišić).

Problem bibliografije izdanja i literature o predmetu starije hrvatske književnosti javlja se od početka kao jedan od temeljnih uvjeta pri proučavanju. Uz potrebu izdavanja djela iz starijih razdoblja, to je glavni zadatak i uvodni problem, onaj koji treba riješiti da bi se dobio temeljni uvid u postojeće stanje.

Dakako, postoje razlike u dometu onoga što se učinilo i što imamo, a glede pojedinih segmenata, grana, područja, autora i razdoblja. Neki su dijelovi bolje dokumentirani i predstavljeni, a neki su u manjem ili većem zaostatku.

Može se tako primijetiti da smo u većem zaostatku kad je riječ o proučavanju nekih regionalnih područja, kao što su kajkavska knji-

ževnost, djela humanističko–latinističke književnosti i književnost bosansko–hercegovačkih franjevac. Ova regionalna područja očekuju tiskanje djela koja još uvijek nisu tiskana ili su teško dostupna i zato nepoznata. Predstavljjanje ovih korpusa urgentni je zadatak za opći hrvatski znanstvenoistraživatelski projekt.

U tom pogledu kao prvo trebalo bi stručno i temeljito registrirati sve što je nužno tiskati, a zatim isto tako i usporedo s tim prići temeljitom oblikovanju i tiskanju popisa znanstvene literature o predmetu, autorima i fenomenima. U tom smislu djelatnost Leksikografskog zavoda korisna je i neophodna kao temelj od kojega treba poći, što pokazuju i izdanja ovoga Zavoda (npr. *Bibliografski leksikon*).

Terminologija i periodizacija

I u slučaju istraživanja i fiksiranja starijih razdoblja hrvatske književnosti problemi terminologije i periodizacije međusobno su povezani, nedjeljivi. Usto oni zbog osobita puta u razvoju odnosne književnosti očituju vlastitu praksu, svoje običaje pri upotrebi.

U studiju starijih razdoblja hrvatske književnosti treba s oprezom prihvatiti i koristiti se terminologijom koja je prihvaćena i uobičajena u zapadnoeuropskom mediteranskom krugu kojemu hrvatska književnost pripada. Naglašeno specifični uvjeti i osobiti putevi u razvoju hrvatske književnosti u prošlim stoljećima posebnim su znakom obilježili pojedine fenomene, navlastito one koji su povezani uz kronološko–stilske relacije. U tom pogledu javlja se i opasnost od pogrešne, nedosljedne ili neprimjerene upotrebe stanovitih termina. Posao je iznimno težak a upravo od snalaženja u odabiru i naznaci relacije koju izaziva i određuje termin umnogome zavisi i uspjeh određenja.

Znanstveno i stručno određenje i izražavanje zahtijeva, dakako, i što je moguće veću preciznost i jasnoću u terminologiji. U tom pogledu Wolfgang Kayser (*Jezičko umjetničko djelo*, 50) piše: »Forum nauke je nešto drugo nego što su svečana sala ili novinski stupac. Jezik nauke bez obzira na sve individualne različitosti čini poseban sloj jezika. Pored toga svaka nauka raspolaže svojom terminologijom, svojim stručnim jezikom. Može se čak reći da neka nauka postoji samo u onom opsegu u kojemu raspolaže svojom terminologijom. Tek na taj način mogu se prenositi problemi i saznanja, i tek tako nastaje naučna tradicija«.

Ugledni teoretičar utvrdio je jednu opću istinu. Ona se ukazuje kao primisao znanosti o književnosti ali prvo nakon što se uzmu u obzir zahtjevi pojedinih nacionalnih književnosti (filologija, kako bi rekao E. R. Curtius). Naime, znanost o književnosti pojedinih narodnih i kulturnih subjekata mora imati, i ima svoju terminologiju, odnosno termine kao primjenu vlastitih posebnosti, svoj terminološki sustav i koncept. Termini se naime u pojedinoj nacionalnoj književnosti prilagođavaju, ukazuju se kao odraz i znak jednog istog i istovremenog fenomena.

Ne će se to, naravno, odnositi na termine pri neposrednoj analizi i interpretaciji teksta, pri fenomenološkom određenju umjetnine. Relativnost termina dolazi do izražaja, ako termin želi označiti neku historijsku kategoriju, vrijeme, pravac, epohu.

Govoreći o tome problemu, o određenom konstituiranju nadnacionalnih pravaca Henrik Markjević je napisao: »Razvojne posebnosti pojedinih književnosti su tako krupne da sadržina tog širokog pojma mora postati vrlo siromašna ili se sastojati od alternativnih osobina«. Konstruiranje nadnacionalnih pravaca je otežano i time što sadržaj tih pojmova opterećuje prije svega — »specifične odlike koje unosi baš ona književnost iz koje potječu upotrijebljeni termini«. Zato izgradnja općeeuropskih konstrukcija, zaključuje ugledni poljski teoretik, »mora prethoditi proučavanje analognih pojava u pojedinim nacionalnim književnostima« (isto str. 166–167).

Kao prvi terminološko-periodizacijski problem koji nam se u ovom trenutku nameće povezan je uz već odavno prihvaćenu podjelu hrvatske književnosti na stariju i noviju. Običaji koji su ilirski sentimentalni romantičari odn. njihovi nasljednici uveli da, poneseni emocijom, svoje davne predšasnike nazivaju »starima« prešao je u naviku, prihvaćen je i danas vlada kao ustaljeni običaj. Podjela traje i vlada u nastavi, proučavanju i u izdavaštvu.

Ilirsko hrvatski preporoditelji čije se je djelovanje podudaralo s novim europskim romantičarskim zamahom prihvaćajući, preuzimajući i uvodeći u svoju praksu medij koji je već odavna, od XVII. stoljeća bio sigurno prihvaćen u hrvatskoj književnosti zajedno s medijem, odnosno u tom mediju, pronašli su i teme i ideje svoga narodnog utemeljenja. Na taj način je i njihovo novo, »prvo djetinje doba« (Imbro Tkalec) neposredno povezano odnosno izraslo i životno egzistencijalno povezano s hrvatskom književnom baštinom prošlih

stoljeća. Posve je stoga razumljivo što su osim emotivnog odnosa prema svojim »starima« u vlastitoj književnoj prošlosti pronašli argumente za svoje djelovanje i svoje postojanje.

U novije vrijeme neki istraživači i historičari skloni su granice između »staroga« i »novoga« u hrvatskoj književnosti pomaknuti unatrag, u XVII. stoljeće. Jezični stručnjaci, filolozi, ali i književni analitičari drže da su se već u XVIII. stoljeću u djelima M. A. Reljkovića (1723.–1768.), Antuna Kanižlića (1699.–1777.) i drugih Slavonaca, te u djelima Filipa Grabovca (1697.–1749.), Andrije Kačića Miošića (1704.–1760.) i bosanskih didaktičko–pučkih autora–franjevaca odigrali svi bitni jezično–tematski preduvjeti za ono što je definitivno prihvaćeno u ilirskom pokretu. Osim što je u pretežitom dijelu hrvatskoga narodnog tijela bio napokon »pronađen« i prihvaćen jedinstveni književni jezik, hrvatska književnost je u XVIII. stoljeću prihvatila i nove tematsko–motivacijske smjernice.

Istina je da ovakvo razmišljanje ima svoju logiku i svoje opravdanje, ali je također istina da bi se stanovite, i to bitno važne, i jezične i tematske i idejne novosti u hrvatskoj književnosti mogle uočiti već u prvim desetljećima XVII. stoljeća kad je u Dubrovniku temeljito pobijedio ne samo novi jezično–štokavski izraz i novi stil nego i novi, gundulićevski i palmotićevski, idejni kompleks. Koliko je zahvat dubrovačkih pjesnika iz prve polovice XVI. stoljeća bio prirodan pokazuje činjenica što je odmah nakon pojave bio prihvaćen u svim dalmatinskim komunama (Split–Kavanjin, Brač–Ivanišević, Vis–Vitaljić, Korčula–Kanelić, Kotor–Dživo Bolica Kokoljić). Nije dakako ovaj izraz bio istovjetan s onim kojim su se služili pisci bosanske franjevačke književnosti, a ni s izrazom i jezikom Kačića ili Kanižlića, ali je u osnovi štokavskog govora pronašao toliko zajedničkih elemenata da je bez poteškoća i bez oklijevanja u ilirskom konceptu shvaćen kao već postojeći hrvatski medij.

Možemo u našem razmišljanju o pojavi, rođenju i začecima, odnosno očitovanjima jedinstvenog hrvatskoga medija i idejnog koncepta ići još dalje unatrag pa začetke upravo ovoga književnog izraza o kojemu govorimo pronalaziti i u jeziku dubrovačkih autora XVI. stoljeća, npr. u jeziku Mavra Vetranovića, a pogotovo u jeziku Marina Držića i drugih autora druge polovice stoljeća. Već u njihovu mediju, a posebice u njihovu idejnom i tematskom sklopu nalazi se mnogo onoga što će poteći iz Gundulićeva vrela, koje će u tlu iz kojega je

proizašlo i izrastalo jasno osjetiti i krv i sok osvježanja iz susjednih bosanskih žila.

Po svemu se, dakle, čini da je oštru granicu i podjelu između staroga i novoga u hrvatskoj književnosti jedva moguće zamisliti. Cijeli put i život hrvatske književnosti imao je svoje etape, imao je razvojnu liniju označenu vidljivim stupnjevima, ali je taj put dosljedno išao i trajao posve logičnim i prirodnim pravcem u razvoju, jednosmjernim i logičnim već od početka usmjerenim u jednom sigurnom pravcu.

Problemi periodizacije i terminologije javljaju se i vezano uz druge pojave, oni dosljedno prate proučavanje, odnosno hod i trajanje hrvatske književnosti tijekom stoljeća.

Možemo u tom pogledu započeti s književnošću srednjega vijeka koji se obično u svim vizurama zatvara u jedinstvenu cjelinu pa unatoč stanovitim problemima i poteškoćama u potanjam određivanju ne predstavlja zagonetku koja bi bila nerješiva. Ipak, i unutar te naoko cjelovite epohe, određivanje pojedinih vremena, razdoblja i opredjeljenja nije posve jednostavno i bit će redovito uvjetovano izvanjskim događajima i fenomenima (npr. prevladavanjem istočnih ili zapadnih utjecaja, papinom dozvolom glagoljanja, i sl.), ili pak kad je u pitanju vrjednovanje odnosa između pismenosti i književnosti, odnosno pitanje pojave književnih vrsta i rodova u književnosti srednjega vijeka.

Problem će se u punoj snazi postaviti ako želimo potanje riskirati ono što se u hrvatskoj kulturi i književnosti događalo u XV. stoljeću. Ovo stoljeće u pogledu one književnosti koju nazivamo srednjovjekovnom, ili točnije glagoljaškom, doživjelo je puni procvat. Najbolja glagoljaška književna djela, najpoznatiji glagoljaški zbornici–kodeksi nastali su u ovom stoljeću, u ovom su se stoljeću tiskale glagoljaške knjige. Glagoljaška je književnost u ovom stoljeću doživjela svoj vrhunac. Međutim, u ovom stoljeću u hrvatskoj je književnosti došlo do punog zamaha humanizma, odnosno književnosti na latinskom jeziku, a istovremeno je u ovom stoljeću došlo i do punog procvata hrvatske renesansne, odnosno petrarkističke književnosti sačuvane u glasovitom *Zborniku* Nikše Ranjine iz 1507. godine. Sve je to razlog da se ovo stoljeće u hrvatskoj književnosti razmatra s posebnom pažnjom i u pogledu terminologije i u pogledu periodizacije (V. Rafo Bogišić: *Petnaesto stoljeće u hrvatskoj književnosti*. Dani hvarskog kazališta, knj. XVII. 1991.).

Problem je i u tipizacijskom određenju odnosno kronološkom fiksiranju hrvatske književnosti napisane na latinskom i talijanskom jeziku, odnosno pitanje hrvatskog humanizma i latinizma.

Kako možemo periodizacijski ograničiti i terminološki odrediti pojavu humanizma–latinizma u hrvatskoj književnosti? Kad počinje hrvatski humanizam? Možemo li humanističke tendencije vidjeti već u srednjovjekovnim stoljećima, posebno u onom što se događalo prije XV. stoljeća? Koje su karakteristike i oznake hrvatskog latinizma u XVI. stoljeću? Može li se taj latinizam (i književnost na talijanskom jeziku) uvijek nazvati humanizmom ili je to »obični« latinizam, jezik učenih krugova i velike latinističke tradicije uz koju se »lijepo slaže« i književnost na talijanskom jeziku? Kako glede terminološkog određenja stoji književnost hrvatskih protestanata napisana latinskim jezikom? A zatim i književnost katoličke obnove koja je također napisana latinskim jezikom? Može li se u hrvatskom slučaju upotrebljavati termin književnost reformacije i protureformacije, kad se zna da djelo Martina Luthera u Hrvatskoj nije uhvatilo dubljeg korijena? Nije li zaista bolji termin književnost katoličke obnove?!

Problemi su i glede hrvatskog petrarkizma, odnosno hrvatske poezije XVI. stoljeća. Iako hrvatska renesansna poezija, počevši od druge polovice XV. stoljeća pa do zadnjih desetljeća XVI. stoljeća predstavlja cjelinu, ipak ta cjelina nije tako jedinstvena kao što se u prvi mah čini.

Odrediti naraštaje i razdoblja u hrvatskih renesansnih pjesnika, prvenstveno petrarkista, nije tako jednostavna stvar. Možemo u tom pogledu uočiti tri ili četiri naraštaja pjesnika koji su trajali u odnosnom razdoblju iako podjela nije tako čvrsta ni sigurna. Promjene su se javljale, uglavnom, u jezično stilskom pogledu, a to je, dakako, od prvorazredne važnosti. Iako mijene u tim vremenima nisu nailazile tako brzo kao što će to biti slučaj u novijim vremenima, ipak su i hrvatski renesansni pjesnici–petrarkisti osluškivali pomodne glasove i slijedili ih.

Kad i u kojemu vidu možemo, u hrvatskoj poeziji ovog stoljeća uočiti i fiksirati elemente manirizma? Kako se u poeziji javlja petrarkizam, a kako u drugim književno–pjesničkim vrstama? U kojim renesansnim vrstama i djelima osjećamo nazočnost manirističkih tendencija i koliko su te tendencije udaljenije, ili bliskije, uobičajenim renesansnim težnjama i mislima, a koliko su znak nekih novih tendencija?

Kad se u hrvatskoj književnosti može govoriti o počecima baroknih težnji i karakteristika? Kad se može reći da u hrvatskoj poeziji počinje odnosno prevladava barokni stil i koji oblici toga stila žive u hrvatskoj poeziji: manirizam, sećentizam, marinizam?

Kako stoji sa susretima baroknih i rokokoo tendencija i stilskih fenomena u hrvatskoj književnosti? Koliko ima opravdanja i potrebe da se u hrvatskoj književnosti XVIII. stoljeća upotrebljavaju termini prosvjetiteljstvo, racionalizam, predromantizam, klasicizam? Kako se u hrvatskoj književnosti, ovog stoljeća, mogu uskladiti i upotrebljavati ovi termini?

U specifičnosti i probleme hrvatske terminologije treba ubrojiti i upotrebu uobičajenih naziva pojedinih književnih vrsta, onih koje određuju i ilustriraju žanrovsko bogatstvo i žanrovsku posebnost hrvatske književnosti tijekom stoljeća.

Hrvatski pjesnici su i u tom pogledu išli uhodanim stazama mediteranskog kruga, ali su i u tom pogledu očitovali svoje osobitosti, pojedine književne vrste u hrvatskoj praksi imaju posebna obilježja.

Kao primjer možemo navesti djelo Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje* i pastirske igre Marina Držića koja su zapravo vrhunska djela hrvatske renesansne književnosti, ali i koja glede svoga žanrovskog znaka — ribarska ekloga, pastirska igra — imaju posve osobita obilježja, imaju posebnu narav. Ona je toliko istaknuta da se za odnosna djela jedva može upotrijebiti izraz—termin ribarska ekloga ili pastirska igra.

U žanrovskom pogledu posve osobito je i djelo *Planine* Petra Zoranića, svojevrсна kombinacija pastirskog romana, putopisa i alegorijskog kompleksa. Određivanje žanrovske karakteristike i znaka delikatne je naravi i u *Pjesnima razlikima* Dinka Ranjine i Dominka Zlatarića, pa u kanconama Mavra Vetranovića, u komedijama Antuna Sasina i dr. Ovdje treba spomenuti i anonimne komedije u XVII. stoljeću koje se obično spominju kao komedije dell'arte, premda imaju napisan i sačuvan tekst u cijelosti, što je u izravnoj suprotnosti s komedijom dell'arte.

Oblici zanimanja za prošlost

Pojava i sazrijevanje zanimanja za književne pojave u hrvatskoj književnoj i kulturnoj povijesti prešlo je osobiti put. Spoznaja o svojevrstnosti književnog rada predstavlja u hrvatskoj književnoj prošlosti proces složen i zanimljiv, dugotrajan i dosljedan. Zanimanje za

književnost i književne čimbenike, pojave i stvaratelje moguće je uočiti već od davnih vremena, od početka. Historiografiju možemo i moramo tražiti i uočavati već i tamo gdje se javljaju prvi izvori za historiografiju, tj. na početku javljanja same književnosti.

U tom pogledu pozornost treba posvetiti nekim prvotnim pojavama koje ne spadaju neposredno u historiografiju, ali jasnim zanimanjem za književno djelo predstavljaju embrij iz kojega se historiografija razvila. Te su pojave istodobno i izvori za historiografiju i začeci same historiografije.

Mislimo u ovom trenutku na sve one glagoljaške popratne bilješke (glose, kolofone) kojima su pratili svoje djelo, a u kojima su često osim svog pobožnog statusa isticali i dosta podataka o svom radu, o okolnostima i uvjetima u kojima je odnosno djelo nastalo i nastajalo. Nerijetko bilješke tih naših prvih pisaca i supisaca, srednjovjekovnih autora sadrže i dragocjene podatke o njihovu odnosu prema djelu, o izdavačima, priređivačima, vlasnicima, naručiteljima, općenito podatke o svemu što književnu historiografiju može zanimati. Sve to pokazuje koliko su važnost hrvatski srednjovjekovni autori pokazivali prema književnom djelu.

Novo vrijeme i novo razdoblje u zanimanju za književno djelo nastupa u vremenima humanizma i renesanse.

U XVI. i XVII. stoljeću treba primijetiti neke pojave, koje također treba ubrojiti u ovo prvo, pionirsko razdoblje hrvatske književne historiografije. To su:

— *posvete u književnim djelima*. U njima se često namjesto očekivanih konvencionalnih pohvala i laskanja nalaze dragocjeni podaci i »opisi« nastanka djela, objašnjenje motivacije ili potanje obrazložena poetika koja je pisca vodila pri stvaranju.

— *poslanice i uopće prigodne pjesme*, koje redovito sadrže zanimljivih podataka ili čak, uzevši u obzir neku stanovitu međusobnu korespondenciju u cijelosti (npr. onu u XVI. st. na relaciji Hvar–Dubrovnik), predstavljaju historije nekog književnog odnosa.

— *razni povijesni, geografski ili kulturno–historijski pregledi*. Stavljajući ovakve i slične monografije i preglede autori su se znali »osvrutati« i na književno stvaranje jednoga vremena ili jednoga kraja. Kao primjer u tom pogledu može se spomenuti Juraj Šižgorić, *De situ Illyriae et civitate Sibenici* (»Građa« 2, Zagreb 1899., M. Šrepel); Vinko Pribojević, *De origine successibusque Slavorum*, Venecija 1532.; Pavao Ritter Vitezović (1652.–1713.) sa svojim historijskim, kultur-

no-historijskim i filološkim radovima, A. B. Krčelić (1715.–1778.), i dr.

— *prve biografije*. Kao rezultat razvijenoga vrjednovanja književnog rada u XVI. i XVII. stoljeću nastale su i prve biografije pjesnika. Tu na prvom mjestu treba spomenuti Ambroza Gučetića (1563.–1632.), koji je sastavio i objavio katalog dubrovačkih dominikanaca koji su se istakli u književnosti: *Catalogus virorum ex Familia Praedicatorum in litteris insignium* (Mleci, 1605.), te Stjepana Gradića (1613.–1683.), bibliotekara u Vatikanu, koji je sastavio opširnu biografiju svog ujaka, poznatog dubrovačkog književnika Junija Palmotića: *De vita, ingenio et studiis Junii Palmottae* i objavio je kao uvod u Palmotićevu *Kristijadu* (Rim, 1670.).

Na odlučnije korake u proučavanju hrvatske književnosti naići ćemo u XVIII. stoljeću. To je, dakako, bilo u skladu s općim tendencijama učenog stoljeća, kad se pored drugih napora za »uočavanjem« i sistematiziranjem znanja iz prošlosti javila i intenzivirala i želja da se i vlastita književna prošlost sustavno predstavi. Izraz te želje jesu i opsežni i relativno brojni hrvatski kodeksi književnih biografija nastali u ovom stoljeću. U Dubrovniku su takve zbornike biografija književnika ostavili Ignjat Đurđević (1675.–1737., *Vitae et carmina Nonnullorum illustrium civium Rhacusinorum*), Saro Crjević (1686.–1759., *Biblioteca Ragusina in qua Ragusini scriptores forumque gesta et scripta recensentur*), Sebastijan Dolci Slade (*Fasti litterario Ragusini*, Mleci 1767.) i Đuro Bašić (1695.–1765., *Elogia Jesuitarum Ragusinorum*), a u Sjevernoj, slavonsko-kajkavskoj Hrvatskoj Adam Alojzije Baričević (1756.–1806., *De scriptoribus Panoniae Saviae collectanea*) i Josip Jakošić (1734.–1804., *Scriptores Interamniae vel Slavoniae dictae anno 1795. conscripti*, »Građa« 2, M. Šrepel, 1899.).

Prateći put hrvatske historiografije od prvih pionirskih početaka do zrelijih ostvarenja u XVIII. stoljeću treba pažljivo lučiti konvencionalno od kritičkog i vjerodostojnog. U odnosima prema djelu i autoru ima dosta nekritičnosti i blagonaklonog divljenja, što je dakako ostatak humanističkog odnosa prema svemu što predstavlja svijet duha i »krijeposti«. Zato su biografi često nesigurni kao izvor i ocjenjivači, skloni ne samo pohvalama nego i legendama.

Na kraju razdoblja koje nas zanima, u pretpreporodno vrijeme u hrvatskoj književnoj historiografiji došlo je i do prvih sinteza.

Stanovita obilježja sinteza imali su i zbornici biografija koji su se javljali tijekom XVII. i XVIII. stoljeća. Ti su zbornici bili niz pojedini-

načnih biografija, ali su u stanovitom smislu, predstavljajući ljude jednog kraja, ili jednoga crkvenog Reda već samim tim očitovali i stanovite sintetske namjere. Odnosni autori svoje zbornike biografija sastavljali su s ambicijom da pruže cjelovitu i zaokruženu sliku kulturno-književnog djelovanja cjeline koju su imali u vidu.

Ipak zbornici biografija, iako dragocjeni prilozi i dokumenti u povijesti hrvatske književne historiografije, nisu sinteze koje bi pružale sliku pregleda, života i razvitka književnosti i kulture u jednom širem okviru. Zbornici biografija ne pružaju sliku književnog djelovanja kao posebne djelatnosti u njezinu trajanju, kao fenomena u životu naroda, ne iskazuju duhovnu djelatnost kao nešto osobito, kao stvaranje u životnom procesu. Biografije književnika u zbornicima XVII. i XVIII. stoljeća, iako pružaju stanoviti uvid u ono što se želi, ne predstavljaju pogled na književno-kulturno djelovanje u općem kulturno historijskom nastupu u odnosu na narodnu zajednicu a vezano uz druge oblike pismenosti i kulture. Zato su veoma značajne i spominjemo ih na kraju uvida u starije razdoblje, a prije pravih sinteza u književnoj historiografiji do kojih je došlo krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća, upravo u pretpreporodno vrijeme kad će i općenito u književnom životu Hrvatske doći do novih kretanja i poticaja.

Početak novog razdoblja u hrvatskoj književnoj historiografiji možemo povezati uz tri imena, tri znanstvena ostvarenja nastala upravo kao rezultat kulturno književnih kretanja i zbivanja ovog vremena.

To su Franjo Maria Appendini (*Notizie storico critiche sulla antichità, storia e letteratura de Ragusei*. Ragusa 1802., i 1803.), Matija Petar Katančić (*De poesi illyrica libellus ad leges aesthetica exactus*. Rkp. Budim 1817.) i Tomaš Mikloušić (*Izbor dugovanj vsakovrstneh za haszen y razveselenye služečeh po Tomašu Mikloušiću plebanušu stenjevečkom ispisan i na svetlo dan*. Vu Zagrebu 1821.).

Ova tri djela, svako na svoj način i svako sa svog aspekta, očituju i ostvaruju širinu koncepta osveobuhvatnosti odnosno materije i odnosnog zahvata. Iako se međusobno razlikuju u tematskim i metodskim željama i namjerama, pokazali su značajna i vidljiva zajednička obilježja: to je novi odnos prema književnom djelu i književnom fenomenu dosljedno poštujući zahtjeve koje književni fenomen postavlja.

Kvalitete sinteze u spomenutim djelima iskazuju se i ostvaruju na dvije razine: onoj koja želi kulturno-književno djelovanje u sklopu općeg povijesnog razvoja podajući tako djelu potreban opći okvir i

utemeljenje i onoj, internoj koja ujedinjuje i spaja pojedine geografske hrvatske elementarne sredine i cjeline spajajući ih u jedan jedinstveni hrvatski kulturni okvir. Djelujući i znanstveno se oblikujući u zasebnim sredinama svaki od ova tri autora znao se izdići i osloboditi svog regionalnog okvira, pa na ovaj ili onaj način baciti pogled i pokazati zanimanje za šire, općenarodno djelovanje i književno sudjelovanje.

Upada u oči kako je do prvih sinteza u hrvatskoj književnoj historiografiji došlo upravo na tri dobro poznata i tri već stoljećima ustaljena hrvatska književna i kulturna medija, što je na osobiti način znakovito. Bio je to oproštaj hrvatskog književnog trilingvizma na završetku njegove epohe, oproštaj nakon kojega će kao medij hrvatske književnosti i kulture preostati onaj narodni.

Napomena na kraju

Pojedini problemi, zaključci i uočavanja prije izloženi, različita su karaktera, posljedica su različitih okolnosti, fenomeni različitih kategorija.

Neki od navedenih problema spadaju u sferu opće-književnog proučavanja, pa se u raznim oblicima i razinama javljaju i prate proučavanje svake književnosti. Neki se opet mogu postaviti uz svaku književnost nastalu u davnoj prošlosti, zajednički su pri proučavanju svakog davno završenog književnog procesa i trajanja. Neki su pak zajednički s problemima u proučavanju književnosti zapadnoeuropsko mediteranskog književnog kruga.

Mnogi problemi, pitanja i poteškoće, mnoge pojave i aspekti i fenomeni iz cjelokupnog sklopa problematike o kojoj je riječ neposredno izviru iz osobitih uvjeta u kojima se hrvatska književnost rađala i živjela. Možemo čak reći da se na ovaj ili onaj način svi problemi o kojima je bilo riječi, pa čak i oni koji po svom karakteru i naravi imaju naglašeno obilježje općega, mogu povezati uz tlo i uvjete u kojima je odnosna književnost nastajala. U tom smislu čak i univerzalno pitanje, npr. pitanje utjecaja ili problem polilingvizma u »slučaju« hrvatske književnosti dobivaju, odnosno zahtijevaju osobitu pozornost. Naravno ta »pozornost« ne će i ne može izaći iz općih zahtjeva i kanona književne teorije, filozofije, poetike i sociologije, ali će ipak u tom okviru nužno manifestirati a time i opravdati i vlastite domaće historijske i životne čimbenike. Na svoj način historijski,

filozofski i teorijski problemi pri proučavanju hrvatske književne prošlosti nužno se nadovezuju na uvjete u kojima se ta književnost radala. U tom pogledu u zaključku možemo potvrditi ono što smo rekli na početku: svaka nacionalna književnost, pa i hrvatska ima svoje vlastite probleme i svoju metodu, tj. vlastitu varijantu opće metode u proučavanju književnosti.

Antun Pavešković

PELEGRIN MAVRA VETRANOVIĆA

Iako je Mavro Vetranović (1482.–1576.) nerijetko bio temom filoloških, književnopovijesnih i poredbenih istraživanja i rasprava¹, tri knjige njegovih pjesama, osam dramskih tekstova i jedan ep nisu do danas odgovarajuće obrađeni u hrvatskoj književnoj povjesnici. Pisalo se, doduše, o njemu i povodom njega već i u doba kad je živio i nakon dugotrajna života zaklopio umorne oči, nasljedovali su ga i Divković i Lukrecija Bogašinović i ini hrvatski pisci, pisali su o njemu i dubrovački eruditi XVIII. stoljeća, a u osvjet novijih književnoznanstvenih usustavljenja i Francesco Maria Appendini, ali je ostalo puno nedorečenog. Otkriće jednoga njegova dramskoga teksta u najnovije doba potvrđuje koliko su saznanja o njemu, kao i čitavoj našoj književnoj baštini, nepotpuna.

U rubriku hermeneutičkih dvojbi svakako bi trebalo umetnuti i obiman ep *Pelegrin*, djelo zbunjujuće naraštajima čitatelja, izučavatelja i tumača. Zbunjenosti recepcija pridonosi i činjenica da su interpretacije mahom polazile od pretpostavke kako se ovo djelo mora

1 Literaturu o Vetranoviću prikazivali su Slobodan P. Novak ogledom *O Mavru Vetranoviću (uz jednu obljetnicu)* (»Mogućnosti«, br. 6, Split 1972., str. 683–692) i Mirko Tomasović studijom *Vetranovićeva sudbina u našoj književnoj historiografiji (O hrvatskoj književnosti i romanskoj tradiciji)*, Zagreb 1978., str. 91–106). Nekoliko opaski o istom problemu ponudio sam pod naslovom *Tko je nama Vetranović? (Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku)*, 35, Dubrovnik 1997., str. 151–166). Najnoviji prikaz objelodanila je Dubravka Brezak–Stamać, *Mavro Vetranović u svijetlu hrvatske povijesti književnosti, drame i kazališta* (»Forum«, 1–3, siječanj–ožujak, Zagreb 1998., str. 256–275).

objasniti nečim izvan sebe sama. Uglavnom su tumači a priori pretpostavljali njegovu *alegoričnost*, te su odmah napuštali prvi, izričajni i motivsko–tematski sloj i tragali za slojem temeljnog značenja. Kako prvi sloj ničim pouzdano nije ni ukazivao smjer u kome se traganje za značenjem imalo otputiti a niti je verificirao interpretacijske zaključke, dobili smo obilnu literaturu o epu u kojoj je počesto pouzdana samo implicitno obznanjena tumačeva pretpostavka, sukladnija ideološkim, književnopovijesnim, filozofijskim ili filološkim načelima samoga tumača nego samome djelu.

Mada ep spominju dubrovački eruditi XVIII. st. i Appendini, prvi ozbiljan rad o njemu objelodanio je Milorad Medini krajem prošloga stoljeća². Veliki prostor u svome ogledu posvetio je Medini detaljnom prepričavanju radnje³. Naglasivši diskontinuitet pripovijedanja, fragmentarnost tijeka priče i mnogobrojnih epizoda, Medini ipak nalazi: »Jede von diesen Episoden bildet für sich allein eine Allegorie«⁴. No alegoričnost nije samo osobina pojedine epizode, alegoričnost projicira Medini i na čitav ep: »Der Pelegrin ist also, was seinen Grundgedanken anbetrifft, die Darstellung des Menschen in den drei Zuständen: der Sünde, der Besserung und Vervollkommnung«⁵. Izvor tovrсноj alegoričnosti nalazi Medini u Danteovoj *Božanskoj komediji*, oslanjajući svoju prosudbu prije svega na suponiran analogni trinarno–alegorijski prikaz ljudske sudbine u Dantea, uočavajući, međutim, i neke razlike, kao na primjer da se putovanje Vetranovićeve vagabunda odvija isključivo na zemlji, te da Vetranovićev ep nije ništa drugo nego slika ponovno oživjele sile dviju crkvenih institucija: ispovijedi i svete večere⁶. Medini ne samo da je prvi zasnovao hermeneutiku Vetranovićeve *Pelegrina* na alegoričnosti, nego je takvo viđenje epa na neki način standardizirao do naših dana.

Neprekidno ponavljajući misao o alegoričnosti, svrstava u studiji Medini ep među najoriginalnija djela stare dubrovačke književnosti⁷ da bi nekoliko godina kasnije znatno korigirao svoja stajališta. U svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* smjestio ga je među religiozno–

2 Milorad Medini, *Vetranic's Pelegrin*, Archiv für Slavische Philologie, sv. 17, Berlin 1895., str. 505–544.

3 N. dj., str. 507–527.

4 N. dj., str. 527.

5 N. dj., str. 527.

6 N. dj., str. 530.

7 N. dj., str. 544.

–idilsku poeziju⁸, te opetovavši u glavnim crtama prije kazano o djelu, sada zaključuje: »Slika nam Vetranićeva rada izlazi po njoj (tj. po epu, op. A. P.) dosta jasnija, a ujedno je i čudan primjer, kako se je u Dubrovniku htjelo da ujedanput presadi i navrne na domaće sve, što je u Italiji bilo, bez obzira slaže li se jedno s drugim. *Piligrin* je kao nekakav mozajik, komu kamenčići nijesu složeni harmonički u jednu sliku; ne odaje umjetnika ali bi ipak htio nešto stvoriti, da pozajmljujući tamo amo sklopi nešto, ali to uvijek ostaje krparija»⁹.

Kao o alegoriji, ali dodajući karakterizaciji nove elemente, o djelu sudi i Branko Vodnik: »*Pelegrin* je fantastički alegorijsko–filozofski ep, u kome se u osnovnoj zamisli Vetranić poveo za Danteovom *Božanstvenom komedijom*. Kako je ovo djelo alegorija, u kojoj Dante, prolazeći pakao, čistilište i raj, prikazuje ljudski život u stanju grijeha, pokore i usavršenja, tako i u *Pelegrinu* pjesnik, čovjek–putnik (peregrinus) tumara, da nadje smisao i svrhu svoga života, pa se alegorijski crta u pomenuta tri duševna stanja»¹⁰. Autoritet Medinijev, a pogotovo Vodnikov, zadugo je zacrtao koordinate u kojima se kretala svaka ozbiljnija rasprava o epu, a izvanjska sličnost s Dantom, vrlo površna i ničim ozbiljnijim opravdana, namrla je ovom posve iracionalnu djelu epitet alegorije, pa još i filozofske.

Iznimno značajan a danas premalo cijenjen Marijan Stojković, ukazao je na jedan mogući izvor ovome epu na koji ćemo se kasnije ponovno navraćati, a riječ je o antičkome grčkom romanu¹¹. Stojković je pokazao i da se Vetranović mogao ugledati na moralno–alegorična i simbolična djela suvremenih pisaca¹², osobito Teofila Folenga (1491.–1544.). Talijanski benediktinac Folengo napisao je alegorijski spjev *Il Chaos di Triperuno*, djelo je tiskano 1525.–1526. i mješavinom stihova i proze, talijanskog, latinskog i makaronskog jezika opisuje na simboličan način, u obliku putovanja, povijest pjesnikovih hereza. Trostruka alegorija epa podsjeća na Danteovu transcenden-

8 Milorad Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*, knj. I, Matica hrvatska, Zagreb 1902., str. 223–235.

9 N. dj., str. 235.

10 Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1913., str. 153.

11 Marijan Stojković, *Mavro Vetranić, savremeni satirični pjesnik*, »Nastavni vjesnik«, XXV., sv. 3, Zagreb 1916., str. 137.

12 Ibid.

tnu peregrinaciju te je moguće da je Folengovo djelo, a Stojković ne tvrdi nešto tako radikalno ali nam svojim uvidom otvara mogućnost i takve hipoteze, poslužilo i katalizatorom danteovskih utjecaja na Vetranovića.

Jedan od najboljih poznavatelja hrvatske književnosti, Mihovil Kombol, dotaknut će u svojoj povijesti dopreporodne književnosti ovaj spjev jednom rečenicom, cijenimo ipak karakterističnom: »Na to se pjesništvo (tj. sedamnaest pjesama prethodeći spjevu iz IV. knjige Starih pisaca, op. A. P.), u kojemu se već zauspit pojavljuje po koja zagonetna alegorija, naslanja njegovo najveće djelo *Piligrin*, u kojemu je očividno imao namjeru, da prikaže put kroz grešna stanja od očišćenja i blaženstva, ali je tu prešao granice svojih mogućnosti izgubivši se potpuno u hladnim i nepjesničkim alegorijama, zbog nedovršenosti spjeva pogotovo nerazumljivim«¹³. Dodajući uvidu još i ocjenu, nepovoljnu kao i sve drugo što je pisao o Vetranoviću, Kombol, jednako kao i njegovi prethodnici, govori o *Pelegrinu* kao alegorijskom prikazu danteovskog putovanja duše.

Iako ga nazivlje glomaznim epom bez pjevanja, bez glavne radnje, Švelec je *Pelegrina* tumačio posve u skladu s prihvaćenom alegorijskom koncepcijom sagrješenja i očišćenja¹⁴, dakle sasvim slično kako je tumačenje epa zacrtao još Milorad Medini, samo bez eksplicirana trećeg stupnja dantesknog alegorijskog putovanja. Medinija će i doslovnije slijediti Rafo Bogišić: »Njegov tužni i nesretni litalica »pelegrin« nosi mnoga raspoloženja svoga autora. Na svom mučnom putovanju u susretu s javorom »pelegrin« čuje glas znanosti, razuma i filozofije. Javor je nekada bio živ, zelen i slavljen. Sada je prognan u pustinju osamljen i suh. Svijet je postao drukčiji. Ljudima je ovladala briga za materijalna dobra. »Krepost« je zapostavljena. Trijezni čovječji razum i duhovne vrednote su zaboravljene«¹⁵.

Već je Medini dovodio u neposrednu svezu sedamnaest pjesama ispred *Pelegrina* s epom, cijeneći kako one posve objašnjavaju sve nejasnoće u spjevu. Tako je postupio i Marin Franičević, opisujući

13 Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, 2. izd., Matica hrvatska, Zagreb 1961., str. 112.

14 Franjo Švelec, *Mavro Vetranović. B. Književni rad*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. VI-VII., Zagreb 1960., str. 353-354.

15 Rafo Bogišić, *O hrvatskim starim pjesnicima*, Matica hrvatska, Zagreb 1968., str. 22-23.

ove pjesme u odnosu na sam spjev. No Franičević je i prvi ozbiljnije osporio logičnost hermeneutike zasnivane na pretpostavkama alegoričnosti i filozofičnosti: »Ne kaže nam mnogo ni konstatacija o vezi s klasikom i Danteom. To, ovako ili onako, možemo reći za Vetranovića i gotovo svakog našeg pjesnika XVI. stoljeća. Šema o grijehu, pokori i milosti kaže još manje. Pokoravanje bez konačnog uvjerenja rađa dogmom koja nije mogla zadovoljiti ni svetoandrijskog osamljenika, a ne otkupljenjem. Možemo spomenuti i Ovidija i Ariosta, ali ni time nećemo objasniti Vetranovićevu fantastiku, a kamoli korijen njegova nemira. Nije to mirenje dviju mitologija, klasične i kršćanske; Vetranović svoj mozaik slaže od kamenčića različitih porijekla ne mareći mnogo vidi li se to ili ne. To se pogotovo osjeća u ovom spjevu koji nazivaju i fantastiko–alegorijsko–filozofskim«¹⁶. Franičević je prvi, nakon Medinijeve povijesti iz 1902., ukazao na iracionalnost sklapanja preuzete građe u Vetranovića kao i na dvojbenu i nategnutu narav tumačenja epa kao alegorije.

Nikica Kolumbić bavio se Vetranovićevim djelima, pa tako i *Pelegrinom* višekratno, uglavnom cijeneći ep najboljim oprimjerenjem stajališta o Vetranoviću kao prvom maniristu u hrvatskoj književnosti. Tako je *Pelegrin* »izrazito djelo jedne formalne i sadržajne manirističke koncepcije. U njemu su došle do izražaja bitne crte jedne inspiracije u čorsokaku, jedne poezije u nedoumici. To je mješavina realnosti i snova, jedna razbijena slika svijeta, to je djelo pisala jedna dekomponirana psiha«¹⁷. Jače podcrtavši neskladnosti epa, Kolumbić također govori o Danteovu spjevu kao Vetranovićevu uzoru, a neuspjeh u realizaciji danteovskog alegoričnog svijeta nalazi u sukobu između renesansnog osjećaja života i novoga vjerskog pritiska, te u činjenici da Vetranoviću i sama ideja vlastite alegorije nije bila posve jasna¹⁸. Subjektivnost i nedefiniranost likova u prostoru da su glavne manirističke crte Vetranovićeva stvaranja¹⁹. Ova Kolumbićeva karakterizacija ujedno je i implicitno odstupanje od alegoretske hermeneutičke koncepcije, jer alegorija pretpostavlja značenje razvidno

16 Marin Franičević, *Razlike versi i prikazanja dum Mavra Vetrani Čavčića*, »Forum«, g. XII., knj. XXVI., br. 7–8, Zagreb 1973., str. 67.

17 Nikica Kolumbić, *Razdoblje hrvatskog književnog manirizma*, »Forum«, g. XV., knj. XXXII., br. 12, Zagreb 1976., str. 1026.

18 N. dj., str. 1028.

19 N. dj., str. 1036.

svim recipijentima, a ne samo jednom ili ekskluzivnom krugu čitatelja, a kako je alegorijski prostor uvijek slika nekog drugog prostora, ta njegova »prozirnost« nužno je transparentna, pa je i lik smješten u takav prostor uvijek jasno definiran u odnosu na njega.

U drugom svom značajnijem radu na istu temu Kolumbić već sasma jasno izdvaja manirizam kao posljednju fazu Vetranovićeva stvaranja, a ep kao djelo po kojemu pjesnik pripada ovoj stilskoj formaciji. Rastrganost između svijeta kršćanstva i svijeta eruditsko-mitološkog trajnom je karakteristikom *Pelegrina* ali i razdoblja u kojemu je i zahvaljujući kojemu on nastaje: »Dakle — dvojnost na sadržajno duhovnom i na formalno stilskom planu karakteristika je razdoblja koje je u vrijeme kad je Vetranović pisao spjev o Piligrinu tek bilo najavljeno, ali koje je ovaj pjesnik, izoštren za takve senzibilitete, znao vrlo dobro osjetiti i izraziti. Zato ga možemo i nazvati prvim hrvatskim manirističkim pjesnikom«²⁰.

Raspravu o *Pelegrinu* obogaćuje vrlo pedantnom i opsežnom studijom Josip Vončina²¹. Uvažavajući Vodnikovu i Medinijevu tezu o danteovskom nadahnuću epa, on navodi i druge moguće poticaje: »U *Piligrinu* je putovanje shvaćeno kao neodoljiva potreba, kao prokletstvo, pa se smije posumnjati nije li možda Vetranovića inspirirala srednjovjekovna legenda o Ahasveru, što bi se pak moglo napose istražiti«²². Vončina je u epu vidio i stanovitu političko-rodoljubnu notu²³. Uz veliku vjerojatnost da je Vetranović poznavao Hektorovićevo *Riban'je*, te Marulićevu *Juditu*²⁴, navodi znanstvenik šest primjera nedvojbenog podudaranja između Zoranićevih *Planina* i Vetranovićeva spjeva²⁵. Nadalje tvrdi da je znatnih tragova u završnom dijelu sačuvane verzije Vetranovićeva spjeva, osobito u tužbi »zvjerce ljuvene« (3817–3892), ostavila i Lucićeva *Robinja*²⁶. Preciznim primjerima obrazložene tvrdnje zaključuje Vončina dvjema poticajnim hipotezama. Ako su Marulićeva, Lucićeva, Hektorovića i

20 Nikica Kolumbić, *Vetranovićeva maniristička faza*, »Dometi«, g. 11, br. 12, Rijeka 1978., str. 26.

21 Josip Vončina, *Domaći književni odjeci u Vetranovićevu Piligrinu*, »Umjetnost riječi«, g. XXIII., br. 2, Zagreb 1979., str. 103–128.

22 N. dj., str. 108.

23 N. dj., str. 109 i d.

24 N. dj., str. 111–112.

25 N. dj., str. 112–117.

26 N. dj., str. 117 i d.

Zoranićeva djela do Vetranovića doprla tiskana, tada je, s obzirom na nadnevke tiskanja, *Pelegrin* nastao između 1569. i 1576. Ako je pak spjev nastao prije nego su 1569. objelodanjene *Planine*, tada je Vetranović djelo imao u rukama u nekom od rukopisnih prijepisa, a to bi bio još jedan prilog tezi o bogatom životu *jedinstvena* hrvatskoga književnog prostora već od najranijih vremena.

Zoran Kravar razmotrio je *Pelegrina* u općeuropskom književno-povijesnom kontekstu²⁷. Glavni lik Vetranovićeva spjeva vidi Kravar značajno oslonjenim na osobine srednjovjekovnih *peregrinatia*: »impersonalnost, nedostatak aktivnoga utjecaja na radnju i paradigma tična sudbina«²⁸. No, Kravar je, prvi nakon Franičevićeve skepse, izrekao i suprotivu tvrdnjama o alegoričnosti, osobini na koju su se od Medinija manje-više pozivali svi istraživači epa, iako nisu mogli ničim konkretnim sustavno objasniti značenje pelegrinskih alegorija. Umjesto alegoriji, »razgranati sustav nedoslovnih značenja u jeziku *Pelegrina* služi uglavnom prikazivanju erotičkoga tematskog sustava«²⁹. Znanstvenik nadalje ukazuje na nepreglednost značenja epa, zaključujući: »Vetranović je, međutim, svoju motivsku enigmatiku počeo postupno utemeljivati na subjektivnim i iracionalnim izvorima značenja«³⁰. Cijeneći Vetranovića dobro obaviještenim piscem, koji tehnike i motivsko-tematske sklopove srednjovjekovnih peregrinacija u svom epu rabi uz očuđujuće, pak i parodične postupke, Kravar zaključuje da djelo moramo »čitati i razumijevati sa sviješću o hotimično ostvarenoj pjesnikovoj distanciji spram autentičnih *peregrinatia*, valja ga čitati kao da stoji u navodnicima«³¹. Ističemo Kravarove zaključke i s razloga što je prvi, govoreći o alegoričnosti *Pelegrina* jasno ukazao na notornu činjenicu, koja međutim nije priječila naraštaje povjesnika da mehanički ponavljaju Medinijeva i Vodnikova stajališta, a ta je *racionalnost* alegorije kao stilskog sredstva, racionalnost koje u Vetranovićevu djelu jednostavno nema. Kolumbić je slično opisivao djelo, no Kolumbiću je nedostatak razvidne alegoričnosti epa ujedno signal za njegov neuspjeh, dok Kravar govori o

27 Zoran Kravar, *Emblematika Vetranovićeve »Pelegrina«*, »Filologija«, br. 10, Zagreb 1980./1982., str. 315-324.

28 N. dj., str. 316.

29 N. dj., str. 319.

30 N. dj., str. 320.

31 N. dj., str. 324.

nećemu sasma drugom — o svijesnom odstupanju od alegorične transparentnosti.

Spomenimo u ovom kraćem prikazu važnijih napisa o *Pelegrinu* još i Mardešićevu poredbenu studiju o Vetranovićevu i epu Johna Bunyana³². Mardešić zaključuje da je djelo proizvod novoga doba, renesansnoga duha, ali i blisko tradiciji srednjovjekovne dvorsko-ljubavne alegorije. Primjećuje i grotesknost Piligrina i njegova položaja u zbivanjima, osobinu koja formalno i tematski ovaj ep približava literaturi našega stoljeća. Grotesknost i fantastičnost epa u prvi je plan istaknula Dunja Fališevac³³ polazeći od pretpostavke da je hermeneutiku epa moguće utemeljiti na alegorijskim značenjima proisteklim iz alegorije kao »reprezentativnog žanra srednjovjekovlja i u kontekstu pelegrinacijskog spjeva koji kao žanr u srednjovjekovnoj književnosti zapadnoeuropskog književnog kruga vrlo često ima alegorijsko značenje«³⁴. Ali, Fališevac zaključuje »da smisao spjeva ne možemo tražiti u religiozno-kršćanskom horizontu srednjovjekovne alegorije, te da tema spjeva obrađuje jednu izmišljenu, fiktivnu fabulu čiji je smisao neproziran«³⁵. Slijedeći Kravarove zaključke o djelu, uklapa ga ona u kontekst vlastita govorenja o Vetranoviću kao auktoru iznimne pozicije u hrvatskoj poetološkoj svijesti: »To je djelo, naime, oblikovano na specifičnoj i u hrvatskoj književnosti dotad nepoznatoj poetici, s nepoznatim i iracionalnim značenjima, a sazdan je na osnovi pomaka od srednjovjekovnih peregrinacijskih alegorija, na poetici u kojoj dominiraju elementi groteskno-komičnog i fantastičnog prikazivanja svijeta«³⁶.

32 Ivo Mardešić, *Putovanje kao arhetipska slika za introspekciju / Vetranovićev Pelegrin i Bunyanov The Pilgrim's Progress*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti (12–13), Zadar 1983., str. 155–162.

33 Oglad *Elementi grotesknog i fantastičnog u Vetranovićevu Pelegrinu* nastao je kao priopćenje na simpoziju *Dani hvarskog kazališta*. Objelodanjen je godinu dana kasnije u knjizi: Dunja Fališevac, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1989., str. 96–108.

34 N. dj., str. 97.

35 N. dj., str. 101.

36 N. dj., str. 107.

U svome novijem djelu, *Kaliopin vrt / Studije o hrvatskoj epici* (Književni krug, Split 1997), auktorica i nadalje zastupa tezu o alegoričnoj, religioznoj i hodočasničkoj temi *Pelegrina* »koja govori o čovjeku kao pojedincu i mogućnosti njegova spasa.« (n. dj., str. 81)

Općeknjiževni poticaji *Pelegrinu* mogli su biti brojni, osobito razmotrimo li sličnosti epa s tematski i motivski srodnim djelima. Kravar je navodio nekoliko: najstarija »peregrinacija« nastala je u petome stoljeću, i pod naslovom *Peregrinatio Aetherae ad loca sancta* u formi putopisa izvješćuje o zbiljskom putovanju redovnice Eterije iz Galije u Palestinu³⁷. Međutim, tema u srednjemu vijeku gubi momente povijesne i zemljopisne konkretizacije, a značenje joj postaje alegoričko. Barem po zemljopisnoj i povijesnoj dekonkretizaciji, možemo *Pelegrina*, dakle, smjestiti u optiku bližu srednjovjekovnim peregrinacijama. Nadalje, ahasversko peregrinsko prokletstvo moglo je poslužiti nadahnućem ovome djelu³⁸, te je i to sveza sa srednjovjekovnom legendarnom književnošću. Kravar je naveo i moralitet *Peregrinus* izvođen u dvanaestom stoljeću, a u »narativnoj formi tema se obrađuje u spjevovima Francuza Guillaumea de Deguilevillea (1294.–1360.) i Engleza Williama Langlanda (1332.–1400.) i Johna Lydgatea (1370.–1451.)«³⁹. Neki aspekti pelegrinske tematike prisutni su i u svetačkim legendama, a Danteova *Božanstvena komedija* na svoj način obrađuje temu alegorijskog putovanja. »Očito, tema hodočašća pogodovala je potrebama većeg broja narativnih književnih vrsta trinaestoga, četrnaestoga i petnaestoga stoljeća, kako zbog svoje linearnosti, tako i zbog lako primjetljivih alegoričkih implikacija«⁴⁰.

Na ovom mjestu treba se napokon i zaustaviti, te ponoviti ono što je uočio već Marin Franičević: svaka analogija između *Pelegrina* i sličnih hodočasničkih spjevova, svaka podudarnost između Vetranovićeva djela i filozofskih i alegorijskih tvorbi u stihu samo je izvanjska i formalna, te možemo govoriti samo o stanovitoj sličnosti. *Pelegrin* nije ni alegoričan ni filozofičan a ni hodočasnički spjev, mada se u nekim svojim elementima donekle podudara sa spomenutim tipovima književnina. Ako govorimo o njegovoj alegoričnosti, onako sigurno kako se uobičajilo govoriti o njoj od Medinija do naših dana, tada bismo morali jednu metaforu moći izlučiti iz raznovrsnih pojavnosti u epu i pod nju svesti svekolika zbivanja kao simbolične ostvaraje jedinstveno emaniranog značenja. Takve metafore u *Pelegrinu* jed-

37 Kravar, n. dj., str. 315.

38 Vončina, n. dj., str. 108.

39 Ibid.

40 Kravar, n. mj.

nostavno nema i sve što mi poduzeli tragajući za njom samo je manje—više nenaravna natega i umjetna konstrukcija. *Pelegrin* nije ni filozofski spjev jer nikakvu filozofiju, ni sustavno ni fragmentarno, ne nalazimo u njemu ni oblikovanu niti se na nekakvu filozofiju aludira. *Pelegrin* je hodočasnički spjev samo vrlo, vrlo uvjetno, budući svako hodočašće ima svoj u načelu religiozni cilj, a cilj Piligrinovih lutanja u najmanju je ruku lišen religiozne svrhovitosti. Osim toga, Piligrin zapravo ni ne hodočasti, on samo luta tražeći.

Je li Piligrin⁴¹ svaki čovjek i čovječja sudbina uopće? Što znače njegove pretvorbe, formalne i tjelesne, a nikako ne i psihološke, koje bi zadirale u njegov identitet? Piligrin bi mogao biti slika čovjeka i čovjekova puta⁴², dakle slika čovjekove sudbine shvaćene kao sred-njovjekovno putovanje dolinom suza, ali osim opisa iz usta samoga Piligrina, osim njegova iskaza koji priča vlastitu sudbinu, nemamo druge potvrde o oglednosti lika. I dok kod Dantea, primjerice, nalazimo čvrstu pjesničku tvorbu utemeljenu na enciklopedijski širokoj slici duhovnog, političkog i intelektualnog stanja srednjega vijeka, dok je Danteova tvorba čak i numerički jasno organizirana kao trinarna jezgra razrađena u trostrukosti svijeta djela, njegove strukture i svakolikog djelom prikazana univerzuma, dotle kod Vetranovića prije svega imamo niz od 4374 dvostruko rimovana dvanaesterca bez unutarnje i vanjske podjele, fabularno posve amorfan i pripisati mu danteovsku ili folengovsku trinarnost moguće je samo da bi se umjetno podcrtala narav peregrinijade, narav putovanja, izvan koje prestaju sličnosti između Dantea, Folenga i Vetranovića.

Nakon plačljive invokacije, nakon najave beskrajne tužaljke, motivaciju takvom psihološkom i egzistencijalnom stanju Piligrina nalazimo sažetu u svega dva stiha:

*Od zvijezda svijeh takoj budući prisudjen,
da traju život moj rascvijeljen i utrudjen...*⁴³

41 Bez obzira što se ovaj spjev i njegov glavni lik u hrvatskoj kritičko—znanstvenoj literaturi uobičajilo pisati raznoliko do proizvoljnosti, mi ga pišemo onako kako su do nas doprle naznake u prijepisima samoga djela. Ako prijepisi slijede autograf/autografe — a mi nemamo nekih pouzdanih oslonaca da to povrdimo, ali ni razloga da, sve dok se nekim konkretnim otkrićem ne pokaže drukčije, mislimo kako prijepis ne odslikava volju auktora — tada je *Pelegrin* naslov spjeva, a Piligrin ime njegova glavnog junaka.

42 Fališevac, *Stari...*, n. dj., passim.

43 Stari pisci hrvatski 4, str. 82, str. 13–14.

Tako površna karakterizacija u jednom ogromnom spjevu, bez obzira otkuda preuzeta, jasno pokazuje da je Vetranoviću do motivacije stalo tek koliko je minimalno nužno da bi se na nečemu konkretnom formalno zasnivalo samo pripovijedanje. O naravi motivacije i karakterizacije svjedoči još jedna ulomak s početka djela u kome saznajemo i da se radnja epa počinje zbivati u božićnoj noći i da je glavni lik danteovski na sredini svog životnoga puta⁴⁴ i da je poslao svoju svijest u potragu za spokojem, ali ne saznajemo u kakvoj su mogućnoj svezi božićna noć, otposlane misli i patnje Piligrinove:

*U onuj istu noć, u oni hip i čas,
kad htješe s nebes doć na zemlju radi nas
sin Boga živoga s goruštom ljubavi,
sužanstva vječnoga da svoj puk izbavi:
ja bivši srjed puta od moga poroda
tužba me priljuta i plačna nezgoda
nesreći prisudi, da s plačem dni traju,
da život moj trudi u tužbi i vaju.
Tijem leden i mrazan, ni u miru ni u goju,
zastranih sebe van daleče svijes moju,
moja svijes po svijetu da trudi svaki čas,
jak pčela po cvijetu ištući mednu slas;
da najdem mjesto toj, gdje bih se nastanil
i gdi bi život moj u goju sahranil;
gdi bi mi sunačce ljuveno i milo
ledeno srdačce i moj duh stoplilo,
da leden i mrazan ne budem tužiti,
sunčanu prijazan čijem budu združiti⁴⁵.*

Ako je »poslati misli« jedan fabularni motiv, onda se on mogao smjestiti i u uskrсну i bilo koju drugu noć, a to što se godišnjim dobom podcrtava hladnoća i zima nije razlog za smještanje događanja u kršćanski emblematično doba sreće i iskupljenja, dapače. Naime, spomenuto mjesto pokazuje ne toliko Vetranovićeve probleme s motivacijom radnje, jer tih problema on niti nema, koliko njegovo posve arbitrarno tretiranje elemenata priče: događaji i egzistenti povezani

44 Da je izrijek *ja bivši srjed puta od moga poroda* moguće čitati i sasma drukčije, što onda ukida autobiografičnost samoga Piligrina, pokazao je Josip Vončina, n. dj., str. 107–108.

45 N. dj., str. 82–83, str. 47–64.

su slučajno, a posve je slučajan i proizvoljan i odnos između egzistencijalnih — karakteri i okolice nalaze se u relacijama za koje ne osjećamo da su bitne. To je zapravo moment koji otežava razumijevanje čitavom epu, naravno, ako želimo pod svaku cijenu djelo razumjeti izvan njegova samoga i onoga što nam ono doslovno kazuje. Vidi se to i u svakom pokušaju prepričavanja radnje. Teško je uopće na sažet način ispričati radnju djela, budući da ona nije organizirana na neki suvisli, razvidan način. Radnja je, zapravo, mehanički zbroj razmravljenih događaja, epizoda čije značenje ne nadilazi njih same, a vezuje ih samo lik Piligrina⁴⁶.

Pokušaj tumačenja *Pelegrina* temeljio se i na povezivanju motiva u onih sedamnaest tzv. predpelegrinskih pjesama s istim ili sličnim motivima u spjevu. Zapravo, ono nešto razvidna značenja koliko i možemo uočiti u *Pelegrinu*, zahvaljujemo stanovitoj podudarnosti s istim pjesmama. Vidjeli smo, štoviše, da Vetranović kao da pretpostavlja cjelovitu recepciju vlastita opusa, što bi bilo posve u skladu s njegovom manirističkom svijesću, za razumijevanje bilo kojeg pojedinog djela. Maniristička svijest pretpostavlja, među inim i literarnost, pa i arbitrarnost pojedinih motiva i takvih je primjera u Vetranovićevim pjesmama i dramama podosta. No taj nam moment ne nudi nikakvo spasonosno hermeneutičko rješenje. On samo određuje dvostruku narav spjeva: on je protumačiv ili donekle protumačiv u odnosu na cjelokupno piščevo stvaranje, a ostaje sasvim taman, praktički neproničan, tragamo li u njemu samom za elementima značenja nenazočnima u prvoj, doslovno-izričajnoj razini. Proizlazi da neko dublje značenje moramo potražiti u odrednicama izvan epa ili moramo odustati od bilo kakva značenja. Naime, *Pelegrin* može funkcionirati na oba načina, a da ne bude sam za sebe besmislen. *On je ili alegorija čiji temeljni sloj možemo dešifrirati samo izvan njegova ili je čista narativna pustolovina, bez ikakve druge svrhe osim pripovijedanja samog.*

To možemo uočiti slijedimo li načine kako Vetranović na raznim mjestima rabi jedan te isti motiv. Primjerice, njegov čest motiv je slika suha javora. U ranije navedenoj prigodnici *Pjesanca na smrt sestre* suh javor funkcionira samo kao retorička fiksacija kontrastne

46 Radnja epa prepričavana je u oba navedena Medinijeva djela, zatim u Vodnikovoj povijesti, te u Kolumbićevoj studiji o Vetranovićevoj manirističkoj fazi. (V. Vončina, n. dj., str. 103, bilj. 7)

izočnosti života i svrhovitosti, on postoji kao suprotnost ostalom drveću, zelenom i živom. No sama je sintagma oslobođena figuralnosti, ona funkcionira u pjesmi kao doslovna slika, a ta slika jest tek povod pjesničkim refleksijama⁴⁷. Figuralnu obradu slike nalazimo u zadnjoj pjesmi tzv. predpelegrinskog ciklusa, *Pjesanci nesreći* ali u sintagmi u kojoj dva stvarnosna entiteta nisu međusobno kontrastirana nego oba podcrtavaju sliku skamenjenosti, suprotnosti životu i kretanju:

*Još ne vijem jadovan, koji sam vajmeh stvor
stup sam li mramoran, ali sam suh javor?*⁴⁸

Ista slika u *Pelegrinu* je personificirana i bez ikakve smislene sveze s prethodnom pjesmom:

*Nu oni suh javor, gdje ne mnjah nikadar
prijeti razgovor, jaki sve plačna stvar,
spravi se u tolik smijeh, ki se izreć ne more,
gdje odriješen šupalj mijeh držah ja vrh gore;
i mnom se naruga, jaki sve da sam lud,
da žalos vrh tuga zada mi velik trud.*⁴⁹

No osim ovakvih proizvoljnosti nalazimo u »predpelegrinskim« pjesmama i neke specificirane motive koje ponavlja spjev. Tako zahvaljujući *Pjesanci muzam* znamo da Piligrin, poistovjetimo li bez ostatka pjesničko ja u ovim pjesmama i glavni lik epa, teži za svijetom umjetnosti i samoostvarenjem sebe kao umjetnika, budući da je dubrava za kojom se traga u toj pjesmi označena kao mjesto pripadno Muzama. O potrazi za smislom u umjetnosti govori i naredna, *Pjesanca Apollu*. Teleologija pjesničkoga ja iz *Pjesance mjesecu* očituje se kao želja za jasnom, sigurnom poetikom. I *Pjesanca Orfeu* i *Pjesanca Arionu* govore o nemoći pronalaženja odgovarajućeg pjesničkog izraza, a posredno o teškoćama pjesničkoga stvaranja, o nesigurnosti i vječitim sumnjama umjetnikovim, simboliziranim mrklinom neodređene kakvoće. *Pjesanca Eolu kralju od vjetar* puna je skrbi nad kreativnošću, onom krhkom »zeleni« kojoj bi mogli naškoditi vjetrovi ako ih pusti njihov vrhovnik Eol.

47 V. SPH 3, str. 185–186, st. 1–14.

48 SPH 4, str. 72, st. 27–28.

49 SPH 4, str. 84, st. 99–104.

Sve nabrojeno funkcionira, međutim, u *Pelegrinu* na poseban način. Implicitni auktor epa ponaša se kao da ga se i ne tiče ono što izvan samoga djela postoji i što se u samom djelu ponavlja. Implicitni auktor ovdje reagira indiferentno spram svih drugih funkcija jezika svoga djela izim spram *poetske*. Kao da su namjerno razdvojene referencijalna i ekspresivna funkcija, poetska dovedena izdvojeno u prvi plan, a posve zanemarene i konativna i fatička funkcija. Vetranović ovdje kao da želi poručiti čitatelju: ako te zanima što znače svjetovi i slike *Pelegrina*, posluži se »predpelegrinskim pjesmama«. No, takva poruka ima i dodatni smisao: ep jest objašnjiv i alegorijski, ali alegorija nije njegova temeljna funkcija. Alegorija je izvanjsko jamstvo smislenosti književnine, neka vrsta genreovske legitimacije, formalne i izvanjske, ona legitimira pripadnost tradiciji. Tako dolazimo do zanimljive činjenice da se Vetranović svojim projektom različito odnosi spram tri područja koje pokriva pojam alegorije:⁵⁰ *implicitno se poziva na alegoriju kao vrstu, semantički posve zatamnjuje alegoriju kao figuru i indiferentnom tretira alegoriju kao tumačenje, to jest uvažava ga ali mu i nije osobito stalo do same alegoreze*. On, dakle, štuje najširu genreovsku tradiciju alegorije, ali unutar nje ostvaruje nova, specifična značenja i funkcije. Taj postupak temelji se na shvaćanju alegoričnosti kao prefiguriranja i manirist Vetranović neprekidno prefigurira bilo naslijeđene, bilo vlastite slike i motive, ne dajući im nikakva osobna značenja, nego ih koristi u novoj funkciji, a ta je funkcija po sebi znakovita. Ona se prije svega iscrpljuje u fabuliranju kao bitno *književnosnoj* osobini, upućujući nas na *književnost kao zatvoren, sebi dostatan i po sebi razumljiv sustav*.

Napustimo li, međutim, traganje za značenjima *Pelegrina* i prepustimo li se recepciji njegovih formalnih obilježja, uočimo li da on nije ni eksplicitno alegoričan, odnosno da može funkcionirati i bez ikakva odnosa spram vlastitih alegoretskih korelacija, da je u biti različit od filozofskih i alegoričnih peregrinijada kakve nalazimo u europskom srednjem vijeku, tada ćemo pronaći zamjetan broj njegovih osobina istovjetnih ne samo antičkom romanu nego i svim tvorbama koje nastaju na slijedu ovoga antičkog oblika, a o čemu je prvi našu

50 Andrea Zlatar, *Alegorija: figura, tumačenje, vrsta*, u zborniku *Tropi i figure*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1995., str. 261–279.

kulturnu javnost još 1916. upozorio Marijan Stojković⁵¹. Tri bitna tipa romanesknog jedinstva, tri romaneskna kronotopa rođena na antčkom tlu odredila su cjelokupan razvoj avanturističkog romana do sredine XVIII. vijeka⁵² i njihove osobine dijeli i Vetranovićev ep. Prvo svega, ono što je duboko srodno Vetranoviću i tradiciji grčkog avanturističkog romana jest sinkretizam genreovskih poticaja⁵³.

Vrijeme epa srodnim tradiciji avanturističkog romana čini lišenost svake prirodne i svakodnevne cikličnosti koja bi u to vrijeme unijela poredak i ljudska mjerila i povezala ga s momentima prirodnog i ljudskog života, koji se ponavljaju⁵⁴. »Izenada« i »upravo« su najprimjerenije oznake tog vremena⁵⁵. U noć božjeg poroda, na sredini moga životnoga puta, stigla me iznenadna nesreća — to je narativ iz spomenutog mjesta *Pelegrina*, s obzirom na kontekst epa dalek od bilo kakve povijesne ili psihološke lokalizacije. O uzrocima toga »izenada i upravo« niti što doznajemo niti oni sami bitno određuju proizvoljan tijek događaja. I dok su grčki romani relativno kratki, dotle je *Pelegrin*, slično tisućama stranica avanturističkih romana XVII. stoljeća, razvučen upravo stoga jer se dani, sati i trenutci ugrađeni u okvire pojedinih Piligrinovih avantura ne spajaju među sobom u realan vremenski niz, ne postaju dani i sati ljudskog života. Ti dani i sati ne ostavljaju tragove i zato ih može biti bezbroj⁵⁶.

Promotrimo li tijek radnje spjeva, uočit ćemo odmah još jednu silu, koja rukovodi zbivanjima — slučaj. Avanturističko »vrijeme slučaja« je specifično vrijeme uplitanja iracionalnih sila u ljudski život.⁵⁷ Piligrinov javor nekada je bio čovjek i na vrhuncu slave, mladosti i ljepote prognali su ga iz doma zli ljudi (pojma nemamo ni tko su oni i zašto su to učinili), a sjeverni ga je vjetar pretvorio u drvo. Mitološka Dijana natovarit će Piligrinu grbu. Nakon što su mu podarene ma-

51 N. dj., str. 137.

52 Mihail Bahtin, *O romanu*, prev. Aleksandar Badnjarević, Nolit, Beograd 1989., str. 196.

53 Bahtin, n. dj., str. 199.

54 Bahtin, n. dj., str. 201.

Spominjanje Božića na početku epa možemo mirne duše cijeliti kontingentnim, budući da je razmrvljenošću radnje posve ukinuta mogućnost ciklizacije.

55 Bahtin, n. dj., str. 202.

56 Bahtin, n. dj., str. 205.

57 Ibid.

gareće uši, Pilgrina će vila i Dijana »nagraditi« još i očima sove i veprovim zubima, pretvarajući ga polako u pravo čudovište. Drugo mitološko biće, Tirenu, vidi Pilgrin u obličju »zvjerce« u koga ju je pretvorio u gusara–pastira preobraženi Jupiter, a nakon kupanja u čarobnoj vodi ona se ponovno pretvara u svoj pravi lik, u vodenu vilu. Kako niti jedno od zbivanja nije sa stanovišta cjeline djela ni motivirano ni komentirano, preostaje zaključiti kako se ne radi samo o nizu slučajnosti, nego je *slučaj* načelo po kome se ravnaju sva zbivanja, ovdje otjelotvoren u nizu likova bez ostatka svodivih na funkcije avanturističkog romana: svi su Pilgrinovi koegzistenti–karakteristi »zlotvori« ili »tajanstveni dobročinitelji«⁵⁸. Tim neljudskim silama, a ne Pilgrinu pripada *sva inicijativa*⁵⁹, sam junak posve je pasivan.

Fabularno i strukturalno sav sadržaj epa dovija se unutar kronotopa puta: svekoliko Pilgrinovo putovanje utjelovljuje taj kronotop, a njemu su komplementarni mnogovrsni susreti na putu.⁶⁰ Da bi se taj kronotop razvio, neophodno mu je mnogo prostora i, kao i u grčkom avanturističkom romanu, za *Pelegrina* je karakteristična *apstraktna* prostorna ekstenzivnost. Veza između prostora i vremena u epu nije organska, nego tehnička i mehanička. Kako je slučaj jednako značajan i za ovaj kronotop, to stupanj *određenosti* i *konkretnosti*⁶¹ Pilgrinova svijeta može biti samo krajnje ograničen: dubrava, jezero, vilišni hram, sve su do neodređeni prostori. Njihova neodređenost nadovezuje se na još jednu osobinu egzistenata okolica koju Vetranović preuzimlje iz pripovjedačijske tradicije avanturističkog romana: tuđost. Junak je prvi put u svijetu u kojem smo ga zatekli na početku pripovijedanja, nema s njim nikakvih bitnih veza i odnosa⁶².

Ljudski lik u antičkom avanturističkom romanu apsolutno je pasivan i apsolutno nepromjenjiv. Takav je i Pilgrin. Tu nepromjenjivost potenciraju zbivanja od kojih ga neka mijenjaju samo formalno, tjelesno, ostavljajući posve neizmijenjen njegov identitet, a ta zbivanja nisu ništa drugo do niz iskušenja. Takvu je strukturu u europskoj

58 Bahtin, n. dj., str. 206.

59 Ibid

60 Bahtin, n. dj., str. 209.

61 Bahtin, n. dj., str. 210–211.

62 N, dj., str. 212.

književnosti zacrtao avanturistički roman iskušenja i Vetranović ne samo da ga nasljeđuje, njegovo djelo i nije ništa drugo do svojevrсни avanturistički roman iskušenja u stihovima. Upravo je ideja iskušenja taj dodatak goloj zanimljivosti djela, dodatak koji daje životnost grčkom romanu, a preko njega prodire i u srednjovjekovni viteški roman⁶³. U Vetranovića ista ideja prenesena je nedoslovno, parafrazirano, budući Piligrin ni po čemu nije izniman junak. U njegovom slučaju mogli bismo govoriti o stanovitoj parodiranosti ove ideje, u svakom slučaju obradi koja se dijametralno razlikuje od baroknog ideala nadgradnje ovoga karakternog obrasca — »vitezu bez mane i straha«⁶⁴.

Piligrin, jednako kao i junaci avanturističkog romana, izoliran je u odnosu na vanjski svijet. No, junaka grčkog avanturističkog romana pokreće sila koja sama po sebi nije racionalna ali motivira racionalnost postupka na putu do cilja. To je ljubav. U Vetranovića postoje samo daleke naznake ove teme, zaobilazne i neizravne, budući da su značenja spjeva nedoslovna, nejasna. »Alegorija, međutim, erotičku temu uvijek razvija kontrapunktički, ljubav se razdvaja na putenu požudu i na religiozno čuvstvo, na apsolutno zlo i apsolutno dobro. U Vetranovićevu neizravnu prikazivanju žudnje nema takve apsolutne određenosti⁶⁵. Zato i njegov Piligrin nema racionalnost grčkog romanesknog junaka.

Vidjeli smo da i *Pelegrin* i grčki roman nastaju kontaminacijom počela raznolika podrijetla. Nalazimo u našem epu i tragove peregrinacija, religiozni svijet kršćanskih ugođaja, ahasverski lutalački nagon, obilje retorike iz tzv. plačljivih elegija, nalazimo i motive mitološkog sudišta i suđenja (npr. Dijanina osuda Piligrina, suđenje prascu, itd.), brojna pastoralna počela, niz mitoloških bića. Postizanje takve, gotovo enciklopedijske širine, moguće je, kao i u grčkom romanu, samo po cijeni krajnje apstraktnosti, shematičnosti i oslobođenja od svega konkretnog i lokalnog. Od grčkog romana preuzeo je Vetranović karakteristično apstraktan kronotop, kronotop ujedno i krajnje statičan. U tom kronotopu nema nikakvih mogućnosti nastajanja, rasta, promjena. Umjesto toga potvrđuje se jedna prazna istovjetnost, usuprot izvanjskim promjenama⁶⁶.

63 N. dj., str. 219.

64 Ibid.

65 Kravar, n. dj., str. 320.

66 Bahtin, n. dj., str. 222–223.

Jedna karakteristika *Pelegrina* podsjeća na hagiografske emanacije modela avanturističkog romana s temom iz svakidašnjice⁶⁷, a to je metamorfoza. Piligrin se neprekidno tjelesno mijenja. Kako je model metamorfoze povijesno snažno vezan uz demaskiranje grješnog života — razvijen u antičkoj biografiji i autobiografiji, prenijet i u hagiografiju, a otud i u srednjovjekovne peregrinacije — nazočnost jednog elementa tog modela, same metamorfoze, bila je dovoljna da se u kritičkoj literaturi čitav spjev stavi u kontekst grješnosti i iskupljenja. Međutim, ni na jednom mjestu u djelu ne nalazimo bilo kakav spomen grijeha. Osim toga, shema »grješni život — kriza — pokajanje — svjetlost« uvijek je oslonjena na moment svakidašnjice, dakle na nešto što već po definiciji označava snažan unos iskustvene stvarnosti, pa ova komponenta pripovjedačke umjetnosti, etiološki oslonjena na petronijevski i apulejevski tip umjetničke proze, nikako ne može biti primijenjena na Vetranovićev spjev u kome nemamo ni tragova prikazbenog realizma.

Vrijeme rastavljeno na niz odsječaka—avantura unutar kojih je organizirano apstraktno—tehnički, a njegova veza s prostorom također je tehnička⁶⁸ — taj vremenski model mogao je Vetranović percipirati i u srednjovjekovnom viteškom romanu. Iako je Vetranović sigurno poznao Ariostovo pjesničko djelo⁶⁹, vjerojatno pak i sva tri ferrarska izdanja epa *L'Orlando Furioso*, dakle i ono integralno 1532. sa 46 pjevanja⁷⁰, cijenimo da je talijanski ep mogao minimalno utjecati na Vetranovićev. Bez obzira na mnogo legendarnih pa i fantastičkih zgoda, fantastične promjene, fragmentarnost radnje i obilje likova⁷¹. Tassovo djelo zaista je ep, dok je u pogledu Vetranovićeva do danas upitna njegova genološka pripadnost. Genreovski promatrano, *Pelegrin* ne dijeli neke bitne osobine epa. On ne obrađuje neko djelo pripadno »apsolutno prošlom« nacionalno—povijesnom vremenu. On nije proizvod nacionalnog ili nekog drugog kolektivnog predanja, nego izrasta na osobnom, prvenstveno literarno—obrazovnom iskustvu i slobodnoj igri mašte. Epski svijet odvojen je od

67 Bahtin, n. dj., str. 224 i d.

68 Bahtin, n. dj., str. 269.

69 V. njegov pokušaj prevodenja: *Iz Ariosta*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. VII., JAZU, Zagreb 1912., str. 171–173.

70 *Manuale della Letteratura Italia*, sv. II., 4. izd., prir. Alessandro d'Ancona i Orazio Bacci, Firenze 1899., str. 261.

71 N. dj., str. 262–382.

suvremenosti, to znači od vremena »naratora« i njegove publike apsolutnom epskom distancom⁷², dok u *Pelegrinu* epske distance uopće nema, nego je svijet fantastičnih zbivanja prikazan kao začudno, do groteske blizak svagdanjem iskustvu.

Bilo bi bespredmetno dokazivati da je Vetranović napisao roman u stihovima. No da je preuzeo neke romaneskne postupke, bez obzira je li ili nije bio svijestan njihove provenijencije, neosporno je. Uostalom, njegovo djelo srodno je romanu i po obliku izlaganja građe. »Cijeli je spjev komponiran kao pričanje, naracija pripovjedača koji je ujedno i glavni lik spjeva o čudnim i nevjerojatnim događajima koji se ne mogu racionalno objasniti i koji se ne mogu povezivati jedan s drugim«⁷³. Pripovjedni modus »ja-oblika« srodan je srednjovjekovnom i nerijetko vetranovićevskom neosobnom prvom licu. Ipak, bez obzira na osobine, prvo lice u pripovjednom tekstu uvijek osigurava tjelesnost pripovijedanja, što u djelu tako neobičnih obrata, bez cjelovite kauzalno povezane radnje, kao što je *Pelegrin*, jamči jedinstvo svijeta egzistentima.

Ako spjev ponavlja motive iz spomenutih uvodnih mu pjesama, tada njegovu alegoriziranu poruku možemo vidjeti željom za dovršenjem pjesničkoga djela. Eksplicirana čežnja za izlaskom iz zemaljskoga mraka i dolaskom na svijetle nebeske čistine eksplicitni je iskaz ove možebitne alegorijske poruke. Možebitne ovdje jer je alegorijski govor nužno transparentan, dok će ovaj spjev, shodno praksi rudimentarno začetog u nekim njegovim ranijim pjesmama, u većoj mjeri uvoditi subjektivne i sa stajališta čitateljske publike iracionalne ili barem nejasne i teško odgonetljive značenjske entitete. Je li razlog takvom postupku moglo biti htijenje da se posredno izrazi spoznanje o nemoći dosizanja »svijetlih nebeskih čistina«? Teško. S obzirom na njegovu sklonost ispovjednim »izletima« teško je vjerovati da i takvo, kao brojna druga svoja razočaranja, ne bi Vetranović posve precizno obznanio. Također je teško povjerovati Mediniju, Vodniku i Kombolu da je riječ o prikazu iskupljenja grijeha i puta do kršćanskoga spasenja jer u epu nigdje ne nalazimo konkretne potvrde takvom hermeneutičkom intuiranju⁷⁴.

72 Bahtin, n. dj., str. 445.

73 Fališevac, n. dj., str. 100.

74 Jesu li ona zlatna vrata na kraju postojećega teksta ujedno i rajska, to jednostavno nije jasno. Ništa na to ne ukazuje eksplicitno, a što je pisac kao povijesna osoba eventualno mislio ili htio, nije predmet kritičkog razmatranja.

Tražiti razloge u konkretnopovijesnoj osobnosti, kako su u drugim prilikama učinili brojni izučavatelji Vetranovićevih djela, uzaludan je posao. Tražeći ih u mogućim književnim poticajima, možemo zaključiti kako je pjesnik preuzeo stanovite narativne funkcije iz srednjovjekovne alegoričke književnosti ali ih je de-alegorizirao i postavio u nov kontekst. Preuzimao je i niz postupaka naravnih avanturističkom romanu. Pritom, međutim, teško možemo bilo u pojedinačnim pjesničkim postupcima, bilo u nekom drugom tekstualnom znaku pronaći objašnjenje za razloge i smisao tog preuzimanja, a ostaje neobjašnjeno i kakav je pjesnikov odnos prema konačnoj svrsi i do-sezima svoje tvorbe.

Možda se odgovor krije u još jednom razmatranju cjelokupnog pjesnikova stvaranja. Promotrimo li, pak, Vetranovića kao cjelovitog implicitnog auktora, dakle kao svijest koja iznutra organizira strategije pisanja i objedinjuje razne naslove, možemo zaključiti da je vlastitu narav do kraja ostvario upravo ovim djelom. Izuzmemo li drame, barem najzrelija ostvarenja, kao aktualizaciju medija ovisna ne samo o individualnom auktoru, u čitavom opusu slutimo težnju, ne prema priči kao zaokruženom dramskom ili proznom ili epskom obliku, nego prema pripovijedanju. *Pelegrin*, lišen »alegorijskih« obveza, s Piligrinom kao idealnim pikarom lišenim psihologijskih obzira, savršeno ostvaruje tu težnju. *Trajao spjev koliko trajao, imao tisuću stihova manje ili više, njegovo jedino značenje iscrpljuje se njegovom realizacijom — pripovijedanjem.*

Antun Pavešković

Žarko Paić

DUGO TRAJANJE PRODUKTIVNE HIMERE

FERNAND BRAUDEL: *SREDOZEMLJE I SREDOZEMNI
SVIJET U DOBA FILIPA II.* ANTIBARBARUS. ZAGREB, 1998.
PRIJEVOD: ĐURĐA ŠINKO-DEPIERRIS, MIRNA CVITAN
ČERNELIĆ I JAGODA MILINKOVIĆ

Što su kapitalna djela? Sigurno ona koja mijenjaju tijek znanstvene, književne, religijske, povijesti umjetnosti. Bez njih bi ljudski odnos spram vremena bio jednodimenzionalan, užasno dosadan i zatvoren u ljušturu pukog protijeka vremena kao besmislenog curenja pijeska iz egipatske klepsidre. Svako kapitalno djelo iz temelja mijenja cjelokupni odnos čovjeka prema spoznaji o njegovu trajanju u vremenu. Ako se za XX. stoljeće može kazati da su u društveno-humanističkim znanostima ključne nove teorijske paradigme psihoanalize Sigmunda Freuda i kritika metafizike u filozofiji Martina Heideggera, vjerojatno ne bismo pogriješili kad bismo u treću prekretnu paradigmu uvrstili povijesna djela francuskog historičara Fernanda Braudela. Ono što je Freud učinio s poljem nesvjesnoga, Heidegger s promišljanjem bitka i vremena, Braudel je opisao kao veličajnu težnju povijesne znanosti da poput kakvog deterministički opuštenoga Boga sažme svu dramatiku događajnosti prošlosti u sklop posvemašnje raznolikosti jedinstva epohe. Nema dvojbe da se od pojave analista povijest otpočela pisati kao »velika pripovijest« s mnoštvom usporednih (pri)povijesti. Braudel je, slijedeći tragove svojih prethodnika, uspostavio novi odnos promatrača (historičara kao naratora) i zbivanja tako što je, hermeneutički iskazano, preokrenuo perspektivu. Više nije bilo moguće suspregnuti vrtlog i mahovitost povijesti pod model neke pozitivističke, od živosti događaja

prošlosti izdvojene, znanosti koja i čovjeka i prirodu i povijest tretira samo kao puke objekte u vremenu i prostoru. Braudelovo jedno od kapitalnih djela *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* upravo se strasno otimlje »historicističkoj« povijesti, smjerajući analitici a ne kronologijskome slijedu zbivanja. Budući da je za Braudela trojstvo društvenih vremena, koje tvore struktura, okolnosti i događaji, odlučujuće za trenutak nastanka »velike (povijesne) pripovijesti«, *Knjiga o Sredozemlju* podastire nam čak na kraju stoljeća u hrvatskome prijevodu, s velikim zaostatkom u recepciji jer je objavljena još 1949. godine, užitak u tekstu kakav se ne može očekivati od velikog broja knjiga iz iste znanstvene discipline. Što je više Sredozemlje prostor-vrijeme neispunjenih očekivanja europske politike, sigurnosni problem, svijet za sebe prepun proturječja, sukoba i prijetnji, što se više tolerancija kultura i religija pokazuje postulatom a manje zbiljom, to se Braudelovo *Sredozemlje* čita kao nostalgična epopeja neke imaginarne, produktivne društveno-duhovne himere na koju polažu pravo mnogi, jer mediteranstvo je nešto s onu stranu etničko-državnih granica, gotovo mistični osjećaj regionalnog pripadništva i prije Filipa II. i poslije Konferencije u Barceloni devedesetih što je postavila sebi u zadatak stvoriti uvjete za mediteransku kulturnu suradnju toga fluidnoga prostora. Što je, dakle, tooliko veličano Braudelovo *Sredozemlje*? Neka nam bitno, epistemologijsko objašnjenje podastre sam historičar. I to iz »druge ruke«, u sklopu rasprave o njegovu razumijevanju povijesti Sredozemlja, vođene s prijateljima i suradnicima.

Za Boga godina ne predstavlja ništa, a stoljeće mu je tren oka. I, malo pomalo, iznad povijesti fluktuacije, iznad faktografske, površinske povijesti, zainteresirao sam se za gotovo nepokretnu povijest, za povijest koja se kreće, ali se kreće polagano, za receptitivnu povijest.

*Na Sredozemlju petnaestog i šesnaestog stoljeća početkom se zime svi brodovi vraćaju u luku. Na more se otiskuju tek s povratkom povoljnog vremena, u travnju. Tako se svake godine, bez obzira na zbivanja, na situaciju, na civilizacije koje okružuju Sredozemlje, vidi taj jedan te isti pokret. Sličan se pokret može naći kod stada koja se penju u planine, a onda se spuštaju prema toplim dolinama. Ti se pokreti ponavljaju, traju i kao da ih ništa ne može poremetiti. Ta nepokretna povijest, povijest kojoj sam na kraju dao naziv *histoire de longue durée*, »povijest dugog*

trajanja», jest struktura i objašnjenje povijesti. Ona je objašnjenje samoga Sredozemlja...¹

Fernand Braudel rođen je 1902. godine u seocetu na istoku Francuske. Otac mu je bio profesor matematike. U kratkoj bilješci o njegovu životopisu Immanuel Wallerstein duhovito ustvrđuje da se time može objasniti zašto se za razliku od historičara svoga naraštaja užasavao brojki i računa, a uvijek tvrdokorno ustrajavao na »seljačkome podrijetlu«. I doista, radovi su mu prepuni analiza poljoprivredne proizvodnje. Kao i drugi pripadnici škole analista bio je fasciniran njemačkom erudicijom i sustavnošću. Na njega je utjecao Gustav von Schmoller, a beskraino je bio zaljubljen u Sredozemlje. Nakon što je diplomirao, zaposlio se u Alžiru. Iz te kolonijalne perspektive posve je drukčije odredio europski položaj i »izgradnju« povijesti Sredozemlja. Odlazi potom u Brazil i nakon desetljeća se vraća u Pariz, gdje upoznaje Lucien Febvrea, jednog od »očeva utemeljitelja« časopisa »*Anali*«, uz Marca Blocha, koji su protiv tradicionalne događajne povijesti zauzeli stajalište da se politička i diplomatska povijest mogu dekonstruirati samo s pomoću svojevrsne interdisciplinarnosti društveno-humanističkih znanosti. Nakon poraza Francuske u kratkom ratu protiv nacističkih trupa 1940. Braudel dospijeva u zatočeništvo kao francuski časnik. Za čitavo vrijeme rata boravi u vojnome zatvoru u Lübecku, gdje je izradio plan doktorske disertacije o Sredozemlju. Poslije rata predaje na College de France. Najpoznatija su mu djela: *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća, Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*; *Gramatika civilizacija i Identitet Francuske* (nedovršeno, posthumno izdanje). Izdavao je »*Anale*« kao urednik od 1949–1969. godine. Na Novoj školi visokih studija društvenih znanosti u Parizu oblikovao je ideje »nove povijesti«, uključujući u brojne istraživačke projekte mnoge historičare iz Europe i svijeta koji su ga metodologijski slijedili u svojim radovima. Škola analista i braudelijanskih sljedbenika zagovara univerzalnost protiv segmentarnosti, ekonomske i društvene temelje protiv političke kulise zbivanja; »dugo trajanje« usuprot faktografije. Njezin je ideal globalni čovjek koji se suprotstavlja razmrvljenom čovjeku. Osim Febvrea, Blocha i Marcela Maussa, Braudel među svoje »učitelje« izvan povijesnih disciplina ubraja

1 *Une leçon d'histoire de Fernand Braudel*. Arthaud-Flammarion. Pariz, 1986.

i Jean Paul-Sartrea. Razlog je u tomu što je Sartre ukazivao na nedovršenost svakog povijesnog društva. I premda nisu rijetka mišljenja koja Braudelu pripisuju odveć veliku naklonost povijesnome determinizmu, ne treba zaboraviti da je to rezultat njegove postavke kako je prostorna dimenzija povijesti bitna za razumijevanje spoja razlikovnih vremena. Tako, primjerice, kapitalizam nije zamisliv izvan prostora koji ga tvori. Kao i Marc Bloch i Luciene Febvre, i Fernand Braudel, u mnogo manjoj mjeri, ne pati od suviška historičarskog spekuliranja. Njemu nije do neke posebne epistemologije. Za studij je povijesti nebitno dogmatsko priklanjanje nekoj filozofijskoj ili sociologijskoj paradigmi, što ne znači da se ona produktivno ne usvaja ili odbacuje u strukturi same povijesne pripovijesti. Nema dvojbe, međutim, da se iz njegove pojmovne arhitekture može uočiti izravna veza s modernom antropologijom, prije svega strukturalizmom Lévi Straussa. U svim se djelima, a ponajviše u *materijalnoj civilizaciji* govori o strukturi povijesnoga zbivanja. Oslanjajući se na spoj zemljopisa i povijesti, Braudel je bio uvjeren da je sociologija metodologijski nedostatna i neprimjerena za analizu dugoga trajanja povijesnih epoha. Iz strukturalnog odnosa stvorio je »modele«. Takav je bio i ekonomija-svijet. On je trebao predstavljati mehanizam koji nadilazi strukturu samo jedne epohe. To je slučaj s kapitalizmom. Stoga se on može primijeniti ne samo na venecijansku, nizozemsku ili englesku ekonomiju-svijet, nego i na američku ili neku buduću, kao što je slučaj s japanskom. Za Braudela su »modeli« svojevrsne konfiguracije ili sheme koje predstavljaju bit i smisao dugotrajnih pojava. Tijekom vremena »modeli« se uspostavljaju kao čvrste strukture koje nadodređuju povijesnu raznolikost pojava. Stoga se može čak, hegelovsko-marksovski, kazati da je Braudel dodijelio strukturama povijesti transcendentalni karakter. »Model« ekonomije-svijeta, koji se koristi i za Sredozemlje, pretpostavlja opstojnost ekonomskoga života ustrojenog i nadziranog unutar širokog područja: od geološkoga do hortikulturalnog, od psihičkoga kao kolektivnog mentaliteta plemena/naroda do znanstveno-filozofijskih vizija². U težnji da napiše »totalnu povijest« Sredozemlja kao svojevrsnu unutarnju, dubinsku povijest mijene kapitalizma i civilizacije toga čarobnog prostora-vremena svjetske povijesti, Braudel je konstruirao u svojoj »velikoj pripovijesti« tri vremenske razine povijesnoga kretanja: ge-

2 Vidi: *Lire Braudel*, Éditions la Découverte, Pariz, 1988.

ografsku povijest odnosa čovjeka i okoline, ritmovano vrijeme društvenih skupina i širih kretanja i događajno vrijeme kao vrijeme po-jedinaca i njihove »političke povijesti«. Prva razina pretpostavlja »dugo trajanje«, druga cikličko vrijeme civilizacije, a treća je razina kronologijska povijest ljudi i tzv. događaja³.

Sukladno razdiobi tri vremenske razine povijesti i samo se znanstveno pripovijedanje dijeli na tri dijela od kojih svaki nastoji obuhvatiti pokušaj zajedničkog objašnjenja. Braudelovo *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* polazi od postavke da samo Sredozemlje nije jedno more, već skup mora ispresijecanih otočjima i okruženih razvedenom obalom. Kao jedinstveni imaginarij Sredozemlje koje ima u vidu autor nije za njega povijesna prošlost zauvijek pohranjena u kovčeg prepun spisa koji služi samo kao nostalgični podsjetnik na doba kad se stvarala tehnička slika svijeta. Sredozemlje povijesti jest nešto drugo od Sredozemlja oceanografa, geologa i geografa. Zato je Braudelov poduhvat gotovo bez presedana u suvremenim društveno-humanističkim znanostima. Istodobno eruditski monumentalan, jer se koristi »zastrašujuće« golemim izvorom podataka iz memoara, knjiga, članaka, anketa kopajući po mnogim arhivima sredozemnih zemalja među kojima je Dubrovački bio za autora nenadomjestivom riznicom znanja o Sredozemlju, a s druge strane gotovo poetsko-imaginacijski lucidan i stilski jedinstven, Braudelov je poduhvat tvorbe totalne povijesti Sredozemlja povijest svijeta koja ne završava nikakvim nasilnim prekidom ili gubitkom geopolitičkoga značenja u suvremenosti. On je prikaz regionalne povijesti svijeta u dugom trajanju kroz epohe. Razdoblje određeno povijesnim likom španjolskoga kralja Filipa II. nema funkciju omeđenja nekog veličajnog »zlatnoga doba« nakon kojeg slijedi propast. To nije Braudelova vizija prostora-vremena ili ekonomije-svijeta Sredozemlja. Ako se divljenje čitatelja izvedenim poduhvatom ipak nastoji suspregnuti razumskom analizom krajnjih konzekvencija knjige o Sredozemlju, onda se valja zapitati i o njezinim »metafizičkim« korijenima. Može li se, naime, govoriti o Braudelovom navlastitom razumijevanju povijesnog vremena kao što se to govori o Ibn Khaldunovom, Augustinovom, Nietzscheovom, Hegelovom? Ili je on »samo« historičar s velikim književnim pretenzijama? Na to je pitanje pokušao odgovoriti

3 Vidi: Mirjana Gross: *Fernand Braudel — moj učitelj*, Cicero, 2. Zagreb, 1998.

jedan od njegovih učenika, privrženika »nove povijesti« Alberto Tenenti u članku *Domene dugog trajanja kod Fernanda Braudela*.

...braudelovsko viđenje, čini se, nanovo, u izmijenjenim terminima, iznosi pitanje o odnosima između čovjeka i Boga ili sudbine, između nužnosti i slobode. I to ne toliko u etičko-teološkom smislu (da bi se, naime, razlučilo jesmo li više slobodni nego determinirani, ili postoji li nekakav Bog koji određuje i unaprijed odlučuje o svemu), koliko na usko spoznajnom planu. Krene li se od pretpostavke da povijesno znanje ne bi smjelo nikad poprimiti oblike filozofije povijesti — što je prilično jasno postulirano u svijesti utemeljitelja Annalesa — ono ne će, ni u kojem slučaju, morati utjecati metafizici, to jest, morat će se odreći razotkrivanja pretpostavljenog dubokog smisla stvari. No, upravo zbog toga što bi, prema francuskom povjesničaru, krajnji cilj istraživanja u znanosti o čovjeku trebalo biti globalno znanje, u kojoj bi se mjeri one trebale odreći poniranja do dna zbilje i stoga pronicanja onih tajni koje se smatraju tajnama Boga i sudbine? One su, naravno, od toga prilično daleko i ništa ne ukazuje na to da će ovaj cilj, ukoliko je taj smjer pravi, ikada moći biti dostignut: ali čini se da je upravo to odredište⁴.

Braudel je ipak bio odveć ironičan znanstvenik da bi prihvatio s patetičnim prizvukom veličinu vlastita djela. Zato je mogao u bilješci u predgovoru prvom izdanju *Sredozemlja* zapisati »kako je neprilika velikih poduhvata da se čovjek u njima izgubi, kadšto i s užitkom«.

Braudel će uvjetno prihvatiti Sredozemlje ponajprije kao more što se prostire između zemalja koje ga okružuju. No, budući da je ta apstraktna, predajom geologa i oceanografa »tvrda« definicija nedostatna, za povijesno razumijevanje Sredozemlje je zapravo more među planinama. To su Alpe, Pireneji, Apenini, Dinarske Alpe, Kavkaz, planine Anatolije, Libanoni, Atlas i španjolski Kordiljeri. Biti pripadnik srdozemne geografsko-kulturne ekumene stoga znači obitavati oko mora, uz more i na gorštačkim predjelima. Nije, dakle, Sredozemlje samo simbolički svijet maslinika, vinograda, brodogradnje, već i svijet »vertikalnoga sjevera« kao i svijet gdje se pustinjske zaravni

4 Alberto Tenenti: *Domene dugog trajanja kod Fernanda Braudela*. Naše teme, 5. Zagreb, 1989.; str. 1060 (prevela: Mica Desnica)

s palmama spuštaju sve do obala mora. Mediteranac je čudesno jedinstvo razlika. On je urbanizirani tip građanina i gorštački pripadnik nomadskih naroda. Sredozemlje je toliko fluidan pojam u zemljopisnome i kulturnome višku značenju da ga je teško omediti samo jednom odrednicom. Zašto je Braudel toliko proširio definiciju i predmetno polje istraživanja? Razlog je bio u tomu što se upravo na tom području civilizacijskih križanja zbivala svjetska povijest. Nemoguće je bilo razumjeti stvaranje Europe bez proširenog pojma Sredozemlja. Utoliko je pokušaj uvlačenja planinskoga kompleksa bilo nužno ne iz pukog zemljopisnoga razloga, nego iz kulturnoga. Budući da se, kako je ustvrdio u *Gramatici civilizacija*, svjetska povijest zbiva kao povijest prožimanja i susreta, a ne kao povijest izolacije kultura, svaki bi reduktivni postupak doveo do okljaštrene slike Sredozemlja, koja uistinu nikad nije bila doživljavana kao prazno mjesto izolacije. U tom interkulturalnom srazu mora, priobalja i gorštačke slobode, što se suprotstavlja plemenitim zasadama gradova kao luka i trgovišta, kad je poglavito riječ o europskim sredozemnim državama i zemljama, nastaje povijesno upisani znak sredozemne civilizacije. Bilo bi, dakako, naivno pomisliti da Braudel zastupa nekovrsni tvrdi genetički determinizam po kojem bi za historiju mentaliteta bilo odlučujuće značenje zemljopisnih značajki. Ukorijenjenost u »tlo«, u planine, priobalje, visoravni, brežuljke tek je primordijalni trenutak iskonske određenosti koja se poviješću mijenja, ali ne iz temelja. To znači da je Braudel otklonio pristanak uz povijesni fatalizam po kojem bi gorštaci bili pripadnici »neciviliziranih«, a stanovnici gradova priobalja i na moru »civilizirani«. Opreka koju zapadnjačka povijest neprestano opetuje od Grka, u raznim inačicama, kako je sukob civilizacije i barbarstva stvar prirodne predodređenosti za uzvišene vrijednosti, nije samo u Braudela zanijekana, nego, kako je to pokazao Norbert Elias u *Procesu civiliziranja*, iskazuje skup predrasuda zapadnjačke civilizacije o samoj sebi. Kad govori o osobitostima gorštačke slobode na Siciliji, u španjolskim Pirenejima, te za nas zanimljivim običajima gorštaka s Dinarida, Braudel ne zapada u onaj prosvjetiteljski mit o »plemenitome divljaku« kakvog je stvorila francuska književnost i ustrajno njegovala tijekom XVIII i XIX. stoljeća. Tip »morlačke« kulture iz Fortisovih putopisa Dalmacijom predstavlja takav povijesno preparirani portret one druge, egzotične, »barbarske« Europe. Braudel je u opisima običajnosne strukture mentaliteta tzv. gorštaka krajnje suzdržan i ne stvara od pozitiviteta mitsku figuru za druge svrhe.

Povijest je Sredozemlja živi organizam, a njegov prostor fundamentalno jedinstvo suprotnosti. No, bez zajedništva ljudi, bez ekonomije gradova i putova, cjelokupna bi se drama Sredozemlja, pripovjedno centrirana oko španjolskoga kralja Filipa II., svela na ispunjavanje zadatoga božanskog plana u kojem priroda i njezine odrednice igraju glavnu ulogu. Međutim, nije tako. Braudel je do savršene emfaze posebnosti europskih sredozemnih gradova i njihove trgovine s arapskim preko obale dokazao kako je Sredozemlje upravo jedinstveno zbog ljudskoga kretanja. U odnosu na Daleki istok, prednost je guste strukture ekonomske živosti ovih gradova — Venecije, Genove, Firenze, Barcelone, Seville, Carigrada, Dubrovnika, Kaira — bila u tomu što su imale dinamičnu mrežu gradskoga života. Za ekonomski razvitak i vezu s okolnim svijetom nije bitna napućenost gradova stanovništvom. Odnos prostora i ekonomije XVI. stoljeća karakterizira sporost i udaljenost. Iz te vremenske perspektive osvijestene nužnošću kapitala da premosti ograničenosti prostornog zaposjedanja povijesti, sredozemni su gradovi—države pojмили značenje gospodstva nad pomorskim putovima. »Model« sredozemne ekonomije koji Braudel pokušava brojčano konstruirati pripada, kao što je sam izjavio u spomenutom predgovoru knjige, u one neprilike poduhvata kad se čovjek izgubi s užitkom. Jer, riječ je o pokušaju stvaranja neke usporedbe sa svijetom iz kojeg pripovijeda historičar. Zato je »model« ekonomije—svijeta XVI. stoljeća uistinu savršena matematička fantazmagorija. Ali to je jedna od onih divnih Braudelovih »izmišljotina« koja »novu povijest« toliko približava književnoj imaginaciji: stvoriti, naime, modelsku sliku epohe na temelju kvantitativnih pokazatelja koji nisu pouzdani ako ih se ne stavi u odnos sa suvremenim ekonomskim pokazateljima.

Sve donedavno sam mislio — u prvom izdanju ove knjige — da je bilo moguće dati naslutiti te različite dimenzije Sredozemlja u XVI. stoljeću umnožavanjem primjera i iznošenjem važnih i sugestivnih pojedinosti: jedan grad od 700.000 stanovnika kao što je Istanbul; flota s pšenicom koja godišnje prevozi milijun kvintala pšenice ili ostalih žitarica; ili gotovo 3.000 tona vune 1580. godine na obali luke Livorno; ili onih 100.000 mogućih boraca okupljenih u Lepantskom zaljevu 7. listopada 1571. među Turcima i kršćanima; ili šest stotina lađa što su sudjelovale u pohodu Karla V. na Tunis 1535. ... Ali to bi značilo ostaviti goleme bijele površine između nekoliko sićušnih točkica u boji; u najboljem slučaju dati naslutiti

*udaljenost koju treba priznati između našeg i minulog svijeta XVI. stoljeća*⁵.

U sklopu tog dinamičnog kretanja ekonomije gradova, Braudelova je analiza strukturalne — ekonomske, vojne, političke i kulturne — igre carstava na Sredozemlju višestruko značajna. Ona nas uvodi u pripovijest o stvaranju nacionalnih država kakve danas poznajemo. Tek iz tog, uvjetno rečeno, povijesno-političkog obzorja, antropocentričam svijeta zadobiva svoje jasne obrise. Za Braudela je prava drama Sredozemlja drama politike. Ona se sastoji u tomu što se oblikovanje nacionalnih država u Europi začinje iz borbe za moć nastajućih carstava. To je istodobno vrijeme nastanka federacija, koalicija pojedinih država u obrani od Osmanlijskoga Carstva na Istoku. Kao što je u raspravi o Braudelovu *Sredozemlju* ispravno primijetila Hélène Ahrweiler, »naše poznavanje Mediterana počiva na dokumentima bogatih, onih koji su ušli u povijest i odigrali sudbinsku ulogu«. Prijenos bizantske funkcije u posredovanju Sredozemljem kao nastavka Rimskoga Carstva drugim sredstvima u XVI. se stoljeću odigrava kao sukob između islamske i kršćanske civilizacije. Zato se u političkome smislu teško može na Sredozemlju stvoriti neki projekt zajedništva. Kultura je u tom pogledu očito samo ornament politike. Carstvo Filipa II. kao kastiljanskoga branitelja »domovine« suočava se kao i cjelokupno sredozemno okružje sa stvaranjem društva utemeljenog na plemićkim povlasticama i ratnim zaslugama. No, kako stoji stvar s civilizacijama u njihovu razvitku u vrijeme što ga opisuje Braudel? Zanimljivo je da Braudel ne će zapadnjačku civilizaciju zvati kršćanskom, već latinskom, niti pak orijentalnu islamskom nego arapskom. Latinska preživljava i razvija se zahvaljujući tehničkome usavršavanju brodova kao univerzalnog komunikacijskog stroja. Civilizacije nisu trajne samo ako daju i uzimaju. Njihova postojanost, paradoksalno, proizlazi i iz uskraćivanja podarivanja. Braudel će u tomu vidjeti pragmatičku snagu Zapada u civilizacijskome srazu s arapskom civilizacijom. No, on ne govori iz perspektive suvremenog historičara ideja. Svaka analogija u povijesnome izjednačavanju figura i pojava epoha završava u ideologijskome instrumentalizmu. Zato Braudel nije Huntingtonov »vođa i učitelj«,

5 Fernand Braudel: *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, prvi svezak, Antibarbarus, Zagreb, 1998.; str. 447.

premda će se harvardski politolog u svome teoremu o *sukobu civilizacija* između inih autoriteta za povijest civilizacija pozivati i na njega. Veličina je Braudela u tomu što umješno raskrinkava povijesne dogme. Kad je riječ o Španjolskoj u civilizacijskome smislu, on izbjegava svako svođenje Španjolske na inkviziciju, prekomorska osvajaanja s pomoću kršćanstva i genocida nad pretkolumbovskim narodima Južne Amerike, na strahotne posljedice Torquemadina programa progona Židova i prevjeravanja Maura. To jest nasljeđe Španjolske u civilizacijskome »mraku« europske povijesti, ali bez njezina kulturnoga zračenja u doba Filipa II. sredozemnom bi svijetu bila uskraćena umjetnička djela i arhitektura koja će zadiviti Europu. Braudel nikad ne apsolutizira jednu stvar u povijesnome mozaiku struktura i događaja.

Ali postoji rat i rat. Ako su za nj odgovorne civilizacije, važni likovi, svakako valja razlikovati »unutrašnje ratove« u ovoj ili onoj civilizaciji, i »vanjske« ratove između tih neprijateljskih svjetova. Praktično to znači staviti na jednu stranu svete ratove, d ž i h a d e, a na drugu interne ratove kršćanstva ili islama, jer civilizacije uništavaju same sebe u beskrajnim građanskim, bratoubilačkim ratovima, protestant protiv rimljanina, sunit protiv šiita...⁶

Čitajući Braudelovo *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* u hrvatskome prijevodu, toliko godina nakon prvotnog francuskog izdanja, valja reći da smo ipak na relativnome dobitku. I to stoga što vrijedi ona *bolje ikad nego nikad*. U međuvremenu, kad se »nova povijest« prometnula iz alternativne znanstvene paradigme u vladajuću, izgubili smo ne samo kontekst polemika i rasprava, nego i mogući vlastiti »mediteranski« odnos spram regionalne povijesti svijeta koja se u Braudela opisutnjuje višestruko. To prije svega znači da je gubitak posljedak ideologijske i znanstvene arogancije i ignorancije. Braudel je snagom svoje erudicije, imaginacije i stilističke besprijekornosti književnika nadahnuo mnoge naraštaje historičara. Preokrenuvši događajnu povijest s prve epistemologijske razine na treću razinu pripovijesti, dogodio se preokret koji nije mogao proći bez velikih lomova. Temeljna je poteškoća njegova pristupa, tako uzorno demonstrirana i u ovoj knjizi, što preuzimlje na sebe ulogu

⁶ Fernand Braudel, nav. djelo, svezak drugi; str. 204.

onog Boga/sudbine povijesti koji niječe subjektivnu stranu ljudskoga hoda kroz epohe. Ako mu je bilo kakvo filozofijsko spekuliranje bilo strano, ipak je to bila samo elegantna poza kako ukloniti razgovor o biti povijesne znanosti kao hermeneutičke kćeri svoje epohe. Nakon što je historicizam puke političke povijesti ostao onkraj zadatka suvremenih društveno-humanističkih znanosti, doista se osjećao trenutak kad će analisti, ti tvorci »nove povijesti« kao i strukturalizam mnogo kasnije u antropologiji i lingvistici subjektivizam i humanizam protjerati iz svoga istraživačkoga obzorja. U zaključcima *Sredozemlja* Braudel se osvrće na te prigovore, citirajući velikoga engleskog romanopisca Lawrencea Durrella, još jednog zaljubljenika u Sredozemlje. Za Durrella je Sredozemlje bila slika povijesne čarolije svijeta i vremena i prostor pisanja nadahnut spoznajnim relativizmom vremena iz Einsteinove fizikalne teorije. Braudel se trsio opravdati monumentalizam totalne povijesti u kojoj se čovjek, doduše, pojavljuje, za razliku od epizodne uloge u poemama jednog Saint-John Persea, ali tek kao deterministički određeni igrač sudbine koju određuje priroda u svojem transcendentalmom značenju uvjeta svih uvjeta. Ljudska sloboda, ono što je toliko vezano uz spontanost i bezuvjetnost pojedinca, kao da je na Sredozemlju ostala produktivnom himerom koja postoji samo kao neobvezujući pojam. Bio je u pravu Alberto Tenenti kad je kritički odmjerio Braudelovu opsesiju prostorom povijesnoga svijeta. Braudel je zaslužan za povijest ideja XX. stoljeća kao najveći zagovornik topologije povijesti. Kome je prostor sve, a vrijeme tek izvedeni oblik povijesti svijeta, ne može zamisliti da bi pojedinačni čovjek u svojoj događajnosti kao Filip II., Torquemada, Marko Marulić ili sicilijanski nepoznati »kum« mogao stvarati točke diskontinuiteta, onu čarobnu crtu prekida koja povijest vraća u humane okvire. Nakon pojave *Sredozemlja i sredozemnoga svijeta u doba Filipa II.* vrijeme je da se na Sredozemlje gleda trezveno s onu stranu ideologija i utopija. Braudel nam je pokazao kako se može uživati u jednom poduhvatu koji je svjestan svojih granica i zabluda. Taj užitak još uvijek zavodi jer je francuski historičar bio majstor riječi, književnik koji je prošlost oživotvorio kao čudesni spoj egzaktnosti i priče. Nakon njega stil je u historiografiji postao iznimno važna stvar. Jer, nije sve u tomu što se objelodanjuje iz mraka povijesti, nego je li posrijedi majstor-pripovjedač ili tek puki znanstveni diletant.

100 RUŽA ZA MARÍJU KODAMA

(BORGESOV GNOSTIČKI LABIRINT)

Čovjek je zatočenik prisjećanja, ljubavi i brojeva. Mistik nije onaj koji vjeruje da neposrednim uvidom — kontemplacijom ili intuicijom — doseže božanski glas bitka, već onaj koji ne vjeruje da je kaos ili slučaj svijeta izazvan hirom zaigranog demijurga. Zato su mistici dragovoljni zatočenici brojčano uređenog poretka svemira u kojem nema mjesta ni slučaju ni hiru. Ono okruglo je potpuno kao savršenstvo broja jedan i nula. Jedan je sve mislivo, bitak, nula ništeća čistoća Ništa koje »nije« ništa, nego ništi, poput smrti. Zar nismo svi već u stanju grozničava iščekivanja prijelaza u treće tisućljeće i dva-deset prvo stoljeće od neuroze došašća kojeg profitira kulturna industrija fin-de-sièclea? Zatočenicima brojčanog savršenstva bit će stoga zanimljivo vidjeti kako Béla Hamvas u *Scientia Sacri* definira broj 9 kojem nedostaje okrugla punina:

Smisao egipatske Velike Devetke je u tome da u temelju cijelog ustrojstva svijeta leže tri progresije broja Tri. Tri u progresiji tri iscrpljuje sve odnose duha i materije. Zato hinduistička predaja kaže da život ima tri kakvoće. To su tri gune: sattva, rajas i tamas. Sattva je skladna sreća proizišla iz uravnotežena uvida; rajas je strast koja gori u vatri djelatnosti; tamas je lijeno i slijepo vegetiranje.

Neovisno od Hamvaseva tumačenja mistike brojeva, jedan njegov po nakani srodan ali posve različit spisateljski zatočenik prisjećanja kao enciklopedijske strukture svijeta poistovjećenog s idejom Velike Knjige mogao bi istinski biti izveden iz brojke devet. Rođen 1899. godine, kojemu će stota obljetnica pasti pred kraj drugoga tisućljeća, Jorge Luis Borges (1899.–1986.), književnik koji je drugu polovicu XX. stoljeća obilježio više od svih drugih, utjelovljavao je sve odlike i mane (ako to tamas, lijenost i slijepo vegetiranje uopće jest) što ih navodi hinduistička mistika brojeva. O njegovoj sattvi i rajasu napisane su cijele biblioteke knjiga.

Onirički labirint svijeta

Tko se sve nije smatrao borgesijanskim privrženikom, pa kad se čak i zbog njegove sjene htio ukloniti iz magičnoga zagrljaja pisca

oniričkoga labirinta svijeta u kojem fantastika, okultizam i paranznanstveni mitologemi poput Platonovih eidolona stvaraju naizgled savršenu, dovršenu i čistu sliku svijeta u potrazi za zagonetkom praha i vremena? Danilo Kiš je s borgesovskim šlifom (ali i kritikom njegova književna mandarinizma) napisao svoje najbolje knjige *Grobnicu za Borisa Davidoviča* i *Enciklopediju mrtvih*. Semiotički sveznajući lukavac i zafrkant Umberto Eco dao ga je kao Jorgea od Burgosa u *Imenu ruže* zapaliti zajedno s drugom knjigom Aristotelo-ve *Poetike* u kojoj smijeh nije grijeh, pa je sa slijepcem izgorjela i Knjižnica, a žrtve su uračunate u strategiju i Knjige i njezina čuvara od lakomislenih epigona. Metafora knjižnice kao prostorno i vremen-ski ograničena svemira u kojemu je čovjeku podareno mjesto čuvara pamćenja, pisca palimpsesta i eruditskoga vodiča kroz zapretani zemljovid simbola i metafora labirinta iz kojeg, doduše, ima izlaza, ali tko iz njega iziđe može prisvajati pravo na besmrtnika, jer smisao nije u nalaženju nego u traganju, zaslugom Borgesa postale su i ključne riječi postmodernizma. Bez Borgesa ne bi ni Calvino ispisao svoje fantastične *Nevidljive gradove*. Bez Borgesa književnost i kultura XX. stoljeća bila bi, dakako, okrnjena, makar svi tvrdili da nije posrijedi pisac kojeg će čitati i noćni portiri i mornari da ubiju vrijeme, nego ezoterik i pisac za ukus iznad prosječnog ukusa demokratske većine svjetskoga čitateljstva.

Nagrade i kazne

U Borgesovim pjesmama, pripovijestima i esejima književni teore-tici, kritičari i zanosni istraživači-amateri pronalaze mnoštvo tema i dodirnih sveza s fantastičnim imaginarijem sveopće ljudske kulture. Borges i kabala, Borges i okultizam, Borges i mitologija, Borges i onirička književnost, Borges i umjetnost aluzije, Borges i avangarda, *Borges i Ja* (kako glasi naslov njegove poznate parabole o dvojniku) ili njegov odnos s tradicijom filozofskog subjektivizma u rasponu od solipsizma do narcističke kulture samodostatnog subjekta žudnje za apsolutnom slobodom književne mašte. Sve je to dio velike interpretativne fuge borgesiane kojoj načelno nema kraja poput njegovih domišljanja, zavodljivih prijepisa filozofa, mistika i ezoterika iz povi-jesti književnosti, o beskonačnosti i vječnosti. Nitko kao on nije doživio da ga mjerodavni pisci našeg vremena, upravo zato što je književnost shvatio kao prokleta ozbiljnu igru kombinatorike formi i diskursa, kanoniziraju za života kao simbol pisca na kraju moder-

nizma koji mora zadovoljavati dva uvjeta da bi zaslužio naslov majstora-mandarina: prvi, da je enciklopedijski obrazovani sveznadar i drugi, da iz svojeg djela svjesno odstrani kaos životnih sila preobrazivši materiju i vrijeme u vječne forme uvijek novog teksta. Borges je zbog prvoga, rekli bismo osvetom demijurga što se usudio izjednačiti s njegovim znanjem, kažnjen sljepoćom. Zbog drugoga, rekli bismo nadvremenskoga pristupa književnoj zbilji, on je istodobno nagrađen i kažnjen. Nagrađen time što je preokrenuo perspektivu razumijevanja književnosti izvršivši ne kopernikanski već drugi ptolomejski obrat tako što je književnost nakon Borgesova mogla bez muke putovati svim epohama i kružiti svim zemljovidima svijeta kao kraljevstvo modernoga subjekta slobode, a da to ne ispadne niti anakronizmom niti zasljepljujućim bijegom od sadašnjosti i vlastita (nacionalnog, zavičajnog) prostora. Fantastika i san zadobili su ulogu kozmopolitskoga nadilaženja nacionalne heroike povijesti. Sam je Borges, na zamjerku da su mu djela nedovoljno »argentinska«, izrekao sjajnu ironičnu kritiku nacionalističke književne euforije u eseju *Pisac i tradicija*:

Kur'an je napisao Muhamed, a Muhamed, kao Arapin, nije imao nikakva razloga da zna da su deve arapska osobitost; za njega su one bile sastavni dio stvarnosti; nasuprot njemu neki bi se krivotvoritelj, kakav turist, neki arapski nacionalist, počeo odmah razmetati devama i karavanama deva na svakoj stranici; ali Muhamed je bio miran; znao je da može biti Arapin i bez deva.

Književnost je izgubila mesijansku ulogu i postala savršeno uzbudljiva igra koju mogu slijediti samo oni koji savršeno dobro znadu pravila. Odatle tolika pohvala aluzivnosti, intertekstualnosti, parali-terarnom scijentizmu, ironičnom slaganju premetaljki, šahovskom jeziku egzaktnosti sna i citatnom obilju prijepisa zbog užitka u samovršnome tekstu Teksta. Druga Borgesova kazna nije bila u tomu što su ga slijedili mnogi (ne baš svi) da bi postali dobri ili loši epigoni i eklektici jednog samog po sebi univerzalnog eklektika, nego u tomu što je književnost kao postmoderni labirint izgubila okus divljine, izvornost neposrednog iskustva, mistiku zbiljske smrti i ljepotu žive subjektivnosti. Borges je naime kažnjen time što je ostao metaforom imaginarnog Muzeja u kojem su sve figure, ne, doduše, voštane kao u londonskome Madame Thussaud, ali zato ipak beživotne kao njegov homerski pogled iz polumraka Nacionalne knjižnice Buenos Airesa. Bila je to sudbina dekadentnoga estete koji zna cijenu koju valja

platiti za užitak u ljepoti ružine ruže ruža. Neki to zovu aleksandrinizmom, iskustvom hibridne ljepote svijeta koji ne proizlazi iz zbilje, nego iz fikcije. Zato je Borges tvorac virtualne epohe književne prakse. Sljepoća ga je prisilila da sposobnošću prisjećanja »surfa« kroz nepregledne labirinte sna i fikcije. Jer, kako kaže Sveti Augustin *sedes animi est in memoria (sjedište je duha u pamćenju)*. Ali Borges ipak nije bio od »ovoga svijeta«, svijeta beskonačno umnožive mreže slika koja simulira vječnost i besmrtnost. Borges ipak nije bio simulator književne simulacije. Tko to misli, krivo misli, ako uopće misli.

(A)gnostik u erotskome dućanu

Mnogim je lucidnim tumačima Borgesova književnoga mita uvijek ostala nejasna i zagonetna funkcija ljubavi u njegovu pjesništvu i osobito pripovijestima. Posve na tragu nekog fantastičnoga ključa šifre, koji Borges u duhu tradicije gotskog romana, E. A. Poea, Chestertona i suvremenih »krimića« pretpostavlja za gonetanje smisla/zagonetke teksta, a što je razvidno najbolje u zbirci priča *Izmišljaji* (1944.), James E. Irby u doktorskoj disertaciji *The Structure of the Stories of J. L. Borges* (Ann Arbor, Michigan, 1963.) zastupa postavku da je zagonetka koja se navještava u jednoj od najhermetičnijih Borgesovih pripovijesti, *Feniksovoj sekti*, upravo seksualni čin. Ali, pripovijest o kojoj je riječ otklanja bilo kakvu definiciju »zagonetke«. Zato se pojam ljubavi u argentinskoga čarobnjaka mora tražiti negdje drugdje, izvan uobičajena značenja zagonetke. Jedan od zacijelo interpretativno vjerodostojnih pokušaja izvođenja mjesta odsutnosti ili čak svjesne konzervativnosti Borgesova erotskog Weltanschauunga pružio je Robert Lima u eseju *Coitus interruptus: seksualna transsupstancijacija u djelima J. L. Borgesa*. Autor navodi da svi navještaji i naznake, slutnje heteroseksualne intimnosti stvaraju dojam da je pisac iz svoga labirinta putenu ljubav »prognao« kao niži stupanj spoznaje, ili u najboljem slučaju, kao u pripovijesti - *Emma Zunz*, kao sredstvo za neku drugu »uzvišeniju« svrhu — pravednost, moralnost, slobodu. Mnogo je bilo nesporazuma oko takvog konzervativizma pisca opsjednutog strogim formama platonizma i aleksandrinizma. No, gotovo da se i unošenje »libertinskog«, kritičkog stava spram Borgesove književne kozmogonije, kojoj nedostaje zbiljsko uživljavanje u ljubavnu pustolovinu, čuvalo jednoznačnih stavova. Jer, tomu je pridonio sam pisac tijekom života.

Između erotike i ispisivanja ljubavi kao čina metafizičke kopulacije Borges je isprepleo mrežu značenja uvijek prisposodivih tumačenju unutar njegova imanentnoga sustava. Tako je izostalo suočenje s prijezirom nekoga imaginarnog postmodernoga čitatelja koji više ne vjeruje ni u što drugo osim u krajnju eksplicitnost tjelesnoga doživljaja. Borges je bio odveć nedohvatljiv i eksperimentalno posvećen tvorbi savršene forme teksta da bi vjerovao u eksplicitnost teksta samoga. Zato je i mogao razviti začudnu odsutnost ljubavne mistike.

Suptilnost erotičnoga konteksta može se zamijetiti u pjesništvu iz rane faze (*Žudnja za Buenos Airesom*, 1923.) do pripovijesti u zbirci *Brodiejev izvišetak* (1970.). U ranome pjesništvu Borges je prožet ljubavnom mistikom tjelesnoga zadovoljstva ili kao voayer ili kao ljubavnik koji izmiče »proplamsaju vatre« da bi ekstatični trenutak ljubavi bio tek žudnja, varka i opsjena. Tjelesna je ljubav prolaznost i bol, pa otuda melankolični ugođaj prvih pjesama, zacijelo ne samo u erotologijskome »ključu« prosudbe najboljih što ih je napisao, proizlazi iz već usvojene spoznaje da ljubav može u književnosti biti tek osuvremenjeni platonistički ideal, vječna forma koja u kontemplaciji zadobiva svoju čistoću.

U zbirci *Blizak mjesec* (1925.) Borges pjeva u *Ljubavnome predosjećaju* o djevojci/djevici usnuloj poput figure nepokretne žene (možda bliskoj metafizičkome slikarstvu De Chirica):

Bačen u tišinu, nazret ću posljednju obalu tvoga bića i vidjeti te prvi put, možda, kao što Bog te vidjeti mora, razorenu utvaru Vremena, bez ljubavi, bez mene (prejev: Marko Grčić).

Zašto je Borges toliko naklonjen klasičnome dualizmu tijela i duha? Zar bi se moglo pomisliti da je njegova književnost tek izvod iz puke schopenhauerovske metafizike, ako se, dakako, svijet ne vidi tek iz obzorja volje i predodžbe? Razlog je očito načelne naravi i proizlazi iz Borgesove usmjerenosti na pojmove vječnosti, univerzalnost formi i diskurs nadilaženja efemernosti tjelesnih funkcija. Apoteoza ljubavi u pjesmi *Ljubavni predosjećaj* ima izričito platonički naboj. Stvoriti ideal koji će se spram *razorene utvare vremena* odnositi kao ideja iz Platonove špilje spram mnoštva umnoženih sjena — eto osuvremenjene koncepcije književnosti koja ljubav ne progoni na marginu zbog nekog životnog razočaranja ili nesposobnosti pjesnika/subjekta da se tjelesnom ljubavlju približi svakodnevici profanoga duha vremena. Borgesove su »ljubavi« i njihov labirint bile odveć od »onoga« svijeta, pa su mu svi ženski likovi iz metafizičkih proza zapravo subjekti

racionalne katarze. Žene su u tom začaranom književnome svijetu lišene spolnih izopačenosti. One nisu ni kurve ni svetice, pa se tako Borges ne može prigovoriti da je bio sklon mizogoniji kao mnogi pisci njegova doba.

Napuštajući prvobitno, stanje koitusa, ono elementarno i izvorno u ljubavi kao tjelesnome dodiru, Borges definitivno uobličuje svoj augustinovsko-viktorijanski odnos spram seksualnosti. Ona je za književnost drugorazredna. Borgesov filozofski eklekticizam i sinkretizam ne dopušta da se pojam ljubavi čvrsto izvede iz nekog misaonog sustava. Na poslijetku, pisac se uvijek elegantno brani od »dogme« citatima društva mrtvih mislilaca od Plotina do Schopenhauera, od Lao Tsea do De Quinceya. Ako se dobro analizira znamenita pripovijest *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* iz zbirke *Vrt razgranatih staza* (1941.), razvidjet će se da pisac seksualnost i erotiku dovodi gnostički do gnusobe, jer zrcalo i ljubavni akt za gnostike je opsjena. Zrcalo i očinstvo su, kako kaže gnostik iz Borgesove pripovijesti, odvratni jer umnožavaju opsjene. Tvarnost (hýle) je svijeta kao reprodukcije konačnosti spolnih množenja niži stupanj spoznaje. Dakako, Borges se kao (a)gnostik u erotskome dućanu ponaša izrazito modernistički. On suptilno ironizira tjelesnu ljubav ili je lukavo posprema u kakvu fascinantnu fusnotu iz opće »povijesti gadosti«. Ako se još za trenutak zaustavimo na ideji pripovijesti *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius* zamijetiti ćemo da se gnostik koji razlaže temelje toga drevnog hermetičnog nauka zapravo dotiče pitanja druge forme ljubavi koja uzvišuje patnju tvari. Riječ je, naime, o mentalnoj ljubavi ili mogućnosti mentalnog umnožavanja/razmnožavanja što je supripadno samo odbačanim. Radikalni se platonički nauk, posredovan gnosticizmom, preobražava u svijet kontemplativnoga obljublivanja. Pokušaj ponižavanja u zagonetke gnosticizma Borges je proveo tako što je pripovijest zakrinkao u formu esejističke ispovijesti na rubu metafizičke fantastike. Ako se takav postupak usporedi s još jednim neognostičkim piscem XX. stoljeća, Lawrenceom Durrellom iz njegova petodjelnoga romanesknog ciklusa *Avignonski kvintet* razvidjet će se da je obojici pisaca, osim različitih polazišta i nakana, gnosticizam trebao poslužiti u svrhu zadobivanja onog magičnoga isijavanja fantastike koja se u obličju zagonetke ili ironične teorije urote postavila kao forma implicitne i/ili eksplicitne seksualnosti svijeta uopće. Tamo gdje je Borges gnosticizmu pripisivao mogućnost sustegnuća vječnosti putem ne-seksualne, mentalne ushićenosti umnožavanja tvari, Durrell je izgradio usporedni svijet hermetičke igre kao svojevrsne kozmičke

urote u kojoj se bizarni oblici inicijacije, seksualne transsupstancijacije i volje za razgradnjom opstojećeg poretka vrijednosti povezuju s nadsubjektivnim vremenom pripovijedanja. Borgesov gnostik ipak nikad ne bi mogao postati Durrellov magični *Monsieur*.

U hermetičkome traktatu *Poimandres* podastrijet je razvidni model dokidanja moći sudbine što se doseže gnozom, sjećanjem i prisvajanjem svijeta pojedinačnim aktom kontemplacije. Nebesko putovanje duše, što čini ključni moment gnostičke individualne eshatologije, pretpostavlja hermeneutički krug reprodukcije i reinkarnacije. Svakako se može pristati dijelom uz Sloterdijkovo tumačenje da se iz gnostičkog nauka ne može tako jednoznačno ustvrditi niti da je svijet slučaj, kao u Wittgensteina, a niti da se slučaj svijeta proglašava akozmičkim činom nekog imaginarnoga tvorca koji se suprotstavlja gnusobi tjelesnoga opstanka. (Peter Sloterdijk: *Weltfremdheit*; Suhrkamp; Frankfurt am Main, 1983.) U pitanju je akozmizam uopće. Što jest uopće ljubav u aktu seksualnosti ako ne trenutak prekida razlike između vidljiva svijeta i opsjene, nebeskoga i zemnoga putovanja duše? Borges i njegov daleki »dvojnik« Durrell nisu tek izvanjski nasljedovali neognostičke postavke da bi svaki na svoj način završili u platonizmu i akozmizmu.

Kako je riječ o uistinu književno najvjerodostojnijem pokušaju obnove gnosticizma zbog drukčijeg odnosa spram ljubavi i rođenja u vremenu posvemašnjeg profaniranja duše i ljubavi na razinu pornografske sekularizacije, bit će zacijelo nužno podsjetiti na korijene Borgesova — a posljedično i Durrellova — sinkretičkog misaonog sklopa. Ono tamno, strano, hermetičko u tradiciji zapadnjačke filozofije i kulture zabljesnulo je u Borgesovim pjesmama i pripovijestima i ostalo gotovo nedirnuto refleksijom. Možda je upravo odatla krenulo silno nerazumijevanje njegova odnosa spram ljubavne tjelesnosti. O ravnodušnosti, pak, ne valja trošiti riječi.

Središnje mjesto u teoriji iskonskoga grijeha i strasti mudrosti gnosticizma mitskoga podrijetla u razlici spram teologijske gnoze (Klement Aleksandrijski, Bazilid, Valentin) pripada pojmu *sophie* u kojoj se ozbiljuje samo božanstvo. Eoni ili hipostaze su momenti samorazvitka božanskoga duha. Posljednja hipostaza ili lik božanstva, kojeg su gnostici nazivali »zabludjeli eon«, nastao je iz zablude mudrosti (*sophie*) i tragedije razvitka svijeta. Zabludu ne treba ovdje poistovjećivati s novovjekovnim subjektivističkim teorijama spoznaje i mogućnošću uma da čini previde, obmane, grješke. Zabluda ima, reklo bi se, ontologijsko podrijetlo. Svijet je prema gnostičkome na-

uku izvanjštenje mudrosti iz božanskoga duha kao zapalost, izopačenost samoga svijeta, pri čemu nije mišljeno ništa moralno pokvarenost. Ono što jest svijet, jest zbilja »izrođenosti« u obličju tjelesnosti. Materijalni je svijet izrođenost božanske plerome. Zato je svako tjelesno biće unaprijed obilježeno pohotom i iskonskim grijehom koji se može prevladati samo tako ako se činom kontemplativne ljubavi izgubi u sveopćoj onijemjelosti stvari, duhovnome akozmizmu svijeta.

Nastanak tvari posljedak je iz lažne imaginacije ukorijenjene mudrosti. Svijest je odatle postala nemudrost zablude, pohote i gnusobe. Gnostička je mudrost karikatura teologijske mudrosti. Za njih izvanjski svijet nema nikakve etičke ili ontologijske vrijednosti. Kao djelo »okrutnoga demijurga« (E. M. Cioran) on je proizvod vražje spletke, posvemašnja grješka koju se ne može ispraviti osim izdignućem u duhovnost tako što će se ljubavni akt umnožiti do gnusne zrcalne igre, beskrajno opetovati kao mehanika tjelesne obmane bez obzira na vrijeme, mjesto i okolinu. Put duhovnoga savršenstva omogućen je, dakle, samo onima koji na vrijeme spoznaju da se između zapalosti, izrođenosti i tragičnoga osjećanja svijeta skriva iskonska, kozmička mudrost koja nadilazi svjetovnu, prolaznu ljubav (Peter Koslowski, *Die Prüfungen der Neuzeit: Über Postmodernität, Philosophie der Geschichte, Metaphysik, Gnosis*; Edition Passagen; Wien, 1989.)

Borges je u pripovijesti *Tlön, Ukbar, Orbis Tertius* imaginacijski snažno sažeo bit gnostičkoga nauka. Ako su čovjek i mudrost u svijetu u neprestanom odnosu unutaršnjeg i izvanjskoga progonstva, a stvorovi osuđeni na reproduksijski niz besmislenih umnažanja, iskonska ljubav može biti samo duhovne naravi. Čežnja i bol kao momenti razdvojenosti, raskola i bezdana između bića ne prevladavaju se spolnim općenjem, nego duhovnom vezom koja iz mudrosti proizvedena pretpostavlja jednobitak svih stvari i utapljanje bića u bitku jednom i zauvijek. Sve što jest prirodno, jest pogrešno i zabludjelo. Iz te strahotne, tragične i pesimistične kozmogonije koju Borges ne smatra životno obvezujućom, ali neprestano uzbuđujućim nastavkom radikalnog platonizma, nastaje svijest o književnosti koja se ne utječe tjelovježbama seksualnosti, ispovijedanju bolova, čežnji, tajnih želja, psihološkome nizu ljudskih sudbina. Borges nije pridavao nikakvu posebnu važnost takvom tipu pripovijedanja. Kao nadmoćni, nadvremenski gnostički Bog (mudrosti) stvorio je svoj svijet da bi u njemu uživao pomicanjem figura vječnih formi. Svodenjem

tjelesnosti na ispad iz božanske pneume, gnostički je dualizam bio radikalno strano tijelo u povijesti zapadnjačke filozofije i književnosti. Sve do Ciorana nitko se ozbiljno, a to znači sugestivno i misaono strasno, nije zadubio u teški problem rođenja i ljubavi koji gnosticizam ostavlja svojim baštinicima. Jer, ako je tijelo iskonski grijeh »okrutnoga Boga« — zar nije i sva duhovna ljubav u zazornosti spram tjelesnosti nedostojna spasa čovjeka? Metafizika dualizma bila je strahotno udaljena od zbiljske i pojedinačne muke. U Borgesovim pripovijetkama i pjesmama zato se osim ritualnih ubojstava, fantastičnih potraga za »zlatnim runom« ništavila, razotkrića zagonetke vječnosti ne događa ništa ljudski—odveć ljudski, pa ipak mu sve to nije naškodilo niti bi ga se tako olako moglo proglasiti neognostičkim piscem zato što u nekoliko navrata i jednom izričito ispituje granice tog hermetičkoga nauka.

Nedvojbeno je da se Borges u svim svojim djelima bavio samo heteroseksualnim odnosima. Zato mu se nipošto ne bi moglo pripisavati sklonost da iz mračnih gnostičkih kultova, koje je tako majstorski opisao Durrell u *Monsieur*u, stvara razloge za erotički oportunizam. Ipak je on bio stari gospodin iz književnoga labirinta tradicije one vrste modernizma koja je uvijek erudiciju pretpostavljala žestokom, samoljubnom rezu. Bio je, uostalom, odveć »zaražen« engleskom književnošću i filozofijom na granici mistike da bi ponirao u društvene ekscese nastale književnom preradbom zbilje. Zar bi mu to trebala biti mana? Ali, ostaje doista začudno kako je jedan takav duh mogao općiniti naraštaje pisaca a da ničim nije narušio stroga pravila konvencije u stvarima seksualnosti, obzirnosti i mode. Čak nije ni ludovao za eksperimentima poput Pounda, pa ipak...

Amor fati ili vječna ruža mladosti

Zašto je Borges ljubavi uskratio pravo na književnu preradbu seksualnosti? Gledajući iz njegova zatvorenog sustava književne fikcije labirinata, zrcala i ruža (cvijeta koji ima vječnu formu žudnje ne samo za manirizam), takva je odluka bila logična. Fantastika je beskonačno umnažanje zrcala u kojoj tjelesnost postaje nezbiljska zbilja. Ono nadzbiljsko je algebra, filozofija i kombinatorika racionalne ekstaze. U razgovoru za *Magazine littéraire* (objavljen posthumno, studenoga 1988.) s André Campom, Borges je na pitanje o odsutnosti ljubavi u njegovu djelu odgovorio — borgesovski. U njegovu životu ljubav je zauzimala odveć prostora, tako da je pisanje bilo nadomje-

stak za ljubav. Žene su, tvrdi Borges, toliko jednokratne i neponovljive, nesvodive na puku tjelesnost da zaslužuju metafizički respekt. Ako je imao, po vlastitu priznanju, sreće u ljubavi, to ne znači da se sa stajališta književnosti ne postavi pitanje opstoji li ljubav uistinu ili je to tek puka tlapnja koju je izmislilo pjesništvo.

Nema sumnje, otklonivši erotičnost i seksualnost (pa i društveni kontekst vremena, političnost navlastito) i uzdignuvši ih do sredstva za višu estetsku svrhu u kojoj i pravednost i moralnost i sloboda nisu regulativne ideje, pisac kulta knjiga nije budio zazornost modernizma. Ako je roman od svoga nastanka nezamisliv bez ljubavi, smijeha i putovanja, tada je očito izostanak te moderne opsjene koju je »izmislilo pjesništvo« jedan od razloga, dakako ne odlučujući, zašto Borges nikad nije napisao roman. Za privrženika estetike platonskih vječnih formi struja zbivanja formalno suspregnuta na približno tri stotine stranica nije odgovarala biti književne poruke. Sažetost i ekonomija žudnje bila je uz sljepoću kao izvanjski razlog (prigodni uzrok, poput okazionalističkih objašnjenja) njegova mjera iskazivoga. Sam ju je, ironično, objasnio — lijenošću. Amor fati kao čuvara riznice pamćenja, kako bismo mogli odrediti njegov pogled na svjetsku književnost, Borgesa je, u nekom mističnome staromodnom ozračju mirisa mahagonija i truleži knjižnih ušiju uz zvuke milonge s ulice i tišinu noći, prikovao uz stolicu. Svoje ruže izmišljaja i ruže prisjećanja poklonio je Maríji Kodami, osobnoj tajnici, prepisivačici tekstova koje je diktirao i supruzi koja ga je otpratila u vječnost.

U posveti *Urotnika/Atlasa*, posthumno objavljenoj knjizi parabola i pjesama, Borges kaže: »Vaša je ovo knjiga, María Kodama.« Tako mi Borgesa, rekao bi Tonko Maroević, 100 ruža Borgesovih namjesto godina od rođenja neka pripadne ženi bez koje dvojnik *Funesa pantioca* ne bi ushitio svoje privrženike mudrošću sveznadarskog pripovjedača kojeg nikad nisam mogao zamisliti mladog. Valjda je starost nužna za jasnoću i savršenstvo teksta. Jer, čovjek je osim brojeva zatočenik ljubavi i prisjećanja.

ZAR NE VIDIŠ, OČE, DA GORIM?

Ako se želi danas suvislo igrati Shakespearea, ne poseže se samo za Kottovim ogledima, analizom mumija iz podrumskih izbi Helsingora, nego i studioznim promišljanjima sličnosti epoha ili duha vre-

mena Hamletove lubanje i umnoženih Čele-kula u projekciji Virtul Eternity XX. Century. Mišljenje na osnovu analogija uobičajen je postupak razumskoga sabiranja pabiraka iz različitih šuma. Ali takvo je mišljenje uglavnom produžetak one stoičke/pesimističke teorije povijesti o kružnome vraćanju istoga zla kakvu su zastupali i car Marko Aurelije i arapski filozof Ibn Haldun. Razlozi su jasni. Sličnost povezuje slično u istu sliku. Ono drugo, razlikovno, otklanja iz vlastita obzorja.

Eco kao analogičar epoha

Možda je za takvu složenu operaciju mjerodavni svjedok semiotički teoretik i romanopisac Umberto Eco. On je, naime, u eseju *Prema novome srednjem vijeku* želio podastrijeti uvjerljivu tipologiju književno-društvene svijesti o vremenu na ishodu srednjovjekovne i na ruševinama moderne epohe. Elementi postmoderne (manirističke) strategije književne refleksije pronađeni su duhovitom analogijom, na temelju predloška jedne knjige Roberta Vacce. U njoj je talijanski sociolog zastupao postavku »da će uskoro nastupiti i neki srednji vijek«, kao projekt apokalipse, ekološke ugroženosti, neonomadizma, nesigurnosti, nastanka *vagantes* (mistika, pustolova i izopćenika), potrebe za autoritetom, oblika mišljenja gdje se srednjovjekovna intelektualna igra do savršenstva podudara sa strukturalističkom logikom i formalizmom suvremene matematičke znanosti, umjetnosti kao *bricolage*, uspostavljenosti samostana/campusa kao oaza duhovne slobode u svijetu bez potrebe za umom i napokon slutnje da je »ovo« doba prijelazno, što god metafora prijelaza mogla značiti. Ecov postmodernistički roman *Ime ruže* bio je upravo model kako uspostaviti dijaloški odnos između srednjovjekovlja i kasne moderne kroz obrise stilske formacije koja savršeno odgovara modelu Vaccina društvenoga svemira. Kad je pisao *Otok prethodnoga dana* Ecu se, međutim, činilo bitnim upozoriti na sličnosti između doba prosvjetiteljstva i našeg kraja stoljeća, ne samo u književnoj epistolarnoj retorici slobodnoga subjekta, nego i u strasti za premrežavanjem svijeta, da više ništa ne ostane neprozirno, neotkriveno na ovom svijetu koji je Leibniz nazvao najboljim od svih svjetova, pa ma koliko da mu se Voltaire (iz iste prosvjetiteljske utopije napretka i sreće kao carstva Božjeg razuma) rugao u *Candideu*. Ali posve je pouzdano da bi se Ecovu ironičnome laboratoriju književne alkemije iz koje nikad, očito, ne će zasjati zlato čistoga sjaja, ali pokusi su, nema dvojbe, i

eksperimenti virtuozi, mogao pronaći alternativni izvor koji bi pokušao pokazati da opstoji još jedno stoljeće, točnije njegov rep koji idealno odgovara po analogiji s traumama repa XX. stoljeća. To je kraj XV. stoljeća od kojeg bi uistinu valjalo računati tako nešto kao što je moderna epoha. Ali kraj stoljeća sagledan iz obzora zemlje/države koja će u osobama Kristofora Kolumba i Tomasa de Torquemade dati janusovski portret europske moderne koja još uvijek traje na istim temeljima, unatoč svim pokušajima oslobođanja od »velikih izuma« ovih muževa u službi španjolskoga dvora, kraljice Isabele od Kastilje i Ferdinanda II. Aragonskoga. Mišljenje voli analogije zato što se sličnost pokazuje mističkim znakom ponavljanja sudbine. Zato se ideja kruga i vraćanja za razliku od prosvjetiteljskog (kršćansko-augustinovskoga) razumijevanja vremena kao pravocrtnoga hoda do konačnog carstva Božje sreće pokazuje ipak čarobnom slikom sudbine. Hod prema naprijed i povratak na istu točku ne moraju biti shvaćeni kao parafraza u ironičnome kontekstu Lenjinove kritike socijaldemokrata »korak naprijed, dva koraka natrag« (pokušajte to izvesti u prostoru). Napredak i krug valja zamisliti u pokretu, ma koliko to bilo naizgled u sebi proturječno. Sjetimo se, usput, da je od Keplera i Kopernika ideja revolucije bila astronomski pojam koji je označavao ništa više negoli kružno kretanje planeta. Prekid je došao poslije kad je revolucija potrebovala mišljenje linije, bez obzira dolazilo ono iz geometrije ili Centralnog komiteta.

*Posljednji uzdah ili smrt
Velikog Inkvizitora (fantazmagorija)*

Zagledan u blještavilo nebeskoga svoda nad samostanom Svetoga Tome u Avili, iz svoje ćelije nalik dominikanski funkcionalnoj špilji, Veliki Inkvizitor Concejo de la Suprema y General Inquisicion Španjolske, o. Tomaso de Torquemada, molio je Očenaš. Rujanske su noći u Avili bile još uvijek nepodnošljivo vruće. Trag mjesečeve repatice protkane treperavim, narančastim vlatima doticao je vijugavu putanju zvijezde sjevernjače. Blagoglasje nebeskih zaručnika — grličina pjeva i šušnja netopirevih krila — izdašno se stopilo sa sveopćem onijemjelošću stvari. Odloživši knjigu drhtavom rukom na stol, majstorsko djelo nepoznata drvodjelje iz Cordobe, na površini kojeg se ocrtavahu znamenja Inkvizicije (maslinova grančica, Spasiteljev križ i mač), ispio je iz kaleža gutljaj gustog maurskoga vina boje purpura. Zadovoljan okusom gorčine i slasti, zaklopio je umorne vjeđe, prepu-

šten vrtlogu snova i prošlosti. Ah, kakav je to bio život! Iz nepouzdanih životopisa, hagiografija, povijesti španjolske inkvizicije, povijesti Arapa i Židova, povijesti svijeta i Španjolske u doba »oslobađanja od islamske okupacije« teško je izvući drugih pojedinosti osim nemaštovitih fusnota zla. Ali neka govore apokrifne legende. Takve, primjerice, obilato podastire vrlo dobra knjiga Emila Lucke, *Torquemada und die spanische Inquisition*.

Živio je u neprestanom strahu da će ga sustići oštrica Abrahamova bodeža ili pak sumnjiva tečnost kakvoga blagotvornog napitka u otrovnim količinama. Zato je sa sobom uvijek nosio rog Jednoroga da ga zaštititi od otrova. (Neki će u tom praznovjernom činu vidjeti okultni rog Vraga, s tragom ljudske, odveć ljudske mizerije i ništavila. I doista, ništa začudno. Ako je za svakoga poštenog inkvizitora realnost Vraga neupitna, zašto se alkemičarsko sredstvo odvrćanja od smrti trovanjem ne bi moglo držati vražjom realnošću smrti iz zatrovane epruvete?) S kraljevom privolom držao je dvjestu i pedeset oružnika i pedeset konjanika što su ga posvuda pratili. Ipak, rijetki bijahu trenutci spokojne opuštenosti. Samotne odaje dominikanskoga samostana u Avili, podignuta u spomen na neprolaznu slavu doctora angelicusa svete katoličke crkve, kao utočište pred najezdom falange sukuba, inkuba i inih heretika što danonoćno napučivahu realnost njegova paranoičnoiga uma, pružahu mu tišinu neophodno potrebnu za kontemplaciju i vježbe meditacije, koje je revno upražnjavao još iz vremena dok je bio tek skromni redovnik samostana Santa Cruz u Segoviji, ispovijedajući konjušare, lovokradice i dvorske infantkinje. Te povijesne noći 16. rujna A. D. 1498. — ako je povijest neizreciva tajna apsolutno nove budućnosti — v. Karl Rahner, *Christentum als Religion der absolute Zukunft*) — prečasní brat o. Tomaso de Torquemada, čutio se izbavljenikom iz muka zemnoga boravka pod zvjezdanim nebom Avile. Njegovo spokojstvo i mistična obuzetost raskrivanjem božanske koprene prisjećanja na djetinjstvo i godine učenja nisu proistjecale iz strepnje pred ništavilom koje će uslijediti, niti su ga više uopće uznemiravali krici umirućih na lomačama u Toledu, Sevilli, Zaragoza, sveudilj zlatnih španjolskih gradova gdje se njegovo ime izricalo šaptom kao zaziv vječnoga ognja za heretike, vještice, Maure i Židove, za sve ogrezle u bezbožničkim ritualima urote protiv Boga, Španjolske, katoličke vjere i kraljice i kralja vječne Españе. Ushićen misliju da je proživio čudesni život u traganju za zagonetnim odsjajem Njegova zastrta zrcala, trsio se jaram doživljena trenutka suspregnuti u jednu jedinu sliku što će ga

uzvisiti u očima Boga i povijesti, kako je zasigurno i vjerovao, kloneći se sumnje, te proklete sestre mraka i heretičkih opačina mahnita uma. Perivoji mirte i tamarisa, šum neprispodobivo melankolične rijeke Guadalquivir, ozareni lik fanatično pobožne Isabele od Kastilje, vrtlog zabranjenih strasti (a valjda je nekoć i Torquemada ljubio barem onolikim žarom tjelesne ljubavi kakav je prikladan za potpalu male zublje ako već ne i pričuvne lomače, jer preobraćenici uvijek imaju svoju »priču« o razvratima i kušnjama, o čemu svjedoče misli besmrtnoga Svetoga Augustina u *Ispovijestima*, književnome djelu od kojeg zapravo treba računati modernu svijest o vremenu pripovijedanja, vremenu skrušene subjektivnosti koja uzdiže Ja u sfere božanskoga bitka) i ta alegorija smrti na bakropisu Anonimusa iz XIV. stoljeća »skinuta« iz neke inkunabule tamna podrijetla — prizivali su vještu ruku slikara da ih oslobodi varljive nepostojanosti sjećanja, te praznine. A takvu će ruku gotovo pola stoljeća poslije imati baš toledski ekstatični Dominikos Theotokopulos, El Greco, kad napravi portret Velikog Inkvizitora, ali ne kao zbiljski portret Torquemade, Martina del Ria ili Institorisa, nego Inkvizitora kao takvog, ideju istraživanja, premda uzor bio zbiljski čovjek Don Fernando Nino de Guevara, budući da inquisiciones na španjolskome znači, kao u naslovu jedne Borgesove meni drage knjige, naprosto — istraživanje. Inkvizicija je etimologijski, dakle, filozofijski pojam. Ah, te vještice, ti heretici čistoga uma!

Unatoč starosti, te povijesne noći imao je sedamdeset i osam ljeta, unatoč boležljivosti (katar želuca, slabokrvnost etc.) bijaše još, tvrdili su ljetopisci, krepka i ušćuvana tijela i uspravnoga hoda njegovana prijezirom spram svjetine. Imao je vidoviti pogled logički nadmoćnoga presuditelja u igri koja još danas nipošto nije jasna mnogima. Jer, ako se metodički otklone heretici, Mauri i Židovi — ostaje pitanje zašto je trebalo spaljivati žene? Već potkraj XV. stoljeća mnogi europski gradovi doživjeli su ne samo »crnu kugu«, nego i »bijelu«. (Kao da iz ovog povijesnoga argumenta protiv mahnitosti auto-da-féa govori logika don Ante Bakovića! Ali, molim, samo citiram činjenice medijevalista iz prve ruke, Le Goffa, primjerice, Huizingu obvezatno.) Pomor žiteljstva, a ni stogodišnji rat više nije bio tako daleko na obzorju, doveo je u pitanje smisao tolike »mistične« obuzetosti plamenom. Čak su i profesionalni cinkatori morali smanjiti svoje tajne crne popise, jer prijetila je opasnost da se ubuduće sudi samo mrtvacima i kosturima, što je inače bila omiljena zabava o. Tomasa. O ženi kao simboličkom jedinstvu ideje Drugoga, jedinstvu koje, naime, re-

klo bi se ontologijski, nadilazi svaki oblik partikularizma (nacije, vjere, države), postajući Vještica kao utjelovljenje zla, kao ona gnostička pohota tvari koja poput smrti izazivlje svijet na manihejski dvoboj, zasada samo još ovo: Stari Zavjet, teologijski spisi Tome Akvinskoga, tradicija pučkoga praznovjerja i prvi kanonizirani spis inkvizitorske prakse užasa, *Malleus maleficarum* njemačkih dominikanaca Jakoba Spengera i Henrika Institorisa, objavljen 1487., bili su ideologijska pozadina lomača. Ali pozadinci uvijek udaraju prvi. Tek onda dolaze suci i logistika institucije koja veže nebo i zemlju. A potom gradski magistrati. Krvnici su uglavnom nepoznati, makar se baš njih može jedine kriviti da su pojedinačne ubojice. Pozadince nitko ne dovodi pred neku staklenu kabinu (kao Eichmanna u Jeruzalemu). Oni su ipak samo pisci, samo pisci, oh Bože, samo pisci!

Ne manje surov spram sebe negoli spram drugih iz svoje okoline, propovijedao je nauk višednevnoga izgladnjivanja. Nikad nije jeo svinjskoga mesa, premda se užasavao Kur'ana i Prorokovih zabrana. Nikad nije nosio drugu odoru osim dominikanske mantije. Ispražnjeno mjesto nadbiskupa seviljskoga otklonio je s indignacijom. Svojoj rođenoj sestri uskratio je miraz i opravu i prisilio je da postane opatica. (Neki apokrifni izvori, na koje se oslanjam, govore da je živa zakopana u samostanu klarisa blizu Seville.) Od konfisciranih imanja tek je jedan manji dio zadržavao za sebe i od tog je novca gradio dominikanske samostane sveudilj svete ibernske zemlje, sve u nakani da jednom zauvijek katoličku crkvu i svetu inkviziciju učini gospodarem zemlje. U žilama mu je tekla židovska krv pomiješana sa španjolskom. No dok se posljednjom dičio, prvu je poricao, jer potječe od nečisti »žene čije ime je gorče od smrti« kao što kaže Knjiga Propovjednikova (VII, 27). S užitkom je iščitavao VI. poglavlje prvoga dijela *Malja koji ubija vještice* svoje subraće Sprengera & Institorisa u kojem se ljubljani sinovi (kako ih nazivlje papa Inocentije VIII. u buli od 5. prosinca 1484. *De Summis desiderantes affectibus*) bave pitanjem naravi samih vještica koje se podaju demonima. Te povijesne noći 16. rujna 1498. svoj posljednji uzdah o. Tomaso de Torquemada nije poklonio sjećanju na Cordobu iz vremena maurskih dana kad je doživjela silan procvat znanosti, umjetnosti i kulture, kad je graditeljski nadmašivala ljepotom velike europske i arapske gradove. Mauri su, uostalom, protjerani ili pokoreni za velike majke bitaka kod Granade kad je Španjolska 1494. konačno oslobođena i postala cijelom i etnički čistom. Svoj posljednji uzdah, za razliku od Rushdiejeva *Posljednjeg Maurova uzdaha* (»O, I am deep in blood. There is

blood on my shaking hands, and on my clothes. Blood smudges these words as I set them down.») nije poklonio ni Zidu plača, jer Židovi su definitivno prognani iz Španjolske do kraja XV. stoljeća. Tek su rijetki prihvatili kršćanstvo, a urođeni Španjolci su ih pogrdno nazivali *maranes* (prasci). A oni koji su Hagadu, zlatnu knjigu sefardskih Židova, prenijeli iz Andaluzije u Sarajevo da bi točno pet stotina godina poslije izgorjela u Nacionalnoj knjižnici pogođena zapaljivim granatama Mladićeve kukavne armade, u pravilu su utočište dobivali kod kalifa, paša i sultana. Za dugoga razdoblja maurske vladavine u Španjolskoj bili su pošteđeni pogroma. Svoj posljednji uzdah, pomiren s Bogom, sretan što je proživio čudesan život, o. Tomaso de Torquemada poklonio je Isabeli od Kastilje, kraljici Španjolske, ne shvaćajući zašto je onog genoveškoga redikula nagradila svojom milošću kad joj je pred noge sa svojih povrataka iz Nove Indije bacio zlato i totem-sjekire urođenika, tih divljih stvorenja što ne upознаše milost kršćanskoga Boga, nego slavljahu svoje poganske Molohe poput Maura i Židova, ali mnogo primitivnije i na mnogo okrutniji način. Smrt velikog inkvizitora označio je početak nove epohe. Bilo je to pred ponoć 16. rujna A. D. 1498. Nebo nad Avilom bilo je poput zvjezdana palimpsesta. Apokrifne kronike govore da se iz samostanske zvjezdarnice prostim okom namjesto Orionu mogao vidjeti Torquemadin lik u gorućem krugu i da su mu posljednje riječi bile očajnički krik: *Zar ne vidiš, Oče, da gorim?*

Španjolski model europske moderne

Španjolska krajem XV. stoljeća postaje zacijelo jedna od modelski »uzoritih« država apsolutnog suvereniteta izgrađenog na temelju ideje nacionalne države kao zemlje jedne Religije, jednoga Naroda i jednoga kraljevstva. Nakon višestoljetne vladavine Arapa (Maura) nad ibernskim polutokom, koja je osim latentne opasnosti za kršćansku Europu zapadnjačkoj civilizaciji ostavila u baštinu razvitak znatnosti, filozofije, kulture, »oslobođenje« je značilo početak moderne epohe kao ambivalentnoga doba tehnološkoga napretka i etičkoga nazadka. Zašto valja govoriti o fin de siècleu pred pola tisućljeća kao o španjolskome modelu europske moderne? Pod pojmom potonjeg, dakako, ne mislim na književni već na povijesni, društveni i ekonomski sklop svijeta života koji će, kako je pokazao Braudel, a slijedeći njegovu »gramatiku povijesti« i Le Goff, odrediti europocentrizam kao svjetsko-povijesnu konstantu sve do XX. stoljeća. Španjolski je

model zrcalo europske civilizacije. U njemu se Europa ogleda kao tehnološki Vladař svijeta i kao kolijevka apsolutne okrutnosti spram Drugoga. Na istom dvoru Kristofor Kolumbo priprema svoja putovanja u Novi svijet i veliki inkvizitor Tomaso de Torquemada nadgleda progon Židova iz Španjolske. Kraljevskim ukazom iz 1492. Španjolska je ozakonila etničko čišćenje kao metodu. Preko 300.000 tisuća Židova protjerano je iz zemlje tražeći utočište u drugim nesigurnim zemljama Europe, ali ponajviše u zemljama pod vlašću islama koji je pokazivao toleranciju prema Židovima. To je razlog zašto su Sefardi u Bosni ostavili kulturno-civilizacijski trag bez kojeg nije moguće razumjeti multikulturalnu složenost te »unutarnje zemlje« kako ju je nazvao bizantski car Konstantin Porfirogenet u spisu *De administrando imperii*. O modelu, dakle, valja govoriti zato što je paradigmatičan za budućnost Europe. I premda je i prije Torquemade praksa inkvizicije dovela do sustavnoga teologijsko-policijskoga progona heretika, Židova i vještica, on je ne samo statistički nadmašio svoje francuske i njemačke prethodnike nego i usavršio predložak po kojem će se inkvizicija moći jedino usporediti s tajnom državnom policijom totalitarnih režima XX. stoljeća — Gestapom i NKVD-om. Tko je taj dominikanski redovnik koji će postati simbolom zla što nadilazi njegovu povijesnu »misiju« unutar svoje epohe? Je li Torquemada uopće ideolog?

Malj koji ubija vještice, Židove i heretike

U svim mjerodavnim spisima o progonima čarobnjaštva, spaljivanju vještica i inkvizicijskih procesa protiv heretika, kakav je, primjerice, i izvrsni *Ugovor s đavlom* Vladimira Bayera, Torquemadi se gotovo ne posvećuje ni redka. Razlog je tomu što genij zla nije pružio nikakvu ideološku pozadinu inkvizicijskim procesima. Torquemada je naprosto savršeni praktičar. Kad je objavljen najpoznatiji spis kojim se inkvizicija uvodi kao »program« katoličke crkve u istrebljivanju heretičkih opaćina — gnosticizma, alkemije, ezoterije, manihejskih nauka katara što je Eco u *Imenu ruže* vjerodostojno prikazao u teologijskim i političkim konzekvencijama za katoličku crkvu i europski državno-kraljevski poredak — Torquemada je već iza sebe imao gotovo trideset tisuća slučajeva na lomačama sveudilj Seville, Toleda i Zaragoze. *Malleus maleficarum* iz 1487. Sprengera i Institoris bio je teologijsko-policijski priručnik za svakog revnosnog inkvizitora. Torquemada nije bio ideolog nego izvršitelj programa

etničkoga čišćenja, stvaranja države koja je inkviziciju ustoličila kao državnu čudorednu policiju s ovlastima iznad državnih prerogativa, budući da je bio odgovoran samo Papi, a u praksi gotovo više nikome jer je španjolska inkvizicija postala zatvoreni sustav okrutnosti bez presedana u povijesti i to ne samo zbog činjenice da je preživjela sve do XX. stoljeća kao jedinstveni fenomen radikalne katoličke države. Ako se Torquemada na ikoga pozivao (osim Boga) u svojim »istražiteljskim« procesima, onda je to bilo Sveto pismo i njegov vrhovni teologijski autoritet Sveti Toma Akvinski, *doctor angelicus*, koji u *Summi theologici* na jednom mjestu doslovce kaže: »Pa ako svjetovni vladari krivotvoritelje novca ili druge zločince opravdano kažnjavaju smrću, tim prije se mogu heretici, čim im se dokaže krivnja, ne samo izopćiti iz crkve nego i s *pravom* ubiti.« Isto su mišljenje zastupali i brojni teolozi (Albert Veliki, Bonaventura, Duns Skot) kao i teoretik modernoga suvereniteta Jean Bodin. Ali, razlika između nagovora na zločin (ideologija) i izvršenja zločina (praksa) uvijek je objektivnu krivnju izvodila iz prakse. Ideolozi su samo pisci, kao što bi to rekao glavni junak romana Klausa Manna, *Mefisto* za umjetnike pod nacističkom vlašću: »Ja sam samo glumac!« Torquemada nije bio ni ideolog ni glumac. On je naprosto bio zbiljsko utjelovljenje ideje Inkvizicije — fanatični komesar ljudskih duša koji ne samo što je vjerovao u objektivnu opstojnost đavola u svijetu, nego je sve koji su nijekali tu dogmu i smatrali da je đavo iluzija i fantazija ili pak branili na »montiranim procesima« okrivljenike držao unaprijed osuđenim hereticima. Braniti heretike može samo netko tko je i sam heretik ili je obična prodana duša za Judine škude. Ali nije se samo taj u mladosti prevjereni Židov pozivao na Svetoga Tomu. Bio je tu još jedan spis nastao mnogo prije *Malja koji ubija vještice*. Riječ je o djelu njemačkoga inkvizitora Johana iz Frankfurta *Malleus iudeorum* (*Malj koji ubija Židove*) objavljen 1240. Torquemada je ideje svoga teutonskoga kolege dva i pol stoljeća poslije doslovce sproveo u praksi.

Čovjek bez svojstava?

O funkcioniranju inkvizitorskih procesa sve se uglavnom zna. Inkvizitor (uglavnom učeni teolog) podiže optužnicu na temelju sumnje, anonimne dojave ili običnoga javnog cinkarenja da je dotični imao spolni odnos s Đavlom, da ne vjeruje u dogme svete katoličke crkve, da je pripadnik tajne sekte okultista i ezoterika koji u sprezi

s vanjskim neprijateljima priprema urotu protiv Crkve i Države, da propovijeda heretičke nauke protivne Crkvi itd. A kako su dotični uglavnom bile dotične dame, takav postupak ciničke zloporabe civilnoga pravosuđa (jer su gradske vlasti formalno vodile proces i kažnjavale smrću okrivljene, dok je inkvizitor na poziv crkvenih vlasti tek davao »ideološki« legitimitet procesu) bio je začetak totalitarne tajne policije koja u tendenciji nadzire sve što uopće opstoji u državi i na nebu. Španjolski model moderne doveo je do još jedne tehnološke inovacije — »španjolske čizme«, omiljena istražiteljeva sredstva u torturi. Kako se danas ime Kolumba u diskursu pokorenih Indijanaca smatra sinonimom povijesne okrutnosti a njegovo osvajanje Amerike i Novoga svijeta okupacijom, krajem II. tisućljeća iz postkolonijalnog diskursa svaki razgovor o zapadnjačkoj civilizaciji kao kolijevci humanizma i tehnološke idile mora neminovno završiti s praksom genocida, nasilničkim preobraćenjem »primitivaca« i onim sentimentalizmom Zapada za grijeha svojih predaka što ga Pascal Bruckner naziva, već u naslovu jedne svoje knjige, *jecajem bijeloga čovjeka*. Baština velikog inkvizitora i velikoga moreplovca tako se na začudan način prožimlju. Bez Kolumba ne bi ni Torquemadini nasljednici mogli u Novome svijetu nastavljati njegovu misiju. I bez tehnološke nadogradnje kao puta u napredak Zapada ne bi ni hrvatska renesansna književnost mogla dati svoj prilog praksi inkvizitorske logike u opravdanju ubijanja Indijanaca, kakvu je pružio dominikanac Vinko Paletin za svojih »turneja« Yucatanom. I tako i mi imamo razloga da »slavimo« našeg imitatora velikog majstora auto-da-féa. U Novakovu drugome svesku *Povijesti hrvatske književnosti* konačno se o Paletinu počelo govoriti i iz perspektive Drugih, onih »divljaka« s Yucatana. Pa ma što god o njemu rekli u obranu, dominikanski hrvatski teolozi iz vremenske distance, jer, kao Paletin je samo na Indijance zbog njihove nevidene okrutnosti (ljudožderstvo + stravični oblici odmazde) primijenio pravo »ljute trave na ljutu ranu«. O tomu vrijedi pročitati i pogovor dr. Franje Šanjeka Paletinovu poznatom spisu *Rasprava o pravu i opravdanosti rata što ga španjolski vladari vode protiv naroda Zapadne Indije* objavljenom u »Globusu«. Ali ako ovaj mali ekskurs vratimo u bit priče o Torquemadi, razvidjet ćemo da se upravo krajem XV. stoljeća pokazuje taj vrlo moderni zapadnjački čovjek kao, deleuzovski rečeno, »stroj žudnje« za okrutnošću prema Drugome. Tako su Židovi i žene paradigmatičke figure pogroma i progona. Ako su Židovi kao povijesni narod figura univerzalne žrtve, onda su žene kao spolni nositelj drugosti, univerzalna

priroda života figure zla samo u izopačenoj projekciji žudnje za smrću koja ne će zaobići ni jednoga Otta Weininger, mahnita i genijalnoga filozofa/psihologa u XX. stoljeću. Petnaesto stoljeće već je tu sliku stvorilo kao svoj odraz u zrcalu. Iskustvo totalitarne slike svijeta samo je potvrdilo u tehnički savršenijem obliku Torquemadine fantazme. On je uistinu bio navjestitelj i Himmlera i Berije. I kad Fromm u *Anatomiji ljudske destruktivnosti*, govoreći o malignome obliku nekrofilije, spominje slučajeve Himmlerove nekrofilije u Auschwitzu i Treblinki nad židovskim žrtvama, tada bi se psihoanalitička studija velikih figura Zla u zapadnjačkoj povijesti, koja još čeka svoga postfreudovskoga analitičara komesara ljudskih duša, trebala pozabaviti i Torquemadinim iskapanjem leševa heretika i njihovim javnim spaljivanjem da bi se zločin hereze oslobodio mogućnosti uskrснуća u petom koljenu. Je li pritom »svršavao« na plamen ili pogled na beživotno tijelo osuđenica — unatoč fanatičkom obliku treninga spolne kušnje — neka ostane pitanje za fantastične hagio-grafe.

Žar klasičnog preobraćenika

Cioran u *Priznanjima i prokletstvima* kaže: »Uzalud vam je što ste napustili to i to vjersko i političko uvjerenje, kada zadržavate tvrdoglavost i netrpeljivost koje su vas nagnale da ga usvojite. Bit ćete uvijek bijesni, ali vaš bijes bit će usmjeren protiv napuštenog uvjerenja: fanatizam, vezan uz vašu bit, ustrajat će neovisno o uvjerenjima koja možete braniti ili odbaciti. Vaša nutrina ostaje ista i ne ćete je uspjeti izmijeniti mijenjajući mišljenje.« Portret je preobraćenika savršeno precizan. Torquemada je kao Židov pokršten u mladosti i preobraćen na katoličanstvo gotovo sve Židove protjerao iz Španjolske do svoje smrti 1498. Fanatizam prema odbačenoj vjeri i naciji ima potrebu za neprestanim dokazivanjem da je posrijedi osoba pap-skija od pape. Ako je istina da su poturice gori od Turčina (ova bi izreka danas mogla uvrijediti moderne državljane Turske, ali ona ima svoje povijesno opravdanje), onda ništa nije gore od ideološkoga žara preobraćenika. Kao Torquemada svi imaju potrebu za dokazivanjem vlastita iracionalizma. Negativna figura preobraćenika upravo je o. Tomaso de Torquemada, zločinac povijesnih dimenzija. Ali on nije okrvavio ruke kao onaj Rushdijev Maur u *Posljednjem uzdahu*. Jedino što preostaje zamišljati jest posve bjelodana činjenica, ali nikad rigorozno dokazana eksperimentom pozitivnih znanosti da

komesari ljudskih duša proživljavaju duševni užas zbog tzv. nečiste savjesti. Njihovo nesvjesno proizvodi navodne strahotne psihičke stresove. Zbog fanatične odanosti ideji, inkvizitori/komesari, koristeći se dopunom Kōstlerova teorema o komesarima i yogijima, žive kao fantomi. Bez privatnog života, bez osobnih zadovoljstava, bez materijalnih probitaka, naprosto kao negativni sveci svoje mahnite misije na zemlji.

Mistika vječnoga zla

Torquemada je doista vjerovao da samo izvršava Božju volju. Ako su mu posljednje riječi bile *Zar ne vidiš, Oče, da gorim?* možda je doista pred smrt simbolički proživio sudbinu svojih žrtava. Freudova scena iz snova, koju Lacan uzimlje za credo vlastite priče o psihoanalizi, kaže da pacijent sanja kako mu sin gori u susjednoj sobi a on užasnut ne može to spriječiti. Pacijent se budi i u zbiljskoj susjednoj sobi zbiljski sin zbiljski gori i zapomaže: *Zar ne vidiš, oče, da gorim?* Je li 16. rujna 1498. pred ponoć u samostanu Svetoga Tome u Avili Veliki Inkvizitor doživio simboličku kaznu svojih ozbiljenih snova, zna samo On i njegov »Otac«. A druga apokrifna legenda kaže: »Torquemada je umro 16. rujna 1498. i pokopan je u crkvi svojega samostana Svetoga Tome u Avilli. Kada su 1572. htjeli prenijeti mrtvacu u jednu kapelu da bi napravili mjesta nekom upravo umrlome biskupu, rasprostre se, kako priča legenda, neki nadprirodno sladak miris. Četrnaest godina poslije vraćen je mrtvac opet na svoje staro mjesto.« Dostojevski bi u liku Ivana Karamazova rekao da preobraćenici smrde. Duh Torquemade još živi. Teško mi je ne složiti se sa Slobodanom Šnajderom i onim mjestom iz njegova *Kamova, smrtopisa* — »neumrli Torquemada«. Zlo je vječno, baš kao i Đavo, što god tko rekao protiv dogme inkvizitora. Drugo su utopije. Optimističke verzije života u zooškome vrtu, što ga Biblija označava slikom raja.

Žarko Paić

SUVREMENOST PROZE JANKA LESKOVARA*

Pišući o kratkom romanu *Propali dvori* Janka Leskovara¹ Milivoj Dežman Ivanov, jedan — uz Milana Šarića i Branimira Livadića — od ideologa hrvatske moderne i pisac poznatih programsko-manifestnih tekstova, istaknuo je, prisjećajući se i prve Leskovarove novele *Misao na vječnost*, između ostaloga, i sljedeće: »[...] Tako je počeo Leskovar. Prvom svojom novelom bio je gotov pisac. Izrađujući roman proširio je i promijenio granice. Pošao je za Rusima i za Gjalskim [...]«. Pedesetak godina kasnije Ivo Frangeš će se, indirektno, nastaviti na tu misao: »[...] Već u toj noveli (riječ je, dakako, o *Misli na vječnost*) došao je Leskovar do onoga svog zaključka i uporno ga izgrađivao u svim svojim poznijim radovima: sve leskovarovce muči misao na prošlost, a Leskovar i započinje svoje radove negdje u onaj dramatični čas kad prošlost dođe po svoje i kad je već sve kasno [...]«².

Podsjetimo se odmah na početku: svi dosadašnji kritičari i književni povjesničari, od Milana Marjanovića i Čedomila Jakše, te već spomenutih Dežmana i Frangeša, do Cvjetka Milanje, pisca monografije o Leskovaru³, bez obzira na različite interpretacije, slažu se načelno u jednom: Leskovarova novela *Misao na vječnost* objavljena u »Vienču« (br. 13, 1891.) — znakovit je datum u hrvatskoj književ-

* Predavanja održana na svečanoj javnoj sjednici Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Pregradi, 13. travnja 1999., u povodu 50. obljetnice smrti književnika Janka Leskovara, dopisnog člana Akademije

1 »Vienac«, br. 28. Zagreb, 1897.

2 Janko Leskovar. U »Turić, Leskovar, Draženović« (Djela). Zora. Zagreb, 1953.; str. 225–250.

3 Cvjetko Milanja: *Janko Leskovar*. Zavod za znanost o književnosti. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb, 1987.; str. 101.

nosti: tom novelom započinje, praktički, novo književno razdoblje, razdoblje hrvatske m o d e r n e (unatoč tome što se prethodnici naslućuju i prije, kao primjerice, Ivo Vojnović pripovijetkom *Geranium*, 1881., ili Gjalski *Jankom Berislavićem* 1887.)

Ova je prva novela novošću svoje teme toliko snažno odjeknula i u kritici i kod čitalačke publike, da sve što je kasnije, iza 1891., Leskovar napisao, više i nije u tematskom ni u estetskom smislu bez obzira na stvarne literarne, ponekad možda i jače, estetske domete, toliko jako i iznenađujuće djelovalo baš kao ova proza, kojom je odmah, na velika vrata, ovaj pisac ušao u hrvatsku književnost.

Treba se, naime, podsjetiti literarnog konteksta unutar kojega se Leskovar cjelokupnim svojim, ali i nevelikim proznim opusom predstavlja, pa da se shvati »šok«, kako bi to rekao Matoš, koji je ta prva novela svojom temom i strukturom proizvela u trenutku svoje pojave.

Riječ je o još uvijek prevladavajućem razdoblju realizma sa široko, panoramski zasnovanim fabulama iz, uglavnom, suvremenog društvenog života, te naglašenom epskom deskripcijom, temama u kojima je kolektiv, »narod« glavni junak, vidljivo aktivan, noseći više ili manje naglašenu poruku o potrebi obrane nacionalnog identiteta ili traženja socijalne pravde — što je sve temeljno obilježje specifične poetike hrvatskog realizma. No upravo krajem 80-ih i početkom 90-ih godina ta poetika počinje pucati po svim šavovima, pa rodoljubnu i socijalnu motivaciju postupaka glavnih, *tipičnih* junaka sve više zamjenjuje *individualizacija* likova, psihološko motiviranje njihovih postupaka, analiza duševnih stanja protagonista kao temeljna tema hrvatskih pisaca na kraju stoljeća koje svojim djelom predvode upravo Janko Leskovar i Antun Gustav Matoš⁴.

Iako nema sumnje — činjenice to potvrđuju — da je Leskovar poznao neke europske literarne tijekove svoga vremena⁵ — prije svega djela nekih ruskih pisaca, na prvom mjestu, dakako, Turgenjeva⁶, na što su upozoravali gotovo svi kritičari Leskovarovi uspo-

4 Riječ je o poznatoj Matoševoj također modernistički intoniranoj crtici *Moć savjesti* koju je objavio u dačkom listu »Bršljan« 1892. a koja je također, odjeknula kao osporavatelj temeljnih obilježja realističke stilske formacije.

5 Vidi korespondenciju Janka Leskovara u RADU JAZU, br. 355 (Mirko Cеровac: *Janko Leskovar*), Zagreb, 1969.; str. 198.

6 U pismu Vladi Duku 1897. iz Krapinskih toplica Leskovar piše i ovo: »[...] Ne ću nikad tajiti da sam njegova djela (ukoliko su prevedena — riječ je o Turgenjevu, op. M. Š.) po više puta čitao, pomno čitao, da mi je uzorom, i da možda nešto njegova izlazi po tome iz moga pera [...]«.

redujući njegove likove s poznatim Turgenjevljevim tipom »suvišnog čovjeka«⁷, kao što je poznavao i aktualnu Schopenhauerovu filozofiju⁸ — Leskovar je, ipak, ostao u osnovi pisac samouk, pa je i sâm isticao da vrlo malo poznaje europsku književnost. U jednom pismu Vladoju Dukatu, književnom kritičaru i povjesniku, između ostaloga, napisao je: »[...] Na moju sramotu treba da priznam da bi s menom o literaturi slabo mogao raspravljati. Kad je izašla *Katastrofa* neki mi spominjali Tolstoja (do onda, ukoliko se sjećam, ja sam površno od njegovih djela pročitao tek Anu Karenjinu — kad je izlazila u podlistku ne sjećam se kojeg dnevnika). Kod pripovijesti *Poslije nesreće* spomenuo mi sâm Pasarić Maupassanta — na svoju žalost toga sam autora poznavao tek po imenu i možda sam gdje površno pročitao koju njegovu prevedenu crticu. A Bourget? Za nj se nisam brinuo do pred koji mjesec. Dr. Šrepel bio je tako dobar (već pred par godina) pa me među inim savjetovao da si nabavim Bourgetovu *Physiologiju ljubavi*. Tu sam ljetos dobio negdje u siječnju, počeo je čitati, pa s njom u savezu proučavati i Cosmopolis (letimice pročitao sam taj roman koji je izlazio u »Viencu«). Sviđa mi se taj autor, velik je psiholog [...]»⁹.

Koje je — s obzirom na, kao što vidimo, u biti samostalni put Leskovarov u književnosti — temeljno obilježje njegove proze koju književna povijest dijeli uglavnom u tri faze¹⁰: prvoj pripadaju pripovijesti *Misao na vječnost*, *Katastrofa* (1892.) i *Poslije nesreće* (1894.) kojima je zajednički nazivnik razbijanje tradicionalne prozne forme, defabularizacija, naglasak na psihološkoj analizi junaka, impresionistički stil. Druga faza pripada kraćim romanima *Propali dvori* (1896.) i *Sjene ljubavi* (1898.) o kojima sam autor svjedoči: »[...] mislim da se *Sjene* ne bi smjele poređivati sa *Propalim dvorovi*. U *Propalim dvorima* pokreće radnju socijalni problem (razlika u naobrazbi familije Petrovićeve i Borkovićeve), dočim su *Sjene* osnovane na psihološko-etičkom momentu [...]»¹¹.

7 Najopširnije je o toj temi pisao Aleksandar Flaker u studiji *Hrvatska novela i Turgenjev* u knjizi: *Književne poredbe*. Naprijed. Zagreb, 1968.; str. 83–159.

8 U pismu Milivoju Šrepelu iz Krapine 1899. Leskovar napominje: »Što se tiče mog pesimizma, to bih rekao, da potječe samo otud što malo više čitah Schopenhauera«.

9 Pismo Vladoju Dukatu iz Krapinskih toplica, 19. IV. 1897.

10 Vidi spomenutu monografiju Cvjetka Milanje

11 Iz pisma Vladoju Dukatu 1898. godine

Napokon, treću fazu sačinjavaju pripovijesti u kojima »[...] uočavamo problematizaciju stare tematike, ali s elementima koji će ići od naglašene socijalne dimenzije (*Patnik*, 1900.) do problematiziranja ljubavna trokuta (*Priča o ljubavi*, 1900.), ali i do problema socijalnih pokreta u Hrvatskom zagorju (*Izgubljeni sin*, 1903.), odnosno problema idealizirane, neostvarene, sanjane ljubavi [...]«¹².

No, bez obzira na mogućnost promatranja Leskovarove proze u razvoju kroz tri spomenute faze (od kojih je, mislim, prva najznačajnija!) — ne će nam biti teško uočiti kako je autor zaokupljen samo jednom bitnom temom: tragičnim sudbinama glavnih junaka koji, gotovo svi odreda, negdje u životu stoje pred ostvarenjem idealne ljubavi, ali je čudnim stjecajem okolnosti, gotovo nevidljivim pomacima svijesti, slučajnošću ili zbog prevelike introvertiranosti (odnos osjećaja krivnje i slutnje odmazde, rekao bi Leskovar) na kraju ipak ne uspijevaju realizirati zahvaljujući opterećenju misli na prošlost, progonjeni tom svojom prošlošću, ili jednostavno, opterećeni bezvoljnošću i totalnom neodlučnošću. I njihov kraj više-manje uvijek je tragičan: Đuro Martić iz *Misli na vječnost* završava u ludilu, jer nije u stanju savladati svoju prošlost; i Fran Ljubić, glavni junak pripovijesti *Katastrofa* u kojoj je, možda, socijalna odrednica još najjače prisutna, umirući od tuberkuloze, intenzivno misli — jednako kao i njegov predšasnik Martić — na prošlost, iako od toga nikakve koristi, i prije vremena, ne ostvarivši ništa značajno u životu umire mlad, duhom već odavna star i umoran; i junaci ostalih pripovijedaka često ili umiru, ili jednostavno razočarani nestaju iz života u ponajboljim godinama: ostaju do kraja usamljeni i razočarani, i opet izgubljeni zbog toga što ih progoni vlastita prošlost: takav je i udovac Imrović u *Jesenjim cvijecima*, i Novaković iz *Kite cvijeća*, takva je sudbina i Marcela Bušinskog u *Sjenama ljubavi* i Pavla Petrovića u *Propalim dvorima*.

Šok koji je u trenutku svoje pojave proizvela Leskovarova proza u čitalačkoj i kritičarskoj javnosti, proizšao je iz nekoliko novosti što ih je ovaj spisatelj u hrvatsku književnost svojim pripovijestima unio. Izuzev dva spomenuta romana u kojima je dosta naglašena fabula, u mnogim drugim njegovim pripovijestima — iako fabula ni tamo nije apstrahirana — ipak ostaje dojam da se pisac u njima oslobodio svih nepotrebnih pomagala i strukturalnih elemenata kojima se do tog

12 Cvjetko Milanja u navedenom djelu

vremena tradicionalno stvaralaštvo u pripovijednoj prozi služilo: sve te Leskovarove proze nemaju predpripovijesti, nema epskih opisa vanjskog lika osim onog što je najnužnije za njihovu psihološku karakterizaciju, nema ni detaljnih opisa interijera ni eksterijera: radnja je jednostavno svedena na bitno, na isključivu analizu karaktera glavnoga junaka — sve ostalo podređeno je tom cilju. Leskovar, jednom riječi nije prozaist u tradicionalnom smislu riječi: njegovi junaci nisu vođeni rukom tzv. »sveznajućeg pripovjedača od početka do kraja svog života: smisao pripovijetke o njima nije primarno u tome da sve završi na opisu stvarnog događaja, isječku iz junakova života, nego je njezin smisao u doživljavanju psihičkog stanja junakā, u analizi njihova seizmografskog o s j e ć a n j a života, a ne življenja života.

Najveća je novost, dakle, u Leskovarovu odnosu prema svojim junacima: bez obzira na različitost izvora iz kojih se formiraju karakteri Leskovarovih junaka: je li to neka opća filozofska ideja (*Misao na vječnost*), ili socijalni moment (*Katastrofa*), odnosno etički problem (*Poslije nesreće*) — ni jedan Leskovarov junak nije nositelj vlastite sudbine, nego su zbog »sindroma prošlosti« ti junaci zapravo individue bez perspektive, bez sadašnjosti i budućnosti, i, što je najvažnije, svi oni iz istog razloga, nose slutnju nečega kobnog, nepoznatog, nešto što upravlja njihovom sudbinom, a oni to *nešto* nisu u stanju racionalno dešifrirati i odrediti. Drugim riječima, nijedan Leskovarov junak nije u biti *netko* jer je svakog od njih usud vezan uz spomenuto tajnovito *nešto*, što se mišlju ne može osmisliti — a upravo je misao ta koja je neprestano i naglašeno nazočna, bez mogućnosti da je se oslobodi, i u tome leži sva tragičnost Leskovarovih junaka. Podsjetimo se: kad je riječ o Đuri Martiću »[...] Njemu nešto nije dalo da odahne, nešto ga je uvijek tjeralo da razmišlja [...]«; Franu Ljubića iz *Katastrofe* »[...] Nešto teško, jedno neutješno počeo stezati srce [...]«, a njegovu ženu »[...] nešto je usmijelilo i ona ne zna zašto [...]« dok Ivanović iz *Poslije nesreće* »[...] osjećao se u to vrijeme kako umovanje gubi nad njima svu moć i kako se primiče 'nešto' čemu se on ne može više da otme [...]« itd.

Uopće, u tih junaka Leskovarovih sve je puno tajni, tamnog pesimizma, podmukle noći, tajanstvenog života, »čuvstva razorbe i uništenja« — dok je volja: glupa, slijepa i besvjesna.

Sve su to karakteristične teme i motivi moderne književnosti s kraja XIX. i početka XX. stoljeća, kako u Europi, tako i u nas:

obilježja hipersenzibiliziranih individualnosti, promašenih života, junaka — antijunaka, dekadencija.

Interesantno je, međutim, da Leskovar sam nije bio svjestan svoje modernosti, držeći se piscem realinom. God. 1899. u pismu Milivoju Šrepelu iz Krapine¹³ jasno je opredijeljen: »[...] Jurković je, čini mi se, bio u ono vrijeme u nas jedini realista — *a ja za njim*« (podcrtao M. Š.). Iste godine objašnjava Vladi Duku da je svoje junake pronalazio u stvarnom životu oko sebe: »[...] Moguće je da ćete u kojoj književnosti i naići na slične figure« odgovara Leskovar na primjedbe kritičareve »[...] no ja sam mogu iskreno reći da su ta lica uzeta lih iz okoline u kojoj živim« — da bi završio: »Ovdje mi se dapače zamjera što sam ih tako oštro markirao«¹⁴.

Možda upravo ove riječi rješavaju i enigmu zašto je Leskovar tako iznenada, i još u punoj snazi, prestao pisati poživjevši nakon posljednje objavljene priče još punih tridesetak godina: najveći dio njegovih novela nastao je u vrijeme Leskovarova boravka u toplicama (krapinskima ili blizu njih) gdje je mogao vidjeti na jednom mjestu mnoštvo različitih karaktera ljudi koji su ga mogli motivirati za stvaralački postupak. Onoga trenutka kad se vratio u rodno Valentinovo, u usamljeničko i svojevrsnu izolaciju — nestalo je i motiva za pisanje.

S druge strane, sigurno je mnogo autobiografskog ugrađeno u likove njegovih junaka: iscrpivši sve mogućnosti i jednog i drugog: analizu svoje vlastite unutrašnjosti i opserviranja objektivnog svijeta u kojem se kretao, objedinivši, kako je to sam rekao, svoju maštu s realnim životom, zatvorivši čvrsto jedan krug, on je, definitivno, završio svoje djelo.

Ostao je, međutim, kao stvaralac jednim od onih pisaca koji su u hrvatskoj književnosti među prvima ostavili snažan trag kao istraživači univerzalnog čovjekovog bića, njegova duha, osjećanja i misli, bez obzira kojem vremenu i sredini pripadali.

To je ujedno i odgovor u čemu je suvremenost Leskovarove proze i u našim danima.

Miroslav Šicel

13 Navedena korespondencija Janka Leskovara u RADU JAZU.

14 Isto.

POETIKA LESKOVAROVE PROZE

1.

U književnosti, i našoj i stranoj, vrlo su rijetki primjeri pisaca koji se u svojim najboljim stvaralačkim godinama, upravo u jeku uspješne spisateljske karijere, iznenada odluče na šutnju i potpuni prestanak aktivnog djelovanja. Ima, doduše, dosta primjera kad su se neki pisci odlučili na vremenski limitiranu šutnju zbog neslaganja s vlašću ili društvenim sustavom. Česti su primjeri zabrane pisanja, dakle prisile na šutnju. Poznati su i slučajevi da su neki pisci, pogođeni recimo nekom negativnom kritikom, kraće vrijeme zašutjeli. Npr. Gjalski se nakon Matoševe porazne kritike romana *Za materinsku riječ* dugo nije oporavio, ali je ipak kasnije nastavio s pisanjem. No to u Leskovarovu slučaju nije i ne može biti razlogom jer je jedinu negativnu kritiku njegova djela napisao Dragutin Prohaska u »Hrvatskoj njivi« 1917. godine¹, a u to je vrijeme Leskovar već odavno odustao od pisanja.

Dakle, slučaj Janka Leskovara po mnogo je čemu izniman, jedinstven: nakon 14 godina za naše prilike vrlo uspješna djelovanja, nakon velikog broja pozitivnih kritika i dobre recepcije kod čitateljske publike, on se odlučio na literarnu šutnju i u tome je dosljedno izdržao do kraja života. Posljednje objavljeno djelo bila je crtica *Kraljica zemlje*, tiskana još 1905. godine u praškom »Sijelu«. Ona na gotovo simboličan način dijeli Leskovarov životni put na dva jednaka dijela: u trenutku objave imao je 44 godine; slijedilo je isto toliko,

1 Usp. Dragutin Prohaska: *Janko Leskovar*. »Hrvatska njiva« br. 39. Zagreb, 1917., str. 695–698.

dakle 44 godina šutnje. Za to vrijeme samo je još na molbu redakcije »Vijenca« napisao 1944. kraći autobiografski zapis *Janko Leskovar o sebi*² i to je sve. Privatnu korespondenciju, dakako, ne računamo. U relacijama hrvatske književnosti padaju nam na pamet svega još par primjera sličnih Leskovarovu: Ivan Mažuranić, Mihovil Nikolić, eventualno i Franjo Marković, no njihovi su razlozi odustajanja ipak razumljiviji.

U literaturi o Leskovaru, prilično bogatoj s obzirom na veličinu njegova stvaralačkog opusa, dosta je bilo govora o razlozima te iznenadne, abruptivne šutnje. Ivo Ladika napisao je o tome i čitavu studiju pod naslovom *Slučaj Janka Leskovara*³ u kojoj je naveo pet mogućih razloga pišćeva dobrovoljnog odustajanja. Navodimo ih telegrafski: odlazak iz Zagorja, prijelaz sa sela u grad, teške materijalne prilike, politički progoni i, napokon, psihička struktura pišćeve osobnosti. To je navelo Leskovara da se još jednom oglasi u »Vijencu«, već u idućem broju⁴, kratkim dopisom u kojem redom demantira sve te Ladikine teze. Sam je u tom tekstu naveo da je glavni razlog u obiteljskim prilikama: u prilično velikom imanju koje su mu roditelji ostavili i za koje se morao brinuti. Sve je to slabilo njegove snage: »Na jednoj strani služba, na drugoj gospodarstvo, a književnost, u kojoj sam pokazao i neki talenat, bila je rinuta u stranu«.

No nekoliko redaka kasnije dodaje, škrtio i uzgred, i još jedan razlog: »Još i pad mogega književnoga rada može se spremati pod taj ključ, no o tome sada govoriti nema svrhe«.

Leskovar je time rekao zapravo sve. Naveo je i vanjske i unutrašnje razloge svoga izlaska iz književnosti. Mi ćemo se ovdje osvrnuti na ove druge, možemo ih nazvati imanentno literarnim razlozima. Na taj način, naime, posredno ulazimo u samu bit Leskovarove poetike.

2.

Možemo navesti nekoliko polaznih teza o toj poetici i potom ih razviti i obrazložiti. Prvo što odmah upada u oči nakon čitanja Le-

2 *Janko Leskovar o sebi*. »Vijenac« br. 1. Zagreb, 1944.; str. 4–10.

3 Usp. Ivo Ladika: *Slučaj Janka Leskovara*. »Vijenac« br. 5. Zagreb, 1944.; str. 49–72.

4 Janko Leskovar: *O slučaju Janka Leskovara*. »Vijenac« br. 6–10. Zagreb, 1944.; str. 133–234.

skovarove proze jest: a) napetost između formalne i supstancijalne razine, tj. između sadržaja i načina njegove obrade, b) prilično skroman tematski raspon i c) jednoobrazna, tipska profiliranost likova, tj. svi su protagonisti samo varijacije istoga karakterno-strukturnog tipa, tipa koji je začet već s Đurom Martićem iz prve objavljene novele *Misao na vječnost* (»Vienac«, 1891.). Dakle, krenimo redom.

U hrvatskoj književnosti teško je naći primjer pisca koji bi, poput Janka Leskovara, u tako skromnim tematskim okvirima i s tako malenim rasponom likova postigao tako dobre estetske rezultate. Problemi u svim njegovim djelima su slični; likovi su zaokupljeni istim brigama, nalaze se u sličnim duševnim stanjima, slične su im sudbine. Figurativno rečeno: Leskovar je bio svirač na jednoj žici, ali je ipak stvarao dobre i sugestivne melodije.

Umjetnost se ne da svesti na formule i obrasce, ali u primjeru Leskovarovih likova gotovo se može izreći pravilo po kojem su oni presudno određeni. To pravilo glasi: događaji iz prošlosti kod njih toliko pritišću sadašnjost da onemogućuju život u budućnosti. To pravilo oprimjeruju svi Leskovarovi prozni tekstovi.

Ako Leskovara danas s pravom držimo začetnikom književne prakse hrvatske moderne⁵, onda on taj epitet zaslužuje upravo zahvaljujući originalno koncipiranim likovima koji su svojim karakternim osobinama izrazili novo stanje duha na prijelazu stoljeća. Zanimljivo je, međutim, da se ova tvrdnja odnosi samo na muške likove, dakle na sve one Imroviće, Ivanoviće, Tihanoviće, Martiće, Bušinskije. Ženski su mu likovi ostali u tradicionalnim okvirima i dadu se svesti na dva tipska modela iz naše književnosti XIX. stoljeća koje je uveo još Šenoa: ili je posrijedi čista i plemenita djevojka koje muškarac nije dostojan (*femme fragile*), ili je posrijedi fatalna žena koja muškarca uništava (*femme fatale*).

Leskovarovi muški likovi označavaju onaj ključni zaokret koji donosi literatura fin de sièclea, a to je opsjednutost psihologijom, egom, kopkanjem po skrovitostima vlastite duše. Milivoj Dežman Ivanov, neumorni organizator i zapravo spiritus movens hrvatskoga modernističkog pokreta, u programatskom tekstu u prvom broju bečke »Mladosti« zapisao je, između ostalog, i ovo: »Ozlojeđeni, izmučeni, uzrujano tražimo. Kruti realizam umjesto da nas je izbavio dvojbe,

5 Usp. Cvjetko Milanja: *Janko Leskovar*. Zagreb, 1987.; str. 22.

još nas je više ogorčio i još smo više zamrzili na svijet. Preplašili smo se krute zbilje i utičemo se snatrenju, uvlačimo se u tajno skrovište duše naše. Pojavila se legenda, vizionarna, mistična. Kao da Swedenborg obilazi zemljom. I mi prisluškujemo toj legendi — mi djeca sa staračkim licem. Sve patnje i kušnje ostavile su trag, sve boli i nade prijašnjih naraštaja sastale su se u nama. Uzalud se opiremo [...] U toj živčanoj trzavici, usred patnja i nade digla se nova umjetnost. Nije to stanoviti pravac teoretički konstruiran — ne, nego je to odraz duševne borbe nove generacije»⁶.

Dežman je ovo napisao 1898. godine; bio je to svojevrsan manifest umjetnosti novog naraštaja. Ali na tu umjetnost nije trebalo čekati: Leskovar ju je svojim novelama sve anticipirao. On je već stvorio likove koji utjelovljuju opsesije novoga doba; on je već stvorio karaktere koji izražavaju filozofiju i senzibilitet modernoga čovjeka sa skalom tipičnih pojava oblika, kao što su: izmučenost, nervoza, unutrašnja duševna borba, osjećaj umora i zasićenosti, melankoličnost, hipersenzibilnost, bolesna autoanalitičnost, nepokretnost i bezvoljnost. Znatno prije Nehajevljeva Đure Andrijaševića, znatno prije Kamovljeva Arsena Toplaka, Leskovar je stvorio dekadentne junake koji posjeduju sve crte moderne duševnosti.

U čemu je paradoks? Paradoks je u tome što je sve to stvorio čovjek koji nije studirao u Beču, Pragu ili Münchenu, koji nije putovao Europom, koji nije imao osobitu naobrazbu, koji nije bio pretplaćen na bečke i pariške literarne časopise, koji čak, za jednog pisca, i nije bio ni osobito načitan. U ishodištu naše moderne stoji skroman, samozatajan zagorski učitelj koji je glavninu života proveo na selu, izvan literarnih središta; on je anticipirao, svjesno ili nesvjesno, bitne preokupacije naraštaja naših modernista. I Nehajev se čudio toj sposobnosti Leskovara koji je u malom »kutiću Zagorja« mogao proživjeti »sve ono što je u misaonom životu našega vremena prohujiilo duhovima Europe«⁷. Izenađuje taj, uvjetno rečeno, kozmopolitizam pisca koji je čitava života ostao fizički tako duboko ukorijenjen u lokalni, zavičajni, zagorski kronotop.

6 Cit. prema Milan Marjanović: *Hrvatska moderna*, knjiga I. (1897.–1900.). Zagreb, 1951.; str. 85.

7 Usp. Milan Cihlar Nehajev: *Janko Leskovar*. U knjizi: *Hrvatska književna kritika*, knjiga V. (*Nehajev i suvremenici*). Zagreb, 1964.; str. 60.

Ostavimo u ovoj prilici po strani raspravu je li Leskovar svoje likove stvorio na temelju lektire (npr. Gjalskoga, Turgenjeva, Schopenhauera, Bourgeta) ili na temelju vlastita iskustva, odnosno čak autobiografske podloge. Ono što je bitno jest sljedeće: u jednom sretnom trenutku psihoportret njegovih likova poklopio se bez ostataka sa crtama moderne duševnosti. U središtu je čovjek oslabljena vitaliteta, smanjene životne energije, slomljene volje, prenadraženih živaca⁸. To je pasivna, fatalistička, rezignirana, unutrašnja podvojena osoba koju karakterizira *vita contemplativa* a ne *vita activa*. Zato su Leskovarovi dekadentni, moderni Oblomovi, usmjereni isključivo na svoju unutrašnjost, autoanalizu, umovanje, prošlost i uspomene. To su ljudi koji ne mogu donijeti nikakvu važniju odluku: oklijevaju, bježe od odgovornosti, umjetno konstruiraju probleme, beskrajno važu svako »za« i »protiv«. Sva energija njihove duše usmjerena je na njihov unutarnji svijet. Teret prošlosti, neki davno počinjeni grijeh, grižnja savjesti toliko ih zaokuplja da ne mogu svladati niti jednu zapreku u sadašnjosti. Karakteristično raspoloženje Leskovarovih junaka jest zato melankolija sa svojim tipičnim očitovanjima: tjeskoba, nezadovoljstvo, bezvoljnost, sjeta, prekoravanje, unutrašnji nemir.

Prelistajmo stranice Leskovarove proze i napravimo mali katalog stanja njegovih likova. Evo uobičajenih sintagmi: »općeni nemir«, »tugaljiva osamljenost«, »duboko nezadovoljstvo«, »tiha sjeta«, »čovjek koji se ražalio na život svoj«, »čuvstvo kao da je počinio zločin«, »osjećaj krivnje« i sl. Zanimljivo je da su i zbivanja u prirodi potpuno u suglasju s takvim raspoloženjima glavnoga lika. Kod Leskovara se stoga može govoriti o stiliziranom pejzažu koji je zapravo, što bi rekao Matoš, »slika duše«: pejzaž je humaniziran, korespondira s dušom lika, on je njegova emanacija. I kakav stoga može biti krajolik oko Đure Martića, Marcela Bušinskog, Frana Ljubića ili Ivanovića nego opisan ovakvim sklopovima: »mrtva magluština«, »sivkasta polusvjetlost«, »tjeskobno jutro«, »dah gustih para«, »tjeskobna znojna zapara«, »zadah trula drveća«, »sivkasta koprena hlapova«, »sunce nekako napola sjaji«, »atmosfera ispunjena tanahnom parovitom maglicom«, itd.

8 Psihoportret Leskovarovih likova ocrtao sam u raspravi *Leskovarov antijunak ili literarni portret jednog dekadenta*. Zbornik radova o Janku Leskovaru. Pregrada, s. a.; str. 49–54.

No Leskovarovi su likovi na račun oslabljene volje i životne energije dobili kao svojevrsnu nadoknadu bogat unutrašnji život, pojačanu senzibilnost, osjetljivost za umjetnost i ljepotu. Njegovim likovima sugerirani život umjetnosti često donosi više užitka negoli onaj pravi, proživljeni. To su, Marjanovićevim riječima, aristokrati užitka i upravo ih taj aristokratizam čini nesposobnima za praktičan život i obične probleme.

3.

Leskovar je pisac ugođaja, štimunga. To je pisac psiholoških nijansi: kod njega se sve zbiva u čovjeku, a ne oko njega. On nije sociolog i društveni analitik poput Novaka ili pozitivistički prosvjetitelj poput Kozarca, premda su okolnosti u kojima se nalaze njegovi likovi često rezultanta i socijalnih čimbenika. Siromaštvo i bijeda zasigurno su inicirali duhovni slom glavnih likova u novelama *Katastrofa*, *Izgubljeni sin* ili *Bez doma*. No Leskovara ne zanima društvo, sredina, izvanjske prilike. U njegovom djelu nema klasnih odnosa, politike, socijalnog bunta. Političko ozračje u doba Khuenova banovanja, kada Leskovar aktivno djeluje, jedva je naznačeno tek u noveli *Patnik*. Njega zanima pojedinac, njegova duševnost, emocionalno ustrojstvo. On analizira i psihologizira; on je, u našim literarnim okvirima, glasnik onog bitnog, presudnog prijelaza koji je donijela literatura moderne: zaokreta tematskog interesa s političkih, socijalnih i nacionalnih problema prema psihološkim agensima: svijetu pojedinca, intimnoj analizi i tajnama duše. Leskovar je napravio zaokret od društvenog makrokozmosa prema intimnom mikrokozmosu. Ono što je za Šenou ili Tomića predstavljalo prostor diskrecije i o čemu su romani i novele progovarali tek usput, Leskovaru je glavna umjetnička opsesija: prodor u dubinu, subjektivna vizura stvarnosti, ili kako bi rekao Milan Marjanović, »suzivanje vidokruga«. Zato, figurativno rečeno, u središtu interesa nisu više junaci koji djeluju, nego likovi koji misle i osjećaju.

U Leskovarovim novelama sve se već dogodilo prije vremena priče; mi gledamo posljedice tih događaja. Fabula je morala atrofirati jer sadržaj djela ne čine više akcije, sukobi i spomena vrijedni događaji nego kontemplacije, refleksije, moralne dileme. Jakša Čedomil bio je u pravu kada je napisao da kod Leskovara psihologijsko razmatranje nadvisuje samu radnju: posrijedi su psihološke studije, a ne pripovi-

jesti⁹. Kod njega značajnu ulogu ima neizrečeno, sugerirano, prigušeno, tek naslućeno. A sve su to tipične crte moderniteta.

Naraštaj mladih modernista (Dežman, Marjanović, Šarić, Skok Mikov, Nehajev, Ogrizović) držao je Leskovara s pravom svojim pretečom. Ogrizović je rekao da je Leskovar prvi naš pisac koji je stvorio modernu psihološku novelu. Nehajev je u njemu vidio prvoga našega autora koji se uspio približiti suvremenoj europskoj književnosti. Izuzmemo li spomenuti Prohaskin tekst, Leskovar je i kasnije bio dobro prihvaćen. Čak je i Miroslav Krleža, koji je bio strog, a često i prestrog u ocjeni hrvatske književne tradicije, našao simpatije za Janka Leskovara napisavši kako su u to vrijeme — dakle u razdoblju moderne — »najbolje pisali pučki učitelj Leskovar i kapral Kozarac mlađi«.

4.

Dosta smo se bavili razlozima Leskovarova prestanka literarnog stvaranja. Promatrajući pišćev unutrašnji razvoj, promatrajući ravnu poetsku liniju od novele *Misao na vječnost* do 1905. godine može se reći da je Leskovar opisao potpun krug; njegov je opus dorečen. Nikada nije bio osobito produktivan, ali nakon 1900. kvantiteta evidentno opada. Osim toga, posljednje tiskane novele *Izgubljeni sin*, *Kita cvijeća* ili *Kraljica zemlje* već znače tapkanje u mjestu: jedan se model istrošio, kreativne su snage pokazivale zamor, likovi su se ponavljali, repetitivnost je postala očita. To je Leskovar jasno osjetio; autokritičnosti mu nikada nije manjkalo. Zato je i napisao onu rečenicu u kojoj spominje »pad« svojega književnog rada. Da je nastavio pisati, moralo bi to biti nešto drugačije, morala bi to biti neka druga priča. No i ova koju je ispričao osigurala mu je visoko mjesto u hrvatskoj književnosti. Pisci se, uostalom, ne mjere po veličini opusa, nego po kvaliteti i ujednačenosti. Vidrić je napisao tridesetak pjesama, pa je velik i značajan; Trnski i Arnold su ih napisali na stotine pa su ipak zaboravljeni. Leskovar je Vidrić u prozi: sa svega desetak novela i dva kratka romana drži i danas značajno mjesto u vertikali hrvatske književnosti.

Krešimir Nemeć

9 Usp. Jakša Čedomil: *Janko Leskovar*. U knjizi: *Hrvatska književna kritika*, knjiga II. (*Razdoblje realizma*). Zagreb, 1961.; str. 297.

In memoriam

Željko Bujas

(1928.–1999.)

Neumitna je sudbina iznenada prekinula bogat i sadržajan životni put akademika Željka Bujasa. Rodio se 16. dana veljače 1928. u gradu Pagu. Potekao je dakle s otoka i iz grada koji su tri i pol stoljeća prije dali tvorca prve tiskane hrvatske slovnice Bartola Kašića. Možda je to bar donekle i makar u snovima utjecalo na životni put našega suvremenika. Odmalena živeći na susjednome Rabu, prihvatio ga je kao svoj drugi, pravi zavičaj. Za svoje mladosti upoznao je Željko Bujas hrvatsku tronarječnost: iz čakavštine Dominisove i Cassiusove ponikao, za školovanja u kajkavskome Zagrebu služio se hrvatskim književnim jezikom štokavškoga, gundulićevskoga narječnog temelja. Nakon osnovne škole i gimnazije oputio se neofilološkom stazom: na zagrebačkom Filozofskom fakultetu studirao je i diplomirao engleski jezik s književnošću i ruski jezik. U svojem se naraštaju osobito istakavši, bio je 1954. izabran asistentom u Odsjeku za anglistiku matičnog mu fakulteta. Nakon desetljeća dugoga zrenja izradio je i obranio disertaciju kojom je postigao stupanj doktora lingvističkih znanosti. Na ljestvici se sveučilišnih zvanja ovako kretao: 1965. docent, 1971. izvanredni profesor, 1974. redoviti profesor. Svojim ljudskim i stručnim vrlinama stjecao je poštovatelje i prijatelje, pružao i primao ljubav. Pripadao je među one sretne ljude koji vole svoj posao i s radošću ga obavljaju.

Bujasov znanstvenički lik naša je Akademija prepoznala prije više od dva desetljeća. Na temelju brojnih mu dotada objavljenih znanstvenih i stručnih radova svojim ga je članom suradnikom u Razredu za filološke znanosti izabrala 1977. Izvanredni je član postao 1988., redoviti 1991.

Četiri su bitna filološka područja na kojima se istaknuo: anglistika; kontrastivna proučavanja; leksikologija i leksikografija; računalne metode u jezikoslovnim istraživanjima.

Bio je akademik Bujas hrvatskim anglistom i zato graditeljem mostova. U njegovu bogatom opusu mnoge su rasprave i članci nadahnuti prvotnom mu anglističkom problematikom. Pored odnosa među britanskim i američkim stanjem engleskoga jezika često je razmatrao kontrastivne odnose hrvatskoga prema engleskome. Dugi je niz godina prevodio i, pogotovu, ustrajno izrađivao hrvatsko-engleski enciklopedijski rječnik, a smrt mu nije dopustila u tiskanom obliku vidjeti drugu i završnu knjigu toga njegova životnog djela.

Poput Reljkovića Bujas se upitao što bi svojoj domovini Hrvatskoj »iz tujih zemalja donio, čim bi joj se barem za to udobrio, što me ima i što sam se u njezinom krilu odgojio«. Godine 1967. tadašnji je docent objavio u »*Studia Romanica et Anglica Zagrabienisia*« jedan od svojih ranih znanstvenih radova: o konkordiranju kao metodi u kontrastivnoj raščlambi. Slijedio je njegov boravak u Sjedinjenim Državama. Na Sveučilištu u Texasu tu je metodu iskušao na Marulićevoj *Suzani* i na Krležinu *Povratku Filipa Latinovicza*. U domovinu se vrativši, svoje kolege u Zagrebačkome lingvističkome krugu izvijestio je o mogućnostima što ih jezičnim proučavanjima pruža računalna obrada. U Institutu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta pokrenuo je projekt »Kompjutorska obrada hrvatskih književnih tekstova«. Sam je izdao Gundulićeva *Osmana*, u suautorstvu *Razvod istarski*. Završene su (ali tek u manjem broju primjeraka otisnute) konkordacije Marulićevih i Karnarutićevih hrvatskih djela, pa Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*.

U drugoj je godini Domovinskoga rata akademik Bujas postao prvim po redu urednikom »*Vijesti*« kojima je Akademija u javnost širila istinu o sebi i o mladoj samostalnoj hrvatskoj državi. Punim se srcem založio na engleski prevodeći izjave i apele što ih je najviše nam znanstvena i umjetnička ustanova upućivala podupirući s grubom najezdom suočenu hrvatsku slobodu.

Veliko srce istinskoga domoljuba i pouzdanoga znanstvenika prestalo je kucati. Neka mu rodna hrvatska gruda u svom krilu dade groba i neka svojim cvijećem grob mu kiti. Mi mu, njegovi kolege i poštovatelji, suradnici i prijatelji, na posljednjemu ovozemaljskome susretu iskazujemo duboku hvalu i proričemo vječnu slavu.

HOLISTIČKO SHVAĆANJE OBRAZOVANJA

Pristup

Drugi kongres pedagoga Hrvatske, održan u Dubrovniku 1988. godine, u samo predvečerje demokratskih preobrazbi, koje su se već i naslućivale, bio je posvećen odgoju i obrazovanju na pragu XXI. stoljeća. Knjiga F. Caprae *Vrijeme preokreta*¹, objavljena u nas, potakla me je da osvijestim, intuitivno primjenjivani, holistički pristup u svojim istraživanjima pedagoških pojava i da o tome izvijestim na Kongresu. Rad *Holistički pristup proučavanju pedagoških pojava*² nije ostao nezapažen, ali nije ni utjecao na bitnu promjenu paradigme u hrvatskoj pedagogiji.

Svojim radom *Holističko shvaćanje odgoja i nastave*³ nastojala sam novu paradigmu približiti praktičarima. Kao član Vijeća za humane i odgojne vrednote Ministarstva razvitka i obnove, pripremila sam svoj prilog *Holistički pristup humanim i odgojnim vrednotama*⁴. Sva moja dosadašnja nastojanja oko promocije holističke paradigme u hrvatskoj pedagogiji ostajala su, većinom, usamljena. Pripremajući se za Kongres 1988. i razmišljajući o odgoju i obrazovanju na pragu

1 Capra F.: *Vrijeme preokreta*. Globus, Zagreb, 1996.

2 Bratanić M.: *Holistički pristup proučavanju pedagoških pojava. Odgoj i obrazovanje na pragu 21. stoljeća*. Pedagoško-književni zbor, Savez pedagoških društava SR Hrvatske. Zagreb, 1988.; str. 391–395.

3 Bratanić M.: *Holističko shvaćanje odgoja i nastave. Izvješće za šk. god. 1996./97*. Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci. Rijeka, 1997.; str. 79–86.

4 »Pripravljena je za tisak knjiga priloga o različitim aspektima humanih i odgojnih vrednota čiji su autori uz članove Vijeća i pozvani znanstvenici i stručnjaci« (iz Obavijesti Ministarstva).

XXI. stoljeća bila sam uvjerena da je došlo *uvrijeme preokreta* i da se *preokret*, u prvom redu, mora odigrati u nama samima, u shvaćanju odgoja i obrazovanja, učenja i poučavanja, nastave, ciljeva, zadaća, sadržaja, oblika i metoda rada, organizacije i cjelokupne koncepcije obrazovno-školskog sustava.

Potvrdu svojih nastojanja dobila sam u izvješću UNESCO-ova Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za XXI. stoljeće⁵, koje je, u potpunosti, humanistički orijentirano i zasnovano na holističkoj paradigmi. Jacques Delors, bivši francuski ministar gospodarstva i bivši predsjednik Europskog povjerenstva, predsjedavao je Međunarodnim povjerenstvom, koje je uključivalo četrnaest stručnjaka, raznih kulturnih i stručnih profila, iz čitavog svijeta. Utemeljeno početkom 1993. godine, Povjerenstvo je, respektirajući »veliku raznovrsnost situacija, potreba, sredstava i težnji koje postoje u zemljama i regijama svijeta«, u svom izvješću preporučilo pristupe »obrazovnoj politici i praksi obrazovanja, koji su inovativni i provedivi«, a koji će moći odgovoriti izazovima i napetostima XXI. stoljeća.

Sintagma 'holistička paradigma'

Za razumijevanje sintagme *holistička paradigma* potrebno je objasniti pojmove *holizam* i *paradigma*. Definicija da se izraz »holistički«, prema grč. *holos* (»cjelina«), odnosi na *shvaćanje stvarnosti u vidu složenih cjelina svojstava kojih se ne mogu svesti na svojstva njihovih manjih dijelova*⁶, uključuje viši rodni pojam *shvaćanje stvarnosti*. Objašnjenje *holizma* kao *teoretske koncepcije prema kojoj su predmet naukā i istraživanja cjeline, a ne elementarni podatci i dijelovi*⁷, opredjeljuje se za viši rodni pojam *teoretska koncepcija*. Sintagma *holistička paradigma* uključuje podjednako i *shvaćanje stvarnosti* i *teoretsku koncepciju*. Način kako shvaćamo stvarnost uvjetuje teoret-

5 UNESCO-ovo Izvješće tiskano je 1996. u Parizu na engleskom jeziku pod naslovom *Learning: The Treasure Within*. Hrvatsko izdanje Delors J. i dr.: *Učenje — blago u nama*. Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće (s engleskog prevela B. Jakovlev). Educa. Zagreb, 1998.

6 Capra, F.: *Vrijeme preokreta. Znanost, društvo i nastupajuća kultura*. Globus. Zagreb 1986.; str. 39.

7 Bosanac, M., Mandić, O., Petković, S. (Red.): *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Informator. Zagreb 1977.; str. 215.

sku koncepciju, a, povratno, teoretska koncepcija utječe na shvaćanje stvarnosti.

U zapadnoj civilizaciji još uvijek je na snazi koncepcija stvarnosti koja prednost daje racionalnoj spoznaji i kvantitativnom pristupu, a zapostavlja intuitivnu spoznaju i kvalitativan pristup. Racionalna i intuitivna spoznaja dva su oblika svijesti koji se stoljećima smatraju bitnim svojstvima ljudskog mišljenja. Racionalna spoznaja vezuje se uz znanost, a intuitivna uz religiju i misticizam. F. Capra ističe da se racionalna i intuitivna spoznaja, kao oblici funkcioniranja ljudskog uma, međusobno dopunjuju. Racionalno mišljenje je linearno, usredotočeno i analitičko. Uloga mu je da apstrahira, prosuđuje i klasificira. Pripada području razuma. Intuitivna spoznaja zasniva se na neposrednom, iracionalnom iskustvu stvarnosti i nastaje u stanju proširene svijesti. Teži da bude nelinearna, sintetizirajuća i holistička.

Riječ *paradigma* (koja u grčkom znači *struktura, sustav*) koristio je Th. S. Kuhn u svojoj knjizi *Struktura naučnih revolucija* (1962.) da označi glavni teorijski sklop ili niz pretpostavki koje su osnova svake nauke. Prihvaćene paradigme rijetko se dovode u pitanje. S vremenom pojave koje se ne uklapaju u određenu paradigmu dovode do pomaka ili do sasvim nove paradigme. Najočitiiji primjer u povijesti znanosti pomak je od geocentrične prema heliocentričnoj paradigmi. *Tisućama su godina ljudi vjerovali da se Sunce okreće oko Zemlje. To je vjerovanje bilo sveopće i čvrsto toliko da je bilo jednostavno »stvarnost«. Međutim, u šesnaestom je stoljeću Kopernik ponudio korjenito drukčiju viziju — da se Zemlja okreće oko Sunca. Ali ta teorija nije lako prihvaćena. Trebalo je da proteknu stoljeća pa da stara »stvarnost« izblijedi a nova bude usvojena*⁸.

Suvremena fizika uzdrmla je tradicionalno shvaćanje svijeta i temelje znanosti. Učinila je pomak prema novoj holističkoj paradigmi, prema kojoj su sve pojave međusobno povezane i ovisne, a sustavi funkcioniraju kao integrirane cjeline u kojima su odnosi i procesi među njima važniji od pojedinih dijelova koje tvore cjelinu. Uzdrmani su i temelji tradicionalne pedagogije, koja je odgoj, obrazovanje i nastavu proučavala kao posebne entitete, te podjelom na fizički, intelektualni, moralni, estetski i radno-tehnički odgoj gubila iz vida cjelovitost i integriranost ljudskog bića. Definiranjem da je

8 Russell, P.: *Buđenje planeta*. Globalni mozaik. Globus. Zagreb, 1989.; str. 104.

*obrazovanje proces organiziranog učenja spoznajnih (kognitivnih) i psihomotornih svojstava ličnosti, a odgoj organizirano (namjerno) učenje (usvajanje ili mijenjanje) čuvstveno-motivativnih (voljnih, konativnih ili karakternih) svojstava ličnosti odnosno ponašanja što je tim svojstvima uvjetovano*⁹, narušena je holistička paradigma. Autor uvodi viši rodni pojam *edukacija za pojmove »obrazovanje« i »odgoj«*, i time nastoji izbjeći tu neprirodnu podjelu, jer se procesi, definirani pojmovima *odgoj i obrazovanje*, nasilno odvajaju.

Odgoj, obrazovanje i nastavu, holistički gledano, trebamo shvatiti kao sustave koji počivaju na temeljnim procesima *sazrijevanja i učenja* o kojima ovisi spoznavanje, osjećanje i djelovanje svakog pojedinca kao integriranoga cjelovitog ljudskog bića. Nastava, s tog motrišta, tvori živi sustav međusobnoga i uzajamnog utjecanja nastavnika i učenika, a odvija se u polju njihovog međusobnog odnosa. Holistička paradigma počiva na »novoj svijesti«, na »novom načinu mišljenja«. *U tom »novom načinu mišljenja«, ne zaboravimo, polaže se manje važnosti raščlambi izoliranih pojedinosti, a jače se ističe uvid u međusobne mrežaste odnose između tih dijelova i dijelova prema cjelini... Svakako, to je mišljenje dinamično, egzistencijalno i evolutivno, a ne statično, kao u dualističko-mehanicističkom ili pojmovno-kategorijskom promatranju*¹⁰.

Pojmovi odgoja i obrazovanja u tradicionalnoj pedagogiji bili su u toj mjeri odvojeni da su postojale zasebne znanstvene discipline i posebni kolegiji u izobrazbi nastavnika, što je u svijestima znanstvenika i stručnjaka, ali i praktičara dovodilo do odvojenosti i nepovezanosti odgojne i obrazovne djelatnosti. Od stručnjaka se moglo čuti mišljenje da ga više zanimaju pitanja obrazovanja nego odgoja, a od praktičara-nastavnika da su toliko preopterećeni nastavnim sadržajima da nemaju vremena odgojno djelovati. Ti su procesi, s motrišta holističke paradigme, toliko međusobno povezani i uvjetovani da nije moguće obrazovno djelovati bez odgojnog rezultata, te da svako odgojno djelovanje ima i određeni obrazovni učinak.

S tog bi motrišta valjalo pribjeći korištenju jednog termina, jer se problem podvojenosti pojmova odgoja i obrazovanja ne pojavljuje u

9 Pastuović N.: *Osnove psihologije odgoja i obrazovanja*. Znamen. Zagreb, 1997.; str. 9.

10 Scheibel, E. J.: *Holizam — novo misaono doba*. Obnovljeni život. Zagreb, 1990.; 5., str. 382.

onim jezicima koji imaju jedinstven termin za oba pojma, kao što je u engleskom jeziku *education* i francuskom jeziku *l' éducation*. Problem nastaje prevodimo li te termine na hrvatski jezik, što je bilo s izvješćem Međunarodnog povjerenstva o obrazovanju za XXI. stoljeće. Prevoditeljica se mogla opredijeliti da *education* prevede s terminom *odgoj*, međutim, odlučila se za hrvatski termin *obrazovanje*. Termin *obrazovanje* u prijevodu ima šire značenje, jer, u skladu sa značenjem u izvješću, uključuje i sadržaj pojma *odgoj*¹¹. Terminološka usklađenost u značenjima osnovni je preduvjet međusobnog razumijevanja, te se nameće potreba uspostavljanja konsenzusa oko upotrebe termina *odgoj* i *obrazovanje* u hrvatskom jeziku s dogovorenim i definiranim značenjima¹².

Postulati holističke paradigme

Postulati holističke paradigme na kojima počiva izvješće, a koje smo iz teksta deducirali, mogu nam dati smjernice za novo shvaćanje i novu teorijsku koncepciju obrazovanja, te nas potaknuti na konkretne akcije u obrazovnoj znanosti, praksi i politici.

1. Učenje — temelj obrazovanju

Učenje je *žila kucavica života*, bez učenja nema ni osobnog razvoja, ni razvoja društva. Učenje je temelj obrazovanja, kojemu je *poslanstvo omogućiti svakome od nas, bez iznimke i u potpunosti, razviti sve naše talente i ostvariti naš stvaralački potencijal, uključujući i odgovornost za vlastite živote i postignuće osobnih ciljeva*¹³. Ključ za XXI. stoljeće Povjerenstvo pronalazi u koncepciji *doživotnog učenja* podrazumijevajući pritom formalne i neformalne oblike obrazovanja i ostvarivanje ravnoteže između učenja i rada.

11 Stoga u naslovu umjesto termina obrazovanje može stajati i termin odgoj — posve ravnopravno.

12 Za potrebe ovog rada koristim termin obrazovanja u značenju koje mu pridaju članovi Povjerenstva, a što u hrvatskom jeziku objedinjuje značenje pojmova obrazovanje i odgoj.

13 Delors J. i dr.: *Učenje — blago u nama*. Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće. Educa. Zagreb, 1998.; str. 19.

Krajnji cilj obrazovanja je *puni procvat ljudskog potencijala širom svijeta*. Ljudski potencijal leži zapretan u genima ljudske prirode poput blaga. Jednim dijelom to blago dolazi na vidjelo prirodnim procesom sazrijevanja, ali veći dio se u nama aktivira vlastitom aktivnošću pod utjecajem unutarnjih ili vanjskih poticaja u procesu učenja. Sazrijevanjem dolazi do promjena u tjelesnom rastu, anatomsko-fiziološkoj strukturi, a posebnu važnost za učenje ima sazrijevanje nervnog sustava. Sazrijevanje je preduvjet učenju, ali za učenje su potrebni poticaji, potrebe, motivi koji izazivaju, usmjeravaju i održavaju vlastitu aktivnost bez koje nema učenja ni osobnog razvoja svakog pojedinca.

Učenje se odvija svakodnevno na osnovi unutarnjih poticaja i potreba te rezultira osobnim iskustvom pojedinca. Ostajući samo na osobnom iskustvu, pojedinac a i društvo, u kojem živi, ne bi daleko stigli. Pojava govora omogućila je akumuliranje iskustava i njegovu predaju s jednog naraštaja na drugi, a pismo, tisak i, u novije vrijeme, informatične tehnologije taj su proces usavršile, demokratizirale i globalizirale, premda je učenje, i na njemu utemeljeno obrazovanje, ostalo i dalje, u svojoj biti, individualiziran proces. S te točke motrišta obrazovanje je *vrsta društvenog iskustva kroz koje djeca uče o sebi, razvijaju sposobnost suodnošenja i usvajanja temeljna znanja i umijeća*¹⁴.

2. Unutarnje iskustvo — kontekst učenja

Učenjem, u procesu formalnog i organiziranog obrazovanja, osobno iskustvo se povezuje s *društvenim iskustvom*, odnosno društveno iskustvo se transformira u osobno iskustvo. Društveno iskustvo je *blago koje nam namriješe predci*, a koje pojedinac usvaja, najvećim dijelom, u procesu formalnog obrazovanja tijekom školovanja. Školi, prema stavu Povjerenstva, primarna je zadaća *usaditi želju za učenjem i užitak u njemu, sposobnost kako naučiti učiti, te intelektualnu radoznalost*¹⁵. Prema tome, osposobiti učenika za učenje, razviti u njemu potrebne sposobnosti, probuditi radoznalost, želju i ljubav za učenjem i znanjem, znači odgovoriti izazovima XXI. stoljeća.

¹⁴ Isto, str. 26.

¹⁵ Isto, str. 21.

Izvješće nam daje do znanja da proces obrazovanja ne možemo poistovjetiti s procesom školovanja, premda je škola primarna obrazovna institucija u svakom društvu. *Jedna od prvih zadaća vlade jest osigurati javni konsenzus o važnosti obrazovanja i njegovoj ulozi u društvu*¹⁶. Odabir obrazovanja znači odabir društva, čvrst je stav Povjerenstva, koje nam preko izvješća poručuje: *Na području obrazovanja, važno se uzdići iznad kratkoročnih odgovora ili sukcesivnih reformi za koje postoji opasnost da ih se ukine idućom smjenom vlade. Dugoročno planiranje trebalo bi se temeljiti na dubinskoj analizi stvarnosti (točne dijagnoze, prospektivne analize, društvena i gospodarska pozadina, poznavanje svjetskih obrazovnih trendova i procjena rezultata)*¹⁷.

Postulat holističke paradigme koji učenje i obrazovanje gleda u kontekstu unutarnjeg iskustva pojedinca, napušta stav da je učenje i obrazovanje usvajanje objektivnih i neutralnih znanja. Holističko shvaćanje očituje se i u povezanosti i međuovisnosti osobnog i društvenog iskustva, te osobnog razvoja pojedinca i napredka društva. Na osobni razvoj pojedinca gleda se kao na uvjet društvenog razvoja i gospodarskog napredka. Obrazovanje se shvaća kao sveobuhvatno životno iskustvo, koje obuhvaća i razumijevanje i primjenu, a usmjereno je i na pojedinca i na pojedinčevo mjesto u društvu.

3. Obrazovanje — putovanje kroz vlastitu dušu

Iz holističkog shvaćanja da se učenje odvija u kontekstu unutarnjeg iskustva, proizlazi i metaforičan opis da je *obrazovanje ponajprije putovanje kroz vlastitu dušu, čije postaje odgovaraju onima trajno dozrijevajuće osobnosti*¹⁸. Ovako shvaćeno obrazovanje stavlja nas u poziciju da obrazovanje i u njemu uključeno učenje sagledamo kao proces, a ne samo rezultat, kao putovanje, i to prije svega putovanje kroz vlastitu dušu. Taj postulat holističke paradigme bitno mijenja shvaćanje o tome što je učenje, što obrazovanje, i baca posve novo svjetlo na ulogu nastavnika u tom procesu. Nastavnik nije više jedini izvor znanja i njegov posao nije ograničen na prijenos informacija i vrednovanje usvojenosti znanja i intelektualnih postignuća.

¹⁶ Isto, str. 181.

¹⁷ Isto, str. 182.

¹⁸ Isto, str. 107.

Prema mišljenju Povjerenstva, zadaća je nastavnika *pomoći pojedincu stvarati osobne sudove i razviti osjećaj osobne odgovornosti, i tako omogućiti učenicima razviti predviđanja promjena i prilagodbe istima, drugim riječima — nastaviti učiti cijeli život*¹⁹. Djelotvornost nastavnika, u izvješću, vezuje se uz široki raspon nastavnih umijeća, ali i ljudskih kvaliteta kao što su empatija, strpljivost, autoritet koji se razvija dijalogom, razumijevanje, tolerancija, ljubav, radoznalost, kreativnost itd. Ipak, *za proces poučavanja najvažniji je odnos između nastavnika i učenika*²⁰. Iz te misli deduciramo sljedeći postulat.

4. Međusobni odnosi
— plodno tlo za rast i razvoj ličnosti

Obrazovanje i nastava, učenje i poučavanje, interakcijski su procesi koji se odvijaju u polju međusobnih odnosa između odgojitelja i odgajanika, roditelja i djeteta, nastavnika i učenika. Holistički gledano, odnosi uspostavljeni između odgojitelja i odgajanika, nastavnika i učenika od primarne su važnosti za kvalitetu interakcijskih procesa učenja i poučavanja. Svaki odnos može biti plodno tlo za rast i razvoj ličnosti, podjednako i odgojitelja i odgajanika, nastavnika i učenika, učinimo li ga takvim. Dilemu, koja je počivala na staroj paradigmi, je li u nastavi važniji nastavnik ili učenik, holistička paradigma razrješava kroz prizmu njihovog odnosa, tog mikrokozmosa u kojemu se odvija njihovo cjelokupno zajedničko djelovanje.

*Nema zamjene za odnos učitelj–učenik u čijoj pozadini stoji autoritet a razvija se kroz dijalog*²¹. U ovoj je misli implicirana kvaliteta komuniciranja o kojoj ovisi autoritet nastavnika, ali i kvaliteta nastave. Nastavnik može komunicirati na različitim stupnjevima interakcijske povezanosti s učenicima, od najnižeg stupnja akcijsko–reakcijskog, bez međusobne povezanosti i utjecaja, do dijaloga kao najvišeg stupnja koji se ostvaruje obostranim empatijskim komuniciranjem. Zahtjev da učenici u procesu školovanja razviju *kreativnost i empatiju*²² i s ove točke motrišta je opravdan.

19 Isto, str. 164.

20 Isto, str. 163.

21 Isto, str. 22.

22 Isto, str. 142.

5. Potpornji obrazovanja

Holistički pristup očituje se i u shvaćanju da je obrazovanje individualizirani proces razvoja pojedinca, a istodobno i proces izgradnje društvenog suodnošenja. *Obrazovanje mora uzeti u obzir višestruke dimenzije ljudske osobnosti — tjelesnu, intelektualnu, estetsku, emocionalnu i duhovnu — i tako krenuti prema ostvarenju višegodišnjeg sna o integriranom pojedincu koji živi na skladnom planetu*²³. Obrazovanje je, drže članovi Povjerenstva, izvanredan način ostvarenja osobnog razvitka i izgradnje odnosa između pojedinaca, skupina i naroda. Cilj obrazovanja je integrirani pojedinac koji će svojim radom i životom pridonijeti etičko-kulturnom, znanstveno-tehnološkom i gospodarsko-socijalnom napredku zajednice i društva u cjelini, prema svojim mogućnostima, sposobnostima i ostvarenjima. Tome cilju služe *potpornji obrazovanja*, u kojima je holističko shvaćanje obrazovanja dostiglo svoj vrhunac.

Napušta se stajalište stare paradigme, prema kojoj se pojedinu dimenziju ljudske osobnosti zasebno tretiralo i, pritom, gubilo iz vida cjelovitost i integriranost pojedinca. Definirajući obrazovanje kao usvajanje znanja i razvoj intelektualne sfere ličnosti, stara je paradigma, i na njoj zasnovani postulati, dovela do pre naglašavanja spoznajnih zadataka obrazovanja, a zapostavljanja ostalih, do isticanja racionalnih i objektivnih znanja, a zanemarivanja uloge osjećaja i motivacije, stavljajući, u prvi plan, vrednovanje rezultata, najčešće, bez uvida u sam tijek procesa. Tradicionalni odgovori na zahtjeve obrazovanja za XXI. stoljeće nisu više primjereni. *Svaki pojedinac mora znati kako iskoristiti mogućnosti za učenje tijekom cijeloga života, proširiti svoje znanje, sposobnosti i pristupe te prilagoditi se promjenjivom, složenom i međuovisnom svijetu*²⁴. Želimo li u tome uspjeti, obrazovanje moramo organizirati oko četiri tipa učenja, koji će, na neki način, biti njegovi potpornji. To su:

- učiti znati (učiti učiti),
- učiti činiti,
- učiti živjeti zajedno,
- učiti biti.

Ne samo imati znanje, već postati znanje, biti znanje, načelo je holističke paradigme. Stav, da nije dovoljno »imati znanje« već treba

²³ Isto, str. 257.

²⁴ Isto, str. 95.

»biti znanje«, iznimno je važan u izobrazbi i školovanju nastavnika. Iz segmenta obrazovanja nastavnika taj se stav, kao i potpornji na kojima počiva obrazovanje, prenose na ostale stupnjeve školovanja i obrazovanja. Postulat holističke paradigme: za poučavanje je najvažniji odnos koji se uspostavlja između nastavnika i učenika, postavlja zahtjeve u osposobljavanju nastavnika, a koji su vezani uz četiri potporna obrazovanja i učenja. Pitanje odnosa koliko toliko je istraženo područje s informacijama i spoznajama, koje budući nastavnici trebaju usvojiti i znati. Međutim, da bi bili djelotvorni u svojim odnosima s učenicima, nastavnici trebaju razviti kvalitete ličnosti i umijeća koja su povezana s uspostavljanjem i održavanjem odnosa.

Budući nastavnici moraju biti u prilici primijeniti naučene spoznaje o odnosu kao najvažnijem čimbeniku poučavanja, moraju »učiti činiti«. Nadalje, svoja znanja i umijeća moraju prakticirati u svakodnevnom životu sa svojim učenicima, trebaju »učiti živjeti zajedno«, te konačno »učiti biti« odnosno postati osobe kompetentne za uspješan suživot i međusobne odnose. Umijeće komuniciranja doseže najviši stupanj u vođenju dijaloga, a za to se nastavnici, također, trebaju osposobiti. Komunicirati se uči komunicirajući. Umijeće komuniciranja, kao i dijaloga, ne može se postići samo znanjem i informacijama. Budući nastavnik može puno toga znati o komunikaciji i dijalogu, ali mu to nije dovoljno da ostvari uspješnu komunikaciju i dijalog s učenicima. Iz definicije da je dijalog obostrano empatijsko komuniciranje, deduciramo važnost empatijske sposobnosti za uspješnu komunikaciju i odnose.

Nastavnik može naučiti što je empatija i znati sve o procesu empatijskog razumijevanja i empatijskog slušanja, a da sam nije osposobljen za primjenu znanja u stvarnim situacijama nastavnog rada. Prema tome, nije dovoljno da nastavnik zna što je empatija nego da i sam postane empatičan, nauči biti empatičan, postane sposoban empatijski razumijeti drugoga i uspostaviti empatijsku komunikaciju, koja je put prema dijalogu. To su samo primjeri koji potvrđuju potrebu da se sustav obrazovanja nastavnika postavi na četiri potporna: učiti znati, učiti činiti, učiti živjeti zajedno i učiti biti, adekvatno prirodi studija i sadržaju nastavnih kolegija.

To će tražiti i promjenu u oblicima nastavnog rada. Predavanja, koja sada dominiraju, imat će i dalje svoju vrijednost, bez svake sumnje, ali je za očekivati da će dobiti na vrijednosti oni nastavni oblici koji aktivno uključuju studenta u nastavni proces, te ga potiču da bude kreativan i aktivan sudionik u studiju, što će biti istinska

motivacija budućem nastavniku da svoj nastavni rad zasnuje na potpornijima obrazovanja, koje je iskustveno doživio i osvijestio, te da svoj nastavni rad prožme novim duhom. *Duhovna dimenzija morat će dobiti središnju važnost u našem novom pedagoškom razmišljanju*²⁵.

Završna riječ

Postulati holističke paradigme, koje smo deducirali iz izvješća Međunarodnog povjerenstva, a koje je razmatralo obrazovanje za XXI. stoljeće, poticaj su na razmišljanje i rasprave u stručnim, ali i širim društveno-političkim krugovima, jer je obrazovanje prioritetna zadaća društva. Duhovna dimenzija, uz tjelesnu, intelektualnu, estetsku i emocionalnu, ima svoje značajno mjesto u obrazovanju cjelovitog i integriranog pojedinca s visoko razvijenom sinergetskom svijesti koji će biti sposoban preuzeti nadzor nad vlastitim razvitkom, naći svoje mjesto u društvu i pomoći rađanju novog humanizma na ovom planetu. Obrazovanje je ključ rješenja za napetosti s kojima dočekujemo treće tisućljeće. Ljudi trebaju postupno postati građani svijeta, a da pritom ne izgube vlastite korijene. Kultura, koja se, također, postupno globalizira, ne smije izgubiti iz vida jedinstvenost svakog pojedinca kao ljudskog bića. Stoga, glavna zadaća obrazovanja za XXI. stoljeće treba biti puni procvat ljudskog bića osposobljenog da na fleksibilan i adekvatan način odgovori napetostima i izazovima budućnosti.

Marija Bratanić

25 Isto, str. 256.

Tea Benčić

KOVAČI SJENA

PISMO IZ PUKOTINE

ANDRIANA ŠKUNCA: *NOVALJSKI SVJETLOPIS*.

FOTOGRAFIJE: ANDRIANA ŠKUNCA.

MATICA HRVATSKA. POSEBNA IZDANJA. ZAGREB, 1999.

Andriana Škunca otvorila je atlas otoka Paga. Zatvorena u napuštenim stanim, u tami koja se nakuplja tamnom modrinom otočnih nabora, izdvojila je tajno svijetlo živih i neživih pokreta, glazbe i tišine, odraza i dubine, glatkoće i nabora. Njena tema nije nepoznata, ona je već naslovom zbirke otkriva: *Novaljski svjetlopis*. Ali njeno pismo, čisto, eliptično, jednako bogato na rečeničnom i nadrečeničnom planu, postaje sasvim novo, drugačije, izraslo od silnih, pregorjenih nakupina iskustva bivanja s otokom, saživljenosti s njegovom mrvicom i njegovom golemošću — čitanom u posebnom atlasu koji će ga pokazati usitnjenog i uvećanog, kamenog i planetarnog. Pet ciklusa otvaraju gnomske slike, zatvaraju otočnu kružnicu: Atlas otoka, Solarni vjetar, Posušeno more, Zvono u bunaru, Ljeto u Kissi. Osma zbirka pjesama o Otoku i Novalji pokazuje rukopis kojeg nije lako imenovati.

Možda postoji pisanje iz pukotine, iz noći koja skraćuje prostor a u tami trag svijetla pokaže anđelov fenjer. Skraćeni se prostor utopi i utopli u riječi izbrušene kristalom vida, privida, osjeta. Te riječi nisu simboli, nisu ni znakovi, nisu čak ni jasni, pedantni, deskriptivni izraz osvijetljenog prizora. Svijet se još jednom začinje u neznanju, rekao bi pjesnik Slavko Mihalić, a sa svijetom se i riječ začinje, ona tek gradi prostor iz kojeg tvar u pukotini svijetla niče, izvire, postaje.

Čini se da nikada nismo vidjeli prizore koje smo uistinu vidjeli. Kako to? Onako kako je davno rekao Rilke u svojim zrelim *Zapiscima Maltea Lauridsa Briggea*: »Učim gledati«.

Andriana Škunca pjesmama *Novaljskog svjetlopisa* (a sada po prvi put objavljujući i vlastite fotografije) uči nas gledati. Njena pjesma mijenja kut pogleda, zadržava ga, zastajanjem osvježuje, mislima estetizira, iskustvom mijenja dimenzije. Nekoć poznati krajolik usitnjuje se u mozaik, mozaik u dubini svoje pojavnosti pokaže počelo, izraste u sliku, pomakne razmak viđenog i pričinjenog, stopi ih u jedno, drugo, drugačije:

Preko grobova ozrnjele staze: žir, bobice, šiške. More ispire podzemne ležaje, gladi kosti i lubanje. Strpljivo ih preoblikuje u školjke, sipine kosti, pužice. Usitnjuje u oblutke i krhotine (Groblje u jazu).

Novaljski svjetlopis pismo je iz pukotine: pogleda, traka sunčeve zrake, privida, mliječi mjesečine, vida, sjene, svijetla. Pukotina može biti sraz mikroskopskih, ali i kozmičkih dimenzija. Rasprostranjeni u svemirskim orbitama, prirodno i ljudsko sažimlju se u zajedničkoj zemljanoj točki, dodirujući nutrinu slojevite građe jednog otoka svojim stopljenim, sagorenim dodirima. Svjetlo Paga, u jednom feljtonskom Škuncinom zapisu — *otoka pala s Mjeseca* — prostire se u zori, jutru, sutonu, noći. Atlas otoka ispire solarni vjetar, posušeno more ispituje zvono u bunaru, a žegu do neba bijelog otoka ispire ljetna kiša stare Kisse. Prethodna je rečenica tek igra s naslovima ciklusa zbirke, jer nije moguće, bar uvodno, pisati meta-jezikom o jeziku ovakve poezije, kada se rastvore sva godišnja doba u sjevremenosti pjesme, kada se osjetimo stopljeni otiskom otoka u zrcalu riječi, slike, fotografije.

Fotografije koje prate zbirku možemo promatrati sasvim odvojeno od pjesama, jer niti jedno drugom (pjesme fotografiji ili fotografije pjesmama) nije dopuna ni nadgradnja, a najmanje ilustracija ili deskripcija. Međutim, točka objektivna foto-aparata analogna je početnom tkivu pisma iz pukotine, rukopisu koji oblikuje bijele opne slova, mrežaste kuglice vokala, bademove latice dentala — olupinama grafije u kosom odrazu ogledala prirode iz koje niču riječi u rasponu svojih psiho-otisaka. Točka je ono što nema dijelove, po Euklidovoj geometriji. U Škuncinoj geometriji točke zaobljuju zrak, postaju zazidani omjer, krajnji dosezi prostora. Točkice soli crtaju »osoljene« krajolike, *paška sol otkida i runi brda*. Pomakom objektivna, pogleda,

oka, zjenice, točka se proporcionalno pretvara u kružnicu: soli, krhotine, oblutka, smokve, grozda, rta, pjene,inja, vrulje, bunara:

Zarastao u kupinu i drač naš se bunar pretvorio u kružnicu. Praznina usred tmice brani ga od imenovanja. Iznad napuštena posjeda ptice zoblju samonikle grozdove. Umnažaju se glasovi prolaznika, tonu sve do nepropusna morskog dna. Zvono Crkvice svetoga Antuna muklo odjekuje. Podzemljem otječe škripa nevidljiva klatna. Smokva i dalje rodi svjetloljubičastim plodovima, kao da je preuzela odraz Staronovaljskog zaljeva i boje kaduljina cvijeta (Kružnica).

Dakako, i otok je kružnica. I more. I nebo. Naplavine iskustva na poznatim mjestima ispune krug u kuglu, u sunce i bezdan, dubinu, dno i rub crkvenog zvona: *Kakva bi praznina nastala kada bi potonuo otok. Svijet bi naselila šutnja. More se prekrilo bodljama, a nebo urušilo u bezdan. Zvono se oglasilo iz dubine vjekova (Štitovi od zvijezda).*

Zrna svijetla s objektiva podržavaju zrake sunca, ucrtavši krug stegnu čvrst obruč oko otoka. Tada prevlada poezija, jer riječ gradi utvrde ako prati svoje proživljeno. Ovakvim čudesnim spojem objektiva, pogleda, prirode, Andriana Škunca pronalazi značenja dublja od razine fotografije, a pjesma mitski tone u kružnu prirodu jezika, dira u nutrinu mali fon svakoga slova, pažljivo osluškujući — kroji, sastavlja riječ koju odnekud čuje. Otok Pag i Novalja više nisu samo podrijetlo koje je u svim dosadašnjim zbirkama ispisivala, oni su mitsko iskustvo doplovilo u tišinu njene pjesničke strpljivosti.

Njene napuštenosti. Njena poistovjećivanja, uvlačenja u sliku: s munjom u kamenu stijenk, s paucima i guštericama u bunare, s ovcama do suhozida, polja, zemlje, trstike. Umirena poput mliječi mjesečine što klija u škrapama, uvučena u svoje pismo-pukotinu, ona napušta poznato da primi ono što ne zna. Baš Heideggerovski — čini se ona nikad ne odlazi mislima, misli dolaze njoj. Sve se postupno a naglo pokrene, poput sna u kojem površina glatke fotografije sa statičnim oblicima iznenada počne podrhtavati, u čašku ružmarina useli se jugo, uzbiba i sloj ispod površine, a uvučena kretnja poput pijavice poništi sve nepokretno, zauraju vjetrovi nevere, pomiču se utvrde i groblja, soba se oslanja na stub, iz skrivene plohe neba prevrne se dan — a uz probudene pokrete, poput početka kakve bogate simfonije, razliju se zvuci: zazvone bunari, iz zavjesa glasa se

pritajena oluja, zapjeva kos, češljugar, vrabac, zaškripe škure. Pokretima i zvucima pridruže se mirisi: lavande, ružmarina, pelina, kadulje, motoive, badema, sljeza, majčine dušice, smokve. Možda tek okusi zatvore sinesteziju, dozivljući kozmičke arome u jestivost ploda, na primjer masline: *u kapima ulja zgušnjavaju plazmu zvijezda*.

Zašto napuštenost?

Zato što i nas napušta stoljeće i milenij. Zato što kod Škunce percepcija jest mišljenje. Baš kao što misao jest viđenje.

Tek iz napuštenosti vidi se praznina. Naslov jedne od prethodnih Škuncinih zbirki je upravo *Napuštena mjesta*, značenjski daleko nisu ni ostali naslovi (*Doneba bijelo*; *Kratka sjena podneva*; *Pomaci, tišine*; *Druga strana zrcala*; *Korijen zid kutija*; *Zeleni prah*) ali čini se da je tek u *Novaljskom svjetlopisu napuštenost* sazrijela u semantem, obogaćena težinom svih svojih srodnika (homonima, sinonima, antonima) a u stalnoj težnji prema izvornosti, riječ je dosegla značenja suprotna svojem prvotnom smislu jer su je zarobila osjetila pjesnikinje: rasičnjenja, takva osjetila pružaju svoje ranjive, senzorne niti *iza, ispod, iznad, u, unutar* — svake krhotine iščezla svijeta. U napuštenim stanima na otoku ona pronalazi rahlost doba koje živimo, koje smo živjeli, i koje živi nas. Raspadaju se zidovi, ormar, krevet, stol, drvena škrinja, šalice. Vani nestaje sunca (*ugaslo za dugotrajnih nevera*), na dnu presahlih bunara znakovima vremena glasa se zemlja, nema više ni zvona, more se posušilo, vesla broda odavno su izgubljena, ne vide se ni trusne uzvisine, otok je nasukan — postaje tanka, magličasta crta (uvlači se u modru kućicu), a iz sažganih trava i korova oglašuje se pustoš.

Razdijeljeni prostor skrio se pod voden plašt, u nemoćno protuslovlje. Ponad zaljeva Caske i Stare Novalje ukazala se golema, veličanstvena praznina (Novaljsko polje).

Ishodišno mjesto napuštenosti — mjesto je kraja i početka, nestanka i nastanka. Napustiti za Škuncu znači prihvatiti, jer napuštenost je »hranjiva nutrina« koja će dati svijetlo »zacrnljelom otoku«, utopeliti »ohlađene sjene«, sastaviti »raspuklo tlo«, naseliti »puste utvrde«. Zašto zbirka *Novaljski svjetlopis* gotovo i nema lirskog subjekta (tek gdjegdje se javi prvo lice množine); je li pjesnikinja »izvan« pjesme, iza »objektiva«? Ne. Pjesnikinja je u rukopisu, u pismu pukotine nastanjenom u svim živim i neživim predmetima i pojavama, u mitskom iskustvu Otoka.

Na tom otoku obrće se stoljeće, presvlači se strah. Ona vidi putanju zraka: *zračne udubine, izbočena stakla zraka*, ona čuje *kako utihla zvona gužvaju celofanski zrak*, ona osjeća *naboran zrak, meko runo*. Njena deskripcija nije puki opis — ona je prostor kojeg vrijeme svojom protočnošću pokreće. Uostalom, ni dobre fotografije nema bez ideje. Deskriptivno je kod Škunce opis nultog stupnja pejzaža koji krene od praznine, iz zraka, iz grozdova noći, tame, tmice, ničega, od NEVIDA — ali do rastućih oblika, do nebosklona koji se raspukne u VID, rasprostire sve svoje žilice do najsitnijeg korijenja, do detalja tako približenog, uvećanog, naraslog do nebosklona. U planu intime paprat, žir, bobica, sipina kost. Maslina zapremi svemirski prostor, a uvećana slika u svijesti otiskuje živi, bogati dodir prirode u nastajanju i nestajanju istovremeno. Parcijalizacija iskustva koju pjesma provodi gro-planom, uvećanom slikom, sakuplja se krajem zbirke u savršeni krug, cjelinu i cjelovitost koju otok svojim obujmom već od početka skicira u mit, onu kružnicu koju čvrsto drži ravnoteža, ravnovjesje brižno ispisanih fonema, leksema, sintakse, teksta, pjesme u prozi.

Poput pisma evanđelja Škuncin je rukopis sabiranje vida u sve nakupine osjetila, u staništa emocija koje samom prizoru uzvraćaju ljubav viđenog. Tajanstvena, čak zastrašujuća veza pjesnikinje i Otoka sakrivena je upravo u putanji pogleda, u gibljivosti smjera, u punini linije koja zatvara krug, dodirujući prvotnu taktilnost prirode i krajolika svojom osjetljivošću. Kao da se radi o pounutrašnjem doživljaju *de ja vu*, o neprekidnom kruženju vremena koje samo priroda može ponoviti: prošlo i sadašnje, iza, isprijed, do reinkarnirane slike s lica i s naličja koja će proizvesti rečenicu koju nikada prije nismo čuli, a znamo da je prisutna.

I mrtvi se bude. Noćno sunce s druge je strane vinograda. Na točkama koje izmiču. Vode rastvaraju trunje i kamenje, umnaža se prvobitan sastav tla.

S naličja, krug se sunca zatvara. Odbljesci spužvi i koralja ponovno tonu u dubok hlad. Otežali val brza prema zamišljenoj uvali. More naplavljuje jezgre grmova, u lokvama otapa spiralne odraze. Krljušti riba i oklope rakovice. Iza punte Gaja isparava pepeo zapaljena obzorja. Nad pučinom iskri nebo. Sunce dogorijeva u zavjesi kiše (Kruženje).

Uzvratiti samom prizoru ljubav viđenog nosi dvojako značenje: prepoznati odraz prizora u sebi i u prizoru, biti zaljubljen. Ne isku-

šavati tu ljubav zajedno, kušati je u sebi, u nedohvatu koji jača vid do *plaveti koja se prelijeva preko ruba svemira, do duša umrlih koje se ljeskaju na rubovima grebena*. Jer, *rub* je međa razdvojena svijeta, ona granica koja održava razdvojenost, podržava samoću. Samoća je bliskoznačnica napuštenosti, one koja omogućuje silazak u poimanje neživog svijeta kao živog (živog kao neživog), opisivanje glazbe predmeta, tona koje u svojoj simbiozi čine nebo i more, mjesec i otok, zvijezde i paški suhozid. S ruba se vide »odlomci krajolika«, gornji i donji svijet.

Nedjeljom zasvjetluca cesta. U posušenim lokvama zadrhti prah. Pod koracima naboran zrak, meko runo. Iza trusnih zidova po vrtovima i terasama cujetovi oleandra.

Prozori kuća u jesenjim odrazima postaju ulične svjetiljke. Pomno motrimo što se nečujno odlama i udaljuje između varljivih međa razdvojena svijeta.

I mrtvi prilaze bešumno, iako ih nitko uistinu ne razaznaje. Trepere kao odjek zvona u potopljenom zrcalu (Odrizi u lokvama).

Samoća je ona duboka šutnja iz koje se, nakupljen poput nataloženog pijeska, začine govor pjesnikinje. Tako se i šum pretvara u riječ, sada pokretnu, dinamičnu, složenu tvorevinu koja čuva nekoliko zona različite postojanosti. Škuncina je riječ okvir odnosa (frame of reference), ona ima svoju internu i eksternu komponentu. Takvu riječ pjesnikinja pretvara u sazrelu misao, a sazrela misao riječ čini vidljivom. Riječ je prostor koji sam sebe reflektira i obnavlja iznutra, iz nekog arhaičnog počela u koje se sve vraća u beskrajnom tijeku osobne pjesničke kozmogonije. Prostornost riječi oblikuje pjesmu u prozi. Jer uokvireni, kvadratni tekst pjesme u prozi nije ništa drugo do rasplitanje zapletenog tkiva riječne strukture koja se otkriva uviđom u sva svoja značenja, iz kojih će izniknuti smisao širi i varijabilniji od samih značenja.

Premda je Andriana Škunca znala povremeno odustati od pjesme u prozi, uvijek joj se iznova vraćala, a ova knjiga pokazuje kako je ustrajnost njena pisanja prevladala sve težine ovog zahtjevnog oblika. Prije svega uočljive su semantičke promjene u odnosu na prethodne zbirke. Istančano opažanje, koje je pokazala već prvim pjesmama, sada je prožeto graduativnim spajanjem s iskustvenim svijetom, prepoznavanje je istodobno i poimanje, pojačano do uvida, do »sapientia univerzalis«, kada je svaka pjesma cjelina ali i sastavni dio još veće cjeline, kada, kako kaže Paul Klee, »umjetnost ne repro-

ducira ono što je vidljivo, nego ona čini vidljivim«. U *Novaljskom sujetlopisu* ne vidimo samo otok Pag, jer antena ovog otoka je u Charovskoj uvećanoj prostornosti, a pjesnikinja zatječe vlastitu imaginaciju u trenutcima, kako kaže Nikola Šop, dolutalim iz svemira poput dimova poprskanih kapima ugašenih zvijezda, plavičasto svijetle boje.

Lingvistički, sintaksa je najjača Škuncina transformacijska moć, ona koju Noam Chomsky zove teorijom prikaza u umu — mentalnih prikaza i algoritamskih sustava koji oblikuju glavni dio teorije značenja. Jednostavnim, gotovo dječjim načinom pjesnikinja ispisuje rečenicu po rečenicu:

U dnu dvorišta papirnati brod. Nasukao se na hrapavu koru badema, usidrio nadomak vrta. Preko njega otječu truli listovi. Pod palubom vrtlog usitnjenih peteljki lavande i ružmarina (Papirnati brod).

Upravo u toj »izglednoj« jednostavnosti krije se najkompleksniji jezični odnos: sintaktičke površine i dubine strukture. Premda u pjesmi nema mora, prisutni su glagoli *nasukao*, *usidrio*, *otječu*. Potpuno suprotan kodni plan je *dvorište*, *vrt*, *bademi*, *lavanda*, *ružmarin*. Treći strukturni upliv kao da nema veze s prethodnima: *papir*, *hrapava kora*, *list*. A sve ih geometrijski spaja ta mala papirnata brodica koja već u četvrtoj rečenici postaje golemi brod pod čijom palubom buja vrtlog! Kompleksna jednostavnost pjesme krije se upravo u jezičnim slojevima, tamo gdje mi vidimo sintaksu i tekst, prethodio je niz fonoloških, leksikoloških, semantičkih pravila, čitava jedna gramatika uma.

Cijelu bi studiju mogli ispisati o Škuncinoj metaforici. Redupliciranost jezičnog znaka, raskol između pojavnog i pojmovnog svijeta, sraz užasne ljepote koju priroda procesuirala i stanja duše nježnih a silovitih osjećanja koje prati svijest — čine da se metafora u metafori ogleda, jer pjesnikinja je neprekidno prisutna na rubnim područjima leksema, na mjestu gdje počinje onaj asocijativni put koji će izazvanu paradigmu vratiti u sintagmu. Njena metafora odjekuje kao zvono iz dubine vjekova, iz bunara koji nutrinu svoje presahlosti puni nebeskom vodom. *Na dnu smo nebeske kupke pritisnuti kapima*, kaže početak pjesme »Kiša na otoku«. Njena je metafora upravo na dnu, u podnožju slika kojima misli, pretvarajući ih u alegorije, simbole, sve do mitskog kruga koji se ponovno pretvori u metaforičku točku, stalno polazište. Jer u istoj je pjesmi i zrcalo i lokva, i odjek i odraz, a sve to pokrene mala kišna kap. Metafore su najčešće imenske

sintagme (celofanski zrak, podzemni ležaji, iskrice planktona, grozdovi noći, koplja sunca, ohlađena sjena, žilice mora), ali isto tako riječi »putuju« s glagolima, *vezuju, usidruju, plutaju, pougljene, mrve se, svjetlucaju, rasiplju, lahore, ljeskaju se, tvrdu, napućuju, otječu* — oživljavaju nepokretnost slike, dube snagu prirode ljudskim osobinama: *Korijenjem pod zemljom smokva traži sunce; Ispod suhozida i stabala lokva otvara dno; Mreškaju se krila opora zraka; Koliko je munja položeno u kamenim stijenkama?; More ispire podzemne ležaje, gladi kosti i lubanje.*

Novaljski svjetlopis njeguje tradiciju doslovno silazeći u bunare u kojima odjekuju stara zvona starohrvatskih crkvice. Starohrvatska riječ svjetlopis danas se više ne koristi, kažemo: fotografija. Zapis svijetla završit ćemo stoga »Noćnom pjesmom«, jer upravo noć zapisuje svijetlo.

Otječe noć. Sami smo. I to je dobro. Može nam prići anđeo s napuštena groblja, osvijetliti fenjerom pješčano lice. Njegov znak oblak je, postolje na koje liježe prije svitanja.

U vlažnoj užadi iskrice planktona. Riblje ljuske skupljaju sol pristigli u zapusima s drugog mora. Bljesak svjetionika zasijeca katranastu crninu, čvrstu opnu zaljeva.

Odasvud mrak. Čini se pougljenit će prostor koji se gasi s brodicama. Vjetar podiže mreže razvučene rivom. Između kamenih kocki posušene alge. Škripe usidreni kočari.

Riba uhvaćena u očice prepleće se s ostacima svjetla. Noć skraćuje prostor. Galebi hvataju odbačeno.

Možda Goetheov zadnji uzvik »Više svijetla!« ne bi uslijedio da je znao napuštati i biti sam. Kad smo sami, to je dobro. A ako želimo više vidjeti, trebamo prije svega naučiti gledati.

POETIKA DRAŽENA KATUNARIĆA

Jednu od svojih deset zbirki poezije Dražen Katunarić neslučajno je započeo pjesničkim prisjećanjem:

*Vrhunski cilj
bio bi
otići čist
iz života
ti si ga ispunio*

Izdvajamo stihove Mallarméove pjesme, ali sada ne kao uvod u psalmičnu Katunarićevu poemu, requiem o jednoj nevinoj smrti (*Pjesan o Stjepanu*, 1996.), već kao početni korak, uvođenje u čitanje, poimanje i tumačenje cjelokupne Katunarićeve poezije, budući smatram da se po mnogo čemu izdvaja iz »generacijski« obilježenog hrvatskog pjesništva (npr. »semantičkog konkretizma«) a ujedno pruža mogućnost otkrivanja kompleksne, sadržajne pjesničke poetike. Dva-žen Katunarić odabire Mallarméov iskaz iz tematskih, idejnih, ali i književnoteorijskih razloga. *Čistoća* je najdominatnija riječ Mallarméove poruke, ali i Katunarićeva htijenja da zaštiti poeziju od svakog tuđeg upliva, umota je u bjelinu svojih, gotovo privatnih semantema: možda *snijega*, možda *pustinje*, *imele*, možda kristalnog odbleska horizonta u onoj tankoj liniji svijetla koje razdvaja ili spaja Nebo i Zemlju, dno i površinu mora. Tematski nosilac Mallarméove poruke: otići iz života — već priziva onu unutrašnju zamku pjeskolovke, nestanka u fiktivno, nebesko, idealno, u Umjetnost kao cilj, kao odabir i utočište.

Čistoća leksikološki nosi i niz drugih konotacija: osim bjeline ili ne-boje koju propušta u svojim semantičkim rubovima, ona podrazumijeva iskrenost u etičkom raspoznavanju svijeta, najteže ostvarivu pjesničku nit koju u svojim arijadninskim klupcima pjesnicima u nasljeđe ostavljaju Baudelaire, Bertrand, Rimbaud, Mallarmé. Nije riječ samo o moralnoj ispovijedi svih svojih sebe bjelini papira, već i o egzistencijalnoj mučnini samospoznaje, spuštanja u sebe kao u kakvu dekadentnu špilju. *Čistoća*, bjelina, iskrenost i nevinnost imaju svoje dekadentne polove, utjelovljuju početak i kraj, uzrok i posljedicu pjesničkog nauka. Pjesma se rađa iz bjeline papira, iz sjećanja.

Riječi ne smiju nikada zaboraviti svoj tajni odnos prema zaboravu, kaže Maurice Blanchot, a Katunarić ne zaboravlja, kako u jednoj pjesmi kaže: *sa sobom uvijek ponesem malo lebdećeg pepela*. On i započinje mramornim Bakhom, dionizijskim pjevom bijelog kamena iz kojeg je pjesma potekla kao voda, nevina i naivna u svojoj himničnoj, psalmičnoj, ritualnoj svečanosti. Upravo tu, u izvorištu, Katunarić čita i ispituje mitem pjesme, u njenim arhaičnim zapretenostima pronalazi sličnosti zaborava i svevremenosti, antike i suvremenosti, jer povijest pjesme je poput geometrijskog lika, romboida koji pluta u vremenu, noseći u svojim tankim rubovima predsvijest i podsvijest riječi, njene uspone i padove, njene pretvorbe u metafore i simbole, njene uzročno-posljedične veze, ali uvijek i tihu bjelinu prvotnih značenja.

Nahranjen vremenom pjesme Katunarić prima labirintalne poruke njenih Tvoraca, ispisuje motive koji se sami od sebe pretvaraju u znakove: *snijeg, pučina, pustinja, more*. Primjenjujući psalam, himnu, epigram, odu u moderno nametnutom ritmu doba koji je danas više govor no pjev, iste te riječi postaju samo posljedica vlastitoga riječnog dualizma, dvojbenosti koju prepoznaje Pjesnik u težnji za Idealnim. Stoga je u pustinji moguće vidjeti i doživjeti vuka, kurjaka, umjesto pučine ugledati prljavo dno, naježene škrape, u moru »sipke taloge bolnog pijeska«. Ideal pjesnikov je privid (raj iz kojega nikada ne možemo biti prognani) nastao u sukobu, dodiru i srazu sa Životnošću. Bjelina, čistoća i nevinost tako mogu biti samo profinjene nijanse crnila i tmine, laži i licemjerstva, profane žudnje ili pak prezrelosti. Antonimija prethodi svakoj potrazi za smislenim, iskrenim nastajanjem pjesme u vremenu koje je progutalo sva vremena, u rubnom dodiru stoljeća, milenija. Pjesma je uvijek »dvogubost utjelovljenja«, uspostavljanje odnosa vida i privida, govora i pjeva, ideje Dobra, vječito narušavane životnim primjerima zla.

Poetika koju Dražen Katunarić gradi i uspostavlja krije se upravo u krivulji suprotnih smjerova, kada već samom idejom o silasku teži usponu, uzdizanju u onaj zemno–nební prostor vječne težnje uskrsnuću nove spoznaje, djetinjaste gladi za životom čistim i nevinim, jer pjesnik se ne odvaja od zbilje ni u trenucima prepuštanja drugom vremenu, trenucima silaska u sakralnost i profanost svakog estetskog grijeha umjetnosti. Ispituje dekadentnost čovjeka i vremena, sučeljava antitetične kodove iz kojih se rađa umjetnička riječ. Esejističkim načinom kazivanja sam autor objašnjava tu, ne samo pjesničku dvojnost:

U dvojbenosti i dvosmislenosti umjetnosti nalazi se i zametak dekadencije. Dvoličnost svoga bića čovjek prenosi u umjetnost, gdje se sukobljuju Ideal i Životnost. Naime, za čovjeka je jamačno važno uspeti se do ideala čije podrijetlo je u Bogu, ali samo kušnjom, sučeljenjem, i kemijskim, umjetno zagađenim spleenom, koji predstavlja vrst estetskoga grijeha premda je konačni učinak jedinstven. Srž dekadencije sastoji se upravo u toj čežnji za idealom, za napuštenim redom koji je pomiješan sa čuvstvom gubitka, ali isto tako pretpostavlja stanovito sudioništvo i suradnju s propašću, zbog koje se javlja krivnja i potreba za metafizičkom utjehom (Dražen Katunarić: Priča o špilji).

Možda bi bilo najtočnije reći da Dražen Katunarić, inače i prozaist i esejist, poezijom uspostavlja svojevrsnu estetiku dekadencije kao najživlje kategorije postojanja i smisla. U vremenu kada i sama pjesma postaje čežnja, Katunarić se poziva na esejizam riječnog tkiva, a pišući eseje pjesnik u njemu poziva Pjesnike:

dvije su težnje u dekadenciji: jedna prema gore, a druga prema dolje, kao što bi rekao i Baudelaire: U svakom čovjeku, u svakom trenu, postoje dva istodobna traženja, jedno u pravcu Boga, drugo u pravcu Sotone. Zazivanje Boga, ili duhovnost, jest želja za uzdizanjem, zazivanje Sotone ili animalnost jest radost silaska.

Povezivanje pripovjednih i esejističkih motiva s idejnom potkom poezije istoga autora naprosto se nameće samo po... pjesmi, jer od *Mramornog Bakha* do *Kule od bjelokosti* pjesnik dokazuje kako je pjesma središte svih književnih oblika, ona koja svojom dubinom uvlači i gusne misao najtežeg eseja, uzvisuje i rasprostire refleksiju događaja iz priče, a svojom sićušnošću od snage riječi i njenih pretvorbi raste u gromadu, meteorski romboid pristigao iz prostranstva Svemira.

Dražen Katunarić pjesnik je kojeg uistinu nije moguće (pa ni potrebno) svrstavati u određenu pjesničku generaciju. Zbirkama pjesama javio se u možda najtežem dobu hrvatskog pjesništva, dobu kojeg je Hrvoje Pejaković koncizno odredio sintagmom *izmicanje oslonca*, Zvonimir Mrkonjić pak uobličio slikovitom igrom riječi *grupni portret s pukotinom*, a Branko Maleš osjetio u suvremenoj poeziji *lažni avangardizam zamorne recepcije*. Osamdesete i devedesete godine hrvatske poezije zaista su godine »strasnih razlika« istih generacija, godine »quorumovaca«, »semantičkih konkretista«, »pitanjaša«, »of-fovaca« — premda je Pejaković prateći mlade pjesničke naraštaje upozoravao na spoticanje na ne baš utemeljen pojam »književne generacije« koji često može dovesti do krivotvorenja zbiljskog stanja i zanemarivanja posebnosti koje nadržavaju generacijski obzor.

Budući je Dražen Katunarić rođen 1954. možemo reći da danas pripada »srednjoj« pjesničkoj generaciji, premda je uistinu vrlo teško izdvojiti iz te generacije bilo koga sličnog ovom autoru, jer već je prvom knjigom pjesama *Mramorni Bakho* (1983.) pokazao upravo »nadržavanje generacijskog obzora«, prvenstveno posebnim načinom pjesničke »gradnje«: pjesnik ne odabire stih ili kiticu, to čini sama pjesma, sloboda iskaza ograničena je samo pitanjima osobne pjesničke slobode, pa ćemo naići na vezan i slobodan stih, iako se rijetko i neslučajno pojavljuje i pjesma u prozi. Pjesma koja je »generacijski«

izgubila oslonac, zavukla se u pukotinu nekog lažno stvorenog avantgardizma, spontano je kod Katunarića ispreplela svoje genološko izvorište kazivanja s odlikama drugih rodova, posebno onima koji su joj bili najviše udaljeni: pričanje, komentiranje, esejizam. Gradnja pjesme proizlazi iz trenutka u kojem se piše, a kod Katunarića gotovo uvijek osjećamo pedantnu, gotovo bojažljivu težnju k preciznosti bilo kojeg oblika koji želi biti izgrađen riječima. Strah za riječ pridaje ovom pjesniku vrlo osjetljive nijanse pristupa napisanom, ponekad se čini da već jednoj riječi (koja je možda intimni neologizam svog antitetičnog sjedinjenja) prilazi kao da silazi u špilju, bojeći se dubine njena sadržaja, sintagmi koje će je dočekati, oštih rubova koji bi je mogli povrijediti. Istodobno, njegov istančan sluh za vrijeme ne prihvaća avangardno i apsurdno onako kako to velika većina pisaca gotovo sociološki utemeljuje, on rasitnjava svaki pojam zasebno, ogleđa ga u zbiljskoj pojavnosti, u fragmentu nekog individualnog odblijeska — ali uvijek u vremenskom ritmu, u tradiciji koju sam odabire kao važnu i supostojeću.

Kritičar Ivan Božičević primijetio je da zbirka *Mramorni Bakho* uopće ne djeluje kao pjesnički prvijenac, a već u njoj zapaža nešto slično onome što će kasnije izdvojiti i Hrvoje Pejaković iz zbirke *Pučina* (1988.). Riječ je, kako kaže Božičević, o nadi u obnovu demijurške kreativnosti, opet dosegnutoj izvornoj moći poezije *da magijom prizove, imenuje, zasnuje nove kvalitetno autentičnije prostore, prostore opskrbljene zalihama duhovne građe*. Hrvoje Pejaković izdvojiti će u Katunarićevoj pjesmi *mišljenje prožeto povjerenjem u smisao; nagovještaj puta k istinskom iskustvu*, a čini se da je upravo riječ o odlikama koje izdvajaju Katunarićeve poeziju »generacijski«, što istodobno znači da se susrećemo s pjesnikom koji uistinu jest utemeljio vlastiti način bavljenja pjesništvom, možda i nesvjesno uspostavio teoretske odnose esejističkog i pjesničkog, vrlo strpljivim i nenametljivim putem postupne gradnje.

GRADNJA 3

*Nije to moj prijatelj koji dobije gljivice
i ospe se čim obuče košulju od sintetike već ta
osjetljivost potječe iz dubine, iz korita organa
a živi polako sprovode tu bol na površinu, pretvaraju
je u kamen i muku, onako kao što je, na kraju, i iz
Njegovih rebra nastala gotika.*

Kada govorimo o gradnji pjesme, opet ne zapostavljamo i sagledavanje gradnje cjelokupne poetike. To je već u ovoj pjesmi moguće

pokazati, paralelno s osvrtnom rečenicom kritičara Zvonimira Mrkonjića: *U pjesništvu Dražena Katunarića najizravnije dolazi do izražaja bit pjesnikova kršćanskog svjetonazora: pjesništvo i svekolika djelatnost čovjekova jesu pohvala stvorenom i postojećem kao očitovanju Tvorca*. Katunarić štuje ono što je Stvoreno, ponekad podražava onako kako mu iskustveno spontano nametne: ritmom, nazivljem, sjećanjem ili direktnim obraćanjem.

Izravnost koju Mrkonjić spominje možemo očitati u spontanom obliku pjesme, onom kojeg je proizvela njena unutrašnja gradnja, njeno spoznajno očitovanje. Ako je riječ o psalmima (*Psalmi*, 1990.), izravnim molitvenim obraćanjima, oni su ovdje zato što se idejno nametnula potreba za prvotnom uspostavom reda, ali istodobno i jasno htijenje da novo doba sažme iskustvo od starog doba koje je istu muku znalo prevladati, pokazati smjer, put, mjesto:

*Bože, pomози mi da pogledam na pravo
mjesto; Bože daj mi otići na dobru stranu*

(Psalam o odlasku).

Na taj način Katunarić postiže neposrednost i u velikim pjesničkim cjelinama, u poemi–requiemu, spomenutoj zbirci *Pjesan o Stjepanu*, u kojoj ne samo da uspijeva doseći riječima (ali i bjelinama) stanja iskonskog bola, nego pronalazi i onu drugu, denotiranu koordinatu, kako je taj bol pokret, užas, ludilo, kako propada u zbiljski fizički izraz, u mimezis zbilje koji nije literatura, jer tada zbilja oponaša osjećaj:

*iznad mene
gore na katu
ispod crvena krova
neka žena
obula Stjepanove čizme
vojnički slaže
pete
klapa noću

ispod krova svu noć
usred muka
klapa

je li luda
o Bože?*

Oksimoronijskim okretom Katunarić vraća zbilju pjesmi, baš kao što je dekadenciji pronašao optimističnu težnju usponu, dovodi nas do saznanja *kako je smrt na koncu konca / osmijeh;*

*kako Stjepan nastavlja
u tom smjeru
sa smijehom
ili zadirkivanjem
anđela*

Ne zaustavljajući se ni na jednoj pjesmi (zbirci) kao otkriću vlastita puta i načina, Katunarić postavlja i otvara drugačija, ozbiljna pitanja ne samo magijske, onirične, nego i zbiljske i stvarnosne moći koju poezija sažimlje. Ponekad se učini da Katunarić želi provaliti iz Pjesme, razbiti je u ogledu zbilje, proviriti iz nje u javu, pretvoriti sve apstraktne pojmove u tijelo, materijalizirano, budno:

*šetnja motorom u parku
probudi se trgni
vozim te na jawi*

(Java)

Katunarić primjenjuje postupnost u gradnji pjesme, onu koja odmah samu sebe preispituje u predznanju: tradiciji koja se sama po sebi nametne, u iskustvu i iz iskustva, još puno prije no što je uopće bila jezični znak. U samim je riječima ljepota i otrov, one su svete i banalne, teške i lake. U razdoblju kad je hrvatsko pjesništvo postajalo zaraženo općim pjevom besmisla, kada je »ispitan i krajnji obod destrukcije/fragmentarizacije smisla« (Hrvoje Pejaković) Katunarić se vratio riječima i postupnosti gradnje, uronjen u zbilju jednako duboko kao i u tradiciju, neopterećen »modernom osjećajnošću« ili pisanjem drugih. Njegova tajna pjesnička odlika jest strpljivost:

Strpljiv sam po prirodi, pogotovo za Nepoznatog

(Sa zemlje).

Prve tri zbirke pjesama (*Mramorni Bakho, Pjeskolovka i Himba*) preispituju pjesmu, njen zvuk i sluh, siže i rast. Iduće četiri (*Pučina, Psalmi, Strmi glas, Nebo/Zemlja*) ispituju pjesništvo. Leksikološki se plan spontano, ali i obazrivo prepušta sintaksi, tada psalmično postaje ritmično, tada praznine između riječi nisu samo uzimanje daha već postaju »neizgovorena riječ«, tada je »puno prazno«, a prazno postaje puno, riječi se izgovaraju »u sebi«:

*slogovi se prebrzo množe, traže jedan drugom kraj, stoje na repu
pa poskoče do njuške i tad se sve zavrti u mozgu i promašuje*

(Vuk: neizgovorena riječ).

Tek u *Pučini* pjesnik je zatečen prostranstvom poezije, ali i njenim bogatstvom, onim koje posjeduje bjelina pustinje i iskustveni rast, sipki talozi bolnog pijeska i neka nova snaga — *kao da bi sad sve trebalo iznova otpočeti u nijemim otkucanjima mraka*. Tako je iznova i započelo u zbirci *Nebo/Zemlja*, kada se ono očekivano more iz *Pučine* smjestilo upravo između dva naslovljena prostranstva, sakrivši u osrčju mit, neizgovorenu priču o sebstvu i Ikhtysu, o labirintalnoj samotnosti iz koje Pjesniku postaje jasno da

nikad progovorio nije iz srca, zapjevao iz duše malo razgaljene.

(Moram odseliti odavde)

Blizina Neba i Zemlje postaje pomalo zastrašujuća, posebno u svojoj odraznoj slici mora, kada pjesnik

roni i samotne zvijezde na kojima / počiva nebo

(Kad ulazim u more).

Slijedi *Pjesan o Stjepanu*, povjerenje ukazano poeziji da primi i usiječe tugu u svoje bjeline. Već ovdje je svaki fragment poeme svoja »kula od bjelokosti«, svaki je stih isklesan redukcijom ublažena zamaha. Jednostavnost iskaza koju Katunarić ovdje pokazuje plod je dugotrajnog posla s riječima koje ponekad treba i oduzimati, kočiti im uobičajeni slijed i red, zaustavljati ih tamo gdje izbija misao, otvoriti njihovu sugestivnost, ucrtati otiske. *Lijepak za slavu* (1998.) uspostavlja se vremenski i prostorno u odnose pjesme i pjesništva, propitkuje zbilju, začudnost njena opetovana ponavljanja. Katunarić iskušava poeziju kao »istinski modus ljudskog govora«, pjesma je sada prizemljena, sudarena sa svim etičkim, društvenim, barbarskim i suvremenim osobinama svijeta u kojem živimo i koji živi nas. Ta pjesma više nije psalam, nego njegov antipodni obrazac: epigram, sažet, koncizan i oštar u izrazu, u jakoj tradiciji Meleagara, Marcijala, Simonida. Već smo napomenuli kako Katunarić gotovo nikada nije pjesmom udaljen od zbilje, a sada je naprosto zaronio u zbiljsko vrijeme, sadašnje koliko i arhetipsko, u »obično prošlo« i »neobično današnje«. Pjesma je dosegla potrebu da samu sebe opiše, u suvremenom pjesništvu najčešće negativnim kategorijama, suočena zbiljom koja nudi najprirodniji jezik, spontani govor prepoznatog vremena

koje doživljava svoju hipertrofiju etičkog, jezivu promjenu ljudskog koje je nekoć »duhu vjerovalo«, a sada »grize u but moći« i svoje snove lijepi o čelo Ciganinu sviraču. Katunarić otkriva čitav niz demoraliziranih odlika: potrebu za nasladom bez osjećaja i duše, oholost sakrivenu u dobrohotnost i darežljivost, lakovjernost, licemjerje, bezdušnost, zavist, mlakost, umišljenost, sitnodušje, pokvarenost, vulgarnost, banalnost, neodlučnost, lijenost. Katunarić se i ovdje izravno obraća, čak inverzivno koristi psalam u naslovima pjesama, beskrupulozno pokazuje kako čovjek zaboravom svoga zla to zlo iznova izvlači. U ovakvoj izravnosti sasvim je oslobođen za poigravanje stihom i govorom, tako da spontano, u čežnji za samoponištenim lirskim poseže za pjesmom u prozi, oblikom kojeg neprekidno iskusa i kojem se vraća gotovo u svakoj zbirci.

Zadnja, deseta knjiga pjesama vraća se bjelini, ponovno pjesmi kao cjelini, ali i oniriji snijega. Ona poetska misao o čistoći i nevinosti, bjelini i iskrenosti, sada je nesakrivena u *Snu snijega*. Taj je san opet zbiljom ulovljen u trenutnom krajoliku, nekim novim »silaskom« Katunarić pronalazi dječako pismo: umirenu deskripciju bjeline koju narušava tek nemir dubine, nečega što buja ispod meke, romantične površine.

Možda je upravo karakteristično da svaka zbirka ima pjesme koje možemo nazvati spontanom izdajicama vlastite poetike, kretivnim zaokretom u slutnju nekog budućeg načina, neke još nepostojeće, nove zbirke. Stoga nije neobično da je već *Pučina* ponovila pjesme *Himbe*, *Mramornog Bakha*, *Pjeskolovke*, ali je isto tako baš *Pučina* kao središnja zbirka nagovijestila tada još neslućeni ciklus zbirke koja će nastati tek deset godina kasnije. Jer već u *Pučini* pjesnik je *zagnjurio i rukama i nogama u snijeg*, kada je u padu raspoznao što je tijelo, a što duša. Nastavak istog pada je već prva pjesma najnovije zbirke:

*

*Sunce je zubato jer se smije.
 Bjelina me zakiva u snijeg, bez lopate.
 Snovi su bijeli i prazni.
 Tragovi suvišni. Ptica smeta.
 Bacih se na leđa da ostavim sliku.
 Očistit ću anđelu lice s nekoliko gruda i pahuljica.
 I nestat ću
 kao snješko iz sjećanja ljudi.*

Dodajmo na kraju još jedno značenje bjeline. Doba kraja stoljeća i tisućljeća traži čisti, novi, neispisani list papira. Dražen Katunarić uvijek je znao pronaći Arijadninu nit, a posebno u dobu koje ne zna hoće li se okrenuti crna ili bijela strana planeta. Kratki bljesak, nagovještaj slike u kojoj se začelo povjerenje u pjesmu — i bit će pjesma, dovršena onoga trenutka kada je oblikuje Vrijeme i iskustvo, kada se topizmi iz limba zaborava isprepletu novim, pronađenim smjerom pamćenja, hraneći se smislom koje nudi novo doba. Jer, Katunarić voli voditi svoju misao, ne kočiti je definiranom, strogo određenom idejom. Budući je neprekidno blizu ishodišta pjesme on sada samo slijedi krhki put njena silaska i uspona, promatra odraze koji krhotinama njene razlomljene prirode uvijek pokazuju i našu sliku, baš kao što pustinja rasprostire svoja zrnca do nedogleda — tamo gdje u dalekom horizontu tvori pučinu i baš kao što ledima padamo u slobodnoj putanji u novo stoljeće, u svoj snježni odraz, anđela koji treba ostati u sjećanju ljudi.

L I R S K A G R U B O S T
I L I P R O Z N A N J E Ź N O S T

MARINA ŠUR PUHLOVSKI: *ZATOČENO ZNANJE*.
STAJER-GRAF. ZAGREB, 1998.

Pitanje je koliko gradnja poetskog svijeta zavisi od samih poetizama, u kakvom su književnorodovnom, genološkom odnosu poetizmi s prozom, u kojem jezično-analitičkom smjeru krenuti da bismo razdvojili pjesmu od priče? Marina Šur Puhlovski ide neočekivanim, zapravo obrnutim putem, ona pjesmom priču nastavlja, čak je i podnaslov zbirke *Zatočeno znanje* ispisala kao *Tajni život II*, dakle kao nastavak svoje prethodne knjige kratkih priča.

Možda je pogrešno reći nastavak, to je više povratak prozi iz koje treba izdvojiti neispisano, zatočeno, u proznom kontekstu — sižejno, uvući se stihom u prozne segmente, denuncirati pripovjedni ton i dodati nešto treće, ni prozno ni poetsko, ni epsko ni lirsko. Nazovimo ga međutonom, PRIVIDOM u genološkom rasporedu, propadalištem u postojanje autorstva, osobnog tona, načina pripadnog samo određenoj osobi koja dakako gradi svoj tajni pjesnički život, jezikom one poezije koja bježi od poetizama, ali i svake lažne gradnje, ukrasa, uljepšavanja.

Odgovor na početno pitanje: ovisi li gradnja poetskog svijeta od poetizama zapravo je negativan, što upravo pokazuje i dokazuje zbirka pjesama *Zatočeno znanje* Marine Šur Puhlovski.

Marina piše pjesme upravo u tom prozno-poetskom međutonu, ne dopuštajući nijednom prevladati, čak ne dopuštajući da bilo što preuzme vodeću ulogu u pjesmi pojedinačno. Svijet njene refleksije i emocije sapet je, reduciran i škrt. Škrtost kao odlika slična je i podudarna onom stilističko-semantičkom planu kojeg koristi Hemingway u svojim kratkim pričama, npr. u priči *Brda kao bijeli slonovi*, kada je upravo neizust potencijal koji provocira čitatelja, kada emotivno propadne u crnu misao, nekomunikaciju, strah od neprepoznavanja sebe u očima drugih. *Crne misli* nisu samo naslov ciklusa zbirke *Zatočeno znanje*, one se pretvaraju u tematske, čak idejno prerastaju u dekadentne misli kada, kako kaže njena pjesma, *kraj postaje naš cilj, te se naše postojanje, dotad neprekidno pod sumnjom, u konačnom shvaćanju približava vječnom*.

S druge pak strane njena je škrtost popustljiva u jednom šavu, opet ću navesti primjer jednog prozaiste — Hermanna Hessea, kada se i u Marininoj pjesmi dogodi onaj Abraksas, kada je jednostavno nemoguće zaustaviti to nešto što samo od sebe izbija na vidjelo, baš kao neko zatočeno, pričuvno znanje o sebi i svijesti koja raste od djetinjstva prema mladosti, od mladosti do — bilo koje mjere postojanja.

To NJENO vidjelo pretvara sve do tada usputno, u središnje, važno, kao kad se ni iz čega stvori prepoznatljiv simbol, bez prethodne poetske, metaforičke pripreme, jer riječ je o apoetizmima, o bijelom kuhinjskom kredencu kojeg je trebalo oprati prije očeve smrti, o djevojčicama Derado, malim susjedama koje majka poziva na ručak, o Lunu, kralju ponoći, o dvije starice o kojima ovisi bit politike svijeta, na kraju krajeva o mitskom, bajkovitom Cvilidreti što poput srditog patuljka udara u zemlju nogom i u nju propada.

Život je san, kaže nam drugi ciklus, ali onaj koji gore, visoko, gradi svoje krhko domaćinstvo, onaj san u kojemu se vježba smrt, onaj san u kojem je nemoguće zaustaviti udarac. Marina se igra onim pojmom inverzije kojeg je uveo Carl Gustav Jung, ali ne na planu osobnosti, nego na planu života koji nam se nudi i koji se od jučerašnjeg može naglo pretvoriti u tamnicu ili pak bespuće, morsku površinu, ohrabrujući glas. Ona spaja senzibilno i naturalno u zajednički simbol, zapravo raznovrsne slike stapaju se u jedinstven, harmoničan ton iste snage, intenziteta, timbra. Sve što se u ovoj zbirci čini neobičnim i stranim, nedokučivim i neproničnim, zapravo je oksimoron apoetiz-

mu, dakle novostvoreni poetizam, jer je intiman, time i privilegiran, najvažniji. Ono što je u ove pjesnikinje duboko usidreno, zatočeno, zapriječeno, nije ništa drugo do jedno duboko čuvstvo kojemu je izmakao i pobjegao smisao, stoga on i jest međuton i napor da se učini shvatljivim jedno podsvjesno stanje, a da se pri tome ne razori prijenosom na racionalni, pripovjedni ton, kojem se ova poezija za-pravo neprekidno vraća.

Budući da je taj povratak gotovo najteže objasniti, poslužit ću se na kraju analognim primjerima iz same zbirke *Zatočeno znanje*: ispričati kafkijansku zebnju moguće je pretvorbom u sliku srcolikog lišća koje pleše negdje iza nje, pjesnikinje, a ona se, na putu prema ljubavnoj ložnici, boji okrenuti.

*Jednom dok sam išla
u ložnicu svom dragom
pustom cestom
mimo jesenjih vrtova
zaćuh,
za leđima,
kovitlanje suhog lišća.*

*Osluhnuh,
ushićena,
ali se odbih osvrnuti:
da ništa ne podijelim
s praznim očima ulice!*

*Neka lišće,
kovitlanje,
moj dragi
naša ložnica, zauvijek postoji
tek u meni samoj.*

(Lišće moje ložnice)

Ispričati doživljaj smrti svoga oca, ne znači samo ispričati priču o ocu, nego, baš kao što naslov ciklusa kaže, ispričati priču o »uspostavljanju veze s ocem«, kojem se za bolničke dane, ali i za oproštaj — kupuje u trafici roto-roman *Lun, kralj ponoći*. Treba ispričati i smrt, nazvanu četvrtim članom obitelji, a na kraju sve to spojiti u sliku: oca koji umire u sobi »od svoje smrti« uz pojačanu sliku bijeloga kuhinjskog kredenca, konačno opranog. Ono što je otac uvijek od kćeri tražio, dogodit će se tek nakon njegove smrti — tek kraj je donio

bjelinu, temeljenu na crnim mislima, opet se konačno približilo vječnom.

Atmosfera proznih momenata života može se pjesnički ispričati, a Marina Šur Puhlovski tako i ispisuje zbirku poezije, znajući da mora dovršiti nešto što je u prozi započelo kao nepripadajuće, nešto što samo po sebi jest zatočeno znanje, premda pokazano najjednostavnijim, čak banalnim prizorima svakodnevnog života. Na taj način ona otvara mogućnost još jednog načina pjesničkog kazivanja: kada se uza svu oporost, povremeno grubost i ljutnju, škrtost i reduktivnost, otvori redundantni, osjetljivi ton — vjerojatno tajni, sakriveni ton svih naših života, kada, kako bi Marina rekla, neiskrenost susretne iskrenost.

Treba odmah reći da se u tom susretu baš ništa posebno ne dogodi. Jer u rezignantnom dobu ništa više ne iznenađuje, a ljudsko biće prestaje biti mjerljivo emotivnim skalama — ni radosti ni bola, ni patnje ni sreće — baš naprotiv, prevlada uvijek ona kafkijanska zebnja, krivudava linija zakočenih osjećaja koji, zatočeni, postaju samo suho, neranjivo prebivanje u preživljenom životu, u kalupu nečega što je život možda nekoć bio.

Zatočeno znanje zbirka je o svijetu bez ljubavi, zato ni pjesma ne može više biti lirska, osjećajna, osjetljiva, ranjiva. Svojevrсна zastrašujuća rezignacija do koje je čovjek u našem dobu doveden slila se preko ruba stoljeća i dala naslutiti da se baš ništa ne će promijeniti, ukoliko se čovjek drugačije ne odredi. Možda prije te promjene treba proživjeti Pad, do Dna.

*Male Derado,
djevojčice
s travnjaka ispred kuće,
jedna crna
druga plava, s uvojcima,
s bijelim psićem,
i majkom na prozoru,
što ih,
nasmiješena,
zove gore —
na užinu...
Zadnje sretno vrijeme
koje gle! —
već nestaje!*

- *Na tu sliku pada
usud mrtvog neba —
ubija
majku,
psića,
mlađu Derado — s uvojcima.
Nisu to usponi i
padovi,
kao kod svakodnevnog života
već sam Pad,
do Dna.*

(Male Derado, moje susjede)

SAVTAJ JAZZ

MIROSLAV MIĆANOVIĆ: *ZIB*. MEANDAR. ZAGREB 1998.

Miroslav Mićanović (1960) — antologičar, pjesnik, prozaist, esejist, urednik časopisa »Quorum« i biblioteka u izdavačkom poduzeću Naklada MD — do sada je objavio knjige pjesama *Grad dobrih ljudi*, *Zid i fotografije kraja* i *More i prašina* (grafičko-pjesnička mapa, pjesme koje sada nalazimo kao ciklus, sastavni dio nove zbirke *Zib*).

Odmah treba reći da zbirka *Zib* nije samo zbirka pjesama, premda je već i takva tvrdnja nesigurna s obzirom na moći i dosege samog pjesništva i njegova čudesna puta u novom dobu. Ipak, zbirka se sastoji od dva dijela: *Joba* i *Jazza*, prvi je dio sastavljen od početne istoimene pjesme *Job* i dva ciklusa pjesama: *Blaženi trenuci disanja* i *More i prašina*; dok se *Jazz* sastoji od istoimene priče *Jazz* i proznog ciklusa *Nedjelja*. Pretapanje poetsko-proznog diskursa nije niti neobično niti neuobičajeno, a stilske odlike stvaralaštva Miroslava Mićanovića zapravo i jesu na razmeđu genoloških polova poezije i proze, kojima se spontano pridružuje esejizam.

U prvom, pjesničkom dijelu, nalazimo citate proze Jerzy Andrzejewskog (iz knjige *Ide skačući po gorama*) i Henry Rider Haggarda (*Ona*), dok u drugom, proznom dijelu Mićanović citira pjesnika Krešimira Bagića (pjesma *Za med nisu potrebne riječi*):

*a tekst nastaje
kao trag u pjesku
usput*

i
unazad

Događaj je u Mićanovića glavni nositelj i pjesme i priče, a Domo-
vinski rat prodire kao *onaj početnički, tvornički, / nedorađeni i stvar-*
ni zvuk, zvuk jeseni, zvuk / klavira, zvuk sirene. Trenutak bilo kakvog
prizora biva sakupljen u pjesmu, *samo da se ne mora reći riječ*
poezija:

*

na putu od slobostine do golske
blaženi neispunjeni dijelovi dana, kad je
prva stanica ispred portira, kad se pas vuče
po otpadu. mračni mladići natežu ruke. mir
prve sjene iza semafora.

na putu od golske do slobostine.

blaženi trenuci disanja. kad se ne mora reći
riječ poezija. kad o tijelu žene ne govorim »mi«.

Čitav prvi dio zbirke varira »opću blizinu smrti«, prizore iz sjećanja
koje pjesnik ne želi prepustiti zaboravu, nepovezane slike, »odlomke«
ionako nepotpunih mozaika koji trebaju sačiniti povijest:

Tako si dosadan,
ti čitav život opisuješ nekoliko
prizora koje nisi razumio,
dok je vjetar okrugio dugave,
zar ne razumiješ

oni grmoliki starci ispod klupa
po noći su skupljeni i
spremljeni u staklene lonce,
vjetru viču sjever, sjever
i djeci iz provincije
mi smo sada povijest

(Ruža vjetrova)

Pjesnik i kritičar Krešimir Bagić napisao je u predgovoru poetsko-
grafičkoj mapi *More i prašina* da »uposebljenu poetsku senzibilnost
Miroslava Mićanovića podupire prožimanje udaljenih diskurzivnih
položaja: naracije i semantički nerazrješive poetske slike. Sraz dva-
ju postupaka u pravilu rezultira rastakanjem poetskog izričaja, broj-
nim umetcima, izbjegavanjem imenovanja i dovršavanja sintaktičke

i smisaone cjeline...« Pitanje je, možda nerazrješivo, je li ovaj uvid u »poetsku senzibilnost« Miroslava Mićanovića pozitivan ili negativan u odnosu prema poeziji, a pitanje je istodobno je li ovdje uopće o senzibilitetu riječ (uposebljenom?). Prethodna kritika o zbirci pjesama Marine Šur Puhlovski pokazuje kako poetično zaista ne mora biti sastavnica pjesme, kako je odsutnost lirskog zapravo iskreni nedohvat stvarnog stanja pjesnikinje, a čini se da nešto slično nalazimo i u pjesmama Miroslava Mićanovića, ipak uz primjetnu razliku Mićanovićeve namjerne »semantičke nerazrješivosti«, izbjegavanja smisla. Dok je pjesnikinji smisleno još uvijek tenzitivno, sveprisutno u očekivanju kraja i vječnosti, analitički provedeno raskrinkavanjem neiskrenosti prema sebi i drugima, Mićanovića kao da smisao ne zanima niti ga previše opterećuje. Međutim, drugi dio zbirke sasvim se drugačije odnosi prema »smislenosti«, kada Mićanović u proznim fragmentima »pokušava izaći iz priče samo do trenutka nove priče«, kada se »priča ispisuje i ona ispisuje mene«. Naime, vrlo usustavljena prozna rečenica, spontana napetost koju postiže nedohvatom ispisa neke konačnosti koja i nije neophodna, igra vremenom, prostorom, mjestom, visinom i dubinom — već u prvoj prozi (*Zib*) pokazuje nešto čega u pjesmama nema — mit se isprepleće s mogućim stvarnim mjestom, previru sjećanja i prezentnosti, java i san. Jake nadrealistične slike proigravaju tekstom koji ne želi biti dovršen, koji ne želi nikamo stići, tek do deskripcije možda postojećeg, možda nepostojećeg:

Pokušavajući se približiti prostoru Ziba, on zadobiva svoja četiri godišnja doba, onako kako ih ja volim. U pustoš te zemlje ulaziš bez razglednica, nema zalaza sunca u lijevom ili desnom kutu, tmasta zemljana lopta Sunca/Mjeseca drži ravnotežu na dva kraja, u istom trenutku, nema razlike između budnosti i sna: nisam bio na Zibu, jesam vidio Zib.

Nešto što neki o Zibu znaju »daleko je ozbiljnije od ovih nekoliko smušenih i izgubljenih rečenica o Zibu«. Daleko je ozbiljnija i Mićanovićeva proza od poezije, jer tek u protočnosti rečenice koja je spremna vratiti se svakoga trena svome nepouzdanom pripovjedaču, autor pronalazi vrlo pedantan ton vlastita lirizma, sebe-osjećajnosti koja će mu dopustiti da odluta u trenutke koji nas iz djetinjstva prate ili grade (*Lutka*). Osobnost tona zaista prati glazba, sav taj jazz, sa svojim izlomljenim sinkopama koje pisac prati krivudavim smjerom rečenice, preskokom u vrijeme sada, u tupost nedjeljnog dana, u

nepotrebnost i prethost zvonika kojeg treba »obući u čitanje« kroz neprekidno prisutan val godišnjih doba i umirenu sliku kasnih poslijepodneva, kada se slute zvijezde. Upravo osjećanjem da negdje postoje zvijezde završava zbirka kojoj možda nedostaje »dobro slaganje«, zbirka, koja bi samo s proznim fragmentima (a da ih je više) bila prava poslastica na hrvatskom književnom proznom štandu. Sve što je, po jednom Mićanovićevom »motu« nedokučivo i nedodirljivo, tek njegovim tekstom postaje i te kako opipljivo, prisutno.

IZMEĐU KORICA

NADA PINTERIĆ: *GALANTNA EUROPA*. ANTIBARBARUS.
ZAGREB 1997.

Što je poezija? Teško i dobro pitanje. Najbolji odgovor daje sama pjesma, njeni kodovi i podkodovi, metajezik, jezik. Igra. Igrajući se pogovorom Zvonka Makovića o prvoj knjizi pjesama Nade Pinterić (r. 1947.), kao da je moguće parafrazama dati nekoliko odgovora na teško i dobro pitanje:

Poezija je vrijeme što u fragmentima čuva svoju tjelesnu toplinu. Osmišljena prazna mjesta, težina nedohvata, nedostajanja, čeznuća. Poezija je izbijena riječ u kojoj spava dodir, dah, pogled. Sloboda izricanja, slika neslučenih stanja. Kristal neke tuđe domovine. Napuštanje i vraćanje.

Premda je ovdje riječ o prvoj zbirci pjesama Nade Pinterić, objavljenj 1997. u izdanju Antibarbarusa, prve pjesme ove autorice mogli smo čitati još prije trideset godina u »Studentskom listu«, ali i ove i prošle godine u »Vijencu«, »Republici«, »Quorumu«, »Kolu«. Splićanka koja u Zagrebu završava Filozofski fakultet (komparativnu književnost i filozofiju) već trinaest godina živi i radi u Amsterdamu prezentirajući nizozemsku poeziju (svojim prijevodima) u raznim književnim časopisima, povezujući dvije jednako male zemlje velikih književnosti, zemlje koje u kulturološkoj razmjeni nailaze i na vrlo iznenađujuće sličnosti. Zbirka *Galantna Europa* već naslovom upućuje na prostranost (premda i ne mora biti u prostornom, već prvenstveno duhovnom smislu, smislu osobe i njene slobode, svjetonazora) i moguću darežljivost, premda nakon čitanja zbirke ostajemo pomalo u nedoumici je li šarmanтна dama Europa uistinu tako galantna.

Je li put prema galantnoj Europi i put prema vlastitoj slobodi? U svakom slučaju Nada Pinterić se nakon trideset godina oslobodila

straha od objavljivanja pjesama, jer pred nama je opusom malen (četrdesetak pjesama), ali vrlo vrijedan pjesnički tekst koji prije svega govori o ljubavi ili o putu prema ljubavi, o slobodi, ili o putu prema slobodi, o viđenju sebe u kutku svijeta, galantnom, dakle, europskom, estetski bogatom, sadržajnom, gustom:

*Vedute holandskih majstora
s uvijek istom rogatom stokom
pod niskim suncem i
nemirnim nebom najbolje
vidim sjedeći uz
ustajalu vodu
crijeva, žile i tople živice
centra grada.*

*Okomito pada golub
gledam nije li
feničke boje najfinije vrste
sa mrtve prirode
državne galerije.*

*Bezbrizno spajam porijeklo
krajobraza nazirući
dakako oblike koji
kao slatke naslade
prolaze uz prozore
intercitya Amsterdam–Antwerpen.*

(Holandija)

Zapravo su »holandske slike« u zbirci vrlo rijetke, jer pjesnikinja i ne želi prikazati nizozemske ili europske krajobrazne, već svoju »prohodnost« u njima, svoj vid, svoje osjetljivosti. Zato će njena riječ češće pronicati u detalj, u zemlju, u potkožje prizora, dodavati mu nešto osobno. Već u ovim pjesmama vidljiva je sićušna nit ironije, čak grublje, cinizma u odnosu prema vlastitu opisu, a upravo ta težnja deskribiranju potpuno će se razviti na sitnim detaljima ili pak u proboju kore svijeta, bio to holandski, jupiterski ili hrvatski svijet.

*Tvrda koža poput
stare sobne biljke.
Rubovi zemlje suho
su odlijepljeni od
teglinih ivica.*

*Prorez je dovoljan
za slikarski kist.*

(Holandski interijer)

Jezične diferencijacije dviju kultura (hrvatske i holandske) u poetskom se smjeru najbolje čitaju u individualnom, eliptičnom iskustvu, u introspekciji emotivnih stanja koja provociraju razlike svijesti, osjeta, blizine. Pitanje identiteta postaje zavisno od mogućih izbora, od slobode izraza i silnih konotacija koje »bilingvalno stanje« izaziva. Ova pjesnikinja zna da jezik čuva emotivne nakupine koje je tek u odmaku moguće do kraja ispitati, vratiti ih u uzročno-posljedične veze. Ona piše o strahu koji je izazvan čežnjom, o pred-stanjima u jeziku, umu, srcu. Vrlo pedantno i profinjeno predočava ona pred-stanja koja podrazumijeva svaki jezik prije no što počinje bivati govor, jer kada misao postaje brzo izricanje, gubi se strpljivost koja omogućuje viđenje, neophodan zastoje u sabiralištu emocija koje drugi svjetovi (opet jezik, kultura, slojevi) nude, provociraju, konotiraju.

Možda se tek u razlikama naspram drugog jezika vidi ljepota, moć, sadržajnost vlastitog, koji se, poput nježnog prebivališta, javlja poput mjere, vage koja će iz temelja svoje pojmovne strpljivosti pobjeći u nadrealnu sliku koju mu je omogućila »onomatopeja« drugog jezika. Tako zadnja pjesma zbirke *Meduzin krajobraz* sabire, zgušnjava, eliptira osnovu poetike Nade Pinterić; onako kako to samo pjesmapismo u jednom trenutku može: sinkretizmom sinestetičnih stanja, htijenja i saznanja koje drugi jezik (svijet, osoba) podastire. Pjesnikinja u trenutnoj, intuitivnoj i inspirativnoj imaginativnoj slici uvijek čuva svoj emotivni prostor, mjesto neophodne osame koja sve produžuje u novu strpljivost, u mir koji će početne jezične diferencijacije sagledati racionalno, stabilno, umno, duhovito:

*Ako pomislim na bilo što drugo osim na
vokale i konzonante shrva me ponovo glavobolja
i strah kako neću čuti ono što mi upravo govoriš.*

*Zamuckivanje, mucanje, mumljanje, frkanje, srkanje,
onomatopeja dvaju jezika: rascijep u misaonoj niti —
bilingvalno stanje uz još neke jezike
ne mogu nanizati oko vratne žile koju
želim pregristi i zatim obrisati tamnu masu
luka i probranih biljaka za herbarij...*

(Početak pjesme »Meduzin krajobraz«)

Ova pjesma mogla bi se nazvati kraćom poemom koja izmjenjuje narativno-deskriptivni protok misli sa snažnim, gotovo erotičnim slikama, asocijacijama koje pobuđuju ispričano i opisano. Prostor se u svakom dijelu pjesme pomakne, od proljetne terase do proplanka s čempresima u ljetnoj izmaglici Mediterana, od maslinika (u kojima »ovdašnje masline nisu one Vesne Parun«) do dvorana muzeja, od tornjića na koji se valja uspeti do kvadratića zemlje, od izložbe slika poznatih vrtova nizozemskog zlatnog stoljeća *do verande na kojoj provodimo zadnje sate poslijepodnevnog sunca:*

*...Idila Mediterana, usađeni pilari: helenizam
napunjen turističkim stražnjicama.
Snimak stupa i skakavca na njegovom rubu;
zakvačen je putokaz ka javnom zahodu.
Povijuše izlaze iz usta klasičnih Meduza.
Zapravo su uskršnji praznici
I sjedim raskoračenih nogu prema tebi.
Suze mi cure zbog priče koju upravo čuh.
Uzmi taksi, savjet je gospodina gospođi
sa proljetne terase. Piju čaj za kamenim stolom
odmičući stolice. S desne strane je obitelj sa sladoledima.
Nedaleko jedan par odlazi niz stepenice. Dvije žene odlažu
s uzdahom naprtnjače na terakota tegle, glade se stišću
si ramena sa smiješkom. Cure mi suze. Je li to proljeće
ili mi je to zadnje, kako to misliš, putovanje? Mislim:
moja prijateljica lako podnosi vrućinu. Iza njene
glave je globalna veduta koju toliko volim.*

*Cezanne na moru. Brišem suze koje mi cure.
Nemam volje sići među čemprese.
Ovlašno ih gledam, osjećam kako mi
ne mogu značiti ništa više od prokopanih
nizozemskih bara od kojih je Mondrian
napravio obojene kvadrate najdosadnije vrste.
Sutra idemo šetati, rano, kroz maslinjake.
Masline Vesne Parun, mislim, nisu ove ovdašnje.
Naša američka znanica hoda uz nas
i govori nešto
o Meksiku. Psi laju s krovova kuća.
Moja prijateljica promatra jednu granu.
»Otkini je, šibat ću te s njom.«
Muku ti Isusovu! Bolje je ustrijeliti ravno u čelo.*

*Pah! al a Tarantino. Pah!
Ljetno kino se trese od smijeha.*

*Sklopila sam knjigu stihova o ljetnoj izmaglici
i njihajućim zastorima jednog ljetnog poslijepodneva,
o ljubavnicima koji se odmaraju u postelji.
Na tornju u blizini vijori se zastavica,
nekoliko ruku maše u smjeru vjetra, ostali dio grupe
mora se tek uskim stubama kroz toranj
uspeti do gornje terasice s malim stupićima.
S vrha vidiš zeleno, smeđe, plavo —
jednu posebnu metalnu boju, aluminijsku
ili nešto slično. Na dnu se može
naći ljubičasto, plavo, zeleno. Ljubičasta je boja
urođena jesenskim sutonima i postaje sivom poput fasada
na kojima vidiš odraze lebdeće lila boje teškog
violeta finskog granita...*

*Pridržavam šešir od tople i mirišljave
slame. Glava mi je udubljena u njemu. Skidam ga tek u
sparnim
dvoranama muzeja ili dok te ljubim i pritišćem uza se.
Tada mi možeš lakše šaptati na uho, gristi me za vrat
i vidjeti kapljice znoja na mojem čelu dok se s užasom
budim.*

Rajska ptico!

*Najviše volim kada za svoj ritualni ples očistiš mali
kvadratić zemlje na proplanku. Na niske grane slijeću tada
ženke i u grupi promatraju napuhavanje, treskanje krilima i
perjem različitih boja. U grmlju tiho čuči prirodosnalac,
mokrih hlača i izbodene stražnjice iglicama tropskih
čempresa.*

Rajska ptico!

*Zašto vidimo u zrcalu tako visoku granu na kojoj
jedna od tvojih vrsta bjesomučno udara ženku zamahujući
grimizno crvenim perjem. Okrećem stranicu kataloga
izložbe slika poznatih vrtova nizozemskog zlatnog stoljeća,
u prvom planu se dame međusobno dodiruju alatima
od tamne hrđe. Teški tepisi prebačeni preko stolova
prepuni su mrtve prirode na verandi na kojoj provodimo
zadnje sate poslijepodnevnog sunca.*

Meduzin krajobraz najduža je pjesma zbirke. Prožeta mediteranskim suncem, ova poema nosi i mitološke motive krajobrazu, poput fuge koja ujedinjuje različita podneblja, svaki »obraz« svijeta. Rajska je ptica u pjesmi neprekidno suprotstavljena jednom ambivalentnom, sputanom tonu čežnje koju prate suze, a boje u pjesmi — od najsvjetlijih — pretapaju se s poslijepodnevnom toplinom do odraza »lebdeće lila boje teškog violeta finskog granita«. Meduza nas usisava, zarobljava, ranjava. Ona je možda ljubavno utočište koje može »šaptati na uho, gristi za vrat«, ali i nakon toga se budimo s užasom. Premda pjesma završava idiličnom slikom poslijepodneva na verandi, nemoć je ne vidjeti neprekidno suprotstavljanje osjećaja koji se prelijevaju od suza do smijeha, od nježnog dodira do »bjesomučnog udaranja ženke«.

Upravo ta neodredivost stanja koje, prateći zbirku u cjelini, možemo nazvati ljubavlju, daje poseban ton, okus, boju pjesmama koje Nada Pinterić uvijek stavlja na rub propitkivanja, lucidnom suzdržanošću, nježnim literarnim i slikarskim asocijacijama koje, poput same ljubavi prema jeziku kojim piše, postaju estetska mjera, najvažniji okvir — kako pjesme pojedinačno tako i poetike u cjelini. Ljubav je ishodišno mjesto stvaranju pjesme, i kada piše o godišnjem dobu ono ima svoju emotivnu podlogu, svoj artificijelni model, svoju »umjetničku galeriju«:

*Kada se tijekom
noćnog sna prelijeva lagani
vjetar preko obamrlog tijela.
Pokreti laktova u zraku nisu
veći od formata Bellinijeve
Fortune, u sredini tvoja
usta ljupko ispuštaju
zrak koji s povjetarcem
u ljubavnom skladu
iščezava u obzoru plavetnila
jedne umjetničke galerije.*

(Proljeće)

Većina kraćih pjesama posvećena je malim, gotovo nevidljivim trenutcima, odlomcima svakidašnjice koji upravo svojom nevidljivošću ili prazninom traže riječ koja će ih upotpuniti. Kada se ta riječ izgovori, ona više nije govor, nije izraz, jer joj cjelina nametne neizgovorljiv odnos, poput tropizma koji se tek treba pretvoriti u nešto

što treba biti izražaj ili izrečenost, poput tona koji će tek kasnije biti sastavni dio kompozicije, poput daha, pogleda, dodira — koji će tek kasnije postati toplo tijelo, kucanje srca. Poput stida koji je zaboravljeni, spontani, izvorni sastojak ljubavnog osjećanja.

*Osjećam kako mi obrazi gore
dok sjedim u hodniku na sivom
linoleumu. Ne mogu točno
odrediti kroz koja si vrata
ušla/lizašla jer stid koji me obuzima
sabrao je sav prostor
u kucanje srca.*

(Aria)

Posebnost ove zbirke zapravo je u nijansi, dijeliću, mozaiku intime koji se u svakoj pjesmi ispisuje nekim novim nadahnućem. Usitnjene emocije najveći su šarm jezične neprevodivosti, odnosno najjačih trenutaka u jeziku — kada se ispisuje nešto što nije moguće prevesti riječima drugog jezika ukoliko potpuno ne zagospodarimo njegovim kodom, ukoliko nas ne preplavi silina osjeta za svaki drugačiji onomatopejski odnos koju riječi zrcale. Nepotkupljivost jezične stilizacije, mogućnost da ipak riječi u pjesmi mogu nositi naboje koje drugim jezikom nije moguće »uloviti«, ne znače da i drugi jezik (biće, svijet) nije moguće zavaljeti, baš kao osobu s drugog planeta koji nas svojom različitosti očarava.

*Mora da se oko mene prostire
nešto međusobno različito.
Štoga da je razmahom se
i tutnjavom, upravo božanski
ubada u moje srce
pomiješano sa zrakom.*

(Optičke varke)

Zbirka *Galantna Europa* sastoji se od četiri ciklusa, uz završni, istoimeni ciklus, tu je još *Flavio*, *Jupiter* i *Nauka*. Upravo *Nauka* započinje malim pjesničkim »naukom«, da *treba misliti u onom smjeru u kojem vidimo jasno i sa što manje zapreka, lučimo i dijelimo se na crvene, plave i ostale čestice*. Prvi ciklus sadržava izrazito ljubavne pjesme, premda i tri ostala ciklusa ne gube te početne ljubavne akorde, štoviše, još su jače rasprostranjeni upravo tamo gdje nisu izravno izrečeni. Riječ je o ljubavi žene prema ženi, izrečenoj bez

lažnih sablažnjivosti ili bilo kakva straha od malograđanske pokude, okolnih nerazumijevanja. Ipak, već ranije i u sasvim drugom kontekstu spomenuti strah, nije samo motiv većine pjesama, nego i tema, ispisana u tri rečenice pjesme koja se dvoumi između dva erotična trenutka — onog u pisanju, i onog u očekivanju dodira.

*Okrećem se.
Vidim sitna slova
nalivpera dok mi
pokazuješ jednu polutku
krajolika naslonjenog na
nabreklo rame.
Usne mi se lijepe
čekajući znak dobrodošlice.*

(Strah)

Pjesnikinja je neprekidno smještena na »rub misli« koji je vodi prema rubu zrcala u kojem se ogleda. Hrabrost takve prepuštenosti vlastitom analitičkom razdiranju možda je jedino mjerljiva leksemom iskrenost, koji je u pjesničkom kontekstu nažalost prečesto izrabljen i na pravim mjestima gubi svoja unutarnja značenja. Lucidnost, ciniizam, prirodnost, snaga emotivnih stanja i ljepote trenutaka raznovrsnih »krajobraza« — čine zbirku *Galantna Europa* rijetko iskrenom zbirkom hrvatskog pjesništva, zbirkom koja traži da joj se iznova vratimo u čitanje, u stih koji je možda mogao biti napisan i kao prozni slog, kao pjesma u prozi — jer svojom eliptičnošću, sažetošću izraza i kratkoćom pjesama bio bi sintaktički složeniji, uredniji u unutrašnjoj »razbacanosti« i digresivnosti, sugestivniji na paradigmatškoj, uvijek u Nade Pinterić jačoj relaciji.

*Mogla bih se smjestiti na rub
uglavnom one misli koja bezbrojne
godine propada k smrtnom zgasnuću
toliko poznatom da ga ni jedan
životinjski lavež ne može oćutjeti.*

(Između korica, I)

Završiti ćemo onako kako smo i započeli: da li je put prema galantnoj Europi i put prema vlastitoj slobodi? Preopćenito pitanje, na koje svatko može drugačije odgovoriti. Ali u svakom slučaju sam sigurna da sedamnaestostoljetne holandske crkve (posebno ona svetog Nikole) i kuće koja izviri iz bakrenog odraza amsterdamskog kanala u

smiraju ljetnog poslijepodneva, baš kao ovog danas, u zalasku sunca sa svim Rembrandtovim nanosima boja i uzletima prošlih vremena u sada i sutra, obećaju neka nova i drugačija jutra. Ne kažem bolja i ljepša, možda baš naprotiv: ona jutra u kojima se fugama pjesme s preskocima straha, pridruži i njegova vječna prijateljica, tjeskoba.

*Što se napokon u tebi stvrdnjelo
ozlijeda, dodir svetosti, glas,
kada ostavljaš listiće napisanog
pisma na moj stol, mahagonij
kojeg se to ne tiče:
narav mu je tjeskoba
makar padaju čestice sunca
tek nakratko, jutrom*

(Jutro)

Odnosi prema ljepoti stoljećima su se mijenjali. Ipak, postoji onaj vječiti Baudelaireov element ljepote, nepromjenjiv u bilo kojem dobu, kada se iz straha i tjeskobe, između profanog i sakralnog, javi onaj neodredivi a tako dubok pojam spleena, nečega što nas je odavno odredilo, a toga smo samo povremeno svijesni. Nada Pinterić svojim pjesmama pronalazi Baudelaireov element, premda u sasvim drugačijem smjeru vrtnje. Treba vjerovati da njen spleen nije tamnih boja, jer svijetli ga mediteransko bilje, ona ljubav koja je potpuno »suprotna od ležaja na kojemu sniješ«:

*Tamna ti je noć
tamo, gdje zglobovima
određuješ prostor
iza mediteranskog bilja.
Tanki slojevi noći
polako odmiču preokretanjem tijela
namočenog vrućinom;
Ni ti ni ja
ne možemo zaustaviti
vrtnju osovine koja je suprotna od
ležaja na kojemu sniješ.*

(Između korica, II)

Uzbuna u poeziji

30-ti INTERNACIONALNI PJESNIČKI FESTIVAL
U ROTTERDAMU; 12-18. LIPNJA 1999.

Rotterdamski pjesnički Festival najveći je u Europi. Od najranijih početaka do danas Festival je predstavio 1500 pjesnika, a još je veći broj prevodilaca, kritičara, teoretičara, izdavača i, naravno, publike. Da biti pozvan na ovakav Festival predstavlja posebnu čast, govore imena pjesnika koji su ovdje čitali svoje stihove, bili prevedeni na nekoliko stranih jezika. Primjerice: Czeslav Milosz, Josif Brodski, Elizabeth Bishop, Miroslav Holub, Yehuda Amichai, Les Murray, Charles Simic, Zbigniew Herbert i mnogi drugi. Jubilarni, trideseti pjesnički festival posvetio je posebnu pažnju preminulom poljskom pjesniku Zbigniewu Herbertu, a isto tako i dvjestotoj godišnjici rođenja Aleksandra Sergejeviča Puškina. Prikazan je film njemačke dokumentaristice Leonore Ditzen o Herbertu, snimljen za vrijeme pjesnikova boravka u Berlinu kasnih šezdesetih, slušao se njegov glas i glazba koja je pratila njegov rad, a mnogi pjesnici čitali su pjesme i govorili o utjecaju i značenju ovoga velikog pjesnika na njih. Posljednji festival ovoga stoljeća pripremio je posjet »pjesničkih duša« — duh Emily Dickinson, Anne Ahmatove, Puškina, Hermana Gortera, Goethea, Fernanda Pessoa, Federica Garcie Lorce i Sapho uselio se u tijela glumaca Arnhem Theatre School. Tako su »pjesničke sjene« hodale kazalištem, zaustavljale pjesnike i razgovarale s njima.

Pravu eksploziju poezije primio je Rotterdamski gradski teatar na čijoj su se pozornici na bijelom platnu mogli vidjeti nizozemski prijevodi pjesnika koji su pjesme čitali na svom, izvornom, materinjem jeziku. Istodobno su se svakoga dana pjesme pjesnika koji je nastupao prevodile u malim knjižicama-biltenima na engleski jezik. Na sredini podija izmjenjivali su se pjesnici Amerike, Rusije, Mongolije, Portu-

gala, Kolumbije, Španjolske, Irske, Islanda, Njemačke, Australije, Taiwana, Rumunjske, Zanzibara, Poljske, Jamaike i naravno — Hrvatske.

Pjesnik *Slavko Mihalić* imao je čast nastupiti na Festivalu čak tri puta, a završni festivalski dan, 18. lipnja 1999. mogli bismo nazvati *Uzbunom u poeziji*, kada se dvadesetak Mihalićevih pjesama čulo ili tiskalo u engleskom, holandskom, islandskom, kineskom, ruskom, njemačkom, francuskom prijevodu. Posebno je tiskana i knjiga Mihalićevih pjesama na holandskom (nizozemskom, Dutch-u) u autorovu izboru (*Het laatste liefdeswoord / Zadnja ljubavna riječ*), a pjesnik je u završnom danu predstavio tjedni prevodilački rad (*Translation project*) kojeg su svako jutro u festivalskom tjednu vodili *Nada Pinterić*, hrvatska književnica koja od 1986. živi i radi u Amsterdamu, pjesnikinja, antologičarka i prevoditeljica suvremene nizozemske poezije, nizozemski prevodilac *Roel Schuyt* koji nam se odmah obratio na hrvatskom jeziku i *Tea Benčić* (potpisnik ovih redaka), koja je na početku prevodilačkog rada predstavila Mihalićevu poeziju u cjelini. Da je prevođenje umjetnost, otkrivalo se svakog dana iznova, kada bi pjesnici prilazili Slavku Mihaliću i našem malom timu, tražeći pravu riječ, smisao, zvuk, značenja — u pjesmi koju su prevodili. Da bi se samo nešto od toga osjetilo, evo tek početnih kitica poznatih Mihalićevih pjesama: *Metamorfoza* i *Majstore, ugasi svijeću* u nizozemskom prijevodu:

*Ik zou willen weten vanwaar
deze leegte komt, zodat
ik me kan veranderen in een doorschijnend, waar van
men de bodem kan zien, maar zonder vissen...*

(Metamorfose)

*Meester, doof de kaars, er zijn zware tijden aangebroken.
Tel liever's nachts de sterren, zucht om degeugd.
Jouw ongehoorzame worden zouden de teugls kunnen doorbijten.*

(Meester, doof de kaars)

U samom projektu sudjelovalo je šest pjesnika, a treba reći da je svatko od njih imao i svoj poseban dan nastupa. Tri nizozemska predstavnika — pjesnikinja *Elly de Ward* (1940.), čija je poezija poznata po snazi glazbe i ekspresivnosti stiha, pjesnikinja i prevoditeljica *Anneke Brassinga* (1948.) — čiju neobuzdanu iskrenost, vedrinu i toplinu nije moguće ne vidjeti — kako u pjesmi tako i u

svakodnevnoj komunikaciji; *K. Michel* (1958.) — mladi nizozemski pjesnik čiji svijetli humor pjesama bilježi svakodnevnicu apsurdna lucidnim igrama jezika koji uključuje filozofijski diskurs. Svakako najživopisnija osoba prevodilačkog tima bio je pjesnik s Taiwana, *Chen Li* (1954.) koji je našeg pjesnika Slavka Mihalića već dočekaao s nekoliko prevedenih pjesama. Prekrasno kinesko pismo i nevjerovatna brzina te vještina ispisivanja slova—kućica izazvala je divljenje prisutnih, a našeg pjesnika iznenadile su Chen Lieve riječi kako je njegov veliki štovatelj te kako na Univerzitetu u Taiwanu koristi upravo Mihalićeve pjesme u kontekstu kolegija suvremene svjetske poezije. Chen Lee inače se smatra jednim od najreprezentativnijih suvremenih kineskih pjesnika na Taiwanu, dobitnik je najvažnijih pjesničkih nagrada u svojoj zemlji, objavio je šest zbirki poezije, a tijekom Festivala dobio je od svog izdavača sedmu, najnoviju zbirku. Njegova žena, *Chang fen-ling* prevela je Chenove izabrane pjesme na engleski, a zajedno su na kineski preveli mnoge svjetske pjesnike (Plath, Larkin, Heaney, Neruda, Paz, Szymborska). Islandska pjesnikinja *Linda Vilhjamsdottir* (1958.) bila je peta Mihalićeva prevoditeljica, pjesnikinja nepoznata i Islandu sve do 1990. godine kada je prvi put (radila je kao medicinska sestra u bolnici) objavila nekoliko pjesama u književnim časopisima. Sada ima tri objavljene zbirke, a zadivljena pjesnička kritika izdvaja posebnost njene introspektivne ljubavne poezije. Šesti i zadnji član prevodilačkog tima prvi je put boravio u Europi upravo na Rotterdamskom Festivalu, a riječ je o mladom ruskom pjesniku *Alexandru Leontievu* (1970.) za čije pjesme je velik interes pokazivao Brodski — često spominjan tijekom pjesničkih večeri i razgovora, ali i stalni Leontievljevi sugovornik u imaginacijskim poetskim tekstovima. U Sašinu prijevodu (kako su ga tijekom Festivala uglavnom zvali svi pjesnici) Mihalićeve pjesme dobile su glazbenu ritmičnost pjesama Jesenjina.

Za vrijeme samog rada na prijevodima Mihalićeve poezije bilo je niz pitanja o Mihalićevu stvaralaštvu dugom gotovo pola stoljeća, a neprevodivost nekih stihova izazvala je duhovite polemike pjesnika i prevoditelja. Na samom početku Mihalić je predstavljen od direktorice Festivala *Tatjane Daan*, najzaslužnije osobe za savršenu organizaciju, jer je samo u jednom danu znalo biti organizirano deset različitih nastupa, projekcija, okruglih stolova, razgovora i polemika, izleta brodom po ogromnoj Rotterdamskoj luci. U jednom razgovoru Tatjana je oduševljeno ispričala kako su Mihalićeve pjesme pokrenule u njoj neka posebna stanja za koja do tada nije ni znala da u njenom

intimnom svijetu postoje. Nada Pinterić i Roel Schuyt obilazili su pjesnike–prevoditelje i objašnjavali najsitnije pojedinosti, značenja riječi, kontekst pojedinih pjesama, a kada bi prijevod pjesme netko završio, ponosno je prilazio našem pjesniku Slavku Mihaliću i čitao je na svom jeziku. Pjesme *Na mjesecini*, *Svjetiljka*, *Naši sve tvrdi koraci*, *Zadnja ljubavna riječ*, *Portret rata 1992*, *Mefisto–valcer* razvile su ritam i tonove islandskog, ruskog, nizozemskog i kineskog jezika! Na samom nastupu Mihalić je pjesme čitao na hrvatskom, a njegova glumačka vještina čitanja vlastitih stihova izazvala je spontani pljesak publike nakon gotovo svake interpretirane pjesme, što se ponovilo i na samom večernjem nastupu, kada je pred punom dvoranom Rotterdam City Theatrea Mihalić čitao deset drugih pjesama u vlastitom izboru, koje su na velikom ekranu istodobno s čitanjem prevedene na nizozemski, a svatko je već na ulazu u dvoranu dobio engleske prijevode. Prije čitanja zadnje pjesme uslijedio je intervju s pjesnikom. Voditelj pjesničke večeri već je na početku, predstavljajući Mihalića pokazao da je jako dobro pripremljen: govoreći o razvojnem putu Mihalićeve poezije od pedesetih godina, spomenuo je čak Šegedinove riječi upućene pjesniku: »Da ja pišem u prozi ovo što vi pišete u poeziji već bi me odavno zatvorili!« Pitanje upućeno Mihaliću glasilu je: »Zašto vas nisu zatvorili?«, a pjesnik je vrlo spontano odgovorio da političari ne čitaju poeziju, što je izazvalo smijeh i pljesak u dvorani. Naravno da nizozemski voditelj nije propustio pitanje o jeziku (postoje li dva jezika ili ne, je li istina da naziv hrvatski za jezik koriste samo nacionalisti itd.) a Mihalić je objasnio da deset tisuća riječi razlikuje hrvatski i srpski jezik, da je riječ o dvije različite kulture i tradicije, te da »tvorevina« naziva »srpskohrvatski« ili »hrvatskosrpski« može otprilike značiti isto kao i »finsko–švedski« ili naprimjer »nizozemsko–danski«! Vrlo promišljen Mihalićev odgovor uslijedio je i na pitanje trebaju li pjesnici odustati od poezije, kako to kazuje njegova pjesma *Majstore, ugasi svijeću*, Mihalić je mirno odgovorio: *Pjesnici trebaju uvijek biti u otporu, svemu, pa i vlastitoj pjesmi. Povijest nije samo povijest čovječanstva, nego i knjige, a ako nestane knjige, nestat će i čovječanstva.*

Tijekom Festivala neprekidno se osjećala izvanredna srdačna i spontana atmosfera koju su prije svega unijeli sami pjesnici i poezija, ali i organizacija koju je financiralo više od četrdeset različitih fondova (sam Grad Rotterdam, Ministarstva kulture, znanosti, razvoja, Kulturni centri, Instituti, raznovrsne radne organizacije, privatnici–sponzori itd.). Svi pjesnici susretali su se u »Café Flooru«, hotelu, na

putu prema kazalištu, Goetheovu institutu; organizirani su zajednički izleti brodom, večere u kineskom, japanskom, indonežanskom, grčkom restoranu. Prva je na završnoj večeri zaplesala Tatjana Daan, direktorica Festivala. Zahvaljujući našoj književnici i prevoditeljici Nadi Pinterić posjetili smo i Amsterdam, uplovili brodicom u centar grada u kojemu iz vode niču prekrasne sedamnaestostoljetne holandske kuće rembrandtovskih boja. Naučili smo nazive desetak vrsta vrhunske holandske pive (dakako i poneke okuse), zaobišli Crvenu ulicu i uživali u zalasku sunca u deset sati navečer. Razgovori o poeziji gotovo da u ovom ambijentu i nisu mogli prestati, a posebno zanimljivost tema koje je ovogodišnji, jubilarni trideseti Festival, ujedno i posljednji u dvadesetom stoljeću, odabrao. Zapravo je spontano pokazan svojevrsan presjek stogodišnjih pjesničkih nastojanja: od početka stoljeća — začetaka modernizma i utjecaja avangarde — do sasvim suvremene poezije kraja tisućljeća. Pomno izabrani sudionici — trideset i četiri pjesnika, odabrali su pjesme koje žele sačuvati u »dvadesetostoljetnom pjesničkom muzeju« kao rezultat najmodernijih pjesničkih nastojanja za novo, nadolazeće doba, a svaki od sudionika na poseban je način predstavljen u pjesničkom tjednu. Paralelno sa zbivanjima u teatru, u Goetheovom institutu sastajali su se svakoga jutra izdavači, književni kritičari, novinari, prevoditelji i organizatori Festivala. Njihova glavna preokupacija bila je odrediti mjesto poezije danas u svijetu, vidjeti kako je u različitim zemljama publicirana, zastupljena i prikazana, te kako pronalazi put do drugih jezika i kultura.

Mongolski pjesnik *Galsan Tschinag*, najmlađi sin nomadskog goinča stoke, otvorio je ovogodišnji Festival. Zašto baš on? Tschinagov materinji jezik — tuvanski nitko ne bi mogao razumjeti, jer je to jezik plemena koji nema svoje pismo. Ali to ne znači da nema poezije! *U zemlji zalazećeg sunca mi imamo dvadeset ušiju i samo jedna usta* — rekao je Galsan u svom uvodnom obraćanju već tradicionalno festivalski nazvanom »Obrana poezije« (prošle godine Festival je otvorio američki pjesnik *Charles Simic*, prije njega australijski pjesnik *Less Murray*). Svoj govor na njemačkom jeziku (pjesnik je završio studij u Leipzigu) Tschinag je završio songom svoga nomadskog plemena, pjesmom koju je otpjevao bez bilo kakve glazbene pratnje, koja dakako i nije bila potrebna čudesnom glasu pjesnika bez književne tradicije, bez stalne postojbine, bez materinjeg jezika i pisma.

Svaki je poslijepodnevni program bio tematski naslovljen — npr. »Novi svijet i poezija Karibije«, na kojem su nastupili pjesnik *Ka-*

mau Brathwaite sa Barbadosa, pjesnikinja Olive Senior s Jamaike i pjesnik David Dabydeen iz Gvajane. »Što je novo u novoj poeziji?« bilo je tematsko pitanje postavljeno pjesnicima: Michelu (Nizozemska), Miguelu de Palolu (Španjolska), Chen Liu (Taiwan) i pjesniku Sjonu (Island). Na temu »Poezije i performans« odgovarali su Galsan Tschinag, njemački pjesnik Albert Ostermaier, te vrlo mlada pjesnikinja Didda, velika nada islandske poezije, koja je uz pratnju rock glazbe snimila svoje pjesme na CD. Njena starija zemljakinja Vilborg Dagbjartsdottir (1930.), sada na novom skupu uz Islandanku Lindu Vilhjamsdottir, ruskog pjesnika Aleksandra Leontieva i australijskog pjesnika Roberta Graya — raspravljali su o ulozi tradicije u poeziji. Robert Gray (1945.) govorio je o tradiciji kao o tijelu koje ga pokreće, o Australiji kao o zemlji bez vlastite kulture, te obrazložio da je tradicija za njega ono što vodi egzistencijalnom bez ičijih utjecaja, otkrivanje sebe, onog »individualnog talenta« o kojem govori T. S. Eliot u raspravi o metafizičkim pjesnicima. Tradicija je uzeti formu u avanturizmu samotnoga hoda, rekao je na kraju intervjuja, spontano pitajući nizozemskog sugovornika: Govorim li previše? Ima li smislenog u tome što govorim? Islandanka Linda se nikako nije mogla sjetiti što bi to bilo tradicionalno u njenim pjesmama, a nakon duge i opasne pauze mirno je prozborila: Vrijeme. Klima. Aleksandr Leontiev ukazao je na tradiciju govoreći o ritmu i melodiji jezika ruske poezije koja se zadržava u svakom prijevodu. Rekao je da je poezija najveći misterij ruske kulture koji čuva ideje Mandelštajma. Vilborg Dagbjartsdottir kazala je da je tradicija kao dječji pogled, kao borba za jezik koji narod treba dobiti — umjesto da tim jezikom govori. Svaki jezik je novi jezik, baš kao što je svako dijete novi čovjek. Važno je zadržati ritam i ekspresiju jezika. Još tisuće pjesničkih rečenica izgovarano je tijekom festivala. One najzanimljivije rasprave vodile su se najčešće u Caffè Flooru, spojenim sa samim kazalištem, tek nakon samih nastupa. U samom foajeu kazališta postavljene su kulise zidova obučenih u tamni baršun — po zidu razbacana su usta, a pritiskom na maleni gumbić te prislanjanjem uha na usta čuo se glas najznačajnijih pjesnika koji su u trideset godina nastupali na Festivalu. Teško je izdvojiti posebne glasove, a najekspresivniju sliku davali su »listening walls« u trenutku kada bi netko brzo protrčao i uključio ih sve odjednom. Melodije pjesničkih glasova na različitim jezicima zaista ostvaruju posebnu vrstu kompozicije. Svake večeri Festival je pratio bogati book-shop na kojem su prodavane knjige svih prisutnih pjesnika, kao i veliki broj već prevedenih pjesnika na

nizozemski — primjerice Pablo Neruda, Josif Brodski, Octavio Paz. Sam »Poetry International« ustupio je pjesnicima čitav kazališni kat s bogatom knjižnicom, časopisima i naravno, sirovim haringama koje možda i nije neophodno probati.

Posebna je večer pripremljena za predstavljanje najpoznatijih nizozemskih pjesnika. Tako se flamanski pjesnik *Paul van Ostaijen* smatra začetnikom modernizma u Nizozemskoj, a u razdoblju od 1918.–1921. živio je u Berlinu družeći se s dadaističkim i ekspresionističkim umjetnicima. Belgijanac *Hugo Klaus* i Nizozemac *Gerrit Kouwenaar* i danas su najrepresntativniji pjesnici Nizozemske. Hugo Klaus (1929.) najproduktivniji je pjesnik nizozemskog područja, tiskano je više od pedeset njegovih knjiga, 1300 stranica poezije. Gerrit Kouwenaar (1923.) klasik je poslijeratne Nizozemske književnosti, a nakon eksperimentiranja u poeziji pedesetih godina razvio je kompleksno pjesništvo nemjerljivih jezičnih dubina, intenzivno i čisto.

Troje pjesnika imalo je poseban zadatak — raspravljati o pjesmi prošlog stoljeća koja je na njih izvršila najveći utjecaj. Nizozemski pjesnik *Cees Nooteboom* odabrao je *Satzbau* Gotfrieda Benn, pjesnikinja *Lorna Goodison* s Jamaike odlučila se za pjesmu svoga podneblja, birajući pjesnika Dereka Walcott, dobitnika Nobelove nagrade 1992. (sjetimo se da je Nobelovu nagradu još 1960. dobio i nama vrlo poznat Saint John Perce), a kolumbijski pjesnik *Alvaro Mutis* odabrao je pjesmu Konstantina Kavafisa *Waiting for the Barbarians*.

Veliku pozornost Festivala izazvala je rumunjska pjesnikinja, prevoditeljica i skladateljica *Nina Cassian* (1924.), ne samo svojom čudesnom pojavom i licem čiji profil je zapanjujuće sličan Danteovu. S pedeset svojih knjiga pjesama, romana i priča za djecu, Nina Cassian bila je vodeća literarna osobnost rumunjske književnosti više od četrdeset godina, sve dok, za vrijeme boravka u New Yorku, nisu pronađene njene satire o režimu Ceauseskua, kopirane u dnevniku prijatelja. Prijatelj je mučen do smrti, kuća Cassianovih pretražena je, opljačkana, knjige su uništene. Nina Cassian naravno i danas živi u New Yorku, objavljuje na engleskom jeziku pjesme koje kritika ocjenjuje izvanrednim, produhovljenim, inteligentnim, beskompromisnim, a pjesnikinju nazivaju strastvenom ženom divljena vrijednih živaca. Evo tek jedne od njenih pjesama:

PRVOTNI OSJEĆAJ

*Sve se uvijek događa prvi put, rekla sam.
On je rekao: Ne.*

*Kako možeš prepoznati žabu ako je nikad nisi vidjela?
Kako možeš ne spaliti prste, ako nisi, barem jednom,
njima dotakla plamen?*

*Imam pamćenje, ali ne i iskustvo.
Moja nova ljubav čudesna je i neodrediva
baš kao ona prva.*

*Žaba koju vidiš
nije ona koju si vidio prije.
Ti bi trebao uvijek iznova
stavljati svoje prste na plamen...*

Nadamo se da ćemo čitati još puno pjesnika s ovog Festivala u hrvatskim prijevodima. Jer, možda je upravo *uzbuna u poeziji* neopohodna pjesmi koja leti u novo stoljeće.

Tea Benčić

(Nastavak sa 2. str. korica)

JULIEN GRACQ	U DVORCU ARGOL (Kupanje; Kapela iz bezdana), prevela Vlatka Valentić	535
JULIEN GRACQ	KRALJ RIBARA (drama u četiri čina), prevela Višnja Machiedo	544

Vanjskopolitički pregled

IVO SANADER	PROBLEMI EUROPSKE SIGURNOSTI	556
RAFO BOGIŠIĆ	PROUČAVANJE STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI	579
ANTUN PAVEŠKOVIĆ	PELEGRIN MAVRA VETRANOVIĆA	645

Tri zapisa

ŽARKO PAIĆ	DUGO TRAJANJE PRODUKTIVNE HIMERE (F. Braudel: Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.; 100 ruža za Mariju Kodama; Zar ne vidiš, oče da gorim?)	666
------------	--	-----

50. obljetnica smrti Janka Leskovara

MIROSLAV ŠICEL	SUVREMENOST PROZE JANKA LESKOVARA	697
KREŠIMIR NEMEC	POETIKA LESKOVAROVE PROZE	703

In memoriam

JOSIP VONČINA	ŽELJKO BUJAS (1928.–1999.)	710
MARIJA BRATANIĆ	HOLISTIČKO SHVAĆANJE OBRAZOVANJA	712
TEA BENČIĆ	KOVAČI SJENA (Andriana Škunca; Dražen Katunarić; Marina Šur Puhlovski; Miroslav Mićanović; Nada Pinterić)	723
TEA BENČIĆ	UZBUNA U POEZIJI (30–ti Internacionalni pjesnički festival u Rotterdamu)	755

U SLJEDEĆIM BROJEVIMA:

Tea BENČIĆ: Bilo je podne
Jorge Luis BORGES: Svijet fikcije
Italo CALVINO: Palomar
Wolfgang ESCHER: Badnjak u Heiligenstadtu
Friedrich HÖLDERLIN: Hyperion (*u nastavcima*)
Drago JANČAR: Veliki briljantni valcer
Miroslav KIRIN: Album
Veselko KOROMAN: Usred mnoštva
Miljenko KOVAČIČEK: Zagrebački nocturno
Irena LUKŠIĆ: Gradovi ispod mora
Bartul MATIJACA: Marčana noć
Tomislav MILOHANIĆ: Smrt i meštar
Vladimir NABOKOV: Kako da te ljubim
Luko PALJETAK: Zeleni pojas
Antun PAVEŠKOVIĆ: Bokar za trave
Joja RICOV: Ne ćeš imati drugog boga izvan mene
Tomislav SABLJAK: Blasfemija čitanja
Antonio SKARMETA: Pripovijesti
Iris SUPEK TAGLIAFERRO: Camera fiorentina
Ivan SLAMNIG: Švedski pjesnici
Višnja STAHULJAK: Fazan
Miroslav ŠICEL: Polemike o realizmu i naturalizmu
Zlatko TOMIČIĆ: Tajanstvena ruža
Paul VALÉRY: Mlada Parka
Stjepan VUKUŠIĆ: Tudin među svojima
William Butler YEATS: Ludilo kralja Golla
Uroš ZUPAN: Rastiranje delte

CIJENA OVOM TROBROJU
45,00 Kn

POŠTARINA PLAĆENA